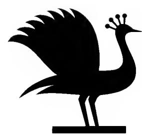
DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 04240

Oleksandriia Memorial Book

Pinḳas ha-ḳehilah Aleksandriya

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

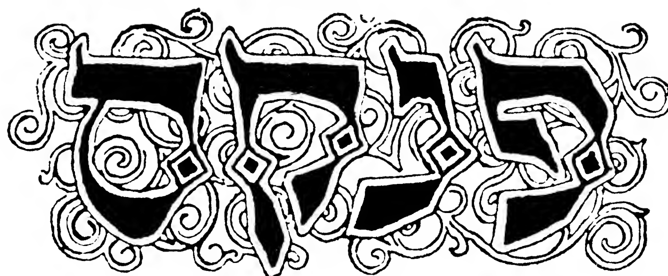
Original publication data

TITLE	Pinkas ha-kehilah Aleksandriya / liket Shemu'el Yizre'eli ; 'arakh Natan Livneh.
IMPRINT	[Tel Aviv] : V'ad yots'e Aleksandriya be-Yiśra'el, [1972]
DESCRIPT	314 p. : ill. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Oleksandriia (Kirovohrads'ka oblast')
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Oleksandriia (Kirovohrads'ka oblast')
	Oleksandriia (Kirovohrads'ka oblast', Ukraine) -- Ethnic relations.
ADD'L NAME	Israeli, Shmuel.
	Livneh, Nathan.
ADD'L TITLE	Pinkas Aleksandriya.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

NY

ה ק ה י ל ה

אלכסנדריא

ספר יזכור

ליקט **שמואל יזרעאלי**

ערך **נתן ליבנה**

הוצא לאור ע״י ועד יוצאי אלכסנדריא בישראל

PINKAS HACKEHILAH ALEXANDRIJA / SEFER ISKOR

Edited by *Nathan Livneh*

Published by the Alexandrija commitee in Israel

Printed in Israel

תל־אביב, קיץ תשל"ב/1972

ביצוע הוצאת הספר:

שמואל יזרעאלי וזאב אייזנמן

ועד יוצאי אלכסנדריא בישראל:

שמואל יזרעאלי, בנימין שניידר, זאב אייזנמן,

שמואל גרי, ישעיהו ברגד, שלום גולני, יעקב ווליס.

פנקס הקהילה אלכסנדריא

ספר יזכור

שערים

אלכסנדריא של מעלה

„אלכסנדריא של מעלה, אקרא למאמרי שאכתוב בשביל הספר שאתם עומדים להוציא לזכר הקהילה הקדושה" — הודיע בזמנו שמואל רוזנהק ז"ל לידידו מר שמואל יזרעאלי יבדל"א. „ואנא, תנו אותו בראש הספר, כי כך אכתבהו".

ולמה אלכסנדריא של מעלה ? סתם ולא פירש. גם בפגישותי עמו, לרגל מאמריו שפירסם בילקוט ווהלין ומתוך שביקש להודיעני נושאי סידרת מאמריו שבדעתו היה לכתוב בשביל הילקוט — רמז לי פעם־פעמיים על „אלכסנדריא עלית דווהלין" ו„אלכסנדריא של מעלה" מבלי להוסיף ולפרש.

אך שמואל רוזנהק נפל עד מהרה לערש דוי מבלי קום עוד, וכך נלקחו מאתנו ידיד־נפש ומאמרים מענינים ביותר על „תקופת הזהב" מלפני השואה של יהדות ווהלין הנפלאה — אוצר בלום בשבילנו — גם יחד. בכל ילקוט שהופיע חיפשתי רגע בעיני את מאמרו שהיה צריך, כמותנה בינינו, לפתוח את הילקוט, כשהלב דואב על שתי האבידות הגדולות.

אומרים, הזמן הוא בין השאר גם מלאך השיכחה וממילא גם מרפא פצעים, עד שבא ספר אלכסנדריא שלפנינו ושוב נפקחו עיני לראות את החלל הריק. ושוב נתעורר הכאב הישן... הרי המקום הזה היה מיועד למאמרו של הידיד הנערץ. המאמר שהוא כה חסר בספר זה... בעיני רוחי אני קורא כאילו את המאמר כלו ונהנה מכל משפט בו, כי אצל רוזנהק דבר דבור על אופניו. ואני גאה בדמיוני על שזכיתי להיות עורכו ; נעניתי לעזור בעריכת הספר בהיות ידידי הנכבד עוד בחיים, כשמאמרו הפותח את הספר קוסם לי במיוחד...

נסיתי להתעמק ברשימותיהם־זכרונותיהם של בני אלכסנדריא. אפשר שמתוך כך, קיויתי, אעמוד על הסוד של „אלכסנדריא של מעלה". על ירושלים של מעלה" יש לנו פחות־יותר „נתונים" אולם „אלכסנדריא של מעלה" ? — אולי מפני שבני אלכסנדריא המומתים מסבים עתה במעלה קדושים וטהורים ונהנים מאור הגנוז וזיו השכינה ? אולי מפני שאנשי אלכסנדריא, שרוזנהק היה כה מעורה ביניהם בכל חמש שנות הוראתו שם, כולם אנשי־מעלה היו ? אולי מפני... עד שיום אחד נדמה היה לי כי הנה „תפסתי את השור בקרניו", כי הנה עמדתי על סוד ידידנו המנוח : בני אלכסנדריא — רובם ככולם דוברי עברית היו, עוד לפני בואו אליהם, עאכו"כ כאשר

החל לנצח על תזמורת זו שם — ושמואל רוזנהק הרי אהב את העברית אהבת נפש.

הוא, המחנך הדגול והמנהיג הציוני הפופולארי בווהלין כולה בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, ראה בהחייאת הלשון העברית בפי העם שבגולה חוק בל יעבור ותנאי ראשוני לשיבת ציון, פשוטו כמשמעו. אפשר, שלא תהא זו גוזמא לומר, שבדומה לאליעזר בן־יהודה בארץ, היה הוא מחיה השפה ומגינה האמיץ בווהלין, ומכיון שאלכסנדריא הקטנה עברית היתה, הרי ששימשה לו „עיר הבירה" של ווהלין כולה, תלמידיו הרבים אהבוהו והעריצוהו על כך, הורים כיבדוהו והוקירוהו והנוער הציוני־חלוצי ראה בו מגשים־לוחם. ואכן, בתור כזה הרי קנה את עולמו! — ומה תימה שראה בעיירה זו, הנושאת דגל העברית ברמה — חזות־הכל, „אלכסנ־דריא של מעלה"?

והמופלא שבדבר, שהראייה דו־סטרית היתה, או ראיית דברים אהדדי, בלשון ברורה. שכן גם ידידיו ותלמידיו בני אלכסנדריא גמלו לרבם וחיבתם והערצתם אותו עוברות כחוט השני בסיפורי זכרונותיהם. וכלום יתכן אחרת — והוא הרי היה להם יכין ובועז גם יחד, שני עמודי התווך של החיים היהודיים בעיירה: המחנך הדגול ומי שדחפם להגנה עצמית ולחלוציות, ורבים מודים לו בלבם על שזכו להגיע עד הלום...

וממכתב למכתב באותו ענין. מכתבו של איש רוח דגול, בן אלכסנדריא, אשר מקומו בין חשובי הרבנים בישראל, הרב משה שטרנברג ז"ל, אשר אנו מביאים כפתח דבר — לספר. גם מכתב זה אל ידידו, ר' שמואל יזרעאלי נ"י — מי שתיכן ותיקן ויזם וההדיר את ספר אלכסנדריא. והמכתב — עוד משלהי מלחה"ע השניה, כאשר עדיין לא היו ידועים לפרטיהם ממדי השואה. „...לו ...כל אחד היה מעמיד ציון כזה לעיר מולדתו בארצות נכר והיו לנו ספרי ציון כאלה למאות, ואני הייתי רוכש לי את כולם והייתי מניחם בארון ספרי על יד ספרי הקודש... והיו בעיני כחלק מחם... נשמת האומה". וכן „...המדור ממדורי הגיהנום... צריך לתפוס מקום נכבד בספר זכרון זה".

הרב שטרנברג גדול בתורה היה; קרא ע"א בספר זה קיצור מאמריהם של רבנים ידועי שם בישראל. ואוהב ישראל גדול היה. ואיש חזון. עד אחרית ימיו קונן, כירמיהו בזמנו, על עדת ישראל בפזורה, שנשפך עליה הרון אף ה'. ביכה מרה את קהילתו הקדושה אלכסנדריא ומאן להתנחם. והוא קורא „לא לסתום את הגולל על קבר אחים ואחיות" ו„לא להקים מצבת־אבן קרה עם ה„פה־נטמן" הבנאלי".

איש הרוח הרב שטרנברג לא יכול היה שלא לראות בעיני רוחו את גוילי האש והאותיות הפורחות המפארים את נשמות הקדושים והטהורים ומעבירים אותן לחיי

עד. בליבותינו אנו, כבג״ע. ובדומה לאבנים שיעקב אבינו שם למראשותיו, ראה בהתאחד כל הנשמות האלו, הדוויות, לנשמה אחת גדולה — נשמת האומה.

הוא מציע עזרתו לידידו הנ״ל בהוצאת ספר זיכרון. ואיזו הוצאה חד־פעמית, כ,,מיפרעה״. ,,כוונתך, ידידי, רצוי׳ עד למאד וגם מעשיך רצוים... אני מוכן ומזומן לעמוד לימינך...״

חלפו שנים. מפאת טרדות הזמן אחר הספר להופיע, הרב נתבקש לישיבה של מעלה. אולם דבריו לידידו נשארו בבחינת צוואה. לא זכה הרב שטרנברג לראות בהופעת הספר, אך רוחו מרחפת בין דפיו.

*

,,בית אבי, אמי״ הפך אצלנו לאחרונה למטבע לשונית, למושג. ברוב ספרי־היזכור אף ליותר מזה. רבבות מאתנו אבדו בשואה את בית אביהם, וכאשר נזכרים בשואה עולה בזכרוננו בראש וראשונה בית אבא, אמא, ואחים ואחיות וכו׳. המעונים וטבוחים! הנה הנה קורמות עצמותיהם עור ובשר והם עוברים חיים לנגד עינינו, בסך...

זכרונות אלה, לרוב מימי הילדות והנערות, הם גם אוטנטיים, יותר, כנים יותר, ככנות הילדות! טובים הם להיסטוריה ולדורות הבאים מ,,עשרה״ מחקרים, וזה למרות הנוסטלגיה שסיפורים אלה ,,נגועים״ בה. אספנו לפיכך, סיפורים אלה כאסוף פנינים ומרגליות. אכן, יודעים אנו, רבים הסיפורים שלא סופרו מאלה שסופרו — ועל כך אנו מצטערים.

אפשר שפרקים מעניינים בקורות העתים של יהודי אלכסנדריא נשכחו מכותבי הזכרונות — סיפורי דור ודור, גם אם לא בצורת פנקס־קהילה מסודר, הרי אבדו ואינם. חבל גם שרשימות־זכררונותיהם של כמה מיוצאי אלכסנדריא, ודווקא היודעים למשוך בעט־סופר, כפי שמעידים עליהם בני עירם, לא הגיעו לידינו. הוסף לכך דברים־שלא נכתבו של שני האישים ז״ל שהזכרנו לעיל, אשר ביקשו לכתוב במיוחד בשביל ספר זה ולא הספיקה להם שעתם לכך.

*

,,מדור הגיהנום״, כביטויו של הרב ז״ל, אכן תופס מקום נכבד בספר, רשימות מסויימות מימי השואה אף חורגות, דומה, מעבר לחוג הצר של המשפחה והעיירה, ומהן אפילו הבאות ללמדנו על השואה כולה, אולי מפני שאלה הם סיפורי יחידים על עצמם. חוויות וראיות אישיות המסתננות אלינו דרך הכאב והיסורים של הפרט, של האדם הסובל.

והיה אם יקום איש, אשר הספר עורר בלבו נשכחות, למלא את החסר, מכל תקופה שהיא — והיה זה שכרנו.

נתן ליבנה

תמיד נראה אותם צמאי־חיים של אור ודרור

ב"ה, כפר פינס, יום שהוכפל בו כי טוב לס' שבו מפטירים בישעיהו סי' מי':
נתן לייעף כח ולאין אונים עצמה ירבה שנת תש"ד לפ"ק.
שלו' וברכה, מאלקי המערכה.

לכבוד ידידי, ר' שמואל יזרעאלי נ"י

ידיד יקר ונכבד!

מכתבך עודד אותי. אמנם יש גואלים לעיר מולדתנו. לו אנשי כל עיר ועירה מארצות אירופה החרבה (המלה האחרונה נאמרה רק לתפארת המליצה. חשבתי את הראוי למוחזק. אולי עוד נזכה לראות בחורבנה כשם שזכינו לראות בבנינה, אבל לע"ע רובה ככולה עדין על תלה בנוי', רק על עדת ישראל בארצות פזורי' נשפך חרון אף ה' ובה כלו את הציהם כל עוברי דרך), לו כל אלה הנזכרים לעיל היו הולכים בעקבותיך וכל אחד הי' מעמיד ציון כזה לעיר מולדתו בארצות נכר והיו לנו ספרי־ציון כאלה למאות. ואני הייתי רוכש לי את כולם והייתי מניחם בארון ספרי על יד ספרי הקודש: מעבר יבוק, שבט יהודה, שבט מוסר, שבטי י־ה וכדומה והיו בעיני כחלק מהם. ציון לנפש חיה, נשמת האומה.

בין כסה לעשור כתבתי מכתב למרדכי ובו אמרתי, כי אין לנו לסתום את הגולל על קבר זה של אחים ואחיות, לא נקים עליו מצבת־אבן קרה ולא נחרות עלי' את ה„פה נטמן" הבנאלי. לנגד עינינו תמיד יהי' הקבר פתוח. תמיד נראה אותם צמאי־חיים, תאבי־ישע ופדות. כמה דל וזעום הי' חלקם בחיים, חלק יהודי שראה חשך ולא אור באחת העיירות אשר באירופה המזרחית. ומה רבה היתה תשוקתם למרחקים, למרחבים, לחיים שיש בהם אור ודרור. ומי יודע אי־זהו מקום מנוחתם עכשו ואי־זה בית נבנה להם? כוונתך, ידידי, רצוי' היא עד למאד וגם מעשיך רצויים. אני מוכן ומזומן לעמוד לימינך. אבל הלא תסכים, כי אין להוציא דבר שאינו מתוקן וכזה יהי' ספר ה„ציון" אם יכיל בקרבו רק מאמריסטיקה ובלטריסטיקה. ערכו לא יהי' אז רב ביותר. מקום הכי חשוב ב„ספר זכרון" זה צריכים, לפי דעתי, לתפוס צלומים ותמונות. צלום הנוף, מי ההורין השוטפים. ושני חלקי הישוב על שתי גדותיו. הגבעות, השיחים, שעליהם ומתחתיהם ישבו הנאהבים ברגעים הנעימים בחייהם. שדרות עצי הארן אשר מתחת לצלם טילו הזוגות חבוקי־יד ושלובי זרוע. צלום הרחוב הראשי, צלום השוק. ומעלין בקודש את צלום בית הכנסת הישן והחדש, צלום בית הקברות וכמה מצבות עתיקות, צלום בית הספר, צלום הקשוטים החטובים

מסביב לארון הקודש, צלום ,כתר התורה׳, צלום חמשת הש״ס׳ים ונושאי כליהם שהיו ב,,חברה משניות״, צלום ארונות הספרים אשר בספרי׳, צלום קטעים מענינים מפנקסי חברה קדישא וחברת משניות. בפנקס של חברת משניות ראיתי כתב ידו של המגיד מטריסק, על ,,מגן אברהם״, שהתאכסן בעירנו בימי חנוכה שנת תר״ה וכתב בכתב ידו ממש כמה דברי ברכה ללומדי משנה אותיות ,,נשמה״ שתקוים בהם הברכה: מאשר ,,שמנה״ לחמו. גם באמתחתי נמצאים כמה כתבים מענינים שנכתבו בשנות השלשים מהמאה שעברה. תאריך העברי, ביניהם תעודות כאלו החתומות ע״י ה,בעלי־בתים׳ באותה התקופה. נדמה לי, שראיתי גם על תעודה אחת אצלי את חתימת אבי אביו ז״ל. ברי לי, כי איך שלא תהיינה תוצאות המלחמה ואם אפילו נזכה לשמע, כי רוב ה,,,ידיעות״ הן מוגזמות ומופרזות — גם אז יש לראות את עדת ישראל באלכסנדריא אם לא כמחוסלת — אז כמתחסלת. ואולי עם תם המלחמה נוכל להשיג באיזה אופן שהוא, אם לא כל החומר שהזכרתי לעיל, לכל הפחות חלק חשוב ממנו. ואם נצרף לזה את אלכסנדרי׳ על אדמת מולדת האבות בתוספת באורים ופרקי זכרונות — יהא זה דבר שלם ושווה לכל נפש מישראל, אשר ראתה חיים באלכסנדרי׳, עיר מולדתנו.

אני מסכם את דברי: הצעתך אמנם נכונה היא וצריכים להתחיל כבר עכשו בריכוז החומר הדרוש, ברם להוציא דבר שלם אפשר יהי׳ רק עם תם מלחמת־דמים זו, אחרי שנברר מהו החומר שעדין נשאר לנו לפליטה ואחרי ושנדע לספר ולפרסם גם פרקים מהמרטירולג׳ שעברה על אלכסנדרי׳ ואנשים בשנים האחרונות. מדור זה, ממדורי הגיהנם שעברו אנשי אלכסנדרי׳ במשך שנים אלו צריך לתפוס מקום־נכבד ב,ספר זכרון׳ זה.

כדאי להעיר, כי באותו יום שאתה כתבת אלי את מכתבך משכתי גם אני את ידי בעט וכתבתי לידידי ר׳ נח והצעתי שנוציא הוצאה חד־פעמית ולהפיצה בין אנשי אלכסנדריא. וכך נעשה מדי פעם ונחזק את הקשר בין יוצאי עירנו. ואולי נקשר קשרים עם יוצאי עירנו מעבר לאוקינוס ונוכל להפיק מזה תועלת בשביל אלה שיהיו זקוקים לעזרה. ע״י נסיון זה, הוצאות חד־פעמיות, נוכל להוכח, מהו החומר הבלי־טריסטי, המאמריסטי העומד לרשותנו. בהיותי בת״א אשתדל לבקר אצלך אבל בינתים תוכל לבא בדברים עם ידידנו ר׳ נח ועם מרדכי. את שניהם אתה צריך לרכוש לצדך מבלי לותר חלילה על אף אחד מהם. ואני תמיד עומד לפקודתך.

והנני שלך בידידות

מ. שטרנברג

נ. ב. בודאי כתבת גם למר רוזנהק. נא להודיעני את תשובתו. הנ״ל.

אלכסנדריא שלי

בדחילו־ורחימו אנו באים להדליק נר־תמיד לזכר קהילת קדשנו אלכסנדריה דווהלין, שנחרבה והושמדה ביום י״א בתשרי התש״ג ע״י הנאצים הארורים ועוזריהם האוקריינים ימ״ש. ולוואי ויהא זה נר לרגלינו, ולוואי ויאיר גם לבנינו ולדורות הבאים עברה המפואר.

העיירה היהודית שלפני השואה היתה לא רק מקום מגוריהם בלבד של קיבוצי היהודים בגולה הרוסית, הפולנית, הליטאית והאחרות, אלא כור־מחצבתם ובית היוצר של הכוחות הרוחניים והתכונות הלאומיות של העם היהודי בגולה כלו. הבתים, הרחובות, האישים ואנשי „עמך" וכן יתר הדמויות, רובם ככולם היו חתומים בחותם האהבה והאחווה היהודית, התום והצניעות. באור האמונה והחסד. העיירה היתה עריסת היהדות בדורות האחרונים; כל מה שקיים בימינו, הישגים־שבמאבקים — תחילתם ושרשם בעיירה.

מרכזה וליבה של כל עיירה היה בית־המדרש שממנו פשט האור אל בתי האבות והמשפחות. מכאן שאבו ביטחון וחריפות גדולי התורה כפשוטי העם. כמעט כל אותם הטיפוסים ביצירות מנדלי, שלום עליכם, ביאליק, פרץ, אש, שניאור ועגנון, מבית המדרש של העיירה באו.

הבית השני במעלה אשר הטביע חותמו על חיי העיירה היה בית אבא, בו היה שמור מקום־כבוד לאם, אשר טיפחה ועיצבה בילדיה את אופיים היהודי האציל, וכה מן העריסה — שירי הערש שהיו רוויים אהבת־ישראל ותורתו — ועד שבגרו ועמדו ברשות עצמם; קינה על חורבן ירושלים ותפילה לביאת הגואל. כאן בבית אבא טוו הבנים את חלום עלייתם ארצה וכאן שאבו כוח ועוז־רוח לשאת בסבל בל ישוער בבואם להגשים חלומם.

בכל ימות החול היתה העיירה מלאה המולת־עמל ויצירה. החייט ליד מכונת התפירה, הסנדלר על שרפרפו, החנווני בחנותו, הנפח, הנגר, הצורף וכו׳, כדי לפרנס ולכלכל בני־ביתם.

ומבין חיי העבודה הצנועים נשקפה והתנוצצה קדושת השבת כשמש בשמי הסתיו המעוננים. שבתה המלאכה בעיירה. עגלה לא עברה ברחוב וקול הזמירות נישא ברמה. השבת והנשמה היתרה משלו בכיפה.

ועוד כמה וכמה גילויים, בהם באו לידי ביטוי תכונותיה של העיירה: ההומור

וסיפורי המעשיות, השמחות המשפחתיות על הכליזמרים והבדחנים, הישיבות והבחורים־התלמידים, החסידים וחצרות הרביים ומאידך גיסא — הפרעות וימי האבל, פרנסה שאינה־מצויה וכדומה צרות צרורות שונות ומשונות.

אכן, רק מי שחי בעיירה והכיר את עברה, אורח־חייה ומנהגיה, תרבותה ופעולתה הציונית, החל מחיבת־ציון ועד לעליית חלוציה־מעפיליה למולדת, בכל עלייה ועלייה — רק הוא ידע ויבין גודל האבידה...

מתוך רטט נפשי וחרדה לגורל העיירה, קלטה אזני בחצות הלילה את שמה, יוצא מפורש מפי הקריין של רדיו מוסקבה, שבין אי־אלה מקומות ישוב בווהלין שבאוקריינה המערבית נכבשה גם היא, אלכסנדריה שלי, על־ידי הצבא האדום... היה זה בימי ראשית הנצחון על קלגסי היטלר הנסוגים־מובסים במערכה. שערות ראשי סמרו, מתוך המחשבה שהנה הולך וקרב היום המר והנורא, בו התגלה לפנינו האמת המרה על־אודות המציאות האיומה...

מיד עמדו לפני הבתים הקטנים שמשני עברי הנהר. ראיתים והנה הם עומדים קודרים כאבלים אלמים, נעזבים־נעצבים לבנים שיצאום, מבלי שוב עוד אליהם.

ובתוך הבתים הקטנים האלה, על הקירות הלבנים, ראיתי באותו לילה תלויות־מתנוססות הקופסאות הכחולות־לבנות, קופסאות הקרן־הקיימת — והן „מבוישות". השממית מצאה קן בהן ואורגת קוריה על פיותיהן, מאין יד משלשלת פרוטה לתוכן ומאין יד מוציאה.

הנה הקופסה הנחמדה, ש„התרברבה" על אחיותיה ביום שאמי הצנועה לאה בריינדל ע"ה, שלשלה לתוכה את כל התמורה שקבלה ממתפללי בית המדרש „ליובומירסקי" בעד האתרוג שנשלה על־ידי בתה־יחידתה מארץ־הקודש, חברה בגדוד העבודה ע"ש יוסף טרומפלדור...

וראיתי את בתי התפילה והנה הם עומדים שוממים ונואשים והרוסים מבלי באי־מועד...

וגורלם של ספרי התורה הקדושים, ככתרי התורה, עצי החיים, הש"סים ספרי המשניות, יורה הדעה, חושן ומשפט, הזוהר, „מגן אברהם" ויתר ספרי הקודש לא נתנו מנוח ללבי כל אותו הלילה עד סוף אשמורת שלישית...

הנה, ראו, בית החומה, בית המדרש הישן — המרכז — על כל אגפיו: בית התפילה הקטן של „מגידי תהלים"; בית התפילה של „חברת משניות"; של הבורסים בעליית הגג, שכתליו ספגו במשך שנים את תפילותיו הנלהבות של ברלה „סופר", החסיד וישר, שהיה חוצב להבות־אש בעת התפילה, לקיים מה שנאמר: „וכל עצמותי תאמרנה".

וארון הקודש היפה שבו, שהיה מצופה קישוטים מנחושת־קלל על חיותיו

ועופותיו מעשי מלאכת מחשבת... מעל לשני לוחות הברית שהתנוססו עליו מלמעלה פרש הנשר את שתי כנפיו („כנשר על גוזליו ירחף״) ומשני צדי הלוחות עומדים, כשני שומרים, שני אריות על רעמותיהם היפות — גור אריה יהודה... והצבאים בעלי הקרניים המסועפות, ו„נר התמיד״ בקיר הדרומי, שבצלו ישב תמיד בלילות ר׳ יוסף, הנגר הלמדן העניו, ש„בלע״ בשקידה רבה את דפי הגמרא והיה מתחיל כדרכו: „זאָגט די הייליקע גמרא!״ (הגמרא הקדושה אומרת...) והיה תוחב נר לבין אצבעותיו למען יעירו מתרדמתו... האם נכבה הנר לעולם?

אתה בית המדרש הישן, שנוסף לקול התפילות והבכיות, נוסף לניגוני חובשי בית המדרש, לומדי הגמרא והמשנה, האזנת גם לקול הדרשנים למיניהם, לקול המטיפים לציונות מכל הסוגים.

גם המטיף האנטי ציוני הידוע, ארוך השערות, כהנא, שליחה של „הלשכה השחורה״ שבפולטאבה, הפריש את ארסו והטיח דברי גנאי ובלע כלפי הציונות בכלל וכלפי הד״ר הרצל בפרט והביא לידי מלחמת־ידים בקרבך בין חסידי הרצל ומתנגדיו...

ולהבדיל, גם וולאדימיר זאב ז׳אבוטינסקי, שהציונים בחרו בו כמועמד לבחירות ל„דומה״ הממלכתית השניה ו„קנה״ לו בית מעבר להורן, לשם רכישת זכות לבחור ולהיבחר, השמיע את אימרותיו בין כתליו בשנת 1906: נשא נאום ציוני נלהב, אמנם בשפה הרוסית, כי טרם שלט אז בשפה העברית וסיים בהתלהבות בעברית: „לשנה הבאה בירושלים!״ והישיש הר׳ יו״ט בליי מחא כף לעומתו. וקרא באוקראינית: „דאַי בוז׳ה!״ (כה יתן אלהים!).

והבית הגדול, שברחוב קניז׳סקי אשר האשה המנוחה צביה שניידר הקדישה בתור עזבון לנחלת העיירה, שהיו מרוכזים בו: ביה״ס ע״ש אליעזר בן־יהודה; בית העם; הספריה על ספריה הרבים, בהם ספרי ריב״ל, סמולנסקין, יל״ג, גוטלובר, כל ספרי הוצאות „תושיה״, „שטיבל״, „אחיאסף״ וכו׳ וכו׳.

הרהרתי והרהרתי בך כל אותו לילה, אלכסנדריה שלי. עיירה בישראל, אשר היית כל ימיך דוגמא נאה לכל עיירות הסביבה בעבודתך הציונית, הציבורית והתרבות העברית; את ששלחת מטובי בניך־חלוציך לארץ־מולדת ובהם גם שהעפילו בכל מיני דרכים: מי ברגל, מי ב„קפיצות״ אל הים מהספינות ה„היס־טוריות״, מי דרך הלגיון העברי באמריקה, טהראן וכו׳ והם נמצאים בעיר ובכפר, במושב ובקיבוץ, בשדמות באר־טוביה המחודשת. את שכתבת דף מזהיר במסכת בנין העם והארץ, ראויה להירשם באותיות זהב בספר זכרונות לזכרון ולמשמרת לנו ולבנינו אחרינו...

לבי לבי לך, עיירתי היקרה, שברך־שברנו גדול כים!

שמואל יזרעאלי

לבי לאלכסנדריא

הלב הווהליני לאלכסנדריה יהמה, עת תועלה בזכרון זו העיירה, הקטנה אך העשירה ברוח וחזון. עוד בשנות נעורי נפל בחלקי להכיר רבים מבני הנוער של העיירה בראשית המאה, אם מתוך ביקורים בעיירה ואם מתוך מגע אתם ברובנה בשדה הציונות והתרבות. אנו הרובנאים ראינו בבני אלכסנדריה אינטליגנציה יהודית ומשכילים והתיחסנו בדרך־ארץ ובכבוד מיוחד אליהם.

אזכור את בית יוסף אדל שעבר מאלכסנדריה לרובנה ב־1906 עם בנם בכורם כששפת הדיבור בביתם (בבית זפרן) היתה עברית, ולתענוג היה לבקר את הבית ולהימצא באוירה עברית שעה קלה. אזכור את החברים מאלכסנדריה: שלמה ברז, האחים שינדלקרויט, רחל ווייסמן, השניידרים, הגורודצרים ואת המורים מחנכי הדור, ח. נ. זק"ש ואלימלך בליי, בית מלמד ורבים אחרים שאינם בחיים עוד או שאבדו בשואה הנאצית. את זכר כולם אשא בהערצה ובהוקרה *).

היה היתה אלכסנדריה תרבותית שממנה נשבה רוח לאומית וחלוצית לרובנה הסמוכה. עיירה שנתנה מכוחותיה התרבותיים לרובנה הכרך, ואיננה עוד. וגדול מאד הכאב.

ולא סופר על אלכסנדריה ובניה אלא מעט מזעיר, אך עוד יסופר לנו ולדורות על גדולתה, כהנה וכהנה.

---

*) יזכר בית הספר העברי־למופת שהיה בעיירה וחינך דור חלוצי, ואתו מוריו שנקראו לכהן במוסדות תרבות בווהלין. ובית ספר זה הרי היה המשך ל„חדר המתוקן" שהיה מהראשונים בחבל ווהלין.

אריה אבטיחי

גדולתה
של אלכסנדריא הקטנה

אלכסנדריה עיירונת היתה. כהרבה עיירות יהודיות שבפלך ווהלין. עשירים ובעלי הון לא גרו באלכסנדריה. תעשייה של ממש לא היתה שם. על מסחר סיטוני איש לא ידע. על רווחה כלכלית איש באלכסנדריה לא חלם. לא שאף לכך. האכרים האוקריינים, מפוזרים בכפרים מסביב, לא היו ידידותיים ביותר ליהודי העיירה, אשר סיפקו לכפרים שירותי מסחר ומלאכה זעירים.

אבל בשני שטחים היתה אלכסנדריה עשירה וגדולה — בשטח הרוחניות והתרבות.

לדורות אשר קדמו לנו באלכסנדריה לא היתה הזדמנות לשבת שנים על ספסלי בתי האולפנה, אוניברסיטאות, ואפילו לא בישיבות מפורסמות. אבותינו לא קבלו תוארי דוקטור במדעי הרוח והחברה ובודאי שלא במדעים מדוייקים. ולמרות זאת נשבה באלכסנדריה רוח תרבות, אשר הפיחה בבני העיירה שאר רוח, חזון ושאיפה איתנה לפרוץ את טבעת העוני, העדר התקוה לעתיד טוב יותר, שאיפה שהולידה יום אחד, בסערה, את התנועה החלוצית־ציונית, כחלק אינטגרלי של התנועה החלוצית־ציונית העולמית; את חלום בניית המולדת לבני אלכסנדריה ולבני אלפי העיירות בפזורי אוקריינה, פולין, מרכז אירופה וכו׳.

כאשר אני מנתח את תנאי החיים והיצירה בעיירה מחד גיסא, ומאידך גיסא אני רואה לנגד עיני את אנשי העיירה בשרשרת בת שלושה דורות, את פעלם בשטחי החינוך, התרבות, חיי החברה, השקפת עולם וכו׳ וכו׳ — גאה אני לומר על עיירתי הקטנה, כי אכן עשירה ברוח היתה.

אנסה לזכור ולהזכיר כמה עובדות ואנשים, אשר יעזרו לי אולי לחזק „השערתי" זו ולפענח את סוד גדולתה של אלכסנדריה.

ואכן יצאה תורה מאלכסנדריה; שמעתי מפי אבי המנוח, כי עוד בשנות ה־70—80 של המאה שעברה למדו באלכסנדריה את התנ"ך עם הביאור של משה מדסאו (מנדלסון, הרמבמ"ן). רוחות ההשכלה חדרו אל בתי העיירה הדלים, הרבה שנים לפני שעיירות גדולות יותר ועשירות יותר ידעו מה פשרה של תנועת השכלה

זו. ה„חדר המתוקן" הראשון בכל המחוז נפתח באלכסנדריה וכתוצאה מכך נהרו ילדי המשכילים מעיירות הסביבה ללמוד בחדר זה.

ר' אלימלך בליי שיחד עם ר' נסים זק"ש ניהל את ה„חדר המתוקן" מעיד ברשימתו בספר זה על אלכסנדריא: „לא בגשמיות השיבותה וערכה, אלא ברוחניות. בה קיים הרוח ולא שלטון החומר. זה מה שקוראים תרבות".

ואכן הפדגוג דאז, ר' חיים נסים זק"ש, קבע את אלכסנדריה כמקום מושבו; זאב ז'בוטינסקי „קנה" לעצמו בית דווקא באלכסנדריה, כאשר הגיש את מועמדותו לדומה הרוסית השנייה.

בית ספר תרבות בין הראשונים באזור נפתח באלכסנדריה ע"י המורה והמנהיג ש. רוזנהק, אשר הגיע לווהלין לאחר שנמלט, כקצין אוסטרי מהשבי הרוסי. נקלע לאלכסנדריה כתחנה ארעית שלו להפצת התרבות העברית החדשה — ונשאר בה חמש שנים תמימות...

חשמל, טלפון ורדיו לא היו אז באלכסנדריה, אבל כאשר במרחבי גליציה החלה מהפכה־זוטא בתנועת השומר־הצעיר; כאשר התנועה חדלה להיות תנועת צופים בלתי מפלגתית אלא סיגלה לעצמה ערכים של תנועה חלוצית־ציונית, הגיעה השמועה אלינו מייד, ואנו, קבוצת נערים בני שש עשרה (יוסף ספיר ובצלאל סודוביצ'ר ז"ל, ויבל"א ביאלר, סיומה פינקלשטיין ואני), נטלנו לידינו את הנהגת קן השוה"צ ממנהיגיו הקודמים, הובלנו אותו הישר לתנועה הציונית — וברבות הימים היו חברי הקן הזה מנהיגים ומייסדים של קיבוצים, אשר הכשירו נוער מווהלין ואפילו ממרכז פולין — לעלייה ארצה.

בעקבותינו הלכו נערים אחרים בני העיירה ויסדו את החלוץ, גורדוניה ובית"ר, אשר פעלו רבות בשטח ההכשרה והעלייה.

עצים ענפים אינם גדלים אלא בקרקע פורייה, ובאלכסנדריה היתה קרקע פורייה. היו בתים ומשפחות רבות, אשר איפשרו לנוער לפעול, לגדול ולהתפתח. היו בתים רבים בעיירה הקטנה בהם נשבה הרוח הגדולה אשר איפשרה את קיום תנועה ציונית — תנועת התקווה לשינוי ערכים.

תמונה נדירה היתה מתגלית לעיני עוברי אורח באלכסנדריה, ילדים ומבוגרים — כולם דוברים עברית, עברית חיה, היתה זו שפתם היומיומית. לעסקן ציוני שהזדמן היה ברור, כי במקום הזה ישא רעיון הגאולה פרי; אף פעם לא פסק בעיירה זו הזיק לציון, ולפיכך לא היה צורך גם להציתו; הוא היה לוחש בנפשם של יהודי אלכסנדריה. הוא נדלק מאליו. לשון הקודש המדוברת היוותה את הפעמונים, אשר צלצלו לתחיה הלאומית.

אני זוכר את בית חנה פייגה סודוביצ'ר, אשר היה בית ועד לפעולות רבות.

אני זוכר את בתי משפחות גורודצר ואת בניה גורודצר, סוחר זעיר בעל אטליז, אשר משך אותי, האפיקורס, לבית הכנסת בשבת בבוקר — אך ורק כדי לשמוע את קולו הנעים וכושרו המוסיקלי, כאשר שימש שליח ציבור, שלא על מנת לקבל פרס. אני זוכר את בית פודיסוק, הנאבק קשות לפרנסת המשפחה, האב וילדיו, והם תורמים רבות להפצת רוח תרבותית בעיירה, ועוד ועוד. התוצאה לא אחרה לבוא.

הדור החדש הגשים את שאיפות אבות העיירה, לדור זה היה האומץ לנטוש את הקיים ולשתף עצמו בתקומת האומה ובבנין הארץ. הוא ש„הצעיד את עצמו" בדרך המלך של הגשמה ציונית.

ברם, אלכסנדריה, כאמור, קטנה ועניה וצרה היתה, וכך כל הימים — בכדי שצעיריה יוכלו להתפתח בה, כל אחד בכיוונו הוא, כיד הכישרון הטובה עליו. לפיכך היתה צמיחתם באלכסנדריה „קולקטיבית". רק לאחר שפרצו את המסגרת הצרה של העיירה ויצאו ל„עולם הרחב" גדלו והצמיחו הרבה מהם כנפים.

אציין לדוגמה אחדים מהם:

דודי נחום קרמר ז"ל עזב את העיירה עוד בתקופת מלחמת העולם הראשונה, הגיע ארצה דרך אמריקה ביחד עם הגדודו העברי, היה בין ראשוני מרחביה ובין מייסדי ופעילי באר־טוביה ותנועת המושבים. בעקבותיו הלכו אחיו יוסף ומשה, חיים סודוביצ'ר, אגסי, ברגד ורבים אחרים מבני העיירה.

אין תחת ידי, נתונים מדוייקים על אנשי אלכסנדריה, שיצאו בזמנו לעולם הגדול, לארה"ב של אמריקה ולארצות אחרות, אולם יודעים אנו על בני אלכסנדריה במדינת ישראל, על פעלם כאן עוד לפני קום המדינה. אנשים העומדים בראש מפעלי תרבות, חינוך, תעשייה, מסחר בעיר ובתנועה הקיבוצית.

מימין: הרב משה שטרנברג, זלמן ברזב ונח עירוני

הרב ר' משה שטרנברג ז"ל הביא עמו ארצה את בשורת הציונות הדתית ומקומו שמור בין גדולי הרבנים־הציונים בישראל.

שמואל יזרעאלי, סופר ומתרגם עברי פורה וקריא. פירסם הרבה ספרים וכן סיפורים מתורגמים ומעובדים בכל עתוני הילדים בארץ במשך שנים. יוזם הוצאת ספר זה לזכר קהילתנו אלכסנדריה.

אחותו חנה עירונית, מורה ומחנכת, סופרת ומתרגמת אף היא. פירסמה הרבה סיפורי ילדים ותרגמה לעברית עשרות ספרים מספרות העולם.

וולקה שוורצמן היה בין ראשוני החלוצים במפעל האשלג בים המלח. אחיו הצעיר אריה שחר משמש מנכ"ל מפעלי ים המלח ונחשב אחד המנהלים המוכשרים בארץ.

האחים אהרון, מוניה ומאיר עירוני (גורדוצר) מחזיקים עמדות מפתח במפעלים חשובים, אחיהם הצעיר יצחק שימש מנהל כללי של תע"ש, כיום מנכ"ל משרד הביטחון.

מוניה ווליס ז"ל היה בין הראשונים, אשר אירגן מפעל תעשייה בקיבוצו.

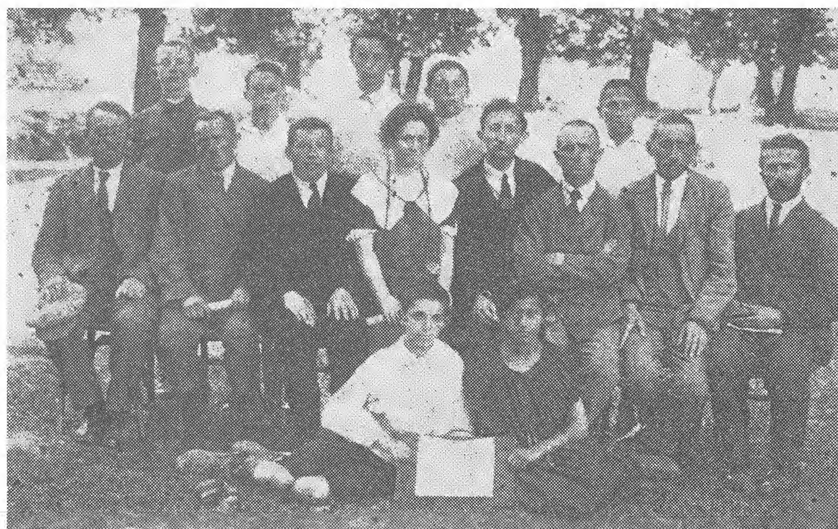
קלמן ביאלר פעל רבות בחינוך הנוער העובד בארץ ופעיל בדרג גבוה בהסתדרות העובדים הכללית.

הייתי יכול למנות עוד רבים שהתבלטו בפעליהם והביאו כבוד לעיירה — ולמולדת. אכן שלם אני עם עצמי. קביעת גדולתה של עיירתנו אלכסנדריה, לא התפארות־שווא היא. זו עובדה.

ואף־על־פי־כן לא נשארנו מיהודי אלכסנדריה, אלא מעטים בלבד. רובם הגדול ניספה בשואה האיומה. הם עמדו על סף התקווה שהנה מרביתם יבואו לארץ הנכ־ספת, להתאחד עם בני עיירתם. משל, איחוד של קרובי משפחה. אך המר להם גורלם. גורל איום ואכזר.

לזכרם, בעיקר, מוקדש ספר זה.

זאב אייזנמן

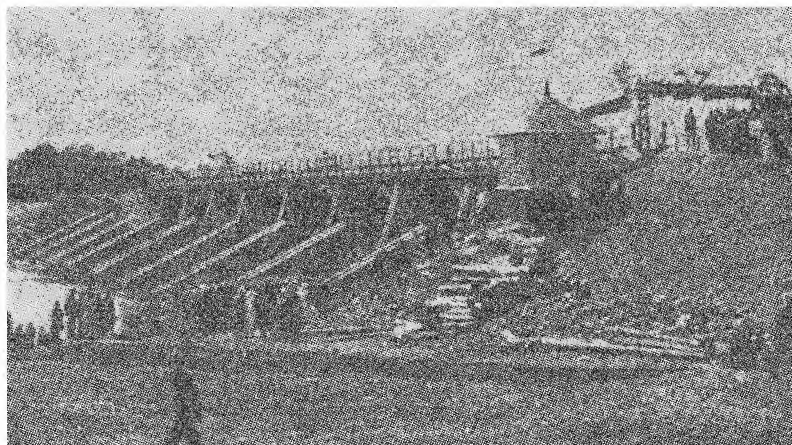

ועד ההורים, מורים ותלמידים של ביה"ס מיסודו של ש. רוזנהק

חברי „גמילות חסד" באלכסנדריה

סיפורה
של עיירה

גשר העץ על ההורין

בית המרחץ והבאר שלידו

ב. אלימלך

שלטון הרוח

ילעגו המלעיגים ויתלוצצו הליצנים על אלכסנדריה שלנו — אין אני מתביש בה כלל ועיקר. עלינו, ילידי אלכסנדריה חביבה (היתה) עירתנו כמות שהיא. בצמצום שטחה, במעוט אוכלוסיה, בבתיה הזעירים ובפרנסותיה הדלות. אנחנו, שאת אוירה של אלכסנדריה שאפנו אל קרבנו למן היום הראשון לצאתנו לאויר העולם; שאת מי מעינותיה, המפכים ועולים מתוך הרי הגיר שלה, שתינו תמיד בצמאון רב — אנו ידענו ערכה וחשיבותה של עירה זעירה זו. וחיבבנוה בכל נפשנו ומאדנו.

הם, „ליצני הדור״, מודדים ומעריכים כל ישוב וקבוץ יהודי לפי מדת הכמות ואנו — לפי מדת האיכות. ולפיכך נמצא שאלכסנדריה עולה בערכה וחשיבותה על הרבה ערים גדולות, מרובות־אוכלוסין, עם בתי־החומה הגבוהים והפרנסות העשירות שבהן.

אלכסנדריה — לא בגשמיות חשיבותה וערכה אלא ברוחניות. בה קיים הרוח ולא שלטון החומר. זה מה שקוראים „תרבות״, שכן אלכסנדריה היא עירה בעלת תרבות.

לא אפנה אל „ימי קדם״, אל „ימי בראשית״ אלא אתחיל מסוף המאה הי״ט ואילך, מה לא תמצאו באלכסנדריה הזעירה? — רבנים בעלי שעור־קומה וסתם למדנים מופלגים. מי אינו זוכר את „מוטל הרב?״ לא **הרב ר׳ מוטיל**, לא **הגאון** ר׳ מוטיל, ולא רשכבה״ג, אלא סתם „מוטיל הרב״: וזה שמו וזה תארו וכך מצינו: שמעון הצדיק, הלל הזקן, שמאי, לא **רב** הלל ולא **רב** שמאי. זה התואר המתאים באמת למוטיל הרב. איש שמתחתיו צמח, איש שבכחו ושקידתו בתורה עלה וישב על כסא הרבנות. אין ספק שבידיעותיו הרחבות ובמדותיו התרומיות היה יכול לתפוש מקום חשוב באחת הערים הגדולות, אבל מוטיל הרב שלנו לא רדף אחרי הכבוד, וחביבה היתה עליו אלכסנדריה השקטה והשלוה, הנותנת לו לקיים „והגית בה יומם ולילה״ מעיר גדולה אחרת „המקברת״ את הרבנים לבלי תת להם האפשרות לעסוק בתורה. ומוטיל הרב בלי תלמוד תורה אין זה בגדר המציאות. הנה אני

רואה אותו יושב בביהמ״ד, בפינה מזרחית־דרומית, מקום הרב מדורי־דורות, ועוסק בתורה בהשכמת הבוקר, בצהרים ובערב. זכורני, מדי פעם כשהייתי סר אל ביהמ״ד הישן בשעות הצהרים, כשביהמ״ד היה ריק, ומוצא את מוטיל הרב יושב בפנתו ולומד בנגונו שלו — היה תמיד עולה על לבי, האגדה על ר׳ יוסי שנכנס לחורבה אחת בירושלים והיה שומע קול כיונה מנהמת וכו׳ וכו׳. הנה היא „היונה המנהמת״ — אמרתי. בודאי ראה או שמע ר׳ יוסי יונה כזאת המנהמת, כמו מוטיל הרב. זו היתה אישיות יקרת המציאות שלאו כל עיירה זכתה לשכמותו.

ולאחר פטירתו של מוטיל הרב ז״ל קבל עליו הבן משה׳לה את „גזר־הדין״, — אם בשל בעלי־הבתים או בשל מצב המשפחה — לשבת על כסא הרבנות. אמרתי „קבל את גזר הדין״ כי לאמתו של דבר לא נמשך לבו אחרי הרבנות. ומשה׳לה זה (הרב שטרנברג) מלבד היותו מוסמך להוראה, ולמדן גדול, הריהו גם בעל השכלה, ואף האדוקים הקנאים ביותר אהבוהו וכבדוהו עד מאד, כי ידעו ש„ברא כרעא דאבוהו״, ומעלה יתרה לו שיודע גם „תרבות חיצונית״.

וסתם יהודים מופלגי תורה, חסידים ואנשי מעשה — מי ימנה אותם ומי יספרם ?

הנה ר׳ חיים יוסיל ע״ה. יהודי בעל צורה, למדן מופלג, מוכתר בנימוסין ובקי בהויות העולם. וכאשר ר׳ משה׳לה לנדא מברודי פתח ברובנה סניף לבית המסחר שלו בקפה — לא מצא מנהל לסניפו זה לא בברודי ולא ברובנה, אלא באלכסנדריה הזעירה — את ר׳ חיים יוסיל !

והנה **ברילה סופר סת״ם**. יהודי שכולו רוחניות, כולו אש־קדש, מרחף תמיד בעולמות העליונים ; תורה ותפלה יומם ולילה. ואפילו בשעה שהוא עוסק בחיי שעה מסיח דעתו מחיי עולם. על עבודתו, שבעצם היא עבודת הקודש הוא מוסיף קדושה על קדושתה. לפני כתיבת שם „הויה״ — הולך ברילה וטובל כמה טבילות ב„מקוה״, הן לא דבר פשוט הוא לכתוב את השם של „מי שאמר והיה העולם״. הכון, איפוא, בן אדם, לקראת השם הגדול הגבור והנורא ! לנו, בני דורנו, המודרניים כביכול, היה ברילה קצת מוזר בחיצוניותו ; בפאותיו הארוכות, בזקנו המדובלל, שלא טעם מעולם טעם מסרק, וכל מנהגיו והליכותיו היו מעוררים בעינינו, בימי נעורינו, צחוק ולגלוג, אבל דקשישנא, הבינונו אותו ושוב לא לגלגנו ולא צחקנו לו עוד. ידענו שאין למצוא איש שכמותו בין המודרניים. אדם, שמעולם לא דאג לעצמו. יש מה לאכול — מוטב; הפרוטה אינה מצויה בכיסו והפת אינה בסלו והקור שבביתו גוזל שנתו מעיניו בלילות־חורף — גם אז אין ברילה מהרהר ח״ו אחרי מדותיו של „הזן ומפרנס לכל״. והתפלה מלאה כסופים, ערגת נפש אל הבורא והתדבקות בו. ותלמוד תורה מתוך התלהבות וחדוה פנימית, והלב מלא על כל גדותיו. ברם, על מה היה ברילה דואג ומיצר ? על העניים הסובלים מחסור, וביחוד על הילדים הגדלים ללא תורה. והוא **עשה** למען אלה.

יום ששי בשבת — כולו קודש לילדי העניים. מן הבוקר עד שעת קבלת שבת מחזר ברילה על הבתים ומאסף את נדבותיהן של הנשים לת״ת, בו לומדים ילדי־העניים תורה. חורף, הקור הולך וגובר, סופות שלג משתוללות בחוץ — ברילה, מכורבל בגלימתו הבלה, הולך וצועד צעדים פזיזים וממלא שליחותו בלי לסטות ימינה ושמאלה.

סתיו. גשמי זעף ורוחות קרות טופחים על הפנים וחודרים עד לעצמות; הרפש מגיע עד לברכים — ברילה אינו עוזב את המערכה, מדשדש במגפיו הקרועים והפתוחים ולקול חריקתם הוא פוסע פסיעות גסות ומאסף נדבות בשביל הת״ת של ילדי העניים...

והנה יוס׳ל הנגר — ואם תחפשו בנרות בכל הסביבה, מסופקני, אם תמצאו כמותו. חייכם שלא תמצאו עוד יוס׳ל כזה. נגר ולמדן, צדיק וישר, תמים עם אלהים ואנשים. בהשכמת הבוקר, בעברך על פני ביהמ״ד הישן ובשמעך קול־נכאים של לומד גמרא, — וידעת: זהו יוס׳ל הנגר. לומד הוא דף יומו. ואחר התפלה בציבור הולך יוס׳ל וחוזר לביתו ועוסק במלאכתו, מלאכת הנגרות, בשלמות ובנאמנות ובמסירות גמורה. האכרים שבסביבה, כשיש להם עבודה בנגרות הריהם פונים אך ורק אל יוס׳ל, ואין איש עומד אתו על המקח.

והתנאים: פנה מיוחדת לתורה ולתפלה. לפני שגמר את התפלה אינו מתחיל במלאכה. וביום ששי בצהרים הוא מפסיק. וכיוצא באלה, תנאים. על הכל מסכימים, כי מכירים את האיש ויושרו.

עד כאן דמויות מהתקופה התורנית, עכשיו הבו ונעשה קפיצה קטנה אל תקופת ההשכלה. גם כאן תמצא דמויות נאות, אהודות וחביבות. בזמן שההשכלה פרצה לה דרך מגליציה וחדרה לך לרוסיה באה כמובן, תחלה לכרכים הגדולים: אודיסה, קיוב ווילנה וורשה וכו׳, ואל ערי השדה האטה צעדיה.

שם חיו להם אחינו בנ״י את חייהם הדתיים והחסידותיים, בלי כל הפרעה ובלי כל השפעה מן החוץ. הכל שקעו, כדברי המשכילים — בבערות ו„הלכו חשכים״ בלי לראות את ה„השכלה בת השמים״ בכל יופיה ותפארתה. וראה זה פלא! העירה הנדחת, השוכנת בין ווהלין ופולסיה, אלכסנדריה, היא היתה הראשונה שהתרפקה עליה בכל תום אהבתה.

כל הערים הגדולות שבווהלין היו שקועות ראשן ורובן בעסקים ובסחר, הבריות בתוכן „אצים״ להתעשר, ואילו אלכסנדריה הקטנטונת היתה תמיד בוחלת בבצע כסף ובוחרת בהשכלה, ללמוד חכמה ודעת ולהבין כל דבר.

לפתע פתאום, הופיעו בעיירה אנשים צעירים שבלבם אש אהבה לחכמה ומדע.

קוראים הם ב„ספרים חיצוניים" ורוחם שואפת אל על. עובדים בקשרים עם המש־כילים הגדולים שבפטרבורג המטרופולין, מקבלים משם מחברת „מפיצי השכלה" ארגזים מלאים ספרים חיצוניים ועושים לילות כימים וקוראים ו„מתמשכלים". שלום עליכם אף הוא הכיר לטובה את המשכילים באלכסנדריה ושלח להם מקיוב ממיטב יצירותיו. עומדים הם במגע אישי עם המשורר הזקן א. ב. גוטלובר, שבא לגור ברובנה, בה בשעה שרובנה גופה אפילו לא ידעה שמשורר זקן זה חי בתוכה. המשכילים באלכסנדריה חותרים לאיזושהי מטרה והכל בחשאי חשאין. בעלית הגג של ביהמ"ד הישן יושבים וקוראים את „אהבת ציון" של מאפו, את מאמריו של לילינבלום ואת ה„מפתח" של שצקיס, מעינים ב„מורה נבוכים" של הרמב"ם ו„מורה נבוכי הזמן" של קרוכמל. כל אותם הספרים המנודים והמוחרמים על־ידי החסידים והקנאים מצויים בידיהם והם משקיעים בהם כל חום נפשם.

מאין באה הרוח אליהם ? באילו ארחות עקלקלות ודרכים נפתלות עברה הרוח עד שבאה לאלכסנדריה ? סוד הוא. ההשכלה הגיעה לאלכסנדריה ונקלטה בה. ומאין באו המשכילים שבאלכסנדריה ? וממי קבלו את ההשכלה ? התשובה היא : מתחתם צמחו. לפתע נפקחו עיניהם לראות את ה„השכלה בת השמים בכל יופיה ותפארתה" ; כי זאת עלינו לדעת : המשכילים הגדולים שבימים ההם האמינו בכל לבם, שבעזרת ההשכלה יצאו היהודים מאפלה לאור גדול ועם ישראל יושע תשועות עולמים...

וכשאני מעלה בזכרוני את המשכילים שבאלכסנדריה הריהם עולים לפני זוגות־זוגות, דוגמת הזוגות של התנאים הראשונים :

יהושע בן פרחיה — ונתאי הארבלי,
יהודה בן טבאי — ושמעון בן שטח,
שמעיה — ואבטליון,
הלל — ושמאי, וכיוצ"ב.

וכן גם המשכילים הראשונים עולים לפני זוגות־זוגות, ודאי מפאת הריעות שהיתה בין האחד לשני ושלמדו תמיד יחד בביהמ"ד, ואלה הם :

יצחק ליזאק — ובריל הוניג,
וולף גולדארבטר — ומשה גוטליב,
ליבוש קרמר — ויעקב־מרדכי מלמד (הגר לאמריקה והוציא שם עתון באידיש ושמו אז וולפסזון ע"ש אביו)),
חיים ניסן זקס (היה רב באמריקה) — ואלימלך בליי (כותב הטורים האלה),
דוד קפלן — ונתן רוס, ועוד ועוד.

(ובסוגרים : הספריה שנוסדה בידי המשכילים הנ"ל שמשה מוסד חנוכי וגורם חשוב להפצת הלשון העברית באלכסנדריה ימים רבים אח"כ).

והשנים עוברות וחולפות. וימים קשים באו ליהודים ברוסיה.

השנאה ליהודים גברה: „הכו ביהודים!". פוגרומים. ואז נפקחו עיניהם של המשכילים לראות ולהבין שלא מן ההשכלה יושע עם ישראל אלא מהתעוררות פנימית ושיבה אל א"י ותרבותה. אז התעוררה התנועה „ישוב א"י". ושוב אלכסנדריה בולטת ונראית ועומדת היא בתוך התנועה. אותם המשכילים, שהתלהבו קדם לקראת ההשכלה, נוכחו לדעת שאין תקומה לעם ישראל אלא בארצו ובתחית תרבותו. ואז קמו שנים מהם, א. בליי וח. נ. זקס, ונספח עליהם המורה נ. זיגלבוים, והם עמדו ופתחו באלכסנדריה „חדר מתוקן" שאנשי העירה קראוהו בשם „בי"ס עברי" והחלו ללמד „עברית בעברית".

השפעת ביה"ס היתה לא רק על הילדים הרכים, אלא גם על המבוגרים. השירים ששרו הילדים בביה"ס, נפוצו חיש מהר בכל העירה והלשון העברית נשמעה בכל מקום. החסידים והקנאים רוטנים ורוגנים, אך אין שומע להם. ומסביב לביה"ס התרכזו כל ה„מי-ומי" שבעיירה ונוסדה אגודה לישוב א"י. מכרו שקלים והתענינו בכל מה שמתרחש בא"י. בעריה"כ העמידו קערות לשם אסוף כסף לישוב א"י, על אף התנגדותם של „שונאי ציון". בשמחת תורה יסדו „מנין" ונדרו לטובת א"י ואח"כ בהופיע מחולל התנועה הציונית, הד"ר הרצל, הלא ממילא מובן שכלם היו לציונים מדיניים „מלידה" ועמדו בקשרים עם המוסדות הציוניים בכרכים הגדולים. ואותו „המטיף" האנטי ציוני כהנא הידוע, שנשלח מטעם הלשכה השחורה, כשבא לאלכסנדריה להטיף נגד ציון — לא זכה להשמיע אמרותיו מעל הבמה של ביהמ"ד הישן. שקל למטרפסיה ויברח משם באישון לילה.

בשלהי מלחמת העולם הראשונה נזדמן לעיירה צעיר אחד מחיל האוסטרים, שמואל רוזנהק. והצעיר — ציוני נלהב ורב-פעלים. הוא חידש את ביה"ס והרחיבו, בהשפעתו מסרה צביה שניידר את ביתה לביה"ס, והוא, רוזנהק, ארגן את הנוער וחנכו גם לעבודה גופנית. חכרו שטח אדמה באחד הכפרים ע"י אלכסנדריה וכל „החלוצים" למדו שם עבודת-האדמה. עמד בראש ההגנה והיה רוח החיה בעירה.

שמואל יזרעאלי

זכרונות והווי

יגעתי ולא מצאתי שום מקור היסטורי על תולדות אלכסנדריה היהודית. מתי הוקמה הקהילה? מאין באו לשם תושביה היהודים, באיזו נסיבות הם הגיעו לשם?

אולי יערות האורנים, שעטרוה כחגורה קסמו לסוחרי היערות? אולי כפרי האוקריינים וישובי הגרמנים והפולנים שימשו פיתוי למקורות פרנסה בשביל סוחרי־התבואות, החנוונים ובעלי מלאכה? אולי גם ההורין מילא תפקיד בהתהוות הישוב היהודי משני עבריו, כי על חופיו הוקמו מנסרות (שרידי מנסרה גדולה מימים קדומים נמצאו על שפת הנהר). טחנות־קמח, שהותנעו על ידי מימיו? לפני שנים הוקם בית־חרושת לניר גלמי, עשוי עץ, על ידי האחים שפירא מסלביטה. ואולי גורמים אחרים? תיקו.

על פינקס קהילת אלכסנדריה לא שמענו גם מפי ראשונים. דודי נח עירוני ז״ל מספר בזכרונותיו שכאילו מצאו בבית־הקברות מצבה בת שלוש מאות שנה...

בהיותי ילד, לא פעם אחת בקרתי בבית־הקברות יחד עם סבי ר׳ מאיר ז״ל. בתשעה באב, אחרי הקינות בימים ההם היה מנהג להקיף אותו מסביב מבפנים. היו שם הרבה מצבות עתיקות, אך רוב האותיות עליהן שחוקות היו. נתקלתי בשרידי אהל של צדיק אלמוני...

בשולי הדרך שהוליכה להורין, מול בתי הרב שטרנברג ובצלאל גולדין ז״ל מצד אחד ומול ביתו של ברודך גוניק מצד שני התנשאה גבעה שוממה, שהעלתה קוץ ודרדר. זוכרני, שאף פעם לא עלו הילדים לשחק שם והיו אומרים איש לרעהו, שהזקנים מספרים, שלפני הרבה שנים היה כאן פעם בית־קברות יהודי...

העיירה אלכסנדריה נמצאת במרחק 15 ק״מ מרובנה העיר. שוכנת היא משני עברי הנהר הורין וחוברה יחדיו בשני גשרים גדולים: אחד עשוי עץ והוא נשרף במלחמת העולם הראשונה ונבנה מחדש בשנת 1925 והשני — מפלדה וברזל, שחיבר את קו מסילת הברזל רובנו־סרני. במרחק מה מן העיירה נמצאת תחנת הרכבת וולושקי.

מספר היהודים לא גדל כמעט במשך השנים, כי רבים יצאו ממנה ועזבוה, מי שהיגר אל ארצות שמעבר לים ומי שעבר לגור בערים אחרות, בעיקר ברובנה.

הנהר הורין

מהיום שאלכסנדריה היהודית התפשטה, על בתיה הקטנים והדלים בשתי גדותיו — נעשה הנהר לחלק בלתי נפרד מן העיירה. משכנות ישראל הצנועים וההורין נקשרו יחדיו ונארסו בעבותות אהבה. ואכן, מילא הנהר תמיד באמונה את התפקידים הרבים שהוטלו עליו: בימות החורף היה מקבל עליו בהכנעה את גזר־דינו: קפא והתקפל מתחת לאדרתו הלבנה... שהרי מחובתו היה לייצר קרח־שמור, זך כעין הבדולח בשביל ה,,קרחניות" לימות הקיץ; בתי־חרושת לקרח ומקררים חשמליים טרם היו בעיירה... וכי מה יהא על המצרכים שאינם סובלים את חום הקיץ? וכי מאין תימצא פרנסתו של יהודה־ליב בלומעס (בן בלומה) — הספק הקבוע של מי־סודה קרים בימות הקיץ החמים?

ילדי ישראל היו מתחמקים מתוך הבתים ואף מה,,חדרים" כשהם סוחבים אתם מגלשות ומחליקיים מכל המינים ורצו ישר אל הנהר הקפוא. המלים ,,ספורט חורף" לא היו שגורות עדיין בפיהם ואף־על־פי כן עסקו בו בשקידה ובחריצות רבה. הביתה היו חוזרים רעננים וחכליליי לחיים מקור.

ולהבדיל, גם הסוסים העלובים שתומי־העינים של ,,בעלי־ העגלות" שלנו ,,נהנו", כי במקום לעבור בדרך העפר שהיתה תמיד מקולקלת, מלאת שוחות ומהמורות, עשו קפיצת־הדרך והם עברו חיש־קל על גבי הנהר הקפוא והמושלג...

אך עיקר שבחיו של ההורין, כמובן, שכלכל בכל ימות השבוע, לרבות גם בשבת, את עניי העיירה בדגי־רקק, ול,,נגידיה", בשביל ,,היום המכובד מכל הימים" — סיפק שבוטים וזאבי־מים חיים. זכות זו נתגלגלה על־ידי הדייגים הותיקים איונקה קארפ ושימקה, שבכל יום חמישי בשבת אור ליום ו' היה להם ליל־שימורים, מרוב דאגה שבעלי־הבתים בעיירה לא יישארו חלילה בלי דגים חיים לשבת... הדגים היו מפרפרים בידיהן של ,,נשי החיל" וקיבלו, כאילו, יסוריהם באהבה, שהרי לא לאכילה גסה גרידא הן מתקינות אותם, אלא לשלוש סעודות, לכבוד שבת־קודש, כל בני המשפחה יזכירום לטובה כאשר ישירו במקהלה בין שאר הזמירות את הפזמון: ,,יום זה מכובד מכל הימים וכו' — בשר ודגים וכל מטעמים"...

ולפני חג הפסח, בהתקרב האביב, קם, יחד עם כל היקום, לתחיה ויצא מגדרו; החל להשתולל קמעא... התקרב קצת אל שכניו, משכנות העוני הזעירים,

והחל לשחק אתם קצת; חיבקם וליטפם וחדר פנימה. אל ביקתתו של עזרא „סמרטוטר" ואל ביתו הדל של יוסל הנפח ולמעונותיהם של עוד יהודים מרודים. ובדרכו חזרה גרף אתו קצת „צידה לדרך": מטלטלים שונים ומשונים, מיטה רעועה, שולחן בעל שלוש רגלים, כסא שבור, נפה קרועה, עריבה סדוקה לאורכה, קרש־איטריות, מטאטאים וכו'. ויש שהעלה ב„מזלגו" לול עם „זוג צעיר", תרנגול ותרנגולת שגידלום לכבוד חג הפסח...

ילדים ומבוגרים התלקטו והסתכלו מתוך סקרנות רבה במחזה... וכי מי יחמיץ הזדמנות נדירה לראות ב„נדידה רבתי" מעין זו?

וכאשר גברה גיאות המים, היו אלה גורפים אתם אלומות־קש, גדרות וכו', הקרחונים שנערמו ערימות־ערימות לפני ה„חוסמים" — מגיני הגשר — קמו כמו נד והתגברו וסחבו אתם את כל הגשר או חלק ממנו, כשמשון את שערי עזה, עד שנותקה כליל התחבורה שבין שני חלקי העיירה... ואז הגיעה שעתם של הדייגים שלנו, אשר סירותיהם הקטנות היו אמצעי הקשר היחידי בין שני חלקי העיירה ו„גרפו כסף" מלוא חפניים... היו מובילים אדם ובהמה מהכא להתם ומהתם להכא.

אך עברו הימים העגומים. ימי ה„ספירה" הגיעו. הנה־הנה מתחילה עונת הרחיצה! מקטן ועד גדול נוהרים לנהר לרחוץ במימיו הזכים והשקטים. הגברים קבעו להם מקום־רחצה לא הרחק מסכר המים, במקום שהיה ידוע בשם „צאיקאָב", והנשים בחלק שהמים היו רדודים, ב„קוטולב".

בימי ששי בשבת היה קהל הרוחצים גדול במיוחד ופרנסתו של זליג הבלן נמצאה ברוב ימות הקיץ מקופחת...

גדות הנהר היו משמשות גם מקום לטיולים. נערים ונערות, צעירים וצעירות היו מטיילים מאחורי הגשר, בצלם של עצי הערבה ובאחו, על הדשא הירוק וביחוד בשבתות, בשעות שאחר־הצהרים...

הורין היה מנוצל גם להעברת עצים לעיר הנמל דנציג על גבי רפסודות. המעביר היה יום־טוב בליי, ע"ה, בעל הבית הגדול במרכז העיירה, בשוק. אב למשפחה מסועפת. את העצים היה קונה בפינסק והסביבה הקרובה. העושים במלאכה („הספנים") היו כפריים בני פולסיה ה„פולסיונים". הם היו לבושים מעילי בד מעל למכנסי בד, נעלו נעליים עשויות קליפות־עץ וחבשו כובעים בעלי תותרות מחודדות.

לפעמים היו הרפסודות עוברות דרך אלכסנדריה דווקא בשבת, ואז היתה העיירה כולה „על רגליה". הכל אכלו בחפזון את ארוחת הצהרים ומיהרו אל הסכר, לראות בהפלגה... הרבה פעמים קרה, שבהתקרב הרפסודות אל סכר־המים

התגברו עליהן נחשולי הגלים וניתקו הרבה מהקורות והקרשים שהיו מחוברים לרפסודות. המים הגיעו עד לצואריהם של ה„ספנים" שהחלו להתרוצץ כמטורפים, והמסתכלים התרגשו למראה עיניהם... המתיחות הגיעה לשיאה כאשר התקרבה הרפסודה, אשר עליה נמצאה ה„סקארבובקה", מחסן הכלים, כלי השיט, המזון וכו', וה„אכסניה" בשביל הבעלים. היו גם מקרים שהיתה סוחבת את הגשר הקטן, שהיה מחבר את שני החופים של הנהר מעל פני סכר המים...

עברו ימי אלול. הגיע יום א' של ראש־השנה, אחרי תפילת מנחה... העיירה נוהרת ל„תשליך", הגברים עולים על הגשר, עומדים קבוצות־קבוצות ומתחילים לומר בכוונה: ותשליך במצולות ים כל חטאתם... ה' הפיר עצת גויים... שיר המעלות ממעמקים קראתיך יה, וכו'.

הנשים עומדות מלמטה על החוף וקוראות ב„תחינות" ודמעות זולגות מעיניהן, כדרך בנות ישראל, יורדות כאגלי טל ומתמזגות במים השקטים, אשר, דומה, הנה הנה הם מתחילים שוב גועשים וסוערים...

יערות, מעיינות

כל יער ויער ושמו המיוחד כשם הכפר הסמוך לו: סוויאט, רמליה, חורשת ה„סוסנקס", בדרך ליער עצי האורן הגדול ש„בצרפשניק" רכושה של משפחת הנסיכים לובומירסקי, שמקום מגוריהם רובנה, ובעונת הקיץ היו יוצאים לחוותם באלכסנדריה שהיתה אחת מנחלותיהם, מוקפת גן גדול של עצי פרי משובחים והיו יוצאים מדי בוקר ליער האורנים הנזכר, לצוד ציד.

היער של „סוויאט" היה משמש בחדשי הקיץ החמים כקייטנה. אנשי רובנה היו באים לשם בעונת הקייטנות לנוח ולהחליף כח, כי מצאו שם מקום מרגוע הראוי לשמו, סביבה שקטה ומקום של אויר צח, עצים וירק והיו „משתקעים" בבתים הכפריים הקטנים.

בשבתות היה שוקק היער המוני מטיילים מאלכסנדריה הקרובה, ביחוד נוער וזוגות צעירים.

היערות הנזכרים היו שופעים תות־שדה, גרגרים שחורה ופטריות וכפריות הסביבה היו אוספות אותם בעונת־הקיץ ומביאות לשוק העיירה למכירה.

גם בנות העיירה היו מתארגנות והיו יוצאות בקבוצות בשעות המוקדמות לאסוף תותים, פטריות וגרגרים שחורים, לשם כך היה צורך לקבל רשיון מיוחד מהיערן. אבל לא תמיד הן שמרו על כך...

שני מעיינות מים זכים כבדולח היו מפכים מהרי הגיר באלכסנדריה: המעיין „של מרדכי־יענקל", על היותו סמוך לביתו, מול הכנסיה הקתולית ו„המעין המת" שמימיו היו דווקא חיים וזכים וטובים לבריאות הגוף. ולמה נקרא שמו „המת"?

אפשר מפני הסיפורים שילדים היו מספרים ביניהם על נשמות המתים הטובלים בלילות במעיין זה...

המעיין היה קרוב לרחוב הגויים, בדרך העפר המובילה לבית העלמין, ויהודים וגויים היו באים לשאוב ממימיו.

מבין בעלי־הבתים היו „חובבים", שהיו הולכים במיוחד בלילות־שבת, אחרי הסעודה ובידיהם כוס עם קצת ריבה לשתות ישר ממי המעינות. ומתוך הנאה, בין לגימה ולגימה, היו לועגים ל„נגידים" המבזבזים כסף לשוא ונוסעים למקומות־מרפא לחוץ־לארץ, לשתות שם מים מינירליים, בה בשעה ש„מתחת לחטמם" נמצאים מינ מצויינים של מעינות אלכסנדריה העולים עליהם בהרבה בטיבם ובטעמם...

השוק

אדמת אלכסנדריה שחורה וכבדה. ובימות הגשמים ובמיוחד אחרי הפשרת השלג הופכת בוץ סמיך. ואחר גשם עז מתהוות שלוליות, המכבידות על תנועת הולכי הרגל.

ביום גשם היו תושבי אלכסנדריה בוססים בבוץ על פי רוב במגפיים, ובעלי יכולת היו משתמשים בערדליים, אשר לא כל אחד זכה בהם.

אנחנו הילדים, היינו ממתינים בכליון עינים לחג־הפסח — חג־האביב, כאשר השמש היתה שולחת את קרניה המלטפות לבוץ, שהתחיל לְהתיבש והיו נוצרים פה ושם „שבילים צרים" ומה מאושרים ושמחים היינו, כשיכולנו לפסוע ולעבור מצד אחד של הרחוב למשנהו בנעליים ובחליפות חדשות, שקנו לנו הורינו לקראת החג!

פני אלכסנדריה היו כפני מאות עיירות בווהלין, ובאוקריינה כולה: רחוב אחד ראשי וכמה וכמה רחובות וסימטאות צלעות לחוט־השדרה הזה, כשכל הרחובות היו מוליכים לשוק.

השוק באלכסנדריא היה בלב הרחוב „קניאז׳סקי", באמצע השוק היו — שתי שורות של חנויות — על כל הצדדים. כמעט בכל הבתים שמסביב לשוק היו גם חנויות בודדות שהיו שופעות כל מיני סחורות. כל־בו בזעיר אנפין.

היו חנויות מיוחדות לאריגים מכל המינים לחמרי־בנין ולקמח. היו גם חנויות עלובות מאד, שכל הסחורה התבטאה בשנים־שלושה שקי־קמח, שק מלח, חביונת דגים מלוחים וקדרות־חמר.

עיקר הפדיון היה ביום הראשון בשבת וביום השוק ובערבי החגים היהודיים והנוצריים.

מרבית החנויות היו לוקות בחוסר פדיון, כי עיר המטרופולין רובנה הקרובה קסמה לאכרי הכפרים ולתושבי המושבות הגרמניות שבסביבה, ואף לתושבים

היהודים. בימי חול רגילים היו החנוונים ברובם יושבים בחנויות בחיבוק ידים, ו,,מפהקים", או עומדים על הסף ותרים בכליון עינים אחרי קונה.

לאורך החנויות, שפנו דרומה קנו להן שביתה ברשות הרבים התגרניות (סעדעכעס). הן היו יושבות על שרפרפים או על תיבות קטנות ולפניהן על ארגזים או על שולחנות היו ערוכים בערבות כל מיני פירות: דובדבנים, אגסים קטנים, עכביות, תפוחוני ,,ארץ־ישראל", גרעיני חמניות ודלעיים, לחמניות, כעכים, דוב־שניות וסוכריות. בראש ה,,דוכנים" היה עומד יענקל האופה והיה מוכר את תוצרתו: ככרות־לחם, גלוסקאות ולחמניות.

באחת החנויות באותו הצד היה יושב יהודי גברתן ושמו בערל ,,דער קוואס־ניק", שהיה מוכר כל מיני פירות. הוא היה חוכר מדי שנה את גן־הפירות הגדול של הנסיך לובומירסקי, באלכסנדריה, היה כובש תפוחים בחביות למכירה בחורף וכן ייצר קוואַס (משקה חמצמץ), ומכאן השם שהדביקו לו.

מרבית הבתים היו בנויים מעץ, מטוייחים ומסויידים מבפנים ומבחוץ. הגגות היו מכוסים בשחיפי עץ, פרט למספר בתים שהיו בנויים מלבנים וגגותיהם רעפים, או פח.

פה ושם היו בתים בודדים שצמחו על ידם עצי־נוי וגם בתים ספורים עם גני עצי־פרי וגינות ירק.

האוכלוסיה

לפי האנציקלופדיה הרוסית הגדולה ולפי האנציקלופדיה היהודית של ברוקהאוז־עפרון שהופיעו בפטרבורג היה מספר היהודים בשנת 1847 — 728 ובשנת 1897 היה מספר כל התושבים 3189 ומהם 2154 יהודים.

בשנות 25—1920 נחשב מספר היהודים באלכסנדריה כ־300 משפחות. כבר בסוף המאה ה־18 החלו משפחות בודדות להגר מאלכסנדריה לאמריקה, בגלל המצב החמרי הקשה ששרר בה ובהתחלת המאה ה־19 החלה גם רובנה הקרובה ,,לבלוע" משפחות רבות מאלכסנדריה. כמעט כל המשפחות האמידות עברו לרובנה, וגם מבעלי־המלאכה, בייחוד מבין הנגרים, השתקעו ברובנה.

ההגירה מאלכסנדריה לאמריקה גברה עם פרוץ המלחמה בין יפאן ורוסיה ב־1903. ולרובנה — בזמן מלחמת העולם הראשונה בשנות 1915—1914 ועם פרוץ מלחמת העולם השניה בשנות 1940—1939.

אלכסנדריה היתה מורכבת משני חלקים: האחד כמעט כולו מאוכלס יהודים ורק משפחות בודדות לא יהודיות, כולל הישוב היהודי שמעבר לנהר הורין, והחלק השני, הכפר, הוא ,,רחוב־הגויים". — על בתיו הקטנים, המכוסים קש. ליד כל

בית שבכפר היתה גינת־ירק, גורן, רפת, אורוה לסוסים, דיר לחזירים ומכלאת לצאן. שדות הקמה של הכפר היו מחוץ לעיירה.

בלב הכפר היתה הכנסיה הפראבוסלבית. כאשר הפעמונר היה מפעיל את הפעמונים ביום הראשון או בחגאות היה קול צלצולם מהדהד על פני העיירה כולה ועלינו, הילדים, משום מה מטיל אימה מוזרה. הפעמונים היו מצלצלים לאות אזעקה גם בפרוץ דליקה.

היחסים בין היהודים ובין תושבי הכפר היו תקינים, היו מוכרים מתוצרתם ליהודים והיו קונים בחנויותיהם, בשבתות היו מבנות הכפר באות לבתי היהודים להסיק את התנורים, לחלוב את הפרות, ולפעמים ולהוריד את הפמוטים מעל השולחן.

גם בכפרים ובמושבות הגרמניות הסמוכים לאלכסנדריה היו גרות משפחות יהודיות.

היהודים הכפריים היו נקראים על שם, הכפר — מקום מגוריהם: טוביה „לאזיוואי", יוסיל „זברולאי", בנימין „פוחואי" וכדומה.

הם היו באים לאלכסנדריה לימים הנוראים, ובראש־השנה ויום הכיפורים והיו מתאכסנים בבתי היהודים.

את בניהם היו שולחים על פי רוב ל„חדרים", לחדר־המתוקן ולאחר מכן לבית־הספר שבאלכסנדריה. בקרבת החוות של משפחת הנסיך לובומירסקי גרו כמה משפחות פולניות, של עובדי ופקידי החוות. באותה סביבה, מול המעין של „מרדכי יענקל", ליד הדרך שהוליכה לסכר שעל ההורין, התנוססה הכנסיה הקתולית. לשם היתה נוהרת האוכלוסיה הפולנית המקומית ומהסביבה, ביום ראשון בשבת ובימי החגאות. אחר התפילות בה ו„בצרקאוו" הפרבוסלבי, בשעה 12 בערך, היו נפתחות הנויות היהודים לרווחה לקראת הקונים.

מסחר, תעשיה, מלאכה

מלבד החנוונים, שתפסו מקום נכבד במסחר, היו באלכסנדריה גם סוחרי יערות, וסוחרי קמח בסיטונות.

המפורסמים בין הסוחרים היו בנימין מלמד, משה אייזנמן, חיים הירש גרינשפון, האחים שניידר שבמשך הזמן עברו לרובנה. בעיירה היו גם בעלי־מלאכה מכל המקצועות: חייטים, כובענים, סנדלרים, רצענים, נגרים, חרטים, רעפנים, בנאים, נפחים ומסגרים וגם קבלני בנין. מרבית בעלי־המלאכה כמוהם כחנ־וונים היו מוצאים את לחמם בקושי רב. מהם היו נודדים לכפרים הקרובים לחפש עבודות. ביחוד הנגרים, הרעפנים והבנאים, אלה היו מוצאים עבודה אצל הפריצים, בעלי האחוזות, בכפרים הקרובים.

באלכסנדריה היו מצויים גם נגרים מומחים. הצטיין ביניהם אברהם הנגר, שיצאו לו מוניטין בגלל ארון־הקודש המפואר בבית־הכנסת הישן — מעשה מלאכת־מהשבת. מ. פיסיוק מרובנה מציין בכתביו בלעטער זכרונות, שארון־הקודש בבית־הכנסת הפרטי שלו ברובנה היה מעשה־ידיו של אברהם הנגר מאלכסנדריה.

תעשיה זעירה — תוצרת בית

ארבעה בתי־בד היו באלכסנדריה ובהם מקצצות לקיצוץ קש לתבן. כן היו שני בתי־חרושת פרימיטיביים לעיבוד עורות; בית־חרושת לאריג גס מצמר־כבשים שהותנע על ידי שני סוסים והחוטים היו נשלחים לשיפור לבית אריגה בטוטשין. מעבר לנהר הוקם על ידי האחים שפירא מסלביטה בית־חרושת גדול לנייר גלמי, שהותנע על ידי מי ההורין. אלא, שבית־חרושת זה לא האריך ימים: הוא נשרף, נבנה מחדש ושוב נשרף...

מעבר לנהר היו שתי טחנות־קמח גדולות של הנסיך לובומירסקי, שהיו תמיד חכורות ליהודים.

סיפר לי דודי נח עירוני ז״ל, כי בכל יום ששי היה הולך לחיים־בער הבלן, שהתגורר בבית־מיט שעמד, כדאמרי אנשי, על „כרעי־תרנגולת״ ליד בית־המרחץ — לקנות אבקת־טבק־הרחה בפרוטה. בתור מידה שימש לו שבר של קרן. (הוא היה שוחק עלי־טבק מיובשים ומייצר את טבק־ההרחה).

היתה גם תעשיה ביתית ליין מצימוקים — ל„קידוש״ לשבת ולחגים. את היין היה מייצר ומוכר ביום ששי או בערב החג שמעוניו לייזה׳ס.

יין־שרף היה נמכר בבבית־המרזח („די אַרענדע״) בבית מרזח זה, שפנה לשוק, היה נמכר היי״ש בכלי־מידה מגודלים שונים, עשויים נחושת. בית־המרזח היה שייך למשפחה יהודית. הוא היה שופע קונים קבועים, לא יהודים, מהם כאלה שהיו משתכרים ומתגוללים ברחוב. אמנם גם יהודים היו קונים יי״ש, בביחוד לשבת ולחג או לשמחה, אך אינני זוכר שימצא פעם יהודי שיכור ליד בית־המרזח...

כשיצאה גזירת ה„מונופלין״, נסגר בית־המרזח ועל היהודים נאסר לעסוק במכירת יי״ש והוא היה נמכר בבקבוקים פקוקים, רק בחנויות ממשלתיות. אמנם פה ושם התנהל בחשאי מסחר ביי״ש מ„תוצרת בית״, אבל הנתפס היה בא על ענשו בצורה חמורה.

היתה גם תעשיה לנרות חלב, תוצרת בית ל„הבדלות״ למוצאי שבתות ולנרות שעווה — „נרות־נשמה״.

את נרות־השעווה היו מתקינות נשים ישישות לקראת יום־הכיפורים, בזמן הכנתם היו מתיפחות בבכי. בערב יום־הכיפורים היו מביאות אותם לבית־הכנסת

ומוסרות לידי השמש. הסנדלרים היו קונים את הפסולת בשביל לשמן את חוטי־התפירה.

אספקת מים ואחזקתם

נוסף לשני המעיינות היו בעיירה חמש בארות־מים. כל באר ושמה המיוחד: הבאר של „יעקב־יוסי", של „גדליה הגידם", נפתלי המלמד וכו'.

את המים היו מעלים מהבאר במוט ארוך עם קרס בקצהו, שאליו חובר הדלי, או בשרשרת עם גלגל. את המים היו מספקים לבתים „נושאי־המים" בדליים שהיו צמודים לאסל שנשאוהו על הכתפיים, או בחבית בעגלה, רתומה לסוס. גם „שיקסות" היו מספקות מים לבתי היהודים הסמוכים לכפר.

המפורסמים שבמובילי המים בימים ההם היו: ברוך־שלמה ועזרא. נושאי המים היו חזקל ואיציק־וולף „קאמארז'".

כהמשך לבנין־המגורים היה מבנה־עץ, בו עמדה חבית המים, מכוסה במכסה. ווי'ה אם נפל לתוכה עכביש היו שופכים את כל המים... מקרה לא בלתי נדיר, כמובן. במטבח על שולחן מיוחד („טופצאן") עמדה נטלה־נחושת או של פח לנטילת ידים או לשאיבת מים מהחבית ולידו עמדה גגית לשפוך בה את המים הבלתי נקיים.

במבנה זה היו מחזיקים גם עצי־הסקה לקראת החורף, שהיו ערוכים בערימות מסודרות. בו היו גם מדור לפרה, או לסוס, בימים ההם היו שכיחות באלכסנדריא גם עזים פה ושם וכמובן, שגם העז מצאה לה משכן באיזו פנה במבנה.

עזים ופרות

זוכרני, באיזו שמחה היינו, אנחנו הילדים, מלטפים את הגדיים שהמליטה עזה של דבורה קריינדיל'ס. וכיצד היה פוסע בגאוה התיש המזוקן של דוד־הערש, הנגר הגמגן, לפעמים היה זה מסתנן לגינת הירק של דבורה קריינדיל'ס וחוטף מכל הבא לפה... במבנה היה גם לול לאווזים שהיו מאביסים בסתיו, לקראת חנוכה והיו מטגנים שומן לחדשי החורף ומפרישים ממנו שומן כשר לפסח.

בכל בית היתה מערכת כלים מיוחדים לחג־הפסח, שהיו מחזיקים כל השנה בארגז בעליית־הגג. גם את מכתש העץ הגדול לכתוש מצות לקמח היו מעלים לשמם.

בשביל בהמת הבית היו מכינים באביב או בקיץ חציר ומעלים על עלית־הגג. באביב היו פרות העיירה מצטרפות מדי יום לעדר הפרות של „רחוב־הגויים" כנגד תשלום מסויים בעד כל העונה.

דוד ה„רופא" ובנו לייבה „קאַפּ" היו באים במשא ומתן עם רועי הכפר בענין סידור „המרעה". עם עלות השחר היה אחד הרועים תוקע בקרן, לאות שהגיע הזמן להוצאת הפרות אל כיכר השוק. כל עקרת בית היתה משכימה קום לחלוב את

הפרה ולהריצה אל הכיכר. הפרות המקדימות היו בינתיים רובצות בשוק, מעלות גרה וממתינות לעדר הבא מהכפר.

במבנה־העץ היה גם מרתף לשמירת כל מיני מצרכי־מזון העשויים להתקלקל מחמת החום בקיץ. מוכרי הבשר ומוכרי מי־סודה היו מכינים בחורף לקראת הקיץ קרח, שהיו מביאים מההורין הקפוא בעגלות חורף למרתפים („קרחיות").

החימום

בכל בית היו שני תנורים מלבנים: אחד לחימום החדרים (על ידי הסקה בעצים), שני במטבח, לאפיית לחם. במרבית הבתים היו אופות הנשים לחם לכל ימות השבוע, וחלות ועוגות לשבת.

לתנור לאפיה היתה מחוברת כעין כירה מלבנים („פריפיצ'וק") שהיתה מורכבת משכבות שכבות לבנים ועל פניה היו מעמידים חצובה מברזל ושופתים סירים לחימום או לבישול.

לתנור אפייה היו מכניסים בערב שבת החמין (צ'ולנט), מכסים את פי התנור במכסה ומטייחים מבחוץ ופותחים בשבת לפני האכל.

על התנור היו שמים בקבוקי מים רתוחים וכלי חלב רתוח — תה או עולש (ציקוריה) לשבת — ומכסים בסמרטוטים, כדי שלא יפוג החום.

המאור

הבתים והחנויות היו מוארים במנורות נפט (עששיות). בכל בית היתה עומדת מנורה על השולחן ובחדר הגדול, ששימש חדר־אוכל וחדר־אורחים היתה תלויה מנורה גדולה בתקרה.

כמעט בכל בית היה פנס שהיו משתמשים בו בשעת הצורך לצאת מהבית בלילות החשך.

ברחובות לא היו פנסים (רק בשנים האחרונות הוקמו ברחוב הראשי), ובלילות החשוכים אי־אפשר היה לצאת מהבית בלי פנס. לילדי ה„חדר", בחזרם הביתה בלילות החורף, היו פנסים מיוחדים מנייר, שהיו מתקפלים כמפוחיות, בפנים היה תקוע נר.

בתי־הכנסת

באלכסנדריה היו ארבעה בתי־כנסת: בית־הכנסת הישן, שהיה כחומה, בנוי קירות־אבן עבים עם גג של פח. היה זה בית־הכנסת המרכזי, בית־הכנסת ליובו־מירסקי, (איש לא ידע מדוע נקרא כך). בו היו מתפללים בעלי־הבתים מהמעמד

הבינוני, ה,,משכילים", הציונים; בית־הכנסת של הבנאים ,,בית־הכנסת החדש" ובית־הכנסת ש,,מעבר לנהר".

לבית־הכנסת הישן היו ספוחים אגפים: ,,בית־תפילה של הסנדלרים והחייטים" ובו חברת ,,מגידי תהילים", שחבריה היו משכימים בשבתות והיו מסיימים את כל מאה וחמישים פרקי התהילים לפני תפילת שחרית; בית־תפילה קטן של חברת ,,משניות"; בית־תפילה קטן של הבורסים שהיה בעליית הגג של בית־הכנסת. הרוח החיה שם היה ברל'ה סופר סת"ם. יהודי צנום, בעל פאות ארוכות. התפלל בהתלהבות בנוסח; חסידי סטולין. ביחוד היה יוצאי מגדרו בליל שימחת תורה. היה יוצא בריקוד במעגל עם קהל המתפללים ומזמר עד כלות־הנפש, שעה שהיה משמיע את הפזמון של ההושענות: ,,אום אני חומה וכו'" ומפרט בניגון חסידי נלהב את כל המעלות שאנו מוצאים בעם ישראל, לתשומת לבו של אבינו שבשמים...

העתונות

בימים ההם היו מתקבלים באלכסנדריה העתונים: ,,הצפירה", שהופיע בוורשה, חתם עליו לייביש יוקלזאהן; ,,המליץ", הגיע אל גור־אריה קרמנשטין; ,,דער־פריינד" שהופיע בפטרבורג, נשלח אל לייביש קרמר.

בשנת 1903 הייתי מקבל את העתון ,,הזמן" בעריכת בן־ציון כץ, שהופיע בפטרבורג פעמיים בשבוע, כפרס לעתון ניתן מאסף (רבעון) לספרות ולמדע. בכרך הראשון מינואר — אפריל הנמצא בספריה שלי, נדפסה הפואמה הידועה ,,משא נמירוב" מאת ח. נ. ביאליק, הידועה בשם ,,בעיר־ההריגה"; ,,דער איד" (שבועון) בהוצאתו ובעריכתו של י. ח. רבניצקי, שהופיע באודיסה, היה מתקבל על ידי הנגר יוסל דוסה'ס; ,,דער וועג" בעריכתו של ש. ניגר, ע"י דודי נח עירוני. לאחר כמה שנים הייתי מקבל את ,,הצופה" בעריכתו של לודוויפול, שהופיע בוורשה, הוא שהדפיס את מאמרו הראשון בעברית של זאב ז'בוטינסקי. לאחר מכן הייתי מקבל את ,,הזמן", שעבר מפטרבורג לווילנה. היו מתקבלים גם העתונים "היינט", ,,מאָמענט" שהופיעו בוורשה. ,,וואָהלינר לעבען", שהופיע ברובנה.

הירחון ,,יעווריייסקאיה ז'יזן" וה,,ראזסוויעט", שהופיע בפטרבורג ו,,השילוח" בעריכתו של יוסף קלויזנר — נתקבלו על ידי. הירחון הרוסי המפורסם ,,ניבה" שהופיע בפטרבורג נתקבל על ידי אברהם בליך ושמואל פויגל.

ה,,השכלה" באלכסנדריה

תנועת ההשכלה היהודית התחילה במחצית השניה של המאה ה־18 ביהדות גרמניה, בחוג המושפע ממנדלסון. בעקבות ההשכלה הגרמנית הכללית תורגם

הכנוי Aufklerung כ,,באור", (בשם זה קרא הרמבמ"ן לפירושו ההגיוני על התורה שנכתב בגרמנית צחה ובאותיות עבריות) וכנוי זה שונה אח"כ ל,,השכלה" ושוחריה נקראו ,,משכילים". מגמת ההשכלה היתה ,,השתלמות בלימודי חול והקלת עול המסורת" ונבעה במדה שווה מצמאון לדעת ומשאיפה להתקרב ולהדמות לסביבה הנכרית, לשם השגת שוויון זכויות אזרחיות. כמכשירים לתנועה שמשו הלשון העברית וכן תרגום התורה ו,,הבאור" של מנדלסון בגרמנית הקרובה ליהודית־אשכנזית מדוברת. תנועת ההשכלה עוררה התנגדות החוגים החרדים שהחרימו את ה,,ביאור" והכריזוהו ל,,טריפה־פסול".

ב־1863 נוסדה חברת ,,מרבי השכלה" (מפיצי־השכלה) ובאותה תקופה נוסדו: ,,המליץ", הצפירה, ,,השחר" וה,,ראזסוויאט". במכתבו אלי (מכ"ג סיון תש"ד) של הרב חיים־ניסן זקס, מי שהיה מורי ורבי וממיסדי החדר המתוקן באלכסנדריה הוא כותב בין השאר: ועתה אשתדל למלא את בקשתך, מה אני יודע על דבר תנועת ההשכלה באלכסנדריה: עובדה היא, כי אלכסנדריה התמשכלה לפני כמה עיירות דומות לה ואפילו גדולות ממנה. הסיבות לכך: סמיכותה לרובנה הכרך וקבלתה את הרוחות המנשבות בזה הכרך וגם הודות לאישים, בעלי שאר רוח שהשפיעו עליה. אני, למשל, מוכן לרשום חלק מהשכלתה של אלכסנדריה ע"ח הר' מוטיל מלמד גבאי ה,,משניות־שטיבל", אמנם, יודע אני, כל קוראי דברי אלו שהכירו את האיש ר' מוטיל ז"ל, התם שבתמימים, ישאלו בתמיהה: היתכן, כי לזה האיש היה חלק בהשכלה?! וכו', (עיינו במכתב ר' ח. נ. זקס, המובא בספר זה).

החינוך

כמו בכל עיירה בימים ההם היה הלימוד בשיטה שרירה וקיימת, תחילה לומדים אצל מלמד דרדקי, החל מ,,אלף־בית" עד ,,חומש", אחר כך עוברים למלמד יותר גדול, ללמוד חומש עם רש"י וגמרא וכן הלאה. עד שמגיעים למלמד ללימוד גמרא עם תוספות ועיון במהרש"א.

באלכסנדריה היו כמה מלמדי תינוקות וביניהם הרשל'ה פאליק, שאני למדתי אצלו ב,,חדר", עד שעברתי למלמד יותר גדול ושמו מאיר. להרשלה זה הדביקו כנוי ,,אלומת קש", ואמנם הוא היה חלש וחיור. פה ושם צמחו על לחייו ציציות שיער קלושות, בודדות. היה לו ריש־דוכנא (עוזר) שתפקידו העיקרי היה להרכיב את הקטנים על כתפיו ולהעבירם מהבית ל,,חדר" וחזרה.

משקראתי בספר ,,מסה ומעש" (זכרונות חייו של נשיא ישראל חיים וייצמן) את הקטע: כמו כל נערי ישראל הלכתי אל ה,,חדר", החל מגיל ארבע. כמו כל ה,,חדרים" היה גם ה,,חדר" שלי בית־אולפן נרפש, בעל חדר אחד, ששימש גם דירה

למשפחת המלמד. אם נשתנה ה„חדר" שלי משאר „חדרים", היה השנוי רק בזה, שלמשפחת הרבי היתה עז ובימי הקור היתה זו חוסה בצל קורותנו וכו' — אמרתי לעצמי: הרי זהו חדרי שלי ולמה לי להוסיף על כך? תבן אתה מכניס לעפריים?

אצל מאיר המלמד כבר למדתי חומש ורש"י ואף מסכת בבא מציעא. לפניו היו מונחים דפים מקופלים עם פירוש „עברי־טיטש", שלפיהם היה מסביר לנו את תוכן הפרקים שבגמרא...

קרה ואחד התלמידים הקונדסים גנב את „צרור־הדפים" והחביאם „אי־שם", ואז היה הרבי שלנו אובד־עצות, עד שנמצאה הגניבה...

אבל היו גם מלמדים שידעו דף גמרא כהלכה. מלמדי הבאים היו לייזר ווייזר, פרץ, ואברך מאוסובה, שבא ללמוד הילכות־שחיטה, שמשון המלמד (מי שהיה שו"ב ונפסל) אצלו קבלתי שיעורים פרטיים בגמרא, עד שנכנסתי לחדר־המתוקן.

שמות נוספים של מלמדים באלכסנדריה: חיים לייב כץ, שחיבר פירוש לספר „לישרים תהילה" של הרמח"ל, נפתלי ווייזר; וואלף־לייב גולדארבייטר. זה היה מלמד מסוג אחר לגמרי, לאחר שחזר מאודיסה פתח „חדר" מיוחד במינו — בתקופה ההיא. הוא לימד תנ"ך עם פירוש מנדלסון בשפה הגרמנית. היו לו הרבה מתנגדים שהיו מרננים אחריו, שהוא מלמד עם הביאור (ה„בער") של מנדלסון האפיקורוס...

בין תלמידיו היו: דודי בן־ציון הי"ד, דודי נח עירוני, אברהם בליך ומשה שוורצמן ז"ל. קבוצה קטנה של 8 תלמידים שאת כל אחד לימד לחוד, כי הם היו בני גילים שונים.

החדר המתוקן

כאשר הוקם באלכסנדריה ב־1898 בביתה של צביה שניידר ה„חדר המתוקן", שנקרא בפי המתנגדים „חדר מסוכן", הייתי בין תלמידיו הראשונים. מוריו ומייסדיו היו: חיים־ניסן זקס, כמורה ראשי וכמנהל, אלימלך בליי, נפתלי זיגלבוים (תורן). היה גם מורה לרוסית, בוגר הסמינר בווילנה.

עד היום זכורני הרושם העז, שעשה עלינו, חניכי „החדר", ה„חדר־המתוקן" (שנקרא בפינו בשם „„בית־הספר"). עולם חדש לגמרי נתגלה לפנינו, יצאנו כאילו מאפילה לאור.

מבחוץ: בית־מידות גדול, מלבין ברחוב הראשי; לאורך כל חזית הבית — גשר־עץ. מבפנים: חדרים מרווחים, ספסלים, מחוברים למכתבות, צבועים בצבע שחור מבריק. לוח־עץ גדול לרישום בכל חדר.

הוטל עלינו להצטיד בילקוטים, במכשירי־כתיבה ובספרי־לימוד, לפי רשימה מיוחדת.

נתקבלתי לכתה הגבוהה, בה הורה חיים ניסן זקס, התלמידים של הכיתות היו בני גיל שונה, החל מ־13—8. עד אז לא השתמשנו בספר לימוד עברי או רוסי ובספרי קריאה. היינו מאושרים ושמחים, שהגענו ללימוד מסודר וברצון עז ותשוקה רבה היינו מכינים את השיעורים, שהוטלו עלינו להכין בבית. ובשמחה רבה היינו משכימים בבוקר, כדי לא לאחר חלילה לבית־הספר...

המורה חיים ניסן זק״ס היה מלמד את הנביאים בלהט ובניגון חודר לבבות, ואכן, עדיין מהדהד באזני הניגון המלבב של חיים ניסן זק״ס שליווה את הסבריו בפרקי תרי־עשר.

את הקריאה התחלנו ללמוד על פי „זכרונות לבני־דוד" מאת א. ש. פרידברג. הוטל עלינו לקרוא ולשנן בבית פרק מסויים בספר הנזכר ולמחרת היה על כל אחד לקרוא חלק מהפרק בקול, לפי התור. למדנו דקדוק, ודברי ימי ישראל מאת מבש״ן וגם שירים בע״פ — כן היינו כותבים חיבורים על נושאים מפרשת השבוע.

נפתלי זיגלבוים (תורן) הורה בכיתה הנמוכה אך היו לו תפקידים מיוחדים בכל הכיתות: הוא היה מורה לזמרה ומדריך לטיולים. ואכן מה גדלה שמחתנו והתלהבותנו, כאשר שרנו לראשונה את התקוה ושירים לאומיים אחרים, וכן את השירים הידועים: „שאו ציונה נס ודגל", „מקום שם ארזים" „אל טל ואל מטר", „על אם הדרך". בשבתות היינו עורכים טיולים בהדרכתו לסביבה הקרובה בלווי שירי־לכת.

אלא שהחדר המתוקן לא יכול היה לפרנס ארבע משפחות. הראשון עזב נפתלי זיגלבוים ועבר לזדולבונוב. ואילו ח. נ. זקס ואלימלך בליי המשיכו עוד זמן־מה ואחר מכן עברו לדובנא. עודני זוכר את היום, כאשר אנחנו „לשעבר" תלמידיו ותלמידותיו של חיים ניסן זקס — לווינו אותו ואת בני משפחתו שישבו בעגלה על המטלטלים, ברגל, עד לכפר „קוסטין".

בלב כבד ובדמעות בעינינו נפרדנו מאת מורנו הבלתי נשכח. סגירת החדר המתוקן הכתה את החינוך באלכסנדריה מהלומה קשה.

לאחר זמן קצר התארגנה קבוצה של בוגרי החדר המתוקן ובראשה זיסקינד בליי ופתחה בית־ספר בביתה של פייגה ריזה. גם אני הייתי בקבוצה. אך בית־הספר לא התקיים זמן רב מחוסר אמצעים להחזקתו. ב־1906 יצאנו אני וזיסקינד בליי לוורקוביץ' ופתחנו שם בית־ספר.

במשך הזמן נפתח בית־ספר פרטי באלכסנדריה על ידי המורה מור. עיקר הלימודים היה ברוסית, היו גם מורים פרטיים, שבאו מבחוץ וגם מקומיים, שארגנו

קבוצות של תלמידים ותלמידות בעיקר לרוסית ולחשבון. היו גם בודדים שנתנו שעורים פרטיים בעברית, נוסף למלמדים.

אבל בדרך כלל היה החינוך העברי בתקופת הבינים לקוי מאד, עד להופעתו של המורה והמחנך הדגול שמואל רוזנהק ז"ל. אמנם בזמן הראשון התלבט זה מחוסר מקום מתאים בשביל בית־ספר ומחוסר ספרי לימוד מתאימים, עד שהוקם על ידו בית־הספר „תרבות" על שם אליעזר בן־יהודה. שעל כך מסופר בפרק מיוחד.

זאב ז'בוטינסקי באלכסנדריה

היה זה בשנת 1906. בפקודת הצאר הרוסי ניקולאי השני פוזרה ה„דומה" (הפרלמנט) הממלכתית הראשונה והוכרז על בחירות ל„דומה" השניה. רוחות הזמן שנשבו בקרב כל העמים, לרבות היהודים ברוסיה, על חוגיהם ומעמדותיהם השונים,

דחפו את ראשי הציבור היהודי ועסקניו להירתם במלחמת־ הבחירות, על אף הרדיפות הפוליטיות. המצב הפוליטי־לאומי חייב ערנות, והשאיפה לשלוח ככל האפשר יותר נציגים יהודים ל,,דומה" היתה חזקה. ביחוד דאגו להצלחת הבחירות בתחום המושב, במקומות, שבהם התגוררה אוכלוסיה יהודית צפופה. חבל ווהלין נמנה עם אזורים אלה, והציונים החליטו בועידה שנערכה בעיירה מירופול להציג במחוז רובנה כמועמד את זאב ז"בוטינסקי.

וכך מספר ז'בוטינסקי בענין זה [1]:

,,בקיץ שנת 1906 נתכנסנו בקייטנה של יצחק גולדברג בלנדוורובו, ליד ווילנה, בשלושה ימים ושלושה לילות ערכנו את הפרוגרמה, שקיבלה אחרי־כן את השם ,,תכנית הלסינגפורס". ביום השלישי הגיעתנו הידיעה המרעישה: הקיסר פיזר את ה,,דומה" הראשונה ובעוד חדשים אחדים תתקיימנה הבחירות ל,,דומה" חדשה.

באוקטובר מלאו לי 25 שנה ובזה רכשתי את הזכות לבחור ולהיבחר, הועמדתי לבחירות. תרתי את ערי הפלך בווהלין, לפעמים ברכבת ועל־פי רוב בעגלות־חורף. הפעם נסתבך המצב יותר, מאשר בבחירות הראשונות. כי מפלגות השמאל שינו את עמדתן. ה,,בונד" השתתף גם הוא במלחמה והציג מועמדים. באחד הלילות בנובמבר כינסתי את צירי האגודות הציוניות של הפלך במירופול, עיירה קטנטונת, והם אישרו את התכנית שנערכה בלנדוורובו ובחרו בי להיות כמועמדם מחבל ווהלין, תחת הדגל הציוני.

בבוקר השכם נסעתי להלסינגפורס לועידה הששית של ציוני רוסיה. מהלסינג־פורס אצתי שוב לווהליניה — לרובנה".

לציונים היתה רשימה מיוחדת לבחירות ,,תחת דגלנו", בצד רשימות, יהודיות אחרות של מתבוללים ועוד [2]. ציוני רובנה נרתמו בעול מלחמת־הבחירות, לפי הוראות המרכז הציוני והתמסרו לענין בכל כוחם. דברי הציונים [3] באו תכופות לעיר וניהלו תעמולה חזקה. נערכו אסיפות, נישאו נאומים בבתי־הכנסת. עסקני העיר יצאו לביקורים בישובי הסביבה, ואמנם נשקפה תקוה לנצחון, זבוטינסקי עצמו, והוא אז צעיר ותוסס, לקח חלק בכל הפעולה הזאת ואף ניצח עליה, הופיע בפני קהל וכבש לבבות.

אגב מהלך הבחירות נתברר שמועמד לבחירות צריך, בהתאם לחוק, להיות בעל נכסי־דלא־ניידי במחוז הבחירות שלו. יגעו ומצאו מוצא: לרשום על שמו של ז'בו־

---

[1]) כתבי ז'בוטינסקי, כרך א', עמ' 79.

[2]) חברה להשגת זכויות היהודים.

[3]) ויזכרו ביקוריהם של ד"ר בן־ציון מוסינזון, ד"ר דניאל פאסמאניק, מנחם שיינקין ז"ל ואחרים.

טינסקי נכס בעיירה סמוכה ולאשרו שם כוותיק במקום. אמרו ועשו, והדבר אף עלה בידם.

יום אחד יצא לאלכסנדריה הסמוכה לרובנה ר׳ בנימין מלמד, יליד אותה עיירה, שהיו לו שם קרובים וידידים, ואתו ז׳בוטינסקי הצעיר, עוד באותו יום סודר דבר רישום ביתו של ר׳ צבי סונדלזון (קרוב משפחה של מלמד), שעמד מעבר לנהר הורין, על שמו של ולאדימיר (זאב) ז׳בוטינסקי כדת וכדין, ומלשכתו של בעל האחוזה הנסיך ליובומירסקי, שהיה בעל הקרקע של העיירה, הוצא אישור לכך, שהבית שייך לזאב ז׳בוטינסקי. בדרך זו הוכשר המועמד מבחינת החוק וההכנות לבחירות נמשכו במלוא תקפן. אותו יום נערכה אסיפה רבתי בבית־המדרש הישן שבאלכסנדריה, ובה הופיע ז׳בוטינסקי בפני קהל רב, שמילא את בית־המדרש ועזרת־הנשים עד אפס מקום, נאומו הנלהב ברוסית כבש את לב הקהל: בסיומו הכריז: „אין אני אומר לכם שלום, — אלא — להתראות בארץ ישראל״. זקן אחד מבין הקהל קרא בהתלהבות: „דאי בוז׳א!״ — כה יעזור לנו האלהים!

בקשר לבחירות אלה אנו קוראים בכתבי זאב זבוטינסקי [4].

„...בווהליניה, בעיירה נידחת שעל־יד רובנה (אבל שם יהיר לעיירה — אלכסנדריה!) „קניתי״ לי בית בעל קומה אחת ושלשה חלונות לאורך, ובזה ירשתי את הזכות לבחור ולהבחר״.

מעניינת אפיזודה הקשורה בז׳בוטינסקי ואלכסנדריה לרגל הבחירות ל„דומה״ השניה: באחד הימים הופיע מפקח משטרת מחוז רובנה, לחקור באלכסנדריה, אם אמנם נמנה ז׳בוטינסקי עם תושבי העיירה (נראה שבשאיפה לפסול את מועמדותו הלך מי שהלך והלשין לפני השלטונות בענין הבית שנרשם על שמו). משנודע על כך לציונים ברובנה, הוכנו מיד שני עדים — תושבי אלכסנדריה: האחד נח גורודצר (עירוני) ז״ל, שהעיד בפה מלא, כי היה משחק עם וולודיא ז׳בוטינסקי עוד בילדותם ויחד היו מתרחצים בנהר הורין ואף למדו יחד ב„חדר״; והשני — באזיל, אוקרייני, שהיה עובד כטוחן בטחנת־הקמח של הנסיך לובומירסקי שנים רבות והיה מקובל בעיירה, הודיע אף הוא שמכיר את ז׳בוטינסקי הרבה שנים בעיירה. המפקח רשם את העדויות כנאמנות ומבוססות, קיבל מתנת־יד הגונה ונסע לו...

„סאמאאוכורונה״ (הגנה עצמית)

ראשית המאה העשרים היתה תקופה תוססת. הרת־זעזועים. חסרת שקט ובטחון. את רוסיה פקדו חבלי־מהפכה. השילטון הצארי ביקש לדכא את רוח המרי בנהרי־נחלי דם, וכדי להסיח את דעת ההמונים מן המישטר, שיסה אותם ביהודים, השעיר לעזאזל של כל מישטר כושל.

---

[4]) כרך ראשון עמוד 75.

נערכו פרעות ביהודים באכזריות שטנית. ביום הראשון של פסח 1903 — הוא היום האחרון לחג הפסחא הנוצרי, הוקז דמה של יהדות קישינוב, בירת בסרביה. בהירוק שיניים קראו צעירים יהודים את שירו של ח. נ. ביאליק „משא נמירוב" *) (לאחר כן „בעיר ההריגה"), בו הובע בוז למורך הלב של יהודי קישינוב: „מנוסת עכברים נסו, ומחבא־פשפשים החבאו, וימותו מות כלבים שם, באשר נמצאו..."

ובימים ההם נולד רעיון ההגנה העצמית, והנוער היהודי החל משיב לפורעים מלחמה שערה. הפוגרום בקישינוב עשה רושם מזעזע על היהדות העולמית בכלל ועל יהדות רוסיה בפרט, כמובן שהד הפרעות הגיע גם לאלכסנדריה שלנו, שהצטיינה בנוער תוסס והחלט ליסד „סאמאובורונה" (הגנה עצמית), כדי לקדם את פני הרעה. התארגנו קבוצות, קבוצות לאיסוף כספים בין תושבי העיירה. וגם שמואל בנביאים. זכורני שגם אני הייתי באחת הקבוצות. הבית הראשון שבחרנו בו לשם כך היה ביתו של ר' לייבוש יוקלזון, אחד ה„נגידים" הספורים שבעיירה.

לתמהוננו הרב הקביל את פנינו בפנים זועפות ובנזיפה גסה: „אתם, השמנ־דרקים" מתיימרים להגן עלינו? — יש לנו על מי לסמוך, שיגן עלינו — הרי זה הגנרל־גוברנאטור סוחומלינוב, (מושל הגליל). היושב בקיוב".

וכך יצאנו משם נזופים ובידים ריקות. אבל לא אמרנו נואש והמשכנו בפעולתנו. לאחר שנאסף סכוכם מסוים, הזמנו אצל פייבוש הנפח כמות גדולה של מקלות־ברזל עם גולות בראשם. וחלקנו בין אלה שנרשמו ל„הגנה".

על „קבלת הפנים" בבית יוקלזון שלחתי כתבה לעתון „המליץ". שהופיע בפטרבורג. לאחר זמן קצר נתקבל גליון „המליץ" עם הכתבה בצורת פיליטון קצר, בו תוארה התנהגותו המבישה של „הגביר" בליגלוג רב.

חותמי „המליץ" דאז באלכסנדריה היו גור־אריה קרמנשטין ויצחק ליזאק, כל אחד מהם הזדרז להגיש את הגליון ליוקלזון ובו בבוקר היה שמח בבית־־הכנסת הישן, ששם התפללו, (הוא היה מקבל את „הצפירה").

באחד הירידים באלכסנדריה בין השמשות נפוצה שמועה, כי ב„שוק הסוסים" מתפרעים שיכורים. מיד צצו חברי „הסאמאובורונה" כפטריות אחרי הגשם מזוינים במקלות הברזל והסדר הושב על כנו.

זה היה „הגרעין" הראשון ל„הגנה" באלכסנדריה. אבל עד כמה שזכור לי היתה זו הפעם הראשונה והאחרונה שהשתמשו ב„נשק פרימיטיבי" זה. אך ניתן לומר שכמעט בכל השנים עד למהפכה הרוסית לא קרו מאורעות מיוחדים.

אבל כאשר פרצה המהפיכה והחלו התהפוכות וחילוף המשטרים, עידן הכנופיות

---

*) השיר תורגם כעבור זמן מה על ידי זאב ז'בוטינסקי לרוסית והופץ בצורת קונטרס בהקדמת המתרגם, יחד עם כרוז ההגנה העצמית, בכל קהילות ישראל ברוסיה.

עם ה„קומיסרים", קמה ההגנה לתחיה, כשבראשה שמואל רוזנהק ז"ל. הוקמה על ידו הגנה, שחבריה היו יוצאים לשמירה בלילות מזויינים עם רובים כדבעי — ולא „קומיסר" אחד בלבד נאסר וספג מכות נמרצות. על מאורע אחד כותב בזכרונותיו ישעיהו ברגד. גם דוד גורודצר סיפר לי שפעם בהיותו מזוין ברובה, שמר על „קומיסר", בביתה של גולדה קיפרמן. וכאשר הלה עשה תנועה חשודה ספג מכה נאמנה עד ששקע בשינה עמוקה עד אור הבוקר...

ומסימני הימים ההם:

באחד מבתי הכנסת בקישינוב נרצח השמש ליד ארון־הקודש, באמצו לליבו ספר־תורה. ושם השמש משה קיגל הי"ד. בו בשבוע נולד למורה אלימלך בליי בן ונקרא שמו בישראל משה, לזכר השמש מקישינוב ז"ל. משה בליי זה היה פעם בישראל וירד לרוסיה. כעת הוא חי בקיוב ועובד שם כמהנדס.

ה„כלי־זמרים" של רובנה
בחתונות באלכסנדריה

„המנגנים היהודים הנקראים „כלזמרים" — עולם מיוחד הם, עולם בפני עצמו, שכדאי להציץ לתוך חייהם..."

(שלום־עליכם בהקדמתו „לסטמפניו")

בדומה לערי יהודים אחרות היתה גם ברובנה מקהלת מנגנים שנתבלטה בכל הסביבה, בה „הופיעה" ופיארה חתונות יהודיות ואף לאלכסנדריה הגיעה כפעם בפעם. מקהלה זו לא נפלה בכושרה מהתזמורות המפורסמות בשעתן של ברדיצ'ב, זאסלאוו ואחרות. מנגנים אלה התרכזו ברובנה ברחובות היהודיים קראסנה ושקולנה והיוו כמעט משפחה אחת גדולה: התחתנו ביניהם, דאגו זה לזה והיתה להם אפילו שפה משותפת משלהם שהשתמשו בה בשעת חתונות, בבואם בקרב קהל, בבחינת „וזר לא יבין זאת"...

מקצוע הנגינה עבר אצל המנגנים הרובנאים בירושה מאב לבן ומדור לדור. הידועים שביניהם היו: ר' משה כלי־זמר, יהודי חרד, יפה־תואר שזקנו ירד לו על־פי מידותיו. הוא ניגן „כנור שני", ואילו בנו, זינדל, שקנה לו שם בעיר ובסביבה ככנר מצויין, ניגן „כנור ראשון". יוסל, אף הוא כנר ראשון שזכה לתהילה; ברל'ה — חצוצרן; משה־בר — קלארניתא; הרץ — מנגן בחלילים ואחיו יצחק־מאיר — אף הוא כנר. עם מנגנים אלה נמנו גם מנגנים בבטנון, תופים, וצלצלים, ובדחן ותיק היה בצד המקהלה, הלא הוא ר' מנחם־מנדל, הבדחן המפורסם. זקן היה האיש, ועינו

לא כהתה ולא נס ליחו. רגילים היו לראותו בכל חתונה מתחפש כ„פולישוק", חבוש מצנפת מחומשת, שקראו לה דרך ליצנות: „טשאֶטירה גובארני אי פיאַטי אויאזד" (ארבעה פלכים והחמישי מחוז) ולבוש כתונת־בד של אכרים בלתי פרופה, מכנסי בד, סוויטה (בגד עליון) של אכרים ולרגליו סנדלים מקליפת־עץ (לאפטי). בהופעתו זו היה מבדח את הקהל במעשיות אוקרייניות עסיסיות ומביא אותו לידי צחוק בלתי פוסק.

בשעת שפע של חתונות בעיר בסביבה היה הכרח לחלק את המקהלה למקהלות קטנות, שכל אחת מהן, עם כנר ראשי משלה, הופיעה באחת החתונות. במקרים אלה היו זינדל, מאיר ויוסל הכנרים והמנצחים, ושכר המקהלות נכנס לקופה משותפת לחלוקה בין כל החברים. מעיירות הסביבה דרשו תמיד שר' זינדל ישתתף. אמנם, דלי־אמצעים היו נוהגים לפנות גם למקהלה הידועה בימים ההם בטוצ'ין, אך מקהלת רובנה צעדה בראש. ואכן, היו לה יתרונות משלה.

בזכרוני נחרתו חתונות בבית סבי ר' מאיר מאלכסנדריה, שחבב את ר' זינדל ואנשי מקהלתו. נוהג היה לצאת לקראתו בהגיעו מרובנה לחבקו ולנשקו ולחלוק לו כבוד. הופעת ה„כליזמר" מרובנה הטילה סנסאציה בעיירה, ומי שלא היה „מחותן" בחתונה, איוה לו סתם לעמוד ליד חלונות בית־סבא ולהאזין לנגינתם. קהל האורחים היה מאזין לפני טקס החופה לניגון העצוב שעורר דמעות, כאשר זינדל המנצח עמד בעיניים עצומות וראשו מוטה הצדה, מחזיק בכנורו ומעביר את הקשת על מיתריו באמנות ובדבקות. הכנור בכה, געה, המה והחדיר עצבות ללבבות, ונדמה היה שזינדל שופך שיח לפני ריבון־העולם. תם טקס החופה וזינדל עבר לניגוני־שמחה שבקעו שחקים ועוררו גל התרגשות של חדוה. כנורו התלכד עם שאר כלי־הזמר בצלילים מעוררים לריקוד וצהלה.

שמם של ה„כלי־זמרים" הרובנאים הלך לפניהם ולא אחת הוזמנו גם לנשפים של ה„פריצים" בסביבות העיר וזכו להערכה רבה. באחד הנשפים האלה בבית בעל אחוזה לא־יהודי, כשעמד זינדל הכנר וניגן אחת ממנגינותיו הנפלאות בהתרגשות יתירה — צנח פתאום תחתיו וכנורו, רעו הנאמן שליוהו כל ימיו, נשמט מידו ומנגינתו באמצע נפסקה...

מול קברי אחים

מתוך חרדה עמוקה הנני מסתכל בצילומים המזעזעים והמרטיטים את הלב; קברי־אחים פתוחים של קדושי עיירתנו. נדהם אני ממראה עיני; שלדים על גבי שלדים של הקדושים המעונים, ביניהם בולטת האם האומללה החובקת בזרועותיה ולוחצת אל ליבה את ילדיה (בני העיירה קבעו שזאת היא חנה ארליך לבית

גולדין). בצד אחר של הבור ניתן להכיר את יחזקאל החיגר בן יוסל פייבוש׳ס פינגרהוט, שכל ימיו חי חיי עוני ומחסור בבית אביו הדל והיה מהלך על ידיו ועל ברכיו עד שסוף סוף זכה לקביים.

רק כמה עשרות אנשים בלבד הצליחו להימלט מהגיטו ליערות שבסביבה, בין הצעירים היה מי שהגה רעיון: להתגונן! להשיג נשק! המתונים שבגיטו התנגדו לרעיון זה, פן ימיט הדבר אסון גדול. התהלכו חסרי־אונים. הם הטילו גם ספק בשמועות הקלוטות, כביכול מן האויר. סערת הרוחות הלכה וגברה ונמשכה כל היום וכל הלילה. עם אשמורת הבוקר נתאמתו הידיעות. כל היהודים רוכזו תוך בהלה בככר השוק, מקום איסוף הפרות היהודיות, בצאתן למרעה. החולים והנחשלים הועמסו על עגלות, ביניהם היה יוסף בליך, שהוכה באכזריות ועונה ביסורים נוראים, כדי שיגלה את „מקום „מטמון הזהב" שיש לו, כביכול.

כולם הובלו ברגל כצאן לטבח בכיוון לכפר סוויאט, מוקפים משמר מזוין הזק של קלגסי הנאצים והאוקריינים. הם נעצרו לפני גשר מסילת־הברזל סארני־רובנה. בחלקה הגובלת עם היער סוויאט. מקום זה היה התחנה האחרונה ליהודי אלכסנדריה. הוא נהפך לגי־ההריגה לבני העיירה, לשלושה קברי־אחים גדולים...

בשעת פתיחת הקברים ע״י הוועדה נכחו: מיכאל אלוני (ברזוב) ז״ל, ויבדלו לחיים ארוכים פינחס ספיבק, שלום גולני וגדליהו שליפשטיין, שאמרו את הקדיש הראשון והאחרון אל יד קברות הקדושים... כמו כן נכחו: פיגיל גולדהורן דרייזין), האחיות רבקה וצפורה שפרברג וחנה ברזוב, הנמצאות בארץ. מפיהן נודעו לנו עוד כמה פרטים מזעזעים על 15 חברי ה„יודען־ראט" — מהם: יואל קיפר, זלמן ברזוב, זנביל גופברג ואביגדור גרושקה ועוד... המרצחים הטילו על חברי „היודען־ראט" תפקיד מזעזע לאסוף את מלבושי הקדושים, שהתפשטו לפני ביצוע ההריגה, לארזם בשקים ובחבילות ולשאתם על גבם לעיירה. האפשר לתאר את יסוריהם של המסכנים עם ביצוע פעולה מחרידה זו? אך גמרו את התפקיד ירו בהם וגופותיהם בבגדיהם הושלכו אל הקבר האחרון, כזה היה קיצו של ה„יודן־ראט", שמונה ע״י השלטון הנאצי ונוצל לצרכיו ותכניותיו השטניות.

ידועים עוד קברים של יהודי אלכסנדריה, קבר של „85", בו נקברו 85 יהודים, שברחו מהעיירה לפני השחיטה הגדולה. הם רומו ע״י הכרזת הגרמנים במודעות, שכל יהודי החוזר יחונן ולא יגעו בו לרעה. האנשים העייפים, המדוכאים והמיואשים לאחר שחזרו, הובלו אל בית העלמין והוצאו שם להורג.

בקבר אחר במרכז השוק, על יד ביתו של נחום קיפרמן נקברו ברל פישמן, ואהרון גכמן, שנרצחו ע״י הגרמנים בזמן כניסתם לאלכסנדריה. תחילה נקברו באורוותו של מאקארוב, ורק עם כניסת הצבא האדום נודע הדבר והנרצחים הובאו

לקבורה בקבר זה בהשתדלותו של בן ברל פישמן, אישיות חשובה בשלטון הסובייטי.

ייזכר כאן גם הקבר המשפחתי של דודי בן־ציון גורדצר ובני ביתו הי״״ד, שהיה ידוע בשם „בניה מאיר׳ס״. בגורלו נפל להיות חבר ה„יודן־ראט״ ולעמוד במגע ישיר עם הגרמנים ולמלא את דרישותיהם השחצניות. לפני ההשמדה עלה בידו להתחמק מעיני הגרמנים יחד עם בני ביתו ולהסתתר אצל פולני ממכריו במושב „מיידן״, לרוע מזלם נתגלה מקום־מחבואם על ידי בת אלכסנדריה, שנתפסה ביער והוכרחה לגגלות למעניה יהודים מסתתרים, וכך נכרתה המשפחה כולה, פרט לבנו שמואל שברח לרוסיה והנמצא כעת בארץ.

מכל יהודי אלכסנדריה, שנמצאו בעיירה ביום הטבח נשארו בחיים רק 10 נפשות, ואלה הן: שלום ואחותו פרידה גולדנברג (גולני), צביה ליכט, שפרינצה ליברטוב, פינחס ספיבק, שרה קיפרמן, רבקה וצפורה שפרברג, מאיר שפרברג ואבא דיכטיאר.

נוקיע ממקום זה קלונו, לדראון עולם של פושע מלחמה אחד מהגויים המקומיים, נין ונכד לגונטה ולחמלניצקי הלא הוא פאוול (פאליק) סמניוק. בנעוריו היה שוליה אצל החייט היהודי משה אקדישמן, היה מעורב עם היהודים, דיבר יידיש רהוטה וידע את הקידוש של ליל שבת בע״פ. משנכנסו הגרמנים עלה פאווליק זה לגדולה ונעשה לראש, התישב במרכז, בביתו של לייביש ראס, שברח לרובנה. משל בכיפה וגרם צרות צרורות ליהודי אלכסנדריה. דרש את הבנות המיוחסות ביותר, התעלל בהן והייבן לעשות את העבודות הבזויות ביותר. עם כיבוש העיירה ע״י הבולשביקים נתפס ונמסר לשלטונות על ידי השרידים ונידון למות. הועבר לבית־הסוהר ברובנה ולא ידוע מה היה בסופו.

נוקיע את הפושע יורק מורקטון, נכדו של גריצוק, שהרג במו ידיו את אברהם גורודצר וקבוצת יהודים שהובלו במשאיות לעברו השני של ההורין; את הפושע ססקה אוניסצוק, שהיה בהורגים ורחש שנאה חייתית ליהודים.

ראוי לציין לשבח את המשפחות המעטות, שלא מבני־ברית, שסיכנו את חייהן והצילו נפשות מישראל, ואלה הן: משפחת מנהל הדואר סטפאן ווסיליביץ סלי־סארצ׳וק ואשתו מריה אנדרייבנה (רוסים), שהסתירו בביתם את צביה ליכט; המשפחה הפולנית: זארצ׳ינסקי שהצילה את שפרינצה ליברטוב; פאווליוק, שהצילה את פייגיל דרייזין; אובצ׳ארק, שדאגה למשפחת שפרברג ולשרידים אחרים, והודות למסירותן, נשארו אלה בחיים. וכן יאנק לאבצ׳ינסקי וגאלינה צ׳ייקובה, משפחת חודורובסקי מהכפרים פוחבה וטרסטנייץ והאנשים האנושיים מאד גז׳יבובסקי ופרוקופוביץ.

חנה עירונית

אנו עולים ארצה

לאחר שאני ובת דודתי חנה גולדין ע״ה שלחנו את התעודות הדרושות ואת סכום הכסף שנדרש מאתנו, למשרד הארצישראלי בוורשה, קבלנו כעבור למעלה מחודש הודעה, שעלינו לבוא מיד אחרי חג הפסח לוורשה, כדי להצטרף אל קבוצת החלוצים והעולים לארץ ישראל ולהפליג באניה, שיוצאת מנמל טריסט שבאיטליה בתאריך מסויים לארץ ישראל. כדי שלא נאחר את המועד היינו צריכות לעזוב את הבית בכ״ג בניסן, שנת תרפ״א.

ביום זה בשעות הבוקר יצאו מבתיהם, מחנויותיהם, מבתי־המלאכה שלהם כל אנשי העיירה ממש, זקן ונער, גברים, נשים וילדים, ללוות אותנו, שתי החלוצות הראשונות, בדרכנו ארצה.

והנה יושבים אנו בתוך העגלה: אני, בת דודתי, אמי ז״ל ואחי שיבדל״א. הסוסים רצים שלא כבימים־ימימה, גם החבילות הארוזות הן לא כרגיל. נוסעות אנו לעיר המחוז רובנה, כדי להגיע משם לוורשה. העיירה הומיה. ילדי ביה״ס ע״ש „אליעזר בן יהודה״ על דגלו ובראשם המנהל ש. רוזנהק. לימדתי בבית־הספר הזה שלש שנים עד צאתי מהעיירה. לבושים בגדי חג, צועדים הילדים זוגות, זוגות ושרים. אחריהם הנוער והמבוגרים חברי „החלוץ״ בעיירתנו, קרובים, חברות וחברים מקיפים את העגלה, לוחצים ידים, מברכים ומקנאים. ומשאלה אחת בפה ובלב: הלואי וגם אנו נזכה לכך. אשריכן וטוב לכן, שזכיתן אתן.

אני יושבת דומם, מתרגשת והלב מלא גיל, סוף סוף מתגשמת שאיפתי מימי ילדותי לעזוב את הגלות המרה, לעלות לארץ־ישראל ולהשתתף בבנינה בדומה ל„בילויים״ ולאנשי העליה השניה מי ידמה לי ומי ישווה לי! העגלה נעה עכשיו לאטה. המלווים הולכים אחריה. צועדים ושרים וכה עד שהגענו אל מעבר לנהר. הקהל ממאן לעזבנו, עוד מלה חמה, עוד ברכה, עוד לחיצת ידים, לבסוף חוזרים כולם ועגלתנו ממשיכה בדרכה. שוב דוהרים הסוסים, כאילו, ממהרים הם לקדם אותנו אל חיים חדשים, נכספים, אך בכל זאת מלאי־תעלומה.

אני מביטה אחורה על העיירה ועל אלה, שזה עכשו נפרדו מעלינו ושפתי לוחשות ברכה לעצמנו: „דרך צלחה״.

בתחנת הרכבת ברובנה

הוריה של חנה גרים ברובנה, לאחר נסיעה של שעתיים הגענו לעיר, אנו קונות עתון ובו בשורה מעציבה: פרעות בארץ־ישראל. ערבים התנפלו על בית־החלוצים ביפו ביום אחד במאי, והיו הרוגים ופצועים. הזדעזענו. אמי, אחי והוריה של חנה מנסים לשכנענו, שלא להמשיך לע״ע בדרכנו, לחכות ולראות איך יפול דבר. אך ללא הצלחה. אמרנו להם, שדווקא עכשו עלינו לעלות, להראות לערבים שהם לא יפחידונו על ידי פרעות. עלינו לבוא לארץ במקום אלה שנרצחו. כל הפצרותיהם של בני משפחתנו לא הועילו. בשעות שלאחר הצהרים נסענו לתחנת הרכבת. שם נפגשנו עם קבוצת וחלוצות. כ־25 בערך. הם הגיעו מוורקוביצ׳י, מהושצה, מהורוכוב ומרובנה. מיד נעשינו אגודה אחת. בתחנה היו הרבה מלווים. הורים, אחים, אחיות, דודים, בני דודים ידידים וסתם יהודים־ציונים. המהומה רבתה. עם אמי התניתי תנאי מפורש, שלא תזיל אף דמעה והיא הבטיחה לי זאת, ואכן השתדלה לקיים את הבטחתה. גם אני השתדלתי לעצור בעד דמעותי. המלווים האחרים בכו והיה זה לפלא בעיניהם, שאמי כה אדישה. עד היום הזה אינני יכולה לשכוח את החסד הגדול שאמי עשתה עמדי, בהתאפקה מבכי, כי אפשר ולא הייתי יכולה לעמוד בנסיון ולגרום לה צער כה רב. בלבי ידעתי, כי קשה עליה הפרידה ממני ועד היום אני רואה בזה אצבע אלהים, היא היתה צדקת והאמינה שיד הגורל בזה, שאעלה ארצה. אני מצדי הבטחתי לה שאביאנה אלי. ארצה. דרך אגב, תמיד היתה התנצחות ביני ובין אחי מי משנינו יעלה ראשונה. לבי היה סמוך ובטוח שסוף־סוף נתאחד בא״י.

שריקת הקטר והרכבת התקרבה אל הרציף. נדחקנו אל הקרונות, כי היינו מעונינים לשבת יחד באותו הקרון ובקרון הסמוך. הרכבת זזה, אנו מוציאות את ראשינו מבעד לחלונות, הנה אני עוד רואה את אמי ואת אחי. הרכבת מגבירה לאט־לאט את מהירותה, נפנוף הממחטות, הנה נראים כבר כל מלווינו כנקודות זעירות, עד שהתחנה כולה נמוגה ונעלמת.

פתאם ניגר מעיני זרם דמעות, שוב לא יכולתי להבליג עוד. אותה שעה פרצה שירה אדירה, שירי חלוצים. נרגעתי והצטרפתי אף אני למקהלה.

בורשה

בורשה קיבלו את פנינו פקידי המשרד הא״י וסידרו אותנו באכסניה, כי בית החלוצים שם היה מלא מפה לפה התכנסנו בורשה כאלף עולים לא״י, מכל רחבי פולין. הייתי מלאה חוויות. הלב עלץ בקרבי. סיירנו בבירת פולין. טיילנו ברחובות ונהנינו, היומים ששהינו בורשה, חלפו מהר והנה אנו בתחנת הרכבת בשעה

המיועדת, במוצאי שבת. התחנה המתה מקהל המלווים ומהעולים. בין העולים היו בעלי משפחות מזוקנים עם משפחותיהם. חלוצים וחלוצות, העליה השלישית היתה בעיצומה, כולם היו לבושים בגדי חג, שרו, רקדו ושמחו על שזכו לשעה הגדולה בחייהם. נדמה היה לי אז, שאף יהודי בוורשה לא נשאר בביתו, מבלי שיש־תתף בשמחה הזאת, זרי פרחים לעשרות הוגשו לעולים. התזמורת ניגנה. שכחתי עולם ומלואו. מרוכזת הייתי ברעיון אחד: „אני עולה לארץ־ישראל. אשרי וטוב לי". על הרציף בין כל המלווים היו האישים המטפלים בעניני העליה: אליעזר קפלן ז"ל, בן־גוריון שיבדל"א, נטע הרפז ואחרים. הם טיפלו בעולים. כרחם אב על בנים. שריקה נוקבת — והרכבת זזה, השירה האדירה מחרישה את שאון גלגלי הרכבת... שרים. שרים המלווים בתחנה ושרים העולים, בקרונות.

הרכבת החישה את מהירותה ואנחנו, עייפים מהמולה ומהחויה, שוקעים בתרדמה כשאופני הרכבת, כאילו, שרים לנו שיר־ערש.

וינה

לוינה הגענו בשעה מאוחרת בלילה. גם שם קיבלו את פנינו פקידי המשרד־הא"י והרבה חלוצים, שהגיעו לשם לפנינו, הם התגוררו בבית־החלוצים ובבתי מלון. ושוב בשורה מעציבה מאד. העליה נסגרה — „סטאָפּ־אמיגריישן". לכן הם נשארו תקועים בוינה. גורל זה מחכה גם לנו, קשה היה לנו להאמין למשמע אזנינו עד שהידיעה אושרה על ידי הפקידים, הדבר היה כבר ידוע במשרד הא"י בורשה, אך לא גילו לנו את האמת המרה, פן נתפזר איש איש לביתו, אך בין שצדקו בכך הפקידים בוורשה, בין שלא צדקו, העמדנו בפני עובדה ולא ידענו לכמה זמן. הבריטים רצו לפצות את הערבים, שהתפרעו והם גזרו עלינו את הגזירה הנוראה הזאת. למעלה מאלף עולים, הכמהים לעליה, נתקעו בוינה בצפיה לישועה. וכך התעכבנו כולנו בוינה שלשה חדשים תמימים.

בית החלוצים, כאמור, היה מלא. אני, בת דודתי ועוד הרבה חלוצים וחלוצות התאכסנו בבנין צבורי „האזיל", בקומה השניה, בקומה הראשונה התאכסנו אנשים מהעולם התחתון, אנחנו, הצעירות, פחדנו לעבור את הקומה הראשונה בלי ליווי, היו כאלה שהושפעו ממכתבים מהבית וחזרו, באמרם: „למה לנו לשבת כאן ולחכות עד שאלהים ירחם עלינו ויפתחו לפנינו את שערי הארץ, מוטב שנהיה לע"ע בבית". גם אני הייתי מקבלת מכתבים מאמי ומדודי בן־ציון ז"ל, שאשוב. גם בת דודתי קיבלה מהוריה מכתבים כאלה, אבל אנו נשארנו תקיפות בדעתנו והחלטנו: „לא נזוז מכאן". כי ידענו, שקשה תהיה עלינו הפרידה בשנית מעל המשפחה, יותר מאשר הפרידה הראשונה ומי יודע אם שוב נמצא משם את הדרך לעליה? וכך נשארנו בווינה עם יתר „העקשנים" הרבים, הרוב הגדול.

קבוצת חלוצים מאלכסנדריה
על קבר הרצל בוינה

חנה עירונית וחנה גולדין־ליפשיץ
לפני עלייתן ארצה —
עם סבתן זלטה, שהיתה מילדת
בת מילדת באלכסנדריה

בינתים כלתה הפרוטה מהכיס. חיי ה„טפילים" היו קשים ביותר והמשרד הארצישראלי החל לדאוג לעבודה בשביל החלוצים והחלוצות. אני וחנה שמחנו מאד, כאשר יום אחד שאלו אותנו אם חפצות אנו לעבוד בבית הגברת אניטה מילר, פילנטרופית וציונית, אשר דאגה לעניים מחוסרי בגד. בהנהלתה היו אוספים בגדים וגרבים משומשים וקרועים והיו מעסיקים בעבודות תיקונים נשים, מחוסרות עבודה. כמובן שהסכמנו בכל לבנו. חנה הסתדרה לאחר מכן בבית חרושת למטריות והיתה מאושרת ממש.

בינתים הגיע פקיד בכיר מאנגליה לוינה לבדוק את כשרותם של הרוצים לעלות לארץ. המשרד הארצישראלי ניהל שיג ושיח עם הממשלה הבריטית בקשר לסרטי־פיקטים והפקיד שבא לוינה צריך היה לקבוע את מספר העולים ולתהות על קנקנם.

אחד אחד הופענו לפני הפקיד, שמראה פניו העיד בו על אנטישמיותו, יהסו אל הנשאל היה נוקשה ויבש.

זוכרת אני. כיצד רגזתי עליו ועניתי לכל שאלותיו בכעס גלוי. הוא שאל על קרובים בארץ, על המקצוע, על סכום הכסף שברשותו של כל אחד. לבעלי מקצועות חפשיים ניתנו סרטיפיקטים בלי כל קושי. אני הייתי אמנם, מורה אך לא מוסמכת. לכן לא נמניתי עם בעלי המקצועות החפשיים. כסף לא היה לי, אף קרובים לא היו לי בארץ. כמוני היו מאות וכמובן, כולנו נפסלנו לעליה. אותו יום היה המשרד הארצ־

ישראלי בוינה כמרקחה. לאחר שהפקיד האנגלי גמר את תפקידו ועזב את וינה נודע לנו שיתחילו לעלות לארץ מאה, מאה איש לשבוע, אך לא ידענו מי ומי העולים. חשבנו, כי בודאי, יעלו בעלי המקצועות החפשיים בלבד. חלפו ימים לא מועטים ובתמוז תרפ״א לאחר שלשת חדשי צפיה לעליה נודע לי שדווקא אני ואחרים, שנפסלנו, נעלה לארץ וחנה, רופאת השנים, ושאר בעלי המקצועות החפשיים יישארו בינתים ויחכו לתורם, על אף שנמצאו כשרים לעליה. הדבר עורר תמיהה בלב כולנו ואני הצטערתי מאד על שנגזר עלי להפרד מעל בת דודתי, מבלי לדעת לכמה זמן. באחד מערבי חודש תמוז יצאתי מוינה לטריסט, יחד עם הקבוצה שבאתי אתה מרובנה, (אגב בת דודתי הגיעה ארצה כחודש אחרי, כשאני כבר הייתי ״בפלוגת ראש העין״).

בשהייתנו בוינה התחלנו ״לתכנן״ תכניות מה מחכה לנו בארץ, אולם לאחר שהתרועענו עם הצעירים, בני ווהלין, שעלו יחד אתנו, החלטנו להצטרף לקבוצתם כחברות הקבוצה ולעבוד יחד בכל עבודה, שתזדמן לנו בשטח כיבוש העבודה. יחד אתנו עלתה לארץ משפחה מביאליסטוק, זוג קשישים עם בת יחידה. היינו יחד ב״האזיל״ והם סיפרו לנו שיש להם שני בנים בארץ, חברים בגדוד העבודה על שם טרומפלדור. הבנים מרוצים מהחיים שם. אחד מהם נפצע במאורעות האחד במאי ביפו ובא לוינה לצרכי רפוי ולפגוש בהוריו. הכרנו גם אותו והוא הרבה לספר לנו על החיים בגדוד העבודה. כולנו התרשמנו מאד מהסיפורים שלו והחלטנו לפנות למזכירות ״פלוגת ראש העין״ של גדוד העבודה, בבקשה להתקבל לפלוגה. אך לשם כך היינו זקוקות ״למליץ יושר״, בקבוצתנו הקטנה היו שני חלוצים מהעיירה הורוכוב ולמזלנו היה בן עיירתם ראש קבוצה בפלוגת ״ראש העין״. ושני החלוצים אף הבטיחו שכאשר נגיע ארצה, יבוא חברם לקבל את פנינו והם ימליצו עלינו, וכך היה.

בנמל בטריסט עלינו על האניה ״דלמציה״ שהפליגה לאלקסנדריה שבמצרים ומשם הפלגנו באניה ״גסטוין״ ליפו. מהנמל ביפו, הביאו אותנו בדיליג׳נסים סגורים (כדי לא להרגיז את הערבים) לתל־אביב לבית־עולים — צריף גדול שעמד על החולות ברחוב בלפור.

ביום בואנו לתל־אביב בא ראש הקבוצה הנ״ל לקבל את פני בני עיירתו והם המליצו עלינו. הוא נענה להצעתם ולשמחתנו לא היה קץ.

בפלוגת ״ראש העין״ של גדוד העבודה

למחרת באנו למחנה הפלוגה, שהוקם בין עין־גנים לפתח תקוה. המחנה עשה עלי רושם עז. היה זה שטח גדול ורחב ידים, שאהלים רבים היו נטויים עליו שורות שורות והמחנה כולו היה שוקק חיים. צעירים וצעירות אצים־רצים איש, איש

לעבודתו. בראש הפלוגה הזאת עמד החבר יהודה קופיליביץ, מחבריו של יוסף טרומפלדור, הוא היה גבה קומה ובעל שער ארוך. פניו היו שזופות, לבוש בגדי האקי. בפלוגה קראו לו „אבא", כי על פיו ישק כל המחנה. הוא דאג לקבלת עבודה אצל הממשלה המנדטורית בשביל החברים ואף לכך שהעבודה תסתיים בזמן המיועד. המטרה: קומונה. בוקר בוקר היינו יוצאים לעבודה לפי התכנית שתוכננה ערב לפני כן. היינו מחולקים לקבוצות וראשי הקבוצות, אשר כל־אחד היה אחראי לקבוצתו. הדר האוכל היה משותף. הכל כפי שנהוג היום בקיבוצים. המזון, הביגוד והריהוט הכל על טהרת הצנע, אך בכל שרר נקיון ולובן. השולחן באהל היה עשוי מתיבת עץ ועליו מפה נקיה, צנצנת משל ריבה עם פרחי־בר, כסאות לא היו. ישבו על המטות, אך זה לא גרע מהנקיון. בכל המחנה שררה אוירה נעימה, ממש כפי ששרנו: „הנה מה טוב ומה נעים / שבת אחים גם יחד".

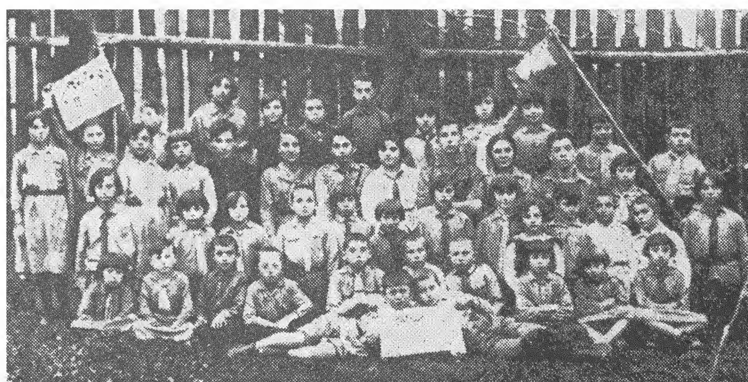
אני התאהבתי באורח חיים אלה, נמניתי עם חברי הקבוצה מס' 16, שבראשה עמד החבר אַבציוג מהורוכוב. נתקבלנו לנסיון לחודש ימים. לאחר מכן היו צריכים לדון על כל אחד מאתנו באספה כללית ולהחליט אם לקבל אותנו כחברים בפלוגה. החודש עבר עלינו בנעימים. העבודה הראשונה, שהוטלה עלי היתה קטיף שקדים באחד הכרמים בפתח־תקוה. נהניתי מעבודה זו ותוך כדי העבודה הייתי שרה את השיר „צמוקים ושקדים" לגולדפדן. מה יפים עצי השקד, עמוסי הפירות בעלי הקליפה הירוקה והשעירה! הם העניקו לנו תחושת מולדת, עד כדי דמעות.

לאחר ארוחת הערב בצותא, תוך שירה ולפעמים תוך ריקודים לא הרגשתי כל עיפות. אמנם לא השתתפתי הרבה בריקודים מסביב למדורה כחברים וחברות אחרים, אך אהבתי לשכב במטתי, באהל ולהקשיב לשירתם. בבקרים הייתי קמה תמיד רעננה ובכוחות חדשים. חלף חודש הנסיון. האספה הכללית החליטה לקבלנו כחברים בפלוגה, עבודת הקטיף נגמרה ועבדנו בעבודות אחרות. הצעירות עבדו לרוב במטבח, במכבסה, במתפרה, במרפאה וכו'. רבות יצאו לעבודות חוץ יחד עם החברים. בימים ההם עבדו בפיזור חצץ על יד פסי הרכבת בקרבת ראש העין, היו ממלאים קרוניות גדולות בחצץ ודוחפים אותן על הפסים עד למקום, שבו היו צריכים לפזרו. החלשים שבחבורה היו ממלאים את הסלים הערביים, נושאים אותם עד לפסים ומרוקנים אותם שם. אני עבדתי עם ה„חלשים". השמש שזפתני ונדמה היה לי שנעשיתי הרבה יותר בריאה משהייתי בבית. היתה זו בודאי, תוצאה של עבודה גופנית בשמש ובאויר.

מכתבי הביתה היו מלאי התלהבות ודומני שלא היתה בהם אף מלה אחת של הגזמה. אמי ואחי נהנו מהמכתבים והיום שבו קיבלו מכתב ממני היה חג בשבילם. תיאור החיים במחנה העבודה, כפי שתיארתי במכתבי, היה נמסר בעיירה מפה לאוזן

מאחד לרבים. ואכן השנוי שחל בחיי לאחר עזבי את עמק הבכא גרם לי הנאה מרובה. שום דבר לא היה חסר לי. לא ידעתי דאגת קיום מהי. ואף על פי כן היה דבר אחד, שהדריך את מנוחתי: כאשר הייתי עוברת על יד בית־הספר „פיקא", בפתח־תקוה, בשעת ההפסקה הגדולה והילדים שיחקו אז בחצר הגדולה והיפה בהשגחת מורה תורן, או בשעה שבקעה מבעד לחלונות של אחת הכתות שירת הילדים, היו מתעוררים אצלי געגועים לבית־הספר שעבדתי בו. ביום כזה, בשכבי לאחר העבודה על מטתי לנוח, הייתי מהרהרת: אני, אמנם, מרויחה את לחמי מיגיע כפי, אך למעשה אינני אלא טפיל, החי על חשבון החברה. יותר הגיוני היה לו יכולתי לעסוק בהוראה באיזה בית־ספר, באחת המושבות, ההוראה היתה המקצוע ההביב עלי ביותר והתגעגעתי מאד לילדים, לרעש ולהמולה שבחצר בית־הספר. אולם ידעתי שכדי להיות מורה כאן, בארץ, עלי להשתלם, להכיר את שיטות ההוראה החדשות, להכיר את צמחית הארץ ואת הארץ עצמה. הרהורים אלה הטרידוני ללא הרפות ממני.

יום אחד הודיעו שהעבודות הציבוריות בפתח־תקוה מסתיימות ושהפלוגה עתידה לעבור לגליל התחתון לכנרת, שם קיבל יהודה קופיליביץ עבודות חיצוב סלעים בהרי כנרת וניפוצם לחצץ בהקשר עם סלילת הכבישים באזור ההוא. חששתי, שאם אעבור לשם לא אוכל לחזור כל כך מהר לתל־אביב ולנסות להגשים את שאיפותי להשלים לימודי בבית־המדרש למורות ולגננות על שם לוינסקי. החלטתי לבקש במזכירות אי־אלה גרושים, כדי לנסוע לתל־אביב ולהפגש שם עם ד"ר יצחק אפשטין ז"ל, מנהל בית־המדרש ולשטח לפניו את בקשתי.

גדוד שלם של השוה"צ באלכסנדריה (תרצ"ב)

ישעיהו ברגד

בתקופת הפרעות 1919

1919—1918 תקופת הימים הטרופים, וחילופי המשטר. תקופה בה איזור מסויים יכול היה להשאר לגמרי בלי שלטון, או להמצא בשלטונה של כנופית שודדים ומרצחים, שהתארגנו מאכרי הכפרים שבסביבה.

וכך, יום אחד הופיעה בעירתנו אלכסנדריה פלוגת רוכבים, ובראשה המפקד שלהם, והתמקמה בגני הפרי, אמרו שאלה היו מצבא דיניקין. השתלטו על העיירה, סגרו עליה, בבחינת אין יוצא ואין בא. שמו בכל פנות העיירה אלומות קש. וחביות נפט, גם על הגשר המפריד את שני חלקי העיר והודיעו לרב ולפרנסי העיר, שאם תוך כמה ימים לא ימציאו לידם את המס העצום שהטילו, הן בכסף הן במזון וציוד לצבא ולסוסים, יציתו את העיר וישרפוה על כל יושביה.

לרגל ריבוי הכנופיות שהיו מתנפלות מדי פעם על העיר, ושודדות ובוזזות אותה, התארגנה אמנם הגנה מצעירי העיירה, ביוזמת המורה שמואל רוזנהק, אולם לא היה כחה רב באנשים ובנשק בשביל לעמוד נגד פלוגת רוכבים מאומנת. המס היה כבד מדי, וזקני העיר נוכחו כי לא יצליחו למלא את דרישת הצבא. החליטה ההגנה לשלוח שליח לרובנה, עיר המחוז הסמוכה, ולבקש את עזרת ההגנה העצמית של העיר רובנה, שהיתה גדולה בכוחה ובציודה.

אולם מכיון שאי אפשר היה לצאת מהעיירה, התנדב צעיר אחד, יוסף קסל. חבשו את רגלו בתחבשות, השכיבו אותו בעגלה, והביאו אותו אל המשמר שעמד על יד ביתנו, בדרך לרובנה, באמתלה שהוא זקוק לנתוח דחוף, וזה לא ניתן לעשות באלכסנדריה. המשמר קיבל את ההסבר, והצעיר הגיע לרובנה. בלילה התחילו יריות של חברי ההגנה שבאו מצד רובנה; באותו זמן החלו להשמע יריות בתוך העיירה מצד חברי ההגנה במקום, החילים התעוררו משנתם לשמע היריות הרבות, קפצו על סוסיהם, והסתלקו כל עוד נשמתם בם. אולם חברי ההגנה במקום, הצליחו לתפוש את המפקד, וכלאו אותו בביתו של נח קסל, והעמידו שומרים לשמור עליו, אולם באחד הערבים הצליח לקפוץ דרך החלון ולברוח.

עבר זמן רב והדבר נשכח. בינתיים נכנסו הבולשביקים ונשארו אצלנו באופן קבוע, והחיים נהיו יותר רגועים, השלטון הסובייטי השתכן בביתו של חיים הירש גרינשפון, ואנחנו היינו עוברים על יד בית זה בכל שבת, כשהיינו יוצאים לטיל לחורשת האורנים שעל יד פסי הרכבת מחוץ לעיר.

והנה באחת השבתות ביום של קיץ נהרו הרבה מאנשי העיר צעירים ומבוגרים לטיול לחורשה. ובעברנו על יד בית השלטון הסובייטי, הופיע פרש אחד והתקרב בכיוון לבית, ובעברו בקרבתנו, יצאו פתאום מבין הקהל שני האחים חיים ושלמה קיפרמן, תפשו את הפרש ברגליו, סחבו אותו ממסוסו והרביצו לו מכות רצח.

הקהל היה סקרן מאד והתחיל להדחק וזה נצל את המצב והצליח לקפוץ ולעלות שוב על סוסו ולברוח כל עוד נשמתו בו. התברר שזה היה המפקד שנכלא אז וברח. וכעת הופיע כבעל דרגה סובייטי.

מעציב ומצער הדבר, ששני הבחורים ההם נספו בלא עת בין שאר קדושי אלכסנדריה, ולא זכו להגיע יחד אתנו, עד הלום, במדינת ישראל.

האחיות חיה ושושנה טרושינסקי וטובה קופרמן. נספו בשואה

פסח גולני

עלילת-שוא
על יהודי אלכסנדריה

ב־1918 יצאה פלוגת־עונשין של מלחים אל כפרי הסביבה להחרים תבואה, בקר וכו׳ בשביל הצבא האדום.

מלח אחד נרצח ע״י אחד האכרים.

בשבת אחה״צ הופיעה באלכסנדריה הפלוגה עם הקומיסאר גיאורגי בראש. ראשית כל ירו בבנימין ראס שהלך לבית־הכנסת הישן והוא נפל חלל במקום. הם אספו מספר אנשים והודיעו להם שמאשימים את אנשי אלכסנדריה ברצח המלח. הטילו קונטריבוציה על העיירה: הגישו רשימת מיצרכים גדולה, שיש להכין עד מחר בבוקר, כמו כן דרשו להסגיר לידם את הרוצח או הרוצחים, שכאילו באו מאתנו. בין התושבים נפוצה שמועה, כאילו צעירה אחת ושמה צירלה, מעבר לנהר, העלילה על תושבי אלכסנדריה, שידם ברצח.

עם חשיכה הודיעו שיחזרו למחרת בבוקר, והסתלקו. מיד הבהילו שליח רכוב על סוס לרובנה, שם היה בתפקיד יליד אלכסנדריה, פייבל יוקלזאהן. הוא שימש כקומיסר, בשנוי שם אלכסנדרובסקי. השליח הודיע לו על המקרה וביקש ממנו להתערב בענין.

ליל חרדה עבר על יהודי אלכסנדריה.

למחרת בשעות הבוקר המוקדמות והנה רואים שהפלוגה חוזרת העיירה והקו־מיסר רכוב על סוס בראש. הפלוגה תפסה עמדה בשוק מוכנה לפעולה.

הודיעו מיד לפיבל שבא בלילה מרובנה ומיד יצא להקביל את פני הקומיסר, והזמין אותו לארוחת־הצהרים.

בערב נתקיימה אספת־עם גדולה בבית־המדרש הישן בנוכחותם של פייבל וקומיסר הפלוגה.

לאחר דין ודברים של קיטרוג כלפי היישוב נשאה נאום הסברה מזהיר ברוסית אחת מבנות אלכסנדריה ושמה רחל ויסמן והוכיחה בהוכחות חותכות, שכאן היתה עלילת שוא. הענין נגמר בשלום. והפלוגה עזבה את העיירה כלעומת שבאה.

אלימלך בליי

הקאצאפים

חדורים היו אנשי אלכסנדריה אהבה וכבוד לאומי ונכונים היו למסור נפשם על קידוש השם. היה מעשה לפני חמישים שנה ויותר, כשסללו את מסילת־הברזל הפולי־סית, באו לעיירתנו כמה מאות „קאצאפים" בעגלותיהם וסוסיהם וחנו כולם ביער, הסמוך לעיירה. ה„קאצאפים" הללו הפילו חתיתם על יושבי העיירה. הפריחו שמועות, כאילו יש בדעתם לעשות פוגרום בעיירה ולהכות ביהודים. מובן שכל תושבי העיירה היו מודאגים, אבל לא מורך־לב ולא בהלה תקפום, אלא התכוננו בחשאי ליום המר והנמהר. הכינו כל מיני מכשירים להדוף את האויב המתקיף ולהנחית מכה תחת מכה.

בראשון בשבת, יום המנוחה לנוצרים, התאספו ה„קאצאפים" אל ה„ארענדה" („בית־מרזח) שתו כהלכה וכטוב לבם ביי"ש קראו: „הבה נשחק קצת באלכסנדריה!" הפשילו שרווליהם ובצריחות ושריקות פראיות התפרצו החוצה והתחילו להשתולל, הפכו את הדוכנים של התגרניות, מוכרות הפירות ומאפה תנור, התגרו בכל עובר ושב, אך היהודים הבליגו ולא רצו לתת לריב אמתלה למעשי־הפשע. אולם ברגע שראו שחוצפת ה„קאצאפים" עברה כבר כל גבול ואי־אפשר היה לשאת עוד. קמו הכל כאיש אחד ויצאו אל המערכה. הכל היו מזוינים, זה באלה וזה בקרדום; זה במפץ וזה בגרזן, והכל יחדיו הנחיתו על ראשי־הפורעים מכות נמרצות ומהלומות־מחץ, עד שהפורעים ה„גיבורים" נחלו תבוסה שלמה ונסו מנוסת־בהלה. מוכים ופצועים התחבאו ביער מגוריהם וימים רבים לא נראו פניהם בעיירה. הם טעמו את טעם האלות של יהודי אלכסנדריה ולא העזו להתחצף עוד; ויתר על כן, מאז התחילו לנהוג ככבוד ודרך־ארץ ביהודי אלכסנדריה.

חנה עירונית

זכרונות ברפרוף
על החינוך באלכסנדריה

אינני זוכרת באיזה גיל התחלתי ללמוד רוסית ומי היה מורי הראשון, אולם אני יודעת, שלא היה בעיירתנו בית־ספר בכלל ושנים רבות למדתי מפי מורים פרטיים שהתגלגלו לעיירתנו באקראי. אלה היו המורים לרוסית בבצוק, אולשניצקי, ברנזון והוכברג, היתה גם מורה חנה סמשקה (ילידת אלכסנדריה). מפי אבי המנוח שמעתי שלפני הרבה שנים היה אצלנו מורה לאידיש, שקראו לו בשם „יענקעל דער שרייבער". אפשר שאני בימי ילדותי למדתי אצל המורה טרכטנברג שהיה אף הוא בין הראשונים. ידוע לי בכל אופן שהוא היה כותב שורה אחת באידיש (א שורע גריזעל) חביב היה עליו ביחוד המשפט: „איך בין געפאַהרען קיין ראָוונע קויפען סחורה". בכתב קאליגרפי להפליא. הילד צריך היה להמשיך לכתוב אותה השורה לאורך כל הדף וכמנהג הימים ההם, אם הכתב לא היה יפה, כפי שדרש היה מכה בסרגל על האצבעות... לימים כאשר תלמיד עלה אצלו בדרגה, היה נותן לו להעתיק מכתבים מספר מכתבים מיוחד היינו בריוועשטעלער או פיסמובניק בלע"ז. אחריו זכור לי מורה, שלימד קבוצת תלמידים בדירתו — חדרו בשם ישעיה־לייב. מלבד המורים האלה היו „חדרים" מלמדי דרדקי שהעסיקו עוזרים או „בעהעלפערס" אשר היו מביאים את הילדים כשהם נושאים אותם על גבם ביחוד בימות הגשמים בחורף. ב„חדר" עמד שולחן ארוך ועל ידו משני הצדדים ספסלים ארוכים. בראש השולחן ישב הרבי — המלמד, על השולחן לפניו היה מונח ה„קאנצ׳יק" להענשת הילדים שחטאו. בקצה השולחן ממול הרבי ישב ה„בעהלפער" והוא היה מלמד את הטף את אותיות האלף בית ואת ההברות.

ילדים יותר גדולים כבר למדו אצל מלמדים אחרים: מאיר, האחים לייזער ונפתלי ויזר, שמשון ועוד. אלה לימדו את הנערים חומש עם רש"י ואף גמרא. מאוחר יותר החלו לעסוק בהוראה פרטית המורים, שהזכרתי לעיל. אלה לימדו רק את השפה הרוסית, דקדוק רוסי, הסטוריה, גיאוגרפיה וחשבון. באותם הימים נוסד אצלנו „החדר המתוקן" על ידי אלימלך בליי וידידו חיים ניסן זאקס ז"ל. בחדר המתוקן כבר לימדו בשיטה שונה לגמרי. זה היה כעין אבטיפוס של בית־ספר בימינו

ואינני זוכרת אם למדו שם גם רוסית, אחרי כן היה קיים זמן קצר בית־ספר פרטי של מש׳ מור, שם למדו הכל בשפה הרוסית. לאחר תקופת החדר המתוקן היו באים אלינו מערים אחרות מורים שעסקו בהוראה פרטית, הללו לימדו עברית בלבד. היה אצלנו מורה זיסקינד בליי, אחיו של אלימלך בליי. הוא לימד באלכסנ־דריה שנים אחדות. אני למדתי מפיו דקדוק עברי, הסטוריה ו„משלי״. כל השנים שלמדתי רוסית, הייתי לומדת גם עברית. עד שהתחלתי אף אני לעסוק בהוראה פרטית. תמיד היו לי הרבה שעורים. למדתי הרבה, אולם בלי שיטה ומה שידעתי לימדתי את תלמידי. מעטים היו ההורים, אשר שלחו את ילדיהם לרובנה להמשיך בלימודיהם או על מנת להבחן שם וכה עד שנפל אלינו כמו מהשמים בשנת 1918 סטודנט צעיר, קצין אוסטרי, יליד נדבוירנה שבגליציה, שמואל רוזנהק ז״ל. בעיירתנו היתה קבוצת הורים, אשר דאגו לחינוך ילדיהם: דודי נח ז״ל, יואל קיפר, משה שורצמן, שבתאי פויגל. הם היו תמיד „מחפשים בנרות״ מורים ראויים לשמם, שילמדו את בניהם לימודי היהדות, כפי שצריך. יום אחד כאשר הילדים נשארו בלי מורה, נסע יואל קיפר לרובנה לחפש מורה כלבבו והנה נתקל ברוזנהק. מסיבות שהזמן גרמו היה מר ש.ר. מעונין לעבוד בשדה החינוך דוקא

המורים לזר ותלמידים של ביה״ס.

בעיירה קטנה. ואכן הוא הגיע לעיירתנו והחל ללמד קבוצת ילדים גדולים בני 11 בערך. חיש־מהר החליט לשנות את פני החינוך בעיירתנו, ליסד בית־ספר מ„מסד עד לטפחות״, בית ספר שיבקרו בו ילדים מכל השכבות והגילים. מגיל גן הילדים ועד לתלמידי „מדרשה״. נמצאה בעיירה אשה נדיבה, אשר תרמה את ביתה לבית־הספר, נבחר ועד הורים, נעשו כל הסדרים הדרושים ונפתח בית־ספר עברי על שם אליעזר בן יהודה ז״ל. מר רוזנהק הזמין אותי שאלמד בכתות הנמוכות

ואעסיק את הילדים הקטנים. הוא נתן לי ספר של יצחק קצנלסון ז״ל, ספר שירים ומשחקים ובהדרכתו התחלתי להורות עברית וחשבון בכתות הנמוכות, בכתה הגבוהה יותר לימדתי טבע וכתיבת הארץ. היה זה בית ספר בלתי מוכר על ידי הממשלה הפולנית. הוא בעצמו לימד את שאר המקצועות: תנ״ך, ספרות, דקדוק, נוסף על כך לימד גם התעמלות וזמרה. סידרנו חגיגות בקשר עם החגים, הצגות דקלומים וכו׳. ההורים והילדים נהנו מהחינוך החדיש. ש. ר. התחבב על כולם והוא התקשר מאד למקום. הוא התמסר לבית־הספר בכל לבו, לא ידע ליאות וראה פרי בעמלו. כעבור פרק זמן לימד בבית הספר הזה צוות מורים וגננות מוסמכים. רוזנהק לא הסתפק רק בחינוך הקטנים, אלא דאג גם לצעירים, אשר כבר עבדו והיו מחוץ לכתלי בית־הספר. הוא ארגן תנועת נוער בשם „בר כוכבא״. הצעירים והצעירות היו מתאספים ערב ערב במועדון, קוראים עברית, שרים שירים עבריים בהדרכתו ושמעו מפיו הרצאות על ה„ציונות״. היה זה ש. רוזנהק שאירגן את החלוץ אצלנו וחברי החלוץ יצאו להכשרה לעבודה חקלאית, בכפר הסמוך. להחלוץ נרשמו גם ראשי משפחה, וגם אני ובת דודתי חנה גולדין ז״ל, שהיה לה קבינט לרפוי שנים אצלנו, לשתינו היתה הזכות לעלות הראשונות מעיירתנו, לארץ ישראל. בשנת 1921 עלינו אני ובת דודתי, שהיתה ילידת רובנה, אך כל ימי הפגרא מלימודיה היתה מבלה אצלנו ולאחר שגמרה את בית הספר לריפוי שניים בקיוב, השתקעה אצלנו. לעולם לא אשכח את יום צאתנו מהעיירה, כל יהודי העיירה, גדול וקטן, ליוו אותנו, תלמידי בית הספר ובראשה נושאי הדגל, שהיה כתוב עליו: „בית־הספר על שם אליעזר בן יהודה״. שרנו שירי ציון והיינו באמת, כחולמות. נפרדנו ממלווינו במלים „להתראות בארץ ישראל״. ואכן לא עברו ימים רבים והחלו לעלות לארץ חלוצים מחניכיו של ש. ר. שעמלו לא היה לשוא, עשרות מחניכיו נמצאים עד היום בישראל — בכפרים, בקיבוצים ובערים. וכואב הלב על אלה, שלא הספיקו לעלות והובלו על ידי קלגסי הנאצים אל בורות ההשמדה.

היינו מאושרים, כאשר רוזנהק, רעייתו ובנו היחיד ניצלו מצפרני הנאצים וברכבת האחרונה, שיצאה מוארשה הצליחו להמלט ושאיפתו לעלות ארצה נתגשמה ב„רגע האחרון״.

שבתאי פוגל

שמתי את בית הספר כחותם על לבי

לא נולדתי באלכסנדריה, וגם לא ידעתי את תולדותיה עד גיל 17 כשנישאתי ונשארתי לגור בה בתור „קעסט־קינד", התמסרתי כיתר הצעירים לעבודת הקודש בהפצת השקל הציוני, כעבור כמה שנים עזבתי את העיירה ל־4—5 שנים, ושוב הזרתי אליה, כשאני אב ל־2 ילדים. קשרתי את חיי עם כל הצעירים והבעלי־ביתלעך שבעיירה ע"י פגישות בביהכ"נ הציוני (ליובומירסקי), וחוץ משתית משקה בתוך ביהכ"נ בכל שבת, או ללכת עפ"י תור לחבר זה או אחר לעשות קידוש, ובו בזמן להזכיר בשירה את ארץ־ישראל, כמעט שלא נעשתה שום פעולה של ממש.

והנה באה המלחמה העולמית הראשונה, כל אחד בחרדה, מי שהיה צריך להציל את עצמו, את רכושו, ומי את חברו; החרמת סחורות שונות למען הצבא הרוסי; חטיפת אנשים צעירים לצבא — וגם לפליטים היינו, הרבה מחברינו רכשו להם סוסים ועגלות, והתפזרו למקומות שונים, בעיקר לעיר המחוז רובנה, וכל זה מפחד הקוזקים.

אחרי חדשיים בערך חזרו לאט לאט לעיירה והתעסקו בעסקי „מעבר" שונים. מי בהובלת עצים לרובנה, ומי בנסיעות יותר רחוקות, היינו: „מישוצ׳ניקים".

בינתים גדלו הילדים, ילדים מכל הגילים — והמורה היחידי, בזמן ההוא היה אהרן ז"ל, וכה עד שזימן לנו אלהים את המורה שמואל רוזנהק, אשר קיבל עליו לחנך ולהדריך את ילדינו וגם אותנו ברוח העם והארץ.

פתיחת בית־הספר, או יותר נכון הכתה היחידה בבית דובצ׳ה ע"ה לא היתה עבודה קלה כלל וכלל, וגם טענות ופיקפוקים לא חסרו מצד הורים אחדים, על אופן הלימודים, גם לא חסרו קנאי־דת אשר לעגו על חינוך כגון זה, אבל „העקשנים" חיכו בסבלנות ותלו ברוזנהק תקוות רבות, האמינו כי הוא יוביל אותנו אל המטרה.

והנה, עת צרה ליהודים בכל אוקריינה וגם על עיירתנו לא פסחו רוצחי פטליורה ואחרים, אלמלי ההגנה העצמית בהדרכתו ובמסירות־נפשו של רוזנהק מי יודע לאן היינו מגיעים, ורק הודות לו הצלחנו לעבור בשלום (חוץ ממקרים בודדים).

פרשת חיפוש דירה מתאימה בשביל בית־הספר, לא היתה עבודה קלה. אי אפשר היה למצוא דירה מתאימה בשביל בית־הספר חוץ מדירת יהושע צוואנציג, שכן הבית נמצא בקצה העיירה במורד „הקרעניצע" (המעין), וגם מגרש ריק סביבו, לצרכי התעמלות לתלמידים. בקיצור ששון ושמחה. בית־הספר עומד על תלו, עם „סקא־מעיקיס" (ספסלים) ועם כל המכשירים.

הילדים שרים שירים, ומדברים כבר עברית גם ברחוב, וגם ההורים נהנים, שיחות הורים על עניני בית־הספר, הרצאות על נושאים ציוניים, וספרותיים וכו׳. ורק דבר אחד קשה היה למצוא, ועד הורים.

ישבו הורים כמה לילות והחליטו לבחור בכמה מחברינו וגם אותי בתוכם לועד ההורים ומכיון שאנחנו כבר ידענו הלכות עסקנות, ניהלנו את המוסד הפילנטרופי בשם „תומכי־עניים" (אגב, כדאי לציין שעל שליחי מצוה אלה וגם עוד כמה בעלי־בתים העלילו בני משפחת שלמה השומר, ועמדנו לפני משפט, ובעזרת עורך־דין מלובלין הצלחנו לצאת זכאים מהמשפט).

והנה פקודה מגבוה, מאת שלטון פטליורה, ליסד קהלה, ולא פחות מ־19 איש צריכים להיות בועד הקהלה. כמובן הראשונים אנחנו, והוסיפו עוד כמה בעלי־בתים בראשות הרב רבי מרדכי שטרנברג ז״ל.

ימים כלילות היינו יושבים ודנים על תקציב הקהלה, תשלומים שונים להרב ז״ל, לשוחטים, להחזקת בית המרחץ, שיפורו, וכל יום ששי לעמוד עפ״י תור למכירת כרטיסי־כניסה לבית־המרחץ וכו׳, וכו׳.

ועיקר הדאגות — רכישת בית לבית־הספר. והבית אמנם ישנו, אלא שהאשה צביה שניידר ע״ה, בעלת הבית, אינה מסכימה למסור אותו בשביל ביה״ס, היא לא מסכימה שילדינו ילמדו בלי כובעים וכו׳, אם יבטיחו לה שיסדרו את הבית בשביל באָלניצע (בית־חולים) אז תמסור את הבית, הסכמנו בין ברירה. ב„סייעתא דשמיא", כדברי ליצני העיירה, הלכה צביה לעולמה, היה זה בחוה״מ סוכות, ערכנו לה הלוויה בשירה, כיאה לנדבנית, והבית עבר אחרי מאמצים רבים לרשות הקהלה.

סידרנו את הבית שישמש לנו בית־ספר. עם אולם גדול, ובימה, וגם מקום בשביל התזמורת ומקום אף ל„סופלור" (לחשן"). כמעט כל אנשי העיירה השתתפו בהריסת הבית ובנוהו כמעט מחדש לתפקידו, הוא שימש, כמובן גם לאסיפות, ולהצגות וכו׳, אף מטבח התקינו בו להגשת ארוחה חמה לילדים מהמזונות שנתקבלו על ידי „היאָס" מאמריקה. ובכן, עבודה לא חסרה ב״ה. לכל חבר מועד ההורים היה תפקיד מסוים, בניצוחו של מר רוזנהק. אבל תפקידי אני עלו על כולם, ואין זו התפארות־שוא.

הייתי חבר בבנק, באגודת הסוחרים, באגודת בעלי־המלאכה ופו׳ וכו׳. וכמובן תפקידים ציוניים: חבר בהנהלת „קרן היסוד״, בהנהלת קהק״ל, הייתי בין המרוקנים בכל ראש חודש את הקופסאות, תוך מתן הסברה לילדי הבית על ערך הקופסה (לפי הוראות מהמרכז) ועוד ועוד.

כל זה היה כאין וכאפס לעומת העבודה הרבה סביב עניני ביה״ס, למלא אחרי כל ההוראות של רוזנהק; לקבל כל האחריות על ביה״ס, לקבל על שמי את הקונצסיה של ביה״ס, לחפש ולמצוא מורים, לנסוע ללבוב ולמצוא ולהביא משם את ה„קירובניצ׳קה״ ללימוד השפה הפולנית, להביא מרובנה מורה אחד, פליט, מרוסיה, ודווקא בלתי לגלי, וכמובן תפשו את ה„שלימזל״ בתוך הכיתה בעידנא דריתחא ותיכף נקראתי אל הקומנדנט, הפולני, וזה מוכן לאסור אותי, ובקושי יצאתי מהסבך הזה בשלום... ועוד הייתי מתיצב בכל בוקר לשיר עם כל כתה וכתה „מודה אני לפניך״ לפני כניסתם לכתה.

בית־הספר החל לגדול, ואתו גם התקציב — וכסף אין, החלה פרשת חיפוש מקורות כספים. חפשו ולא מצאו מתאים לתפקיד יותר ממני... „דרך אגב״ כבר הטילו עלי, לנהל את התזמורת, את המקהלה, לעשות את ה„איפור״, לשחק על הבימה, לסדר „בופעט״ (מזנון) בקיצור לסדר „ספעקטאקלים״ און מאַכן געלט (לעשות כסף).

כל זה היה אצלי, כמו שאומרים, משחק ילדים אך לא כן קבלת שכר לימוד מההורים, ולסדר תשלום למורים, זה כבר היה דבר יותר רציני, שכן קשה היה לשלוח ילד חזרה הביתה כשלא הביא את שכר לימודו...

וזכורני, פעם נשלחתי לוורשה להשתדל לפני צירי הסיים לשחרר את חברנו הרב משה שטרנברג מלשרת בצבא, וזה היה על־מנת, שישאר באלכסנדריה ויורה תלמוד בכתות הגבוהות...

אכן, תשלום בכסף לא קיבלתי, חלילה, בעד כל העבודות האלו, אך „שכר מצוה־מצוה״. הסיפוק הנפשי היה רב, שכן הרגשתי שאני עושה למען אידיאל יקר, הוא האידיאל שהביא אותי בעוד מועד עם בני משפחתי לארץ חלומותינו, ישר אל אדמתה, בתל־עדשים, בכדי לעבדה ולשמרה בזיעת אפיים (מים היו במשורה, או לא היו כלל...) אך זה, כמובן, פרק בפני עצמו.

זהבה בירשטין-בת יצחק

ועידת החלוץ הראשונה

הקריאה של הסתדרות „החלוץ" ברוסיה בשנת 1917 ואחרי כן בפולין ב־1920 לנוער היהודי להצטרף לשורותיה והתקוות לפתיחת העליה לארץ־ישראל, עוררו את הלבבות של יהודי ווהלין. החוזר שנשלח באביב 1920 מטעם הלשכה הציונית המרכזית שנתקיימה ברובנה בדבר ה„חלוץ" והעליה, נתפרש כצד ראשון לאירגון הנוער במסגרת זו. נתקיימו פגישות, נערכו תכניות, ונתארגנה קבוצה ראשונה של חלוצים, רובם מרובנה, שיצאו לדרך על מנת לעלות ארצה.

עם עלייתו של יעקב אדל (עדיני), שטיפל ב„החלוץ" מטעם הלשכה, עם הקבוצה הראשונה, נוצר חלל, אולם עד מהרה נרתם בעול זה המורה־החלוץ שמואל רוזנהק. בראשותו הורכבה ועדה מיוחדת לאירגון ה„חלוץ" ברובנה ובווהלין כולה במסגרת ה„חלוץ" הארצית. קבוצת החלוצים שזרמה מעבר לגבול הרוסי, והכמיהה לעליה ברובנה ובסביבתה, תבעו פעולה מאומצת תכופה. המצב חייב עירנות ופעלתנות, ו„החלוץ" ברובנה עמד הכן.

עוד החלוצים הראשונים מרובנה, קוריץ ולוצק נמצאים בדרכם, וקשר חי נקשר עם מרכז „החלוץ" בוורשה ועם ערי־השדה, והוועדה החליטה לקרוא לועידת „החלוץ" ברובנה. היתה זו ועידה ראשונה של „החלוץ" הרוסי בשטח שעבר לידי הפולנים.

הוועידה נתקיימה בספטמבר 1920 באולמי הגימנסיה העברית „תרבות". מרוב ישובי ווהלין באו צירים לוועידה, שהיתה רבת־תוכן עיוני ומעשי, ובה ניתן ביטוי לשאיפות הנוער הווהליני שהיה מוכן לכל קרבן למען עלייתו ארצה. ואכן, בוועידה זו הוחלט על אירגון אגודות „החלוץ" בישובי ווהלין שהיו מסועפות למרכז שבוורשה, אשר כבש לו כבר מעמד בתוך ההסתדרות הציונית, בחברה ובקרב הנוער. כן החליטה הוועדה לייסד חווה חקלאית להכשרת חלוצים בסביבת רובנה ולשלוח חברים להכשרה בקיבוצי קלוסובי. סומנה גם תכנית לעבודת תרבות בקרב החלוצים, ועל הכל — הרחבת העליה לארץ־ישראל על „החלוץ" בווהלין שמקומו היה ברובנה, כעיר הראשית של ווהלין אז וכתחנת־מעבר למגיעים מעבר לגבול.

מהמשלחות שבלטו בוועידה היו: שליחי אלכסנדריה, זדולבונוב, לודויפול, קריפה, זוהיל, רובנה, קוריץ, קובל, רוקיטנה, טורטשין, קוסטופול, הושצ׳ה, מלינוב

ועידת „החלוץ״ ברובנה

ועוד. השליחים הביאו למקומותיהם את דבר הוועידה ולא עבר זמן רב ובכל מקום בווהלין קמו אגודות „החלוץ״, שהיו לגורם ראשוני במעלה ברחוב היהודי.

אברהם בורשטין

השומר הצעיר באלכסנדריא

השומר הצעיר באלכסנדריה זכור לי משנת 1926, כאשר היינו עדיין סקאוטים (צופים), ושננו אתנו את משנתו של בדן־פאול, המטיפה להרבות בספורט, לאהבת הטבע, ואהבת ריעים ואדם.

היינו אז בני 8—6. למדנו בביה"ס „תרבות" אשר מנהלו היה לזר והגננת או המורה הראשונה שלנו היתה מינדל ווליס. אורגנו בביה"ס להשומר־הצעיר. זכורה לי אחת האסיפות המרשימות שהיתה לנו עם שליח התנועה — קובה ריפטין. כבשו אותנו השירה וההוי במפגשים השונים, ביידיש, עברית ורוסית. שיר אחד נחרת בזכרוני.

איני פטור מדאגות רבות
ואין מנוח בלילות —
הי סטפן דוואי גיטרו
ונצאה במחולות!
צוענים, וצועניות — נשיר, נגילה
נצאה־נא במחולות, נשמח נגילה.
היה היתה נסטסיה בגיל השושנים
ט ר ר ר ר
אחרי הארוחות, וסיג־ושיח ושמחות
גילו הידד, הידד!
צוענים, צועניות נשיר, נגילה...

בימים ההם נפתחה האוניברסיטה העברית בירושלים וזכורה לי האסיפה ההחגיגית בהשומר־הצעיר, ובביה"ס „תרבות". חלקו לנו ז'טונים עם סמל האוני־ברסיטה, מלווים בהסברה רחבה על חשיבות המאורע להחיאת השפה העברית בארץ ישראל והקניית השכלה גבוהה בשפה זו.

תנועת השומר־הצעיר הפכה להיות תנועה ציונית־סוציאליסטית, אולם כלפי ממשלת פולין המשיכה להיות תנועה סקאוטית.

רוב רובו של הנוער בעיירה היה מאורגן בהשומר־הצעיר. נוסדו גדודים חדשים לבקרים: גדוד הבוגרים, משמר־העמק, דרורים, אל־על, ועוד. השכבה הצעירה ביותר נקראה כפירים ולאחר מכן בני־מדבר.

חויות בלתי נשכחות מהתקופה ההיא היו ההפלגות ליערות בסביבה בכ׳ תמוז ובל״ג בעומר. כל הקן על גדודיו ופלוגותיו, על דגליו וסיסמאותיו הסתדר בסך ועבר ברחובות העיירה בדרך ליער. בעיני התושבים היהודים נוצצו דמעות שמחה בראותם את ילדיהם בתלבושתם הססגונית, צועדים זקופי קומה ושרים שירי־לכת בעברית:

רוח צח מנשב על פני הים.
הידד, הידד הידד,
מנשב הרוח בלילה וביום.

והגויים מביטים מלאי התפעלות ואף קנאה, על הכח המאורגן שהיהודים מגלים.

וביער, כל גדוד על אהליו, מאורגנים להפליא. מקושטים בתמונותיהם של הרצל, טרומפלדור, ביאליק. הכניסות לאהלים מסודרות בשבילי אבנים, גם פרסים חלקו לאהל או לגדוד המצטיינים בסדר ובקישוטים. האהלים הוקמו על מקלות „פוסוֹח״ (מקל, ברוסית). ההכנות להפלגות אלה התחילו זמן רב לפני היום המיועד, הכנת הפוסוחים, האהלים, יתדות וחבלים. ועדות שונות טרחו וטפלו בהכנת האביזרים, כלי המטבח והמזון.

בערב עם דמדומים, רוכזו ענפים ועצים למדורה. בעמק או בקרחת בלב היער, במעמד חגיגי — הדלקת המדורה, הנפת הדגל, תרועה חגיגית בחצוצרה... מרכז הקן קורא את דבר היום, חוזר מהנהגה הראשית, ופרקים מ„קהילייתנו״: „אל תשמע בן לקול האב, ולקול האם אף אזן תט״... מרד הנעורים, מרד נגד הגלות. מרדנו והיינו „נגד״...

הנשפים של הקן, היוו אטרקציה לעיירה כלה. קיימנו אותם באולם ובחדרי הלימודים של ביה״ס „תרבות״. חדר אחד מלאנו עצים ירוקים שהבאנום ברוב עמל מהיער, על הרצפה — דשאים שהובאו מסביבת בית הקברות היהודי, אלה היו כעין מרצפות מרובעות בעבי של כ־10 ס״מ. שמצדם האחד — אדמה ושרשים ומצדם השני — עשב ירוק ורך כקטיפה, היברנום יחדיו ויצרנו רצפה של דשא רענן, ירוק וריחני. באמצע שמנו גיגית גדולה מלאה מים — „אגם־מלאכותי״, בפינות החדר, דלקו פנסים קטנים מצופים ניר אדום. מ„היער והאגם״ הובילה הדרך למזנון בחדר הסמוך, ושם — מכל טוב ששנוררנו בבתים. כמובן שההכנסות ממנו שמשו לכיסוי ההוצאות. לא אשכח מקרה, שהזמנו גלידה לנשף כזה. בערב הובא כד גדול מלא גלידא, אך להפתעתנו הוכנס בו מלח במקום סוכר והגלידה לא היתה כה ערבה לחך... והגרעון גדל...

קבוצת השוה"צ עם ברוך שטרנברג

קבוצת „לוי" של השוה"צ באלכסנדריה

מושבות הקיץ, היו חלק מההוי ועזרו הרבה לגיבוש חברתי, לחינוך לחיים משותפים ולהכרת חברים מקנים אחרים בעיירות ווהלין.

בעיירה סלישט־זוטא קוימו ביער מספר מושבות קיץ. זכור לי אח (אז היינו „אחים" ולא „חברים") אחד מהעיירה טוטשין שבדח אותנו במשך כל תקופת היותנו שם. אחד השירים השגורים ביותר בפיו, ביידיש:

לאָמיר זשע זינגען,
לאָמיר זשע זינגען,
לאָמיר זשע זינגען,
אַ זמרל, אַ זמרל
לחם אי — לחם
בשר ודגים וכל המטעמים.
זאָגזשע מיר טאַטעניו וואָס לחם באַדייט
ביי די גבירים איז לחם אַ פרישע בילקע
ביי אונדז קבצנים אוי דלפנים, אוי אביונים
איז לחם אַן אויסגעדאַרטע שקאָרינקע, נעבאַך.
לאָמיר זשע זינגען... וכו' וכו'. על דגים, על בשר ועל מטעמים.

קבוצת השוה"צ

גם להגנה עצמית חנכו אותנו. ערב אחד באותה מושבה היתה התנפלות של „שקצים" על המחנה. צעקות וקללות באוקריינית, זריקת אבנים והנפת מקלות. התארגנו והחזרנו להם מנה אחת אפיים. אך התברר שהיו אלה „משלנו".

בגאוה ובגאון חזרנו ממושבה כזו עם אותות הצטיינות שחילקו לאהל או לגדוד

המצטיינים: אחד עם „בן־תועלת", שני עם סיכת חצוצרן, ושלישי עם אות הצטיינות כטבח.

הצגות תיאטרון

השומר הצעיר תרם מכוחותיו העיקריים לתיאטרון העיירה. זכורים לי מספר „שלגרים" מהצגות אלה:

אוי איך פאָר אַוועק — אַ קודאַ ניע זנאַיו,
אויף מיין הארצן איז באַלנאַ,
וואָס איך דאַרף בלייבן אַליין.
אוי ווען איר זאָלט וויסן — קאַק יאַ סטרדאַיו.
וואָס איך וועל אַייך שוין מער נישט זען.
אויף מיין האַרצן איז אַ שרעק,
טאָוואַרישצ'י מאַיי.
העך, איך פאָר פון אייך אַוועק,
קאַק זשאַלקאַ טשאַרט וואָזמי...
העך קאַק בידנאַ, דאָסאַדנאַ אי סטידנאַ,
ווואָס איך דאַרף בלייבן אַליין.
השיר השני
אַז איך נעם דאָס פלעשל אין דער האַנט —
ווער איז דאַן מיין גלייכן?
איך הער זיי אַלע ווי די וואַנט

בלאַטע איז קליידער, בלאַטע איז געלט,
דעם אָרעמען, דעם רייכן.
אַלץ איז ווערט אַ דרייער
אַט די משקה, אַט די וועלט
אַלץ איז, קינדער טייער.

גוט איז געווען אמאָליקע יאָהרן
אַז בראָנפן איז געווען אין דער וואַליע
אַך אַך און וויי איז היינט געוואָרן
מיט דער מאָנאָפּאָליע...
ס'איז פינצטער אומעטום
אַ קאָלטע נאַכט אַ נעבעכדיקע

דריי איך מיר אַזוי אַליין
אַרום, אַרום, אַרום
קויפט זשע, קויפט זשע פּאַפּיראָסן
טרוקענע, פון רעגן נישט באַגאָסן
קויפט זשע, קויפט אוי בנאמנות,
קויפט און האָט אויף מיר רחמנות...

לא חסרו כמובן שירי סטירה על החיים בעיירה:

בין איך געקומען קיין אלעכסאַנדריע
דאָס בין איך אַייך מוחל
האָב איך דערזען אַ מאָדנע בריה
דאָס בין איך אַייך מוחל
האָב איך געזוכט אַן אָרט אַ קהליש
דאָס בין איך אַייך מוחל
האָט מען מיך פאַרפירט אין פוליש
דאָס בין איך אַייך מוחל
און דאָרט האָב איך זיך שטאַרק פאַרטראַכט
דאָס בין איך אַייך מוחל
ביז מען האָט מיך אויסגעלאַכט
דאָס בין איך אַייך מוחל
איך בין מוחל יעדן איינעם
איך בין מוחל אַן אַ צאָל
איך האָב קיין טענות ניט צו קיינעם
ווייל אייך בין איך מוחל.

משבר קשה עבר על השומר־הצעיר בשנות השלושים, עת החינוך הציוני נדחק לקרן זוית והושם הדגש אז על תורת מרכסיזם־לנינזם, שחדרה לעיירתנו הקטנה. חוגים לכלכלה מדינית ולקריאת כתבי טרוצקי ולנין אורגנו. בחורף, בקור ובשלג עזבנו את הבתים החמים, התאספנו בבית הספר „תרבות" ולאור היום וגם במחשך... קראנו את „חיי" של טרוצקי, את כתבי פלכאַנוב וכתבי לנין. סטלין עדיין לא היה אז פירמה...

עזיבות רבות, גדודים שלמים עזבו אז, אולי בשל כך, את התנועה ועברו לקומוניזם, אך קן השומר הצעיר בעיירתנו לא נפגע כמעט ואבידותיו היו מעטות.

הבוגרים היו מאורגנים גם ב„החלוץ". זכורים לי ערבי אזכרה שנערכו מדי שנה לד"ר הרצל, לא. ד. גורדון וליוסף טרומפלדור. אחד משירי האבל זכור לי בערך כך:

אוי שווער איז דאָס האַרץ, אוי שווער איז דאָס האַרץ, אוי שווער,
ניטאָ מער ניטאָ, ניטאָ מער ניטאָ
ניטאָ שוין הרצל מער, ניטאָ, ניטאָ הרצל, הרצל
דער שענסטער שטערן, אזי אַראָפּגעפאַלן פון דעם הימל
און אויסגעלאָשן האָט ער זיך.

היו גם תנועות נוער אחרות בעיירה, אך קן „השומר־הצעיר" היה המרכז, הרוח החיה, מיטב הנוער היה מאורגן בתוכו; העברית שלטה באסיפות, כינוסים ובטיולים. השירה הארץ־ישראלית נפוצה בעיירה מתוך הקן. כולם נשאו בעול, כלם דאגו ל„לשכה" (כעין מועדון — היום). „הלשכה" נדדה ממקום למקום, אך אף אם היתה מרוחקת ממרכז העיירה והתאכסנה בבית נידח ב„טשערנעצ'ענע", גם לשם כולם הגיעו בערבים, והחדרים תססו והמו מרוב מבקרים.

במשך שנים רבות היוותה פלוגת „משמר־העמק" מרכז הקן. ושמשה דוגמא לגדודים ופלוגות אחרות. מן הראוי אולי להזכיר כי פלוגה זו וקלמן ביאַלר (כיום — מזכיר מ.פ. רחובות) — הם. קלמן זה, לא היה מדריך סתם, או מרכז יחידה, הוא שימש כמורה, חבר, מיעץ ומדריך ולעתים במקום אב או אם.

עדת „משמר העמק" באלכסנדריא, פסח תרצ"ב

בחורף, בלילות שבת עזבנו בתים חמים, מוסקים, הורים מרוגזים ורוטנים, על שאיננו מבלים בחיק המשפחה ומיהרנו לפגישות עם קלמן.

פלוגת משמר העמק היתה כעין משפחת צעירים וצעירות החיים רוב זמנם יחד, בשירה, בריקודים, בויכוחים, בלימודים ובטיולים. היתה לנו פינה נפרדת במועדון, המקושטת והיפה ביותר. עתון „ניצוצות" התנוסס על הקיר ועל עטיפתו מצוירת מדורה, המזכירה כסופים וגעגועים לחיים ארץ־ישראליים. מדי שבוע הלכנו מבית לבית לאסוף שני גרושים מכל חבר לכיסוי הוצאות העתון.

ב„ניצוצות" השתקפו כל חיי הפלוגה בשיר ובמאמרים תוארו חיינו בגולה. חלומותינו על חיי קיבוץ בארץ, אלה היו מלווים בציורים ותמונות.

במוצאי־שבת קיימנו „מלוה־מלכה" ושוב חוזרים על פתחי החברים לאסוף דברי מתיקה לאותו מאורע.

מתוך רצון להתכונן לחיי קיבוץ ומשק בארץ־ישראל, ארגנו מעין משק־עזר קטן. קנינו תרנגולות, הדגרנו אותן על ביצים, וגידלנו אפרוחים, לאחר מכן אספנו מהן את הביצים ומכרנו לשכנים. בלול היו תורנויות קבועות של חברי הפלוגה ומה גדול היה הכאב ומה גדולה האכזבה כשקרה „אסון" ותרנגולת מטילה שבקה חיים. אבל ירד על הפלוגה כולה, רק קלמן, בכוחו היה לנחם אותנו ולעודדנו להתגבר ולהמשיך ב„יצירה הקיבוצית־משקית".

היינו במרכז הכל, כל פעולה רצינית לא תתואר ללא השתתפותנו. בגיל 15—14 מסרו לידינו הדרכת גדוד בני־מדבר. היו אלה צעירים בגיל 12—8 אשר הגיעו אלינו מבית־הספר „תרבות" ומבית הספר היסודי הממלכתי. השקענו בהם רוב זמננו ומיטב מרצנו והשקעותיו של קלמן ביאלר לא היו לשוא. בכשרון ובמסירות ללא גבול הורשנו את כל מה שרכשנו ולמדנו ממנו — לחניכינו: רוח חלוצית ארץ־ישראלית, חברות טובה ונאמנות, שפה עברית שולטת באסיפות וכנוסים ואף בשיחות פרטיות, קנסות על כל מי ש„סרח" והוציא מלה מפיו ביידיש, או בפולנית.

זכורה לי אסיפת פרידה מארבעת החברים הראשונים שלנו אשר יצאו להכשרה לקיבוץ בקליש. התלבטנו: איזו מתנה נקנה להם, הפור נפל על קערת רחצה...

מקורות פרנסה ואפשרויות של המשכת לימודי תיכון — לא היו בעיירה. לרבים מאתנו, רצונם עז להמשיך ולהשתלם. לעבוד, על מנת לעזור למשפחות מבחינה כלכלית. מעטים מאתנו זכו לנסוע לעיר המחוז רובנה ולהמשיך בלימודיהם בגימנסיה תרבות או בבתי אולפנא תיכונים אחרים, היו אף כאלה שנסעו לוילנה או ורשה למדרשות למורים.

בימי חורף אחד התארגנה קבוצת חוטבי־עצים. הלכנו לשוק ועקבנו אחר כל מי שקנה עגלת־עצי הסקה והופענו לביתו כדורשי עבודה. הצענו את שרירינו

לחטיבת וניסור העצים. מעטים נאותו לקבל את „הפועלים״ בני 16—14. רובם סרבו למסור לנו עבודת כפיים זו, מתוך „רחמנות״ „וואָס, אַ יידיש קינד וועט האַקן האָלץ״. אַ רחמנות נעבאַך״... עוד מקום הכנסה היה לנו והוא אפיית מצות בערב חג הפסח. תנועה בלתי רגילה נכרה בעיירה בחודש שלפני החג. „בתי חרושת״ למצות עבדו במלוא הקיטור, ואנו שמשנו כיוצקי מיים, כסבלים וביחוד כמסובבי הגלגל במכונה הפרימיטיבית לתעשית המצות. הוכנסה „מנת״ בצק גדולה בין שני וולצים וצריך היה לסובב אותם בכל הכח על מנת להפוך גוש בצק זה לסרט דק, שממנו נחתכו המצות.

עם הגיע תקופת היציאה ל„הכשרה״, החלה החבילה להתפרד. אחדים כאמור יצאו לקליש, אחרים נסעו לרובנה ללימודים ואחרים עלו לארץ־ישראל, ביניהם אני עבדכם.

מאז עברו כ־35 שנים. מלחמת העולם השניה, הכיבוש הסובייטי וביחוד השואה שפקדה את עם ישראל בפולין, לא פסחה על יהודי העיירה אלכסנדריה. רוב רובו של הישוב הקטן הזה, הפרולטרי, הציוני, היהודי במלוא מובן המלה — ניספה. רק בודדים הצליחו להינצל ולהישאר בחיים. נשארנו, בני אלכסנדריה, מעטים מרבים. נחמה פורתא היתה לנו הקמת מדינת ישראל, וחבל שרק מעטים מבינינו זכו לכך.

ישראל קיפר, מונה למורה בביה״ס
ע״י שמואל רוזנהק

משפחת זאב שפירא. ניספו בשואה.
הבת אסתר חברה בקיבוץ אשדות יעקב.

בתיה איזנשטין-קשב

שתי שנות הוראה באלכסנדריא

בשנת הלימודים 1934/35 נתקבלתי כמורה ללימודים פולניים בבית־הספר „תרבות" באלכסנדריה אשר בווהלין. היתה זאת עבודת־ההוראה הראשונה שלי. הייתי שמחה מאד על כי ניתן לי לעבוד עם ילדים יהודיים בלבד. בוגרת תיכון ממלכתי פולני הייתי וסיימתי את חוק למודי בקורסים פדגוגיים ממלכתיים. גדלתי בסביבה של בית־ספר פולני, קלטתי את התרבות הפולנית, חונכתי על יצירותיהם של משוררי פולין, שלמדתי לאהובם. בהשפעתם עוצב ה„אני" החצוי שלי. ובהשפעת האקלים בו גדלתי. ערו לתוכי את סבלה של האומה הפולנית, ספגתי את כאבה ויגונה, אולם את הרגשותי העברתי לאחר מכן, לאחר „התקפי הרהורים", לסביבה אחרת, לעם אחר, למולדת רחוקה, לארץ שלא ידעתיה. גבוריה של פולין עוררו בקרבי כיסופים לגבורי עמי שלי, לספרותו ותרבותו. לגדלותו בעבר הרחוק, בו חייתי לא פעם בדמיוני...

שמחתי בעבודתי הראשונה כמורה בבית ספר „תרבות", אשר שם אוכל כפי שנדמה היה לי, דרך למוד הספרות הפולנית ודברי ימיה של אומה זו, לעורר בילדים ערגה, אהבה וחום לציון. את האקורדים הנשגבים של נביאי פולין ביקשתי לקחת ללבנים ואריחים לבנין־טיפוח אהבת־ציון.

סבורה הייתי, כי מולדת שלנו, היהודית, שאינה קיימת, זקוקה, כדי שתוכל לקום לתחיה, לאהבתו של מיצקביץ: „במולדת שלי אביט, כהבט בן באביו שהועלה לגרדום, ארגיש בכל כאב אומתי, כאם אשר תרגיש בכאב ילדה".

בטוחה הייתי, כי גישה זו שלי ללמודי הפולנית והשפעתם על התלמידים יהוו מצדי תרומה יהודית־לאומית וציונית, שכן ברור היה לי כי קרב אקרב לציון את הנוער שיימסר לטיפולי והדרכתי.

בווהלין דפולין היו קיימים הרבה בתי־ספר מיסודה של „תרבות" — היו אלה בתי־ספר יסודיים ואף מספר מועט של בתי־ספר תיכונים. הכרתי הרבה תלמידים וכן בוגרים של אותם בתי־ספר. ברור כי היהדות היתה להם קרובה ויקרה, הם גם

שלטו, בלשון העברית. אולם ברוב המקרים היו „חצויים" בין החיים לבין בית־הספר. החיים היו להם דרישות מוחשיות ביותר לנוער. והם השפיעו השפעה רבה אם לא מכרעת, על בוגר בית־הספר העברי. כדי לתפוס מקום בחיים היית חייב להתאים עצמך אליהם, היינו: להתאים את עצמך לרוב, לסביבה, ובראש וראשונה לשלוט שליטה מליאה בשפת־המדינה, וממילא גם להיות מושפע מתרבותה.

מלאה תכניות ומחשבות על העתיד, יצאתי מן הרכבת בתחנת־הרכבת הקטנה של אלכסנדריה בקו רובנה—סארני. חיכו לי מנהל בית־הספר, דוד ברק עם עוד שני חברי ועד בית־הספר. הם דיברו בינם לבין עצמם עברית.

לכאורה, מה המשונה בכך? בכל עיר ועיירה נמצאו יהודים ששלטו בשפה זו. העובדה שדיברו בינם לבין עצמם עברית עדיין לא היה בה כדי לקבוע כי שפה זו היא שפתם בחיי יום־יום. אולם, בלכתנו מן התחנה הביתה פגשו בני־לוויתי יהודים אחרים, שגם הם דיברו עברית. רק עברית. איש לא פנה לרעהו בשפה אחרת.

עיירה משונה — הירהרתי לעצמי. ברגעים המעטים הללו תפסתי, כי פה זה משונה מאשר בכל יתר המקומות שידעתי. והרגשתי כי ההתלהבות שלי לתכניותי החינוכיות הולכת ומצטמקת, אף־על־פי שעדיין לא נתתי לעצמי דין וחשבון על הסיבות של הצטננות התלהבותי.

התמקמתי בחדר שהוכן בשבילי, אנשים הגיעו אלי כדי להכירנו, וכולם, משונה ומוזר, דיברו אלי עברית. כולם הביעו את תמהונם שאין שפה זו שגורה בפי, שאפילו, בעצם, לא הבינותי מה הם דיברו אלי ולא היה בפי לענות לשאלותיהם. כן, אלכסנדריה היתה אחרת ושונה מאד מכל מקום אחר. בכל מקום אחר שרו: „עברית, עברית, עברית, עברית, אך ורק עברית". היו אלו חיפושי דרך לנטוע אהבה

תלמידים עם המורה לזר בביה"ס

ספרנו ובית ספרנו הפך להיות מודרני ומתקדם, בו למדנו את השפה העברית ללשון זו בקרב ה„בריות" ולקשור אותם ליצירה החדשה שנוצרה בלשון זו אי־שם הרחק־הרחק באותה ארץ אהובה. אלא שבאלכסנדריה לא שרו את השיר הזה. באלכסנדריה היתה העברית למציאות ממש. באלכסנדריה דיברו יותר עברית משדיברו אידיש. עובדה שנתקלתי בה בבתים וברחוב. פולנית לא דיברו היהודים בינם לבין עצמם כלל.

עברית דיברו זקנים, נוער וטף. ברחובות היו הילדים משחקים בעברית. סבתות היו פונות אל נכדיהם בבליל של אידיש ועברית...

מהר מאד נוכחתי כי ילדי אלכסנדריה אינם זקוקים לכך שאני אלמד אותם אהבה לציון. ציון וכל מה שקשור אליה היוו חלק מהותי, בסיסי יסוד בלתי־נפרד מהווייתם, מחייהם היומיומיים. כל חג לאומי, כל תופעה בחיי האומה היו חוויה בשבילם. ולא רק לתלמידים בין כתלי בית־הספר, גם באסיפות של המבוגרים ובכל בית פרטי, ללא יוצא מן הכלל.

היה אדם מריח בושמה של ציון בכל אשר פנה באלכסנדריה. ריח ניחוח זה היה משהו מוחשי ביותר, ועם זה משהו יקר ונעלה. כדרך כל אידיאל, שהוא יקר ונעלה לפני שהושג והוגשם כולו ואשר השגתו והגשמתו הן מהות החיים ותמציתם.

אלו דברים אשר אלכסנדריה לימדתני במשך שתי שנות עבודתי בה כמורה. באתי לשם ללמד. אולם יותר מאשר לימדתי — למדתי אני.

חברי „החלוץ" עם ש. רוזנהק

ישעיהו בר-גד

אלכסנדריה
ערש ימי ילדותי ונעורי

עשירי־מאורעות הם החיים, של הכלל ושל הפרט. מאורע ירדוף מאורע, ואחד משכיח את השני. יש בזה אולי גם מן הטוב, שכן אם היה נגזר על אדם לזכור תמיד את כל הטרגי שאירע לו בחייו, להלך תמיד עם הרהורי־סיוט על עבר־בלהות — כלום היה יכול לעמוד בכך? כלום היה נמצא בו הכח להמשיך לחיות?

מאידך גיסא, יש דברים שאינם ניתנים לשיכחה — אלה הם ימי הילדות והעלומים הברוכים הנשקפים אלינו תמיד במין זוהר מיוחד ואשר אורם קורן אלינו ממרחקי העבר: זכר המקום בו גדלנו, בו קיבלנו את שעורנו הראשון בחיים, בו נחלנו אולי גם את אכזבתנו הראשונה — ממנה למדנו שיש לאזור עוז ולצעוד באומץ לקראת החיים. לכובשם.

אני מנסה לשבת ליד השולחן ולהעלות זכרונות מימים עברו. משונה. יש דברים הזכורים לי היטב, כאילו רק אתמול חייתי אותם, ויש דברים העולים כאילו מתוך ערפל. רואה — ולא־רואה אותם.

הנה אני זוכר, את עצמי משוטט ברחובות אלכסנדריה עיירתי. בוסס בשלוליותיה לאחר גשם. זוכר את עצמי זאטוט בקיץ, בחורף...

הרבה מאד קסמים צפנה בקרבה אלכסנדריה זו בשבילנו. ההורן, שחצה את העיירה! זכור הוא לי מגיל צעיר ביותר. מה אהבנו להשתכשך במימיו. כמאליו למדנו בו לשחות... זוכר אני את עצמי יושב על שפתו בדומיה, שעות־על־שעות עם חכה מעשי־ידי־להתפאר, מחכה לדגיג שיתפתה על־ידי התולעת התלויה בקרס — כדי להעלותו כשהוא מפרפר. הנה אני שט עם חברי בסירה... זוכר אני את „אהבתי הראשונה": לשבת בתוך סירה קשורה על שפת הנהר ולקרא את סיפורי פרידטיוף נאנסן או את אהבת ציון של אברהם מאפו...

בקיץ היינו הולכים ליער לאסוף תות־שדה, גדגדניות ופטריות, או פושטים בשדות הגויים לסחוב לפת. ואל תוך גן עצי הפרי של הפריץ לקטוף תפוחים ואגסים. לא פעם קרה שאחד מאתנו נאחז במכנסיו ונשאר תלוי על הגדר וככה נפל בידי השומר ששיסה בו את הכלבים, ברדפו אחרינו... אכן, מלאה סיפורת־העיירה

בסיפורים כאלה, אך אצלי ואצל שכמותי הרי היו אלה חוויות, בלתי נשכחות עד היום הזה...

עיירה שאוכלוסיתה מעורבת היתה אלכסנדריה שלנו. במרכזה גרו יהודים. בירכתיה נוצרים וסגרו עליה סביב סביב כפרים, שאוכלוסיהם אוקריינים. גם מושבה גרמנית היתה בקרבתה. הוי אומר — פריפריה שלמה.

זוכר אני, אהבתי את ה„פריפריה" הזאת בשלוש תקופות השנה אולם ברביעית, בסתיו, היתה מנחילה לי אכזבה איומה. היא היתה משנה אז את פרצופה ונהיית זועפת. מלאה בוץ ולכלוך וממררת את החיים. מהעדר כביש, גם מדרכות העץ הצרות היו מתכסות בוץ, נרפשות עד גועל ובשבילנו הילדים היה המעבר מרחוב לרחוב כרוך באיבוד הערדלים בתוך הבוץ. בוץ זה היה חודר בכל פינה, עד לתוכך... הוא היה מאלץ אותנו להסתגר בבתים ולצפות לאביב הגואל.

בחורף היתה העיירה כולה מתכסה שלג לבן, כעוטה לבוש־חג, וההורין, זה הנהר החביב היה נהפך לשכבת קרח אחת, מה אהבנו להחליק עליו במחלקינו ובמג־לשותינו ולהדגים עליו כל מיני להטוטים.

כאשר הגיע החורף לקיצו היו חוצבים גושי־קרח וממלאים בהם את המרתפים הגדולים, ששימשו בתי קירור לקיץ, מכסים אותם בנסורת עצים לבל ימסו. היו אלה המקררים שלנו בימות הקיץ שמילאו יפה את תפקידם בלי שצרכו כוח חשמל...

במגלשות היינו בעיקר גולשים במורד ההר, ברוב רעש והמולה. בודאי שהיינו מכדרים כדורי שלג וזורקים איש ברעהו; יוצרים כל מיני דמויות משלג, משל היינו אמנים יוצרים ממש. מה רבה היתה השמחה! החום הנעים ששפע מהתנור המוסק בבית הגדיל את הרגשת השמחה בלב, בחזרנו הביתה.

בלילות חורף בהירים, לאור הסהר המלא, כאשר כל העיירה עוטה שלג לבן־כחלחל — היה לה מראה בלתי נשכח.

ובתקופת האביב, כאשר ה„בגד הלבן" נרפש ומשחיר ומתחתיו צף מעטה ירוק. והעצים מלבלבים ומפיצים ריחם מסביב...

אמנם ברחובות היהודים לא היו גנות נוי ועצים, על יד כל בית. אולם ברחובות הנוצרים, היו גינות פרחים ועצי נוי ועצי פרי לרוב. פה ושם היו גם ספסלים ע"י הגדרות ואפשר היה לשבת ולנוח, ולהנות מהדר הטבע. והשירה הרוסית והאוקריינית, שעד היום הנני נפעם לשמעה, היתה מוסיפה נופך בערבים ובלילות.

ואז היתה מתחילה תקופת הטיולים בשבילנו. קודם סתם טיולי־נוער, ובתקופה יותר מאוחרת — במסגרת תנועת השומר־הצעיר.

ובקיץ כשהיינו פולשים לשדות הדגן לקטיף דגניות כדי לקלוע זרים לראשינו; ובימים החמים כשאנו רצים בחבורה לנחל, ועוד בדרך מתחילים לפשוט כל דבר

מעלינו, ומגיעים לנחל עירומים כביום היולדנו. שוחים ומתחרים זה בזה מי יעבור ראשון את הנהר לעברו השני.

הרכבת היתה עוברת במרחק מה מהעיירה. וליד פסי הרכבת נמשכה חורשת אורנים ובשבתות קיץ, היינו יוצאים יחדיו, הרבה משפחות ובני נוער, לבלות את יום המנוחה בחיק־הטבע. לא הרחק משם השתרע יער סוויאט, לשם היו באים בימות הקיץ קיטנים רבים. והיו מאנשי העיר שהרחיקו לכת והגיעו עד ליער. זה היער, שבדרך אליו כרו הנאצים ועוזריהם האוקראיינים את קברות האחים, ושם נקברו חיים ומתים גם יחד, כל היקרים לנו...

והפירות הרבים והעסיסיים למיניהם, התפוחים והאגסים, והשזיפים, והדובדבנים, וענבי השועל, והחזרזרים וכל שאר הגרגרים למיניהם, שטעמם היה טעם גן־עדן. והשיט בסירה והטיולים באחו, כל אלה אפיינו את הקיץ אצלנו. אולם בעוד חום הקיץ בעצומו, יש והשמים מתכסים בעננים, וגשם ניתך ארצה. ואחרי שעה קלה יתפזרו העננים, ושוב תופיע השמש והיקום נראה מרוצה, רחוץ, ורענן.

חלוצים לפני עלייתם ארצה, מלב̇ד אביגדור גרושקא, מרדכי חעוו ויצחק ארליך, שניספו בשואה.

ואם ביום קיץ רצית במים קרים, ממש מי מעין קרים מחיי נפשות, ולקחת בקבוק, והלכת לאחד משני המעינות, ושאבת מים זכים כבדלח וקרים כקרח להשיב נפשך. כי שני מעינות היו בעיירתנו, האחד מול הכנסיה הקתולית, כשהמים מפכים

בבקעה מתוך שככבת גיר, והשני בקצה השני של העיירה כשהמיים מפכים על שכבת חול.

עוד בהיותי נער, הנני זוכר את האינטליגנציה בעירה שהתרכזה מסביב לספריה ואולם קריאה, שניתן לו בתחילה שם רוסי, ויותר מאוחר שנו את שמו לעברית, אחדות וקדמה. רובם היו, כמובן, יוצאי בתי־ספר רוסיים. ולרוב קראו יידיש, ורוסית. הנערים בגילי, בקרו כבר בבית־הספר העברי שנוסד בעיירה בכוחות מקומיים, אולם סיכוייו של בית ספר זה היו קלושים מאד. עד שפגשו כמה מההורים צעיר משכיל שנקלע לסביבתנו יחד עם השבויים האוסטרים, אשר שרת כקצין בצבא האוסטרי. היה זה צעיר בעל השכלה כללית; בוגר אוניברסיטה ואשר שלט היטב גם בשפה העברית, בקי בתנ״ך ובתלמוד, ובדברי ימי עם ישראל. הוא היה חדור רוח לאומית. והוא שש לנהל את בית הספר העברי באלכסנדריה, בדיוק כאשר עמדה השאלה בפני ההורים: בית־ספר העברי שלנו מה יהא עליו, להמשיך או לסגור? והנה הופיע בפנינו ערב אחד, בבית סודוביצ׳ר בו התכנסנו, אדם צעיר, לבוש חליפה לבנה, ושערו שחור ומתולתל, פנים מחייכות, ועיניים טובות מציצות אלינו, והוא מדבר עברית רהוטה בהברה הספרדית. אנחנו אז דברנו עוד בהברה האשכנזית, והוא שאל אותנו אם אנו יודעים לשיר שירי ילדים בעברית, מובן שענינו כן, ואז ביקש אותנו לשיר, והתחלנו לשיר. אם אשכחך ירושלים, תשכח ימיני, ובמקום שם ארזים. הוא חייך ואמר: לא לזה התכוונתי, אלא לשירי ילדים. ובאותו ערב לימד אותנו שיר ילדים ראשון.

היה זה שמואל רוזנהק שהניח את היסוד לבית־ספר עברי מתקדם באלכ־סנדריה, ושם קרא לו, בית הספר העברי על שם אליעזר בן־יהודה מחדש השפה העברית, וגם המנון חיבר לנו, שהיינו שרים אותו בכל הזדמנות של חגיגה בבית ספרנו. ובית ספרנו הפך להיות מודרני ומתקדם, בו למדנו את השפה העברית ודקדוקה על בוריה, בו למדנו לראות את ספר התנ״ך מנקודת השקפה מציאותית כספר ההיסטוריה העתיק של עמנו, בו למדנו להכיר את מיטב האגדות ומאמרי חז״ל מתקופת המשנה והתלמוד, כפי שלוקטו ע״י ביאליק ורבניצקי, בו למדנו להכיר את ארצנו, כמציאות המחכה שנבוא אליה לישב אותה ולקומם חורבותיה.

אכן, על שמואל רוזנהק, המורה והאדם, וכל פעלו למען עיירתנו, וביחוד למען הנוער יש לכתוב לחוד, ולא אביא כאן אלא מקרה אחד שנחרת בזכרוני, ואני עודני נער, ואנו למדנו באותה תקופה מספר קורות העברים של דובנוב. על חורבן הבית וגבורת המכבים. ואותו יום תשעה באב היה, ובשעור לטבע יצאנו ללמוד בגן־העיר. ואני שעד אז טרם צמתי אף פעם, גם לא ביום הכיפורים, החלטתי לצום

לזכר החורבן. אולם לבית־הספר באתי. בארוחת הבוקר בגן העיר בחיק הטבע, הייתי היחידי שלא הבאתי אתי אוכל. והמורה רוזנהק הרגיש בזה. ושאל אותי מדוע אינני אוכל ארוחת־בוקר. ולאחרי שהודיתי בפניו שאני צם לזכר החורבן, אמר לי: אין בדעתנו כלל, כעם, להמשיך ולבכות על ההורבן, עד אין סוף ולהסתפק בזה בלבד. אנו רוצים לבנות את הארץ ולגאול אותה מחורבנה. ובשביל זה נחוצים לנו כוחות צעירים וחזקים לעבודה ולהגנה ואתה עודך נער, והגוף שלך דורש מזון, למען תגדל ותהיה לאיש וכמוך רבים אחרים, ואז נוכל למשימה הגדולה. חלילה לך איפוא לצום. והוא קרא לאחד הילדים, לקח ממנו חלק מארוחתו והושיט לי, ואני אכלתי...

בבית ספרנו זה למדנו את ביאליק, טשרניחובסקי, פרישמן, יהודה ליב גורדון, אברהם מאפו, ברדיצ'בסקי, אחד־העם, הרצל ואחרים. יותר מאוחר קמה אצלנו תנועת הנוער השומר־הצעיר עוד בראשית צעדיה, כשדגלה בצופיות נוסח באדן פאוול. ולאט לאט עברה לתחום לאום ותחיית העם; ציונות וסוציאליזם, ובסופו של דבר החלה לתבוע מהמתבגרים הגשמה.

פירוש המלה הגשמה היה: להצטרף לקיבוץ הכשרה בגולה כדי לעלות ארצה כחבר הקיבוץ הארצי של השומר־הצעיר. כן התארגן גם החלוץ, שלראשונה הקיף רק אנשים מבוגרים, בחלקם נשואים, בעלי־משפחה עם ילדים, שקבלו מהפריץ חלקת אדמה בשביל להכשיר את עצמם לעבודת האדמה, לפני עלותם ארצה. וקראו לעצמם גדוד בר־כוכבא. רובם עלו לארץ ונקלטו בה. חוץ מבודדים שחזרו ונספו בשואה.

יותר מאוחר התארגן גם החלוץ־הצעיר שגם הוא חינך את הנוער לעבודה ולעליה.

כיום, לאחר שנים רבות, בפרספקטיבה של הזמן, אני רואה בבירור, שהרבה עלינו להודות למורה שמואל רוזנהק על אשר טיפח בנו את האהבה לשפה העברית, לערכי העם ולמולדתנו. ערכים אלה שהקנה לנו הם ששמשו דחף ראשון להתארגנותנו ועלייתנו ארצה וממילא — להישארותנו בחיים.

ארגוני הנוער היו האינסטנציה השניה, אחריו, אשר לימדו אותנו דרכי הגשמה. ביצועיזם — ללא מירכאות. במובן הנעלה של המלה. לימדו אותנו לעזוב הכל מאחורינו — ולעלות לארצנו. קדימה־הי, לא הייתי בין האחרונים לעלייה. אחרינו באו עוד רבים. ואכן, בנינו ואף נבנינו. והעיקר, כאמור, הצלנו את נפשותינו מהשואה האיומה.

חיים חיגר

כדורגל באלכסנדריה

בראשית תפרנו כדור מסמרטוטים. את השערים סימננו באבנים. אחרי כן „שיפרנו" את מיבני השערים בתקיעת מקלות באדמה ותלינו עליהם כובעים, למען יראו שאכן, אנו משחקים כדורגל...

הדבר החל ב„חדר" של „גרובר מלמד", שהיה ברחוב ה„מיוחסים" שהוא רחוב פודולנה, צ׳רנצ׳ינה מלפנים.

היינו מנצלים את ההפסקות מלימודים, כאשר בנותיו של הרבי מרחו את ריצפת הטיט, לשם משחק כדורגל.

הכדור ה„ממולא" לא גרם לנו הרבה נחת. היה זה כדור־למך וגולם. אך אנו בעטנו בו בכל כוחותינו והוא אמנם עף אף למרחקים, ולא פעם ישר לשמשות החלונות של הבתים הקרובים ושל ה„חדר", כמובן. הרבי לא חילק לנו שבחים על כך, אך עלתה עליו בהרבה בשטח זה בתו אטל. הרבי היה הולך וגובה כספים מההורים בעד הנזקים ואז קיבלנו מנות של ממש, נער נער בביתו.

בבית־הספר תרבות, בו עברנו ללמוד, התקיימו פעמיים בשבוע שיעורי התעמלות, אך לא משחקי כדורגל. אלא שאנחנו המשכנו בכך ביוזמתנו אנו. שיחקנו בהפסקות מאחורי בית־הספר, מול ביתו של נפתלי שלייפשטין. הכדור עדיין היה עשוי סמרטוטים. אך המשחק משך אותנו. לא פעם איחרנו בעטיו לשיעורים ונשלחנו בגלל כך ל„קאנוסה", היינו עמידה בפינה בזמן השיעור.

חברי ה„נבחרת" שלנו היו אז הרשלי לוין, יענקלה אוקסמן, יענקלה פישקהמכר, ברלה שליפשטין, ישראל סודוביצר, יוסלה רס, יצחק גורודצר, ברלה סודוביצר, בעל רשימה זו ואחרים. כלנו המשכנו במשחק הכדורגל גם במסגרת הקן של „השומר הצעיר" במקום. בין ראשי הקבוצות בקן היו: קלמן ביאלר, ווה אייזנמן, בוזיה גוניק, ישראל שליפשטיין, מניה ויזר, יוסלה בורשטין ועוד. אצלם מצאנו יתר הבנה לענין הכדורגל, שנכלל בין שאר הפעילויות שבקן: טיולים, מחנות קיץ, אימונים הדומים בהרבה לאלה של הגדנ"ע שלנו בישראל, התעמלות ושיעורי התמצאות בדרכים. כדור הסמרטוטים עבר גלגול חדש והיה לכדור של...

גומי. היינו משחקים לרוב ברחבת השוק שממול לחנויות. עדיין היינו משחקים ב„אימפרוביזציה" וטרם היינו מאורגנים באירגון של ממש.

מאוחר יותר עברנו לשחק בשוק הבהמות, שלרוב היה פנוי. שטח זה, שהיה רחב ידים, הזכיר לנו כבר מגרש כדורגל ממש, הוסיפה לכך הגדר מסביב, ששימשה לקשירת הבהמות בימות השוק, הגדר הפרידה בין קהל הצופים והשחקנים. כל השטח היה קשה וללא סימן של דשא, כמובן, ומקרי הפציעה מהנפילות היו לפיכך מרובים.

אולם קבוצת הכדורגל הראשונה, „שומריה", שהיתה כבר קבוצה־של־ממש, הוקמה לאחר שהקבוצה שלנו גמרה את בית־הספר, אירגנו את הקבוצה דוד מלמד והרשל קיפרמן, שניהם היו גם שחקנים מצטיינים („מגינים"). שוער הקבוצה היה יוסף רס ועם חבריה נמנו: ישראל סודוביצר, שלום גולדנברג, דוד קרבץ (מקשרים") ; חיים חיגר, בוזיה גולדמן („קיצונים"), יענקלה פישקהמכר, הרשלי לוין ויענקלה אוקסמן („רצים") וכמובן שחקנים רזרביים וגם צעירים יותר (ברלה מלמד, פימה יוז, מוטלה גוזיק, אלי סודוביצר ואחרים). השחקנים הבוטים ביותר היו אז יענקלה פישקמכר, כיום אי־שם בבריה"מ ; הרשלי לוין, כיום באלכסנדריה(!) ; ויענקלה אוקסמן כיום בארצות הברית.

הפעם שיחקנו בככדור ממש ואף המשחק החל להתעלות לרמה נאותה.

התחלנו לשחק עם קבוצות מעירות אחרות, יהודיות ונוצריות. זכור לי המשחק הראשון עם נוצרים. היתה זו קבוצת „הורין" מטוצ'ין. למשחק זה התכוננו כהלכה: ערכנו יום יום אימונים אינטנסיביים ; אימוני ריצה, קפיצות וכו' וקיבלנו לראשונה את תלבושתנו האחידה: מכנסים לבנים וחולצה כחולה, בצבע הדגל הלאומי עם הסמל „שומריה".

היינו גם מפיצים כרטיסים בבתים, כי המגרש היה פתוח וקשה היה לשמור שיקנו דווקה בתחילת המשחק, וכסף הרי היה נחוץ לנו לשלם לקבוצה האורחת.

עם הקבוצה של „הורין" באו כעשר עגלות מלאות אוהדים. הם תפסו מקומם מצד אחד של המגרש יחד עם הפולנים המקומיים. על גבעה, והיהודים ואוהדי קבוצתנו תפסו מקומם, מעברו השני של המגרש המשחק היה אמביציוזי ונוקשה. הפולנים עודדו בצעקות ובתופים את שחקני „הורין" והשמיעו חרוזים להבטיח נצחונם.

אנו דיברנו בינינו בזמן המשחק עברית, שהקבוצה היריבה לא תעמוד על כוונותינו: המשחק נגמר בנצחוננו: 3:1. משחק שני זכור לי בכפר ברסטוביץ. המקום היה מאוכלס כורים משלזיה שעבדו במכרות האבנים בברסטובייץ. הם היו

אנטישמיים ממש. כשבאנו לשם עם „הרכבת הצרה" קיבלו את פנינו בקללות ובצעקות וגידופים: „ז'שידזיה פרחטי אתם תפסידו!"

לא נבהלנו, על אף הצעקות וקבלת הפנים המאימת, ועלינו למגרש, החל לרדת גשם. המשחק לווה בזריקות אבנים מהקהל והכשלות מצד שחקנים ברוטליים, ומכות. השופט היה חד־צדדי, לצידם, למרות כל זה ניצחנו: 2:1.

בגמר המשחק הסתלקנו בריצה מהמגרש ישר לרכבת. יענקלה פישקמכר נפצע באבן בראשו וטיפלנו בו כל הדרך הביתה.

שיחקנו גם בטוצ'ין עם קבוצות יהודיות ופולניות וגם עם קבוצה טובה מאוד, ליגה „ב", של „ויסלה" המפורסמת. ברוב המשחקים ניצחנו, לויסלה הפסדנו.

בינתיים התחילה מלחמת העולם השניה ואלינו נכנסו הצבא האדום.

הקבוצה נשארה קבוצה בשם אחר ובתמיכה ממשלתית. הצטרפו אליה שחקנים צעירים יותר. זכור לי משחק בטוצ'ין. נצחנו שם קבוצה מצויינת. שיחקנו גם משחק עם קבוצה טובה מברסטובייץ אצלנו באלכסנדריה. הם עמדו להפסיד, קהל אוהדיהם, ביניהם הרבה שיכורים, החלו להתפרע ולהרביץ מכות. מוטל קרביץ, אחיו של דוד קרביץ השחקן, שהיה בחור חסון ואמיץ, נכנס לתגרה עם השיכורים וגם פצע אחד מהם, בעד זה אסרו אותו הרוסים והוא קיבל שנת מאסר בעד התפרעות.

בזמן הרוסים ריכזתי את קבוצת הכדורגל. מרכז נוסף מטעם הרוסים היה אחד בשם הוברושצ'נקו. אוקראיני. קבלנו בדים בצבע אדום ונעלי כדורגל טובות. ניתן תקציב ממשלתי להוצאות הקבוצה, שכלל כבודים לשחקנים אחרי כל משחק.

בזמן המשחק, למרות שנוי הזמנים, לא שינינו את עגת המשחק, שכללה הרבה מלים עבריות.

שבוע לפני פרוץ מלחמת גרמניה—רוסיה חתמתי חוזה על שורת משחקים עם ראש קבוצה מרובנה בשם שטינדל, ששיחק בזמן הפולנים ב„חשמונאיה" ברובנה וכעת היה נציגה של קבוצת „ספרטק" שם.

המשחק הראשון נועד ליום א' בשבוע, 22 ביוני, 1941 באלכסנדריה. היום בו החלו לנוע הטנקים הגרמניים בכוח־מחץ רב לעבר הגבול הרוסי...

אישים
ודמויות

הרב חיים נסים זק"ש

ר' אלימך בליי

הרב משה שטרנברג

שמואל רוזנהק

הרב ר' חיים ניסן זק"ש

שמואל יזרעאלי

מורי ורבי

דמות של איש מורה ומחנך, מראשוני דור התחיה בווהלין, תלמיד־חכם במלוא המשמעות, אדם שמחשבתו היתה נתונה כולה לתרבות העברית ולחינוך דור עברי לאומי. זקס טיפח בלב תלמידיו ובקרב חבריו אהבה עזה לקניני האומה ולרוח ישראל ומסירות לעם ולארץ. הוא זכור יפה לתלמידיו בארץ על סגולותיו הנפשיות ונאמנותו לקו שלו. את כולם מלווה ההכרה שהחינוך שנתן להם נשא פרי והודות לו עלו ארצה ורבים מהם הם בין בוני המולדת.

ר' חיים ניסן זקס נולד בשנת 1967 בעיירה סטיפאן בווהלין, בעודו תינוק נתיתם מאביו וגדל במחסור ובעוני, יתמותו גרמה לו נדודים ממקום למקום. כשנישאה אמו לאיש מברזנה, והוא עוד ילד רך, הובא לשם ולמד אצל סבו ר' לייבשקה חומש ורש"י והתחיל בגמרא ולבסוף גם בפוסקים, ובשעות שהן „לא יום ולא לילה" כדבריו עיין בתנ"ך. ראה דודו ר' חיים־יוסף מאלכסנדריה בעניו של הנער ויקחהו אליו לביתו.

באלכסנדריה המשיך זקס בלימודי הקודש בבית־המדרש יחד עם אלימלך בליי, דויד קפלן ואחרים. תוך לימוד גמרא הציץ זקס בספרים אחרים שמשכו אותו והושפע מרוח ההשכלה שנשבה בעולם היהודי בימים ההם.

לא ארכו הימים ודודתו של זקס, אשת ר" חיים־יוסף, החלה מתרעמת על היתום, באמרה שבגללו היא מקפחת את ילדיה, ור' חיים־יוסף נאלץ להחזיר את זקס לאמו בברזנה. הנדידה השפיעה כמובן על הנער, אך לא החלישה את שקידתו בלימודיו ובעיון בספרים, הוא הוסיף ללמוד גם בברזנה עד שהרגיש בכוחו ללמד אחרים ונמצא עומד ברשות עצמו. הוא נשא אשה ועבר לגור בעיירה קליבן. בגלל נטיתו להשכלה ולציונות שנראתה פסולה בעיני קנאים, החלו לרדוף את זקס ולבטלו, אך הוא לא נסוג מעמדתו, קנה לו חברים וידידים, שהיו בדעה אחת אתו.

באחד הימים הוזמן על ידי נפתלי זיגלבוים (תורן) וגיסו אלימלך בליי לשמש כמורה ראשי, בחינת מנהל בית־הספר או יותר נכון „החדר המתוקן" שנפתח על ידם. היה זה בשנת 1898. מורי החדר המתוקן הפכו גם לעסקני העיירה. דאגו

להתפתחות הספריה שנוסדה בתקופת ההשכלה והיו מפיצי התרבות העברית במקום. (לדעת בני אלכסנדריה היה החדר המתוקן שלהם הראשון בווהלין, ואילו בני ברסטצ׳קה טוענים שאצלם נוסד „החדר המתוקן״ הראשון, באותה תקופה, בערך).

זקס וחברו אלימלך בליי היו ממיסדי חברת „לינת־הצדק״ לעזרת חולים נצרכים בעיירה.

כמה שנים פעל זקס בחדר המתוקן באלכסנדריה ומשם עבר יחד עם אלימלך בליי לדובנא, ובעזרת העסקן הציוני הנודע זלמן אשכנזי פתחו ב״ס עברי. אם כי הונחו מכשולים על דרכם של מייסדי בית־הספר מצד המלמדים, עלה בידי זקס ובלי להחזיקו ולהעלותו למדרגה גבוהה. זקס התבלט גם בדובנא כמורה, מחנך ואיש תרבות.

בשנות מלחמת העולם הראשונה, כשפלשו הגרמנים והאוסטרים לדובנא והמצב בעיר החמיר, עזב זקס את דובנא ונדד לאודיסה ומשם לקיוב וכה עד שהתגלגל לעיר אומן שבאוקריינה וכיהן שם כמורה לעברית בגימנסיה הפרטית של הרב קנטורצ׳יק, עד שהיבסקים גזרו על העברית.

זקס הקנאי לעברית נשאר מחוסר משרה וגמר לעזוב את רוסיה ולנסוע לאמריקה, לתכלית זו למד פוסקים אצל ראש הדיינים של אומן וקיבל סמיכות לרבנות מרבני אומן (הם גם שיתפוהו בעניני רבנות בעיר).

אחרי שנים אחדות ב־1922 עלה בידי זקס להגיע לאמריקה כרב (מחוץ לקבוטה הנהוגה). ובתו דבורה שהיתה כבר אז מורה בצ׳לסי (מאססצ׳וסטס) שבארצות הברית, דאגה לקליטתו שם. תחילה כיהן כמורה בת״ת בצ׳לסי וכשהצליח לקבל אישור מרב בבוסטון לכהונת רב, נתקבל כרב בבית־הכנסת „לינת־הצדק בית ישראל״ בצ׳לסי ושימש בכתר זה עד סוף ימיו.

ידידיו של חיים ניסן זקס ז״ל ראו ברבנותו עליה, ברם הוא עצמו הרגיש ירידה בכהונתו זו. הרבנות בצ׳לסי לא נתנה לו סיפוק כל עיקר.

במכתביו לארץ־ישראל הביע את מר ליבו וגעגועיו לארץ האבות וחיבתו הנפשית לתרבות העברית. הוא מת בשנת 1950 בצ׳לסי בגיל 84 שנה.

על מותך, מורי ורבי מתפרצת אנחה עמוקה מלב תלמידך, יד הגורל היתה בך להרחיקך מידידי וממעריציך ולא זכית לעלות לארץ משאת־נפשך. השתלשלות המאורעות גרמה לכך שאת שנותיך האחרונות נפל בחלקך לחיות בסביבה זרה, בין אנשים „שלא הכירו את יוסף״, ולעסוק שם בכהונה שלא השתלבה בהכרתך.

צר לי עליך, מורי ורבי הדגול, זכור אזכרך ולעיני תרחף רוחך האצילה לא כרב מצ׳לסי, אלא כחיים ניסן זקס, המחנך והעסקן למופת, שרשם דף מזהיר בשדה החינוך העברי „הטרומי״ בווהלין.

נפתלי תורן

לדמותו

בן שמונה וחצי הייתי, כאשר הביאה אמי, מנוחתה עדן, מאלכסנדריה דווהלין את ה„בחור" חיים־ניסן לקליבן, עיירת מולדתי, להיות לי למלמד ומחנך, ומעשה שהיה כך היה: אמי, שאשה פקחית היתה ובעלת שם טוב, נסעה לאלכסנדריה לתהות על קנקנו של אלימלך בליי, שהוצע כחתן לאחותי חייה־פייגה. שם היא הבחינה בבחור לבוש בגדים מהוהים, אבל בעל עיניים שארשת של רצינות נסוכה עליהן, יוצא ונכנס בבית אלימלך ומתרועע אתו, הבחור משך את תשומת לבה והיא התחילה מתעניינת בטיבו ובמצבו. נודע לה כי הוא בן העיירה סטעפין (ווהלין) ובא לאלכסנדריה לשם השכלה. ולמה לאלכסנדריה דוקא? קסמה לו הספריה שחברת „מפיצי השכלה" ברוסיה פתחה באלכסנדריה, אשר ריכזה סביבה בחורים שואפי אור והשכלה כללית ועברית, והריהו מתפרנס בקושי מהוראת תנ"ך ותלמוד. אמי שביקשה למצוא מלמד מתאים לבן זקוניה, באה בדברים עם חיים־ניסן והציעה לו לעבור לקליבן בתנאים אלה: הוא ילמד ארבעה תלמידים בלבד ושכרו יהיה מאה רובל ל„זמן" ומזונות על שולחנם של הורי התלמידים, ששה שבועות אצל כל אחד מהם. מאה רובל בימים ההם היה שכר הגון למלמד תינוקות, וחיים־ניסן קיבל את ההצעה ובין כסא לעשור תרמ"ט בא לקליבן.

זכורה לי הפגישה הראשונה עמו. היא התקיימה בבית־התפילה לחייטים שליד בית־הכנסת הגדול בשעות שאחר צהרי־יום. איש לא נמצא אז שם. הייתי קטן וכחוש, והוא נטלני בזרועותיו והעמידני על ספסל. התבוננתי בפניו החיורים, לחייו המשופות ללא חתימת זקן, וקומתו הכפופה כלשהו. הוא שאלני שאלות מן התורה והנביאים ותשובותי השביעו כנראה את רצונו, שכן הביעו פניו קורת־רוח ומפעם לפעם היה אומר: „טוב, טוב". הייתי לתלמידו הראשון, אבל אמי עמדה בדיבורה ודאגה לספק לו עוד שלושה תלמידים שנצטרפו אלי, ואחרי סוכות התחלנו ללמוד.

חיים־ניסן היה חסר הכשרה פדגוגית, אבל מחונן בכשרון פדגוגי מטבעו. לומדים היינו משמונה בבוקר עד שמונה בערב בהפסקה של שעה ומחצה לארוחת הצהרים. מלמד היה את הנביאים בלהט ובניגון חודר לבבות. ומסביר דבריו באידיש השגורה בפינו. בשבתות היינו באים אליו לשמוע מפיו סיפורים מדברי הימים,

שכמה מהם, וביחוד הסיפורים על האינקויזיציה בספרד והאוטו־דה־פה בפורטוגל עשו עלינו רושם עמוק. נמשכנו אליו ונהגנו בו חיבה אף כי לא פעם הלקה אותנו על מעשי שובבות.

עולה על לבי יום אחד מימי חורף. בין מנחה למעריב החלטנו אנו הילדים לרוץ אל הנחל הסמוך לעיירה ולהחליק שם על הקרח, לא במחליקים חלילה, בדומה ל„שקצים" נערי הכפר, אלא בנעלינו אשר ברגלינו. הכל עבר בשלום, אנו נהנינו ואיש לא ידע מזה. למחרתו שנינו מעשנו זה — ושוב הכל עבר בשלום; כיון שכך, המשכנו לרוץ אל הנחל יום יום ולהחליק על הקרח — עד שנודע הדבר לחיים־ניסן והוא העניש אותנו קשה בעד „תעלולנו" זה. המעשה שלנו נחשב לחטא בעיני הורים ומורים בימים ההם, חטא הראוי לעונש, כי אין ילד יהודי צריך להידמות אל בני ה„גויים".

באותו חורף נתיתמתי מאמי, אבל בלימודי לא חלה כל הפסקה. חיים־ניסן המשיך לחבב עלינו את הקריאה של ספרים עברים ולפתח את דמיוננו בחיבור סיפורים בכתב.

במרוצת הימים התוודעו צעירים חובבי השכלה אל חיים־ניסן ונתארגן חוג שהיה מתאסף מזמן לזמן ומתווכח על נושאים שונים, שנתעוררו במאמרים שנתפרסמו ב„המליץ" בעניני „חיבת ציון". ראשי המתווכחים היו חיים־ניסן וגיסי אלימלך בליי, שדר אחרי החתונה בביתנו כשנתיים ימים. נמצאו קנאים שהתחילו מרננים אחרי הצעירים וביחוד אחרי „הבחור", הוא חיים־ניסן, שאינו אלא גלגולו של ירבעם בן נבט, חוטא ומחטיא את הרבים. קנאים אלה ביקשו גם להסית חסידים שוטים במשכילים, אבל המסיתים העלו חרס בידם. קליבן היתה כבר אז עיירה מתקדמת, סמוכה לרובנה עיר המחוז שממנה ינקה השפעה רבה. אולם בלי מריבות וקטטות לא יתכן כמובן, ומשפרצו, נמשכו ככמה חדשים.

למדנו באותו זמן משלי בן סירא בתרגומו של יצחק פרנקל, ומכיון שהיה לנו רק ספר אחד, העתקנו את הפרקים במחברת. והנה נכנס פעם שמש בית המדרש לחסידי סטעפין, ששימש בעת ובעונה אחת גם חזן משני, וראה אותנו לומדים מתוך מחברות. הוא הרים קול צעקה, כי מלמדים אותנו אפיקורסות ועורר תסיסה עצומה נגד המשכילים בכלל ונגד חיים־ניסן בפרט. הגבאי הראשי של בית־מדרש זה, שהצעירים המשכילים התאספו בו דרך מקרה, היה יהודי תקיף ושתדלן אצל השלטון המקומי, שנהנה הרבה משתדלנותו של זה, והוא החל מרעיש עולמות על הטומאה שחדרה לבית המדרש. אנו הצעירים ידענו להשיב מלחמה שערה ובדרכים שונים לקחנו נקם. פעם ביום ששי, כשעה לפני קבלת שבת, בשעה שבית־המדרש היה ריק מאדם, נכנסתי וכתבתי בדיו על הכותל שמול מושבו של הגבאי „שלום גנב, שלום מלשין". באי בית המדרש ראו את הכתובת ושחקו למשבתו של

האיש שהיה שנוא עליהם. הכתובת נשארה במקומה עד מוצאי שבת והקניטה את הגבאי כל אותו יום. פעם אחרת קיצץ אחד הילדים כנף מעיל־פרוותו של אחד הקנאים. תעלולים כאלה ואחרים שנעשו מצדנו גרמו שממריבות שפתיים עברו לתגרות ידיים.

הדבר היה בשמיני עצרת תר״ן. אחרי משתה שנערך לרגל בחירת גבאים חדשים כשאחדים מבין הקנאים שהיו שתויים החלו משמיעים דברי נאצה כלפי המשכילים ואפילו התנפלו עליהם באגרופיהם, לא טמנו המשכילים ואוהדיהם ידם בצלחת ומדדו למתנפלים במידתם. אחרי המעשה הזה הלכה המריבה ושככה עד שדעכה כליל.

בשנה השלישית לשהייתו של חיים־ניסן בקליבן נשא לו אשה, בת באראזנה שבווהלין שהעמידה לו כמה בנים. הבכור שמריל (שמריהו) היגר בבגרותו לארצות הברית ונלחם שם קשה על קיומו.

למדתי אצל חיים־ניסן עד מלאת לי שתים־עשרה שנה. עברתי כמעט על כל התנ״ך, וידעתי גם פרק בתלמוד.

כשנתבגרתי החלטתי להקדיש את עצמי להוראת העברית. בן שמונה־עשרה הייתי כאשר חזרתי לאלכסנדריה והתחלתי בנתינת שעורים פרטיים, ואז נצנץ בי הרעיון לפתוח בית־ספר עברי. שכרתי דירה ברחוב הראשי של העיירה, הזמנתי ספסלים, לוחות וכל שאר מכשירי לימוד, והזמנו, — אני וגיסי אלימלך בליי — את מורי לשעבר, את חיים־ניסן, כמורה ראשי, בחינת מנהל בית־הספר. שני המורים האחרים היו גיסי ואני. לפי דרישת השלטונות הנהגנו את לימוד השפה הרוסית והיסטוריה רוסית ולשם כך הזמנו מורה בוגר בית־המדרש למורים בוילנה.

בית־הספר קנה לו שם טוב, אבל לא יכול לפרנס ארבעה מורים. על כן עזבתי את המקום ועברתי לזדולבונוב והתפרנסתי שם מהוראה פרטית, ואילו חיים־ניסן וגיסי אלימלך המשיכו בעבודתם באלכסנדריה עד שעברו לאחר זמן לדובנא, לפי הזמנת הציונים דשם.

על חייו בדובנא ובאלכסנדריה, ובשנות המלחמה הראשונה באומאַן, פלך קיוב, ולבסוף באמריקה לא ידוע לי ולא כלום. אולם מפי גיסי, שהיה מחליף עמו מכתבים, נודע לי כי חיים־ניסן מצא את לחמו בקושי שם בכהנו ברבנות ובשמשו את יוצאי קליבן, אלכסנדריה ודובנא. לפני כשמונה שנים — בשנת תש״י — שלח לגיסי כסף שידפיס את סיפוריו ואת אגדותיו שנתפרסמו ב„פרחים״ של י. ח. ברנר, ב„החיים והטבע״ לי. ח. טביוב, וכן את סיפורו האחרון שנדפס בשבועון מצויר בוארשה בעריכתו של בן־אליעזר.

רבות פעל חיים־ניסן בשדה החינוך העברי והעמיד תלמידים הרבה, הממשיכים את עבודתו המועילה והפוריה.

חיים ניסן, שהיה מורה למקרא ודקדוק, הרביץ תורה באלכסנדריה ובדובנא למן ראשית המאה העשרים יחד עם המורה אלימלך בליי. צעיר היה ומלא מרץ. ניסה כוחו במסחר כשותף לבית־חרושת של מי־סודה ויצא וידיו על ראשו. כיון שכך, חזר לתלמודו. בדובנא נתלקטו אליו שמונה תלמידים, היתה זו תקופת ה„חדר המתוקן" וראשית החיאת העברית בפי תינוקות של בית רבן. עיקר הלימוד היה תנ"ך, דקדוק, שפת עבר (כך קראו ללשון עברית באותם הימים, שהיו מלמדים אותה בהברה אשכנזית־ליטאית), וקצת תלמוד. מסבירים היו את התנ"ך באידיש השגורה בפי הילדים וההורים, שרצו להיות בטוחים כי בניהם יבינו פסוק כצורתו, בלי שים לב לכך ש„המתרגם פסוק כצורתו הרי זה בדאי", כמאמר התלמוד. לבד מהנ"ל הדריך חיים־ניסן את תלמידיו בכתיבה מסוגננת והקפיד מאוד עמהם ביחס לכך. השפעתו על תלמידיו היתה גדולה מאוד, על אף העובדה שלא חשך שבטו מהם ולפעמים גם במידה גדושה. דורש היה מהם שילמדו ויתנהלו כרצונו, כיאה לילד יהודי.

שכר לימוד אצלו לא היה מועט כלל לפי מושגי הימים ההם; הוא דרש, וגם קיבל, עשרים וארבעה רובל ל„זמן"!

„תנא דמסייע" במלאכתו היתה אשתו ביילה. היא היתה ממונה על שני הספרים: „ספר הזהב" ו„הספר השחור". בחיצוניותם לא נבדל האחד מן השני, אלא שכך כונו מלכתחילה, אירע שאחד, נער שנון וחרוץ ובעל זכרון להפליא, שמע כי דליקה נפלה בעיירה — הסיח דעתו מתלמודו ורץ אחרי הכבאים. והנער, אך זה מלאו לו אחת־עשרה שנה בסך הכל. אולם היתכן שנער כמוהו ירוץ כ„שקץ" ברחובות העיר וימיט חרפה על מורהו חיים־ניסן ובית תלמודו?! מאחר שעשה מעשהו, יש לרשמו ב„ספר השחור", הוציאה ביילה את הספר ולעיני כל נרשם שמו של הנער שסרח. לא הועילו לו תחנוניו והתיפחותו מדאגה ל„אוטמאַטקה" (ציון ברוסית) שלו שודאי רע יהיה, ואנה הוא בא?!

לאחר ימים אחדים החל חיים־ניסן מגלה ריתוי כלפי הנער. הוא יעביר עוונו, אם יבטיח זה שילמד בעל־פה את ספר משלי כולו. הנער לא נרתע מפני המשימה הגדולה ובלבד שימחק שמו מספרו של גיהינום... ומה רבה היתה שמחתו, כאשר החל קורא את משלי פרק אחר פרק בעל־פה ככתבו וכלשונו לפני חיים־ניסן, שודאי היתה לו קורת־רוח רבה ממעשהו זה.

חיים־ניסן היה נוהג בין הערביים לצאת אל חצרו ולחטוב בעצמו את העצים להסקת התנור והכיריים, ואחר כך יושב אל השולחן ופורס פרוסות מככר לחם וטובלן בשמן מאכל להנאתו. „זה מבריא" היה אומר.

במרוצת הימים היה חיים־ניסן לבעל בעמיו, מטופל בבנים ובנות בהירי־שער ומנומשים, וחי בדירה מרווחת שנמשכים היו אליה ציוני העיר וכל אוהב השכלה

ותרבות. ועולות על הלב שעות אחר־צהרים בימי שבת ומועד בביתו של המורה שהכל נהגו בו חיבה ורעות: החלונות פתוחים, הלילך מנעים ריחו המתוק מבחוץ, כוסות חמין על השולחן, וחיים־ניסן עטור שלושת זקניו הבהירים (כך צמחו הם בשלוש פיאות) יושב ומגלגל שיחה על סיפורי ילדים שהדפיס, שמרביתם ניתלו באיזה פסוק תמוה מנביאים ראשונים ותוכם רצוף מוסר השכל וסגנונם קל ומלבב.

מן ההשכלה הכללית לא קיבל חיים־ניסן אלא מעט, ועם הדקדוק הרוסי נאבק כל ימיו. אכן, הוא גם לא נזקק לרוסית הרבה, אפילו לא לגבי תלמידי הגימנסיה שלמדו אצלו. העברית והציונות מצאו לו כדי למלא את כל חייו. חותם היה על כל ההוצאות הספרותיות של הימים ההם: „עולם קטן", ספרי „תושיה", ספר האגדה לביאליק, „השלוח", „הפועל הצעיר" ועוד.

חיים־ניסן העמיד בדובנא, באלכסנדריה ועוד דור של אוהבי עברית והאציל מרוחו ונאמנותו לציונות על רבים. הוא היגר לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה לאמריקה. כיהן שם ברבנות ונפטר בשיבה טובה.

הרב חיים ניסן זק"ש

חיי

יום ה' כ"ג סיון תש"ד

תלמידי וחברי החשוב הר' שמואל יזרעאלי נ"י.

זה כשני שבועות ויותר מאז שקבלתי את מכתבך החשוב ולצערי לא השבתי עד עכשו, מפני שלא הייתי מכשר לכתיבה, הייתי חולה במקצת, וכשהבראתי הרני מזמן את עצמי לתשובה.

שמחתי על מכתבך, רואה אני בך ובדומה לך, לאמר מי שהיו תלמידי, ושעכשיו הרי הם חברי הטובים, ומשמיעים בקהל את דברם, רואה אני בכם את הבנים הרוחניים שלי. ובכן, אומר אני לנפשי, איני הולך ערירי. ברוך השם. כי קמו לי גואלים ממשיכים חוט חיי. ומחויב אני להגיד לך את שבחך בפניך כי אתה הנך המצויין שבהם: מחונן הנך בחוש ספרותי, ואולי גם שירי, לא כל מאן־דהו מסוגל לעורר נשכחות, להחיות מתים, ולשפך עליהם נגהות מלאי אור, כמו שעשית אתה במאמרך: אלכסנדריא שלי ב'דבר', ויש שאני חושב כי הנך מורח באש דתית: אי אפשר לפי דעתי לדבר כל כך בסלודים ע"ד ר' ברלי החסיד ור' יוסיל הנגר ההוגה

בגמרא, אם אין ניצוצות מהאש הקדושה שהיתה בוערת בהללו ז״ל. — הרי מה ששייך לך גופך, ועתה אשתדל למלא את בקשתך.

מה אני יודע ע״ד תנועת ההשכלה באלכסנדריא: עובדה היא, כי אלכסנדריא התמשכלה לפני כמה עירות, בדומות לה ואפילו גדולות ממנה. הסבות שגרמו לכך: כמיכות לרובנה הכרך, וקבלתה את הרוחות המנשבות בזה הכרך, וגם יש ליחס לפרטים, אישים בעלי רוח שהשפיעו עליה. אני למשל מוכן לרשם חלק מהשכלתה של אלכסנדריא, ע״ח ה״ר מוטיל מלמד גבאי של המשניות שטיבל. ומרגיש אני כי כל קוראי דברי אלו שידעו את זה האיש ר׳ מוטיל ז״ל התם שבתמימים, ישאלו בתמיהה: היתכן כי לזה האיש היה חלק בהשכלה?! ואני אענה בלי נקיפת לב: כן כן, הא כיצד. ר׳ מוטיל היה חובב ספרים מאין כמוהו, ומקופת חברת משניות שהיתה תחת ידו קנה לנו חובשי בית המדרש, מלבד כמה שסי״ם ותנכים עם פרושים שונים, גם את כל ספרי הרמב״ם, לרבות גם את באור מלות הגיון, גם הכוזרי וספרי חקירה ודרוש שונים, גם האחרונים, שהיו מזכירים את רמ״ד בכבוד. גם ספר היוחסין היה לנו, ואני זוכר את הסערה שקמה בביהמ״ד, כשמצאו ספר היוחסין ע״ד שייכותו של ר׳ משה די ליאון להזה״ק, תלונתו של הראב״ד על הפיטנים, בקהילות אלו וכאלו עוררו תסיסות וחתירות תחת המקובל. ואיה הספרים, לישרים תהלה לר׳ משה חיים לוצאטו, משל ומליצה להמלבים, שגם אלו קנה לנו ר׳ מוטיל מלמד, מכאן, שר׳ מוטיל מלמד היה לסרסור השכלה בעירתנו אלכסנדריא, ונניח שלא בכונה.

והחניך הראשון להשכלה היה ר׳ יעקב מרדכי ב״ר וואלף לבית מלמד, הוא הוא שהדפיס באיזה עתון יידישאי, תאור מחיי החנונים באלכסנדריא, וחתם על יצירתו: יעקב מרדכי וואלפסאן, לאמר מכאן ואילך לא יכונה עוד בהכנוי הבטלני של בית אבותיו: מלמד; אלא וואלפסאן יקרא: בנו של וואלף. מר וואלפסאן בעצמו היה חנוני, וכשעלה לו להדפיס את יצירתו, נשתקע יותר ויותר בקריאה ובכתיבה, ועי״ז ירד ממצבו החומרי, וכשהתדלדל נסע לאמריקה והתישב בשיקגו. שם הוציא לאור איזו עתון יידישאי. דרך אגב, מוסר אני איזה קטע מזכרונותי. כשבאתי לאמריקה לפני שבע עשרה שנה פרסמתי מודעה באיזה עתון: הרב חיים ניסן זקס בא לכאן, ומתבקשים מכיריו, חבריו ותלמידיו שבכאן להתודע אליו, והרי כתבתו. יום אחד קבלתי מכתב מהא׳ י. מ. וואלפסאן: הרב וכו׳. דומני כי הרב ר׳ ח. נ. זקס, הוא הוא אשר ידעתי אותו מבחרותי, בהיותי חובש בית המדרש בעירתנו אל. ואולי דמיוני הטעני, לא כונתי, ואולם כי הרב, וכו׳ הוא בן ווהלין, זה נכון כנכון היום, כי הווהלינים אינם מכריזים על עצמם גאון, אדיר מובהק, כדרך המתפרסמים.

אשוב לעניני, גם לאברכי המשי חתני בעלי הבתים האמידים שהיו נזונים על חשבון חותניהם, כדי שישבו על התורה בבית המדרש, היה חלק בהשכלתה של

אלכסנדריא. הללו שבאו מערים אחרות, וראו במקצת את העולם, מנורות אלקטריות, כן כן מנורות חשמל היו אז מן הפלאים, היו מתמיהים את שומעיהם בספרם ע״ד אדיסון המכשף. וכך השתמטנו מן החסידים המספרים נפלאות צדיקיהם, ונתפעלנו ממעשי אדיסון. לאט לאט התחלנו קוראים בספרים קטנים המנומרים בספרות, לא רשומים באותיות, שנחשבו לספרים חיצונים, ביבליותיקה נפתחה, נתקבלו הז׳ורנלים הבקר אור, והשחר, והיתה חברת משכילים.

ע״ד החדר המתוקן שנפתח ע״י חברי ה״ר אלימלך ועל ידי, ע״ד המוסד לינת הצדק שיסדנו, השתתפותנו בהתנועה הציונית באלכסנדריא שלנו, אין לי רשות לדבר. כלום אדם מעיד על עצמו ועל מעשי ידיו ?

הרי מלאתי את בקשתך במדה ידועה ע״ד תנועת ההשכלה באלכסנדריא.

עכשיו ע״ד תולדות ימי חיי, שאתה מציע לפני לכתב, עבודה זו לא נעימה לי ביותר. אם ראוי אני לכך, כי תולדותי תהיינה נדפסות, רצוי היה כי איזה מי שהוא, חבר או תלמיד יכתב אודותי. האחר איש מן הצד יותר מסגל לראות ולתאר, תחת שאני קרוב לעצמי והריני משוחד. ואולם באין ברירה כשאין זה האחר, בעל כרחי אכתוב, שהרי סוף סוף אדם אני עם כל חולשותיו. ומתעורר הרצון להשאיר זכר בכתב להאני שלי לחיים ניסן זה, ההולך וקרב לקצו.

נולדתי בסטעפין פלך ווהלין. נתיתמתי מאבי. בעודני יונק, ואסבל מחסור: חסר כלכלה, חסר מלבוש, חסר הגנה. ויתמותי גרמה לי לנוד ממקום למקום, וכמה שנים הייתי בברעזנא, בבית אבי חורגי. שם למדתי בבית המדרש, שם קבלתי תורה מאת זקני הרב ר׳ ליבישקה ז״ל: למדתי גמרא, פוסקים פנקסים, גם תנ״ך למדתי ובפרוש בשעות של לא יום ולא לילה, שעות כאלו שאינן טובות ללימוד גמרא. בשעות האכילה, ברגעים שבין קערה לקערה, שהרי אסור להיות גם קורא גם הלעיטני, ולהיות מתפטם. הייתי אז מעיין בתנ״ך. ושם התעניתי והסתגפתי בברעזנא, ויחמל עלי דודי ר׳ חיים יוסף, תושב אלכסנדריא, ויקחני לאלכסנדריא. שם למדתי בבית המדרש, גמרא פוסקים, גם קבלתי מרוחות ההשכלה שנשבו בבית המדרש השפעתי והשפעתי. ואשת דודי התרעמה על לחם עוני שאני אוכל על שולחנם. ובאמת פרנסתו של דודי היתה מצומצמת מאד, ובני הבית נתקפחו על ידי אכילתי אתם, וישלחוני לברעזנא. וכך נתגלגלתי מבר. לאלכ. ומאלכ. לבר. עד שגדלתי כמעט, התחלתי מלמד אחרים ואהיה לעומד ברשות עצמי, ע״י מלמדותי התבססתי בקלעוואן, סבלתי מעט רדיפות בעד השכלתי אך מצאתי לי תומכים ומכבדים, גם חוג חברים היה לי. עסקנו בצרכי צבור, אפילו קלייזל מיוחד היה לנו, וז״א שהייתי מתאזרח בקלעוואן; אלא שחברי ר׳ אלימלך, שעסק במסחר, התדלדל מאד, ויבא אלי וידבר על לבי ועל לב אשתי ולא מש מאתנו עד כי הוציאנו מקלעוואן לאלכסנדריא. שם

פתחנו חדר מתוקן, והיינו גם לעסקנים צבוריים. לקתה לבסוף הפרנסה, לא הספיקה לכלכל כל המשפחות, ינעזוב את עיירתנו אלכ. ונתישב בדובנא. פתחנו שם חדר מתוקן והצלחנו ; לאמר גם גשמיות היתה לנו, פרנסה כמעט כרווח, וגם רוחניות. היינו לרוח החיה בהציוניות דשם, הפצנו את הדבור העברי, ספרים עברים, היינו מתקבצים לשיחות בתולדות ישראל, לחגי יובלים של סופרינו והיינו דנים עליהם. אמרנו לשבת בשלוה, ובאה המלחמה העולמית הראשונה ותעקור אותנו ממקומנו. דובנא הבצורה באה במצור, נכבשה לפני חילי אוסטריא, והנה התקיף הגינירל ברוסילוב, ודובנא עברה מיד ליד, אז הצלחתי להימלט משטח המלחמה, ואחרי טלטו־לים רבים התישבתי באומן אשר באוקריינה, הייתי שם למורה עברית בהגמנזיום הפרטי עם זכויות מיסודו של הרב קנטורשטשיק, חיינו שם בדוחק, כפי מצב מאורעות הזמן. והבולשביקים היו הולכים וכובשים את הארץ, והתנגדותם להדת והד־תיים היתה אז בעצם תקפה והיבסקים שלנו היו להם לעינים, וגזרו על השפה העברית, על החומש וגם על הסדור גזרו, אז התחלתי אני להיות חוזר על הישנות, אז נדברתי עם הרב רבי שלום מלמד ראש הרבנים באומאן כי אעבר תחת השגחתו על פוסקים, וחלף זה אלמד את בנו עברית שהיתה נחוצה לו לרגל התכוננותו לעלות לא״י, אז נצנצה בקרבי מחשבה טהורה להיות רב, דוקא רב, ודוקא בממשלת הבול־שיביזם. נעימה היא עבודה קדושה לשם שמים, לחמם לבבות, לחזק ידים כושלות, להורות דבר ד׳ בהלכה ואגדה, ולחיות חיי לחץ, והלואי חיי לחץ לחם ומים, ועם זה נרדף. וחפצי עלה בידי. כעבור זמן מה קבלתי סמיכה מרבני אומאן, ויש שרבני אומאן שתפוני בעבודות רבניות. אני חולם לי את חלומותי, והנה נתקבל מכתב מאמריקה מבתי ששלחתיה לא״י, ושהיתה שם זמן מה, ואחר כך נתגלגלה ובאה לאמריקה, והתבססה בתור מורה בהת״ת הטשלסאי, והצליחה. קנתה לה שם טוב, ואמרה בלבה : אם היא מצליחה, אבא שעולה עליה בידיעות, על אחת כמה וכמה שיצליח. אז נדברו ידידי ומכירי מאז להביא אותי בתור רב לאמריקה, מפני שעל רבנים לא חלה הקוואטע : גזירת הגבלות הכניסה. גם נמצא, חברי מנעורי ר׳ דוד קפלן, שזה כבר היה באמריקה והצליח. נתן על הוצאות נסיעתנו חמש מאות דולרים, אלא מה, חסר בית כנסת שזקוק כביכול לרב, גם בית כנסת נמצא. ונתקבלה וויזה כתובה וחתומה עם כרטיסי אניה. לא חסר דבר. אך אני לא הסכמתי, החזקתי כאידיאל שלי להיות דוקא רב בארצות ממשלת הבולשביקים : ואולם אשתי טענה אתי, בכתה עלי, ורבי הגדול רבי שלום מלמד טען אתי : אדרבה אפשר אתה יכול ורוצה למסור לי את הוויזה אני מוכן לנסוע תיכף ומיד. וברחוב הכל קנאו בי, ברכוני בברכת מז״ט, כל אלו פעלו עלי. הסכמתי לנסוע.

אדלג על הנסיעה ,,קבלת הפנים״, מלאתי זמן מה כהונת מורה, ואתחיל מכהונת

הרבנות שלי. הוכרתי בתור רב בטשלסי אחרי משא ומתן של הלכה שהיה לי בפני רב גדול בבוסטון במעמדם של בעלי בתים מטשלסי, וזה הגדול העיד עלי כי ראוי אני להקרא רב להורות ולפסוק ואהיה לרב.

ידידי ומכרי ראו ברבנותי את עליתי; ואולם אני מכיר כי מאז שהייתי לרב התחילו ימי ירידתי. זכורני איך הייתי מתקשה בראשית ימי רבנותי, כשהציעו לפני בעלי בתים שלי, ללמד משניות ביארצייטים, ועם זה לקרא את התפלה לעלוי הנשמות. מה?! בזיתי את עצמי בלבי: במדריגה גדולה עמדת, למעלה נשמות לגן עדן היית!! וכיום, אם איזה בעל הבית מותר על למודי ותפלתי ביום היארצייט, הריני מוצא בזה פגיעה בכבודי...

כשבאתי לאמריקה אפשר הייתי ראוי להקרא רב, הייתי זורח באש התנ״ך, בהמוסריות של גדולינו מאז ועד היום. בבתי מדרשי קראתי הוי על העושקים דלים, הוי על נושכי נשך, נותנים כספים על משכנתאות והריבית הווה לקרן, ורבית דריבית, ומגרשים את בעלי הבתים העלובים מבתי תענוגיהם. הוי על אחים שאינם מפרנסים את אחיהם בדרך כבוד ע״י עבודה, נדבנים הם, נותנים נדבות ולא שכר עבודה. כן היתה בקרבה אש; אבל עד מהרה כבתה. הללו שנפגעו על ידי, מצאו בי פגימות ובזו ולעגו לי. שמעה אשתי ולא נתנה לי מנוח: מה אתה רוצה, את העולם לא תתקן, עולם כמנהגו יהא נוהג: עושקים, עשירים, כל דאלים — בידים, בערמה, בפה ילשון — גבר, ואתה התמים רק לך תקלקל, תאבד את פת לחמך. וטענות אשתי סתמו פי. וכך ירדתי לבירא עמיקתא, לא נשאתי את קולי ברמה, חושש הייתי לפרנסתי, ורק בתחנונים דברתי. כמה עלובה רבנות כרבנותי, רבנות גלותית. מכאן שרבנותי גרמה לי ירידה ולא עליה. וימי הזקנה הביאו חולשת הגוף והנפש, עכשו כבר איני פועל כמעט כי אם נפעל. הרי לך קצור תולדותי.

במידה ידועה מלאתי את חפצך, דברתי כתבתי לזה ולזה ע״ד ספר אלכסנדריא שאתה וחבריך אומרים להוציא. והריני מברך את מפעלכם בהצלחה, וברוך תהיה לי אתה וביתך, וכל תלמידי ומכרי כלם כלם יהיו ברוכים ברוחניות ובגשמיות כחפצם וכחפץ המברכם אוהבם ח. נ. זקס.

חביבי! שולח אני לך תמונה מימי הזקנה שלי, ודאי כי לא לתמונה כזאת נתכוונת, מה לעשות, זקנתי, אפשר אצטלם בקרוב. וכאשר הצלום החדש יהיה יותר מוצלח, ואמציא לך תמונה לזכרון. המכבדך הנ״ל.

המורה ר' אלימלך בליי

ינא"י

אדם שלם עם עצמו

נולד בשנת תר"ל (1870) ברובנה דווהלין. זמן־מה לאחר מכן עברו הוריו לגור באלכסנדריה, שבה עשה אלימלך הקטן שנות ילדותו. הוא קיבל חינוך מסורתי, ובהגיעו למצוות עבר לישיבה ויצק מים על ידי הרב המופלג בתורה וביראת שמים ר' משה רוזנבוים. עד גיל שמונה־עשרה הוא עסק בתורה לשמה, בלי לחשוב על „תכלית" ובלי ללמוד מקצוע שבו יוכל להתפרנס. אז שידכו לו הוריו את בת גילו חיה־פייגה זיגלבוים מקליבן, שהיתה עזר כנגדו עד סוף ימיו. „ריחיים בצוארו ויעסוק בתורה?" — ניסה אלימלך לשלוח ידו במסחר ולא ראה סימן ברכה, נטש את המסחר ופנה להוראה.

בשנת תרנ"ח (1898) הוזמן אלימלך על ידי נפתלי תורן (זיגלבוים) ואחרים להורות יהדות וכו' ב„חדר מתוקן" של קהילת אלכסנדריה. אחר שש שנים, בשנת תרס"ד (1904), עבר הוא ובני משפחתו לדובנא, שבה יסד יחד עם המורה המובהק חיים־ניסן זאקס בית־ספר לפי השיטה של „עברית בעברית". אלימלך וחיים ניסן, שניהם כאחד, עמלו ללא ליאות לחנך תלמידים נושאי דגל התחיה וחובבי הלשון העברית כמוהם הם, ובני הנעורים של העיר מיגלי לעצמם שפה עברית חיה ואזניהם התדבקו בדברי תורה.

לא היתה פעולה ציונית או עברית שאלימלך וחיים־ניסן ימאסו בה, יסמכו על כך שאחרים יעשוה, או יזנחוה כליל. מפעלי הועד האודיסאי, הפצת כתבי משוררים וסופרים עברים, רכישת מנויים ל„השלח", הושטת עזרה כספית לארץ־ישראל, בחירת צירים לועידות ציוניות בווהלין (שהתקיימו אז בסתר מחשש עינא בישא של המשטרה הצארית), התכתבויות עם אישים מישראל — באחת, כל מה שהיה משום ריח של ציונות ועברית, היה אלימלך מתמסר לו ועושה למענו מתוך שמחת־מצוה. וזכורים לי המכתבים והגלויות שאלימלך היה כותב ברטט של קדושה אל המורה המובהק ר' ישי אדלר ביפו. היו אלה מכתבים כתובים בכתב פניני מדוקדק, שפסיק קל לא חסר בו, חלילה. וכל הפעלתנות הזאת שלא על מנת לקבל פרס כמובן, אדרבא, — מעמל נפשו חסך למען קיים הכל כראוי.

חשקה נפשו של אלימלך לעלות לארץ ישראל ולהשתקע בה. בשנת תרע״ד (1914) התחיל לנקוט צעדים לקראת הגשמת משאת נפשו ופנה אל ד״ר יוסף קלוזנר שינחנו בעצתו. בתשובתו מערב פסח תרע״ד כתב אליו ד״ר קלוזנר:

אדוני הנכבד ר׳ אלימלך בליי,

מחלה קשה, מחלת הטיפוס, שחליתי בה בחורף זה, מנעתני מלהשיב לך עד עתה ואני מבקש את סליחתך. אם יש בארץ ישראל משרת „מורה עוזר״ ואם ימסרו לך משרה זו אפשר לדעת רק ב„מקום המעשה״. צריך להיות בארץ ישראל ולהשתדל בדבר זה. מרחוק אי אפשר לעשות בנידון זה כלום. אם תמצא לך אפשרות לנסוע לארץ ישראל למשך שנים שלושה חדשים, כדי להשתדל בדבר, אהיה לך לעזר במכתבי־המלצה. הרי זהו כל מה שאני יכול לעשות. הודיעני מה כותבות לך בנותיך. בברכת שלום ושמחת החג ובברכת ציון

ד״ר יוסף קלוזנר

עוד הוא מתכנן תכניות בקשר לעליתו ארצה, והנה פרצה מלחמת העולם הראשונה. חיים־ניסן הספיק להגר לארצות הברית לפני כן, ואילו אלימלך נשאר. בשנת 1918 שוחרר חבל ווהלין מעול האוסטרים ואלימלך חזר לעמוד בראש בית־ספר „תרבות״. בשנת 1919/20 הועמד בראש בית־ספר מעורב יידי־עברי מיסודו של הג׳וינט; ובשנות העשרים, עם פתיחתה של גימנסיה יהודית־פולנית על־ידי קאמרמאן, הוזמן אלימלך להורות בה לימודי יהדות על סמך היתר־הוראה של הקוראטוריום במחוז ווהלין. כך המשיך הוא עד 1934, שנת עלייתו ארצה.

כאן הוזמן אלימלך על־ידי מחלקת החינוך העירונית להורות עברית בשעורי ערב וכן לטפל במזכירות השעורים. הוא המשיך ללמד עד גיל שבעים ושש, ומכאן ואילך, עד הגיעו לגיל שמונים, טיפל במזכירות בלבד. בגיל זה הוא פרש לפנסיה.

אלימלך היה גם מושך בשבט סופרים, בעיקר בספרות ילדים. יצירות משלו הופיעו ב„דרך״ בוארשה, ב„דבר״, „אמר״, „ילקוט ווהלין״ — בארץ.

אלימלך נפטר בשיבה טובה, בגיל שמונים ושש, בתל־אביב, כ״ז באייר תשט״ז (1956). אשתו נפטרה על פניו, אף היא בתל־אביב, באלול תשי״א (1951).

בתקופה שבין ההשכלה לציונות הממלכתית זכה אלימלך בליי להעמיד תלמידים הרבה, הובבי לשון עברית ותרבות יהודית. תקיף ומונוליטי היה בעבריותו ויהדותו, מודרני ומסורתי כאחד — מחנך ואדם שלם עם עצמו.

חנה קליגר

ר׳ יחיאל אהרון בליי

בנו של ר׳ אלימלך בליי. קראו לו יחיאל אהרון שרה׳קס, על שם אשתו, ,,אשת־חיל. טיפוס מיוחד במינו היה ר׳ יחיאל אהרון, איש תם וישר, טוב־לב וירא שמים. עסק כל ימיו במצוות ובמעשים טובים מתוך קדושה ואהבה הן ביחס שבין אדם למקום הן ביחס שבין אדם לחברו. גדולה היתה מסירותו לזולת וסלחנותו לבריות בכל מקרה והזדמנות, מידות שהיו שזורות באפיו ובהכרתו, עם זאת היה זהיר בהליכותיו ובדיבורו וידע לשמור מוצא פיו. הכל ידעו שה,,הן״ שלו — הן וה,,לאו״ — לאו, והעריכוהו כאיש אמת, נקי כפים ובר־לבב.

ר׳ יחיאל אהרון נולד באלכסנדריה באמצע המאה שחלפה וכדרך בני גילו למד תורה, הגה בה וקיימה לכל פרטיה, בלי לסור ימינה או שמאלה. כי חידוש בחיי היהודים שפגע במשהו במסורת, ובפרט רוח ההשכלה, נחשבו בעיניו ככפירה גמורה וכפגיעה בקדושת עם ישראל ותורתו. לא ידע וויתורים ודחה כל רעיון שנראה לו כנטע זר. ר׳ יחיאל אהרון נהג כל ימיו כיהודי נאמן העובד את קונו וממשיך שלשלת הדורות המסורתית ע״פ דיני התורה שבכתב ושבע״פ, נוהג בחסידות ובענותנות יתרה.

הוא היה חסיד נלהב של ה,,רבי״ מאוליק ונהג לבלות אצלו ב,,ימים הנוראים״, ובכל עת שמחה או צרה נסע אל ה,,רבי״, ודבר הצדיק קדוש בעיניו. ברוח זו חינך את בניו: אלימלך, זיסקינד וברל.

עיסוקו היה בורסקאות. מעבד היה בבית הבורסקי שלו שלחים לסנדלרים. היה מסביר פנים לכל והמו״מ שלו בצדק וביושר. לקוחותיו נתנו בו אמון מלא.

,,אהוב את המלאכה״, היה אומר, ומתוך הנאתו מיגיע כפיו, היה חוזר על האימרה: ,,גדול הנהנה מיגיע כפיו מירא שמים״, ואילו בו עצמו נתמזגו שתי התכונות יחדיו: של ייגיע־כפיים ויראת־שמים.

מאשמורת הבוקר היה מתחיל בעבודת הבורא, ברכות השחר ואחריהן אמירת תהילים בניגון התחנונים המיוחד שלו, ואחרי זה יצא עם הטלית ותפילין לבית־המדרש לתפילת שחרית בציבור, ולא עזב את ביהמד״ר לפני סיימו כמה פרקי משניות או ,,חיי אדם״ ובפנים קורנות היה חוזר לביתו. ומיד לאחר ארוחת בוקר חטופה — לעבודת יומו ועיסוקיו.

מעולם לא גער ולא נזף במישהו, ורבה היתה השפעתו על בני משפחתו ועל אנשי סביבתו. אשתו שרה היתה עזר כנגדו, פקחית, צדקנית ונדיבת לב, כבעלה כל הימים.

ביום י״ט באלולל תרצ״ה נפטר בגיל 70 שנה באלכסנדריה.

הרב משה שטרנברג

ש. י.

לזכרו

הרב ר׳ משה שטרנברג זצ״ל היה מראשוני הרבנים ומבוני מוסד הרבנות במושב עובדים דתי בא״י. צורת החיים החדשה שאותה באו לצור בוני המושב החקלאי הדתי עוררה בעיות שונות הן במובן ההלכתי והן במובן החברתי. ותכונות מיוחדות נדרשו ועדיין נדרשות, מאלה הנקראים לעמוד בראש עדות־קודש אלה, בכדי להצליח לשמור על מסגרת ההלכה ולחבב את התפיסה התורנית על מבנה החברה הישראלית, בעת שבירת מסגרות חיים הקבועות שבגולה וחידוש ארחות אשר לא עברו בהם זה דורי דורות.

תשמש דמותו של הרב שטרנברג ז״ל כדוגמא למשמשים בקודש בכפר ובמושבה. ממנו ילמדו שקידה ומסירות במילוי התפקיד, הבנה לבעיות השעה ותבונה בדרך הטיפול בהם. הליכה עם העם ויציאה לפניו.

הסגולה של הסתרת פנים של ענוה טבעית היתה אחת מתכונות היסוד של הרב ר׳ משה שטרנברג המנוח זצ״ל. מי ידע למדנותו וגאונותו? — רק תלמידיו שומעי לקחו להם נתגלה אפס קצהו, בפשטות במאור פנים וללא כל גינוני התרברבות.

ומשה לא ידע כי קרן אור פניו. ואמרו ע״ז במדרש: מהיכן נטל משה קרני ההוד? רבנן אמרי מהמערה שנאמר והי׳ בעבור כבודי וכו׳. ר׳ ברכי׳ הכהן בשם ר׳ שמואל אמר הלוחות היו ארכן שש, והי׳ משה אוחז טפחיים והשכינה טפחיים ומשם נטל משה קרני ההוד. ר׳ יהודא בר נחמן בשם רשב״ל אמר עד שהי׳ כותב בקולמוס נשתייר קמעא והעבירו על ראשו.

שלשת הדברים הללו אפשר להמליץ גם על הרב המנוח זצ״ל. היו לו קרני הוד שכל שנמצא במחיצתו הוקסם ממנו. מהיכן זכה לכך? גם מנקרת הצור, מחדר הורתו, מבית הוריו זצ״ל בעיירתו אלכסנדריא הקטנה. שם קיבל את חינוכו המיוחד כמנהיג העדה. אף מהלוחות שהיו בחלקם בידיו בהורידו אותם מלמעלה, הוא המאבק על החדרת ההלכה, על בירורה ועל קביעותה. אין זה פשוט כל עיקר, בדומה למה שמצינו במשה שבזמן חטא העגל ביקש הקב״ה להוציאן מידו וגברה ידו של משה

וחטפן ממנו. גם לעתים מגיעים לידי יאוש ומורגש לפעמים שהתורה כאילו חוזרת כביכול למרומים. ורק בכוחות נפשיים עצומים אפשר להמשיך להחזיק בה, להחדירה בציבור ולהאהיב אותה על הציבור.

וכן גם משירי הקולמוס. דברים חשובים נכתבו ע״י הרב המנוח זצ״ל, ועוד יותר מזה נשאר בקולמוסו... תמיד היו דברים שבעל פה מאירים ומזהירים.

יהי זכרו ברוך!

הרב כ. פ. טכורש

רב למופת

מופלא היה האיש. שימש מופת ודוגמא לרבים. בין בתוך התנועה שמתוכה גדל, בין בתוך חבורת הרבנים, שפעל, צמח ועלה, ובין בתוככי עדתו־קהלתו שכל כך היה קשור ודבוק בהם.

„משל למרגלית שאבדה בחול״, כמרגלית נוצצת שימש לנו הרב שטרנברג, כאבן טובה המפוזות ומרצדת קוי זהרוריה, נצוצי אורה גם מסביב גם למרחקים. רבים רבים נאותו לאורה זו, התחממו לאור תורתו ומעשיו, להתנהגותו המופתית, במדות, באורח חייו הנאצלים, באהבת הזולת. — — —

הוא היה נאה דורש, פה מפיק מרגליות, דברותיו ערוכות, שגורות, ובהירות ונאמרו בהגיון ובתבונה; והיה גם ובעיקר נאה מקיים. דיבר על תורה חזוקה, בסוסה, הרבצתה, וקיים זאת בעצמו, בגופו ובנפשו. הרביץ תורה ברבים, בשעוריו בימות החול ובשבתות בלמוד הש״ס, בהלכה ובאגדה, בלמוד במצוות התורה ובהסברת מהותן. דבריו והרצאותיו על החינוך ועל השרשת חיי תו־ה בילדים ובנוער, קיים ממש בגופו ובנפשו, את המשימה הזאת, ובעצמו שימש כמורה ממש בתוככי בית הספר אשר בכפר פינס. זה שימש בשבילו הסדנא לחישול רוח הילד והילדה. ומשם הנוער העובד הדתי, להמשיך את השרשרת, ומשם לבוגרים אנשי הכפר. כן שזר וטווה וחיבר חוליה לחוליה, בשרשרת החויה בחייו, ובעבודה זו מצא את ספוק נפשו ועצם מטרתו בחיים.

ברבנות סיגל לו דרך לעצמו, והיה למופת בין חברינו הרבנים. הוא קיים בעצמו לא לבד „אשר יצא לפניהם״, להדריך את הקהל, ולהתוות את דרכו דרך העולה בית אל, אלא היה הולך גם בתוך העדה ממש. התערה, השתלב והתמזג כליל בתוככי העם. ואף כסא רבנות לשבת בראש היה זר לו, והתנהגות זו נבעה ממקור לבו ונפשו,

אצילות רוחו ויקר נשמתו, בבחינת „במקום שאתה מוצא ענוותנותו שם אתה מוצא גדלותו". מכאן גדלותו ורוממותו ומכאן האהבה הטבעית הלבבית העמוקה בתוך קהלתו־עדתו.

ובתנועה: כחייל נצב בשעריה. דרוך וערוך לעבודה ולפעולה, אם במוסדותיה ואם בתוככי חבר הרבנים של המזרחי והפועל המזרחי. תרם מכחו, מעוזו, מחומו ומטוהר נשמתו. בסיוריו הרבים בכפרים, במושבים ובקבוצים, בבקוריו התמידיים, לקול הקריאה, בנקודות היישוב שלנו, במגמה ובמטרה לשובב נתיבות, להאיר ולחמם בחממה של תורה, להדריך ולהתוות דרך החיים ביחוד בין יישובי העולים החדשים. וכן השתתפותו הערה במפעלים תורניים בימי עיון, בכנוסים של רבנים, מדריכים רוחניים, וסתם חברים, לשם יעוץ, תיקון, שיפור ושכלול המעשים והפעולות.

וגם ברבנות לא צמצם את עצמו בד' אמותיו ובמקומו, אלא השתתף בפעולות כלליות, לשם הרמת קרנה והשפעתה בחיי הארץ. השתתף בועדת החינוך של הרבנות הראשית לישראל, ובועדה למען מצוות התלויות בארץ, והקדיש מזמנו ומכחו בשני השטחים החשובים הללו. וגם שם השפיע מרוחו הטהור, מתבונתו הזכה ויושר לבו, על דרכי הפעולה וקוי העבודה של הרבנות הראשית, במגמה ומטרה להרים את קרן התורה בארץ ולהשליט את חוקיה ומצוותיה בחיים.

יהי זכרו ברוך לעד!

י. ברנשטיין

רב וחבר

אחד המעטים שאפשר לקרוא עליו מקראות מלאים וכן מאמרי חז"ל, שלא על דרך המליצה והמדרש, ההפרזה והגזמה, כנהוג בהספדים והערכות, אלא פשוטם כמשמעם. וזו העדות הפשוטה והברורה ביותר לגדלותו בפשטות.

בהספד שלפני מיטתו קראו עליו דברי המקרא „אבד חסיד מן הארץ וישר באדם אין" — וכזה היה בפשטות הרב ר' משה שטרנברג זכרונו לברכה. חסיד וישר היה. אחד החסידים והישרים והתמימים בתנועתנו, במחנה המזרחי והפועל המזרחי.

חסיד במלוא המשמעות הרוחנית של מושג זה. איש לפנים־משורת־הדין, במחשבה ובמעשה, בחזון ובהגשמה, בתורה ובמעשים טובים. חסיד ואיש מעשה. חסיד בכל דרכיו.

וישר באדם, פשוטו כמשמעו. שמר וזכר משנת חכמים: „חביב אדם שנברא בצלם" והמסקנה המחוייבת מכך. ידע לשמור על דמות האדם שנברא בצלם, שזיו תארה בעשיית הישר והטוב. והיה חובב אדם וחביב על הבריות, על כל אלה שהיו במחיצותו ושבאו במגע עמו, גדולים וקטנים, ובוגרים וילדים, אדם חביב, שכל עצמו דמות האדם שנברא בצלם.

עליו אפשר לקרוא בלא שפת־מליצה כל פרק ט"ו שבתהלים: „ה' מי יגור באהלך, מי ישכון בהר קדשך — הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו וגומר עד עושה אלה לא ימוט לעולם", וקיים זה מה שנאמר בזה הענין מפי מיכה המו־רשתי: הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך, כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלקיך.

איש תנועת תורה ועבודה מימי בחרות ומיחידי סגולה בין הרבנים, שראה לעצמו תפקיד־חיים להיות חלוץ התורה בשדה העבודה. לא נשא עיניו לגדולות ולא ביקש משרת רבנות במרכזי היישוב העירוני אלא בחר לשבת על כס הרבנות בין אנשי תורה ועבודה בכפר פינס, לחנכם ולהדריכם בדרך הישר והטוב.

„והצנע לך עם אלקיך" — פשוטו כמשמעו. צנוע וענותן היה זה האיש משה. וכל כולו שימש דוגמה מחנכת בכל הליכותיו. בקודש ובחול. אף שיחות־חולין והליכות־חולין שלו היה בהן לימוד.

רב גדול בתורה — ומתהלך עם כל אחד כחבר ורע, ללא כל מחיצה מפסקת ומבדלת, אף ללא שמינית שבשמינית מותרת לתלמיד־חכם. היה מתלמידיו של אהרן הכהן. אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבם לתורה.

ואם נקרא עליו „והאיש משה עניו מאוד" — הרי זו אמת לאמיתה, פשוטה כמשמעה. כל ישותו ענות־חן וכל עצמותו פשטות וצניעות ופניו מאירות ומסבירות, וכל דמותו קורנת מאצילה זיו והדר רוחני של איש מידות תרומיות.

וכך אפשר למנות בו כפשטות ממ"ח דברים שהתורה, נקנית בהם: „אהוב" אוהב את המקום, אוהב את הבריות, אוהב את הצדקות, אוהב את המישרים — ומתרחק מן הכבוד ולא מגיס לבו בתלמודו, נושא בעול עם חברו ומכריעו לכף זכות, ומעמידו על האמת, ומעמידו על השלום". הרי זו בדיוק דמות דיוקנו הרוחנית המפוארת של הרב ר' משה שטרנברג זכרונו לברכה!

גדול בפשטותו, גדול בענותנותו.

על שמואל הקטן אמרו חז"ל: למה נקרא שמואל הקטן — שהיה מקטין את עצמו. כך היה הרב שטרנברג המנוח, רב וגדול שהיה מקטין את עצמו. ויכולים אנו לקרוא עליו אותה קריאת הספד שקראו חכמים על שמואל הקטן: הי חסיד, הי עניו, תלמידו של הלל!

יוסף קיפר

זכרונות
על הרב משה שטרנברג

ידידותי עם משה שטרנברג — עוד מימי הילדות הרחוקים, עת למדנו יחד אצל נפתלי המלמד ז״ל. היא נמשכה גם כשעזבנו את „החדר". אני עברתי ללמוד אצל מורים שונים שהיו בזמן ההוא באלכסנדריה: יצחק גרושקו, זיסקינד, בליי ועוד. משה התחיל ללמוד תורה אצל אביו הרב ר׳ מרדכי ז״ל. ולימודים כלליים אצל מורה.

בתקופה מסויימת נשלח משה ללמוד בישיבה אי־שם ברוסיה. כנראה שקשה היה לו לחיות מחוץ לבית ואחר זמן קצר חזר הביתה והמשיך ללמוד אצל אביו. בינתיים יצאתי ללמוד ברובנה בבית ספר כללי. כתוצאה מהמלחמה וספיחיה פרצו בסביבה מחלות שונות וגם מחלת הטיפוס. הוריו של משה מתו מטיפוס והוא נתמנה ע״י תושבי אלכסנדריה כרב בעיירה שלנו. הוא נשאר בתור מחנך, ומפרנס יחידי לכל בני משפחתו — אח ואחות. מצבו לא היה קל. לאמיתו של דבר לא היה אפילו בידיו סמיכות רבנות, אבל ידוע היה שיש לו הידיעות הדרושות כדי לכהן בתור רב.

באחד הימים, כשבאתי הביתה לפגרת הקיץ, בקרתי בבית הרב משה שטרנברג והוא התענין מה מלמדים אותנו בבית ספר. הוא ביקש ממני להביא לו את כל ספרי הלימוד של השנה האחרונה. הבאתי לו את הספרים והשארתים אצלו. בהתחלת שנת הלימודים יצאתי שוב לרובנה להמשיך לימודי. לימים הנוראים ולחגים באתי הביתה. משה הזמינני אליו. ישבנו ושוחחנו בחדרו. והנה הוציא מאחת המגרות והניח לפני תעודת־גמר לאקסטרני של בית הספר שבקוסטין.

התפלאתי מאוד שבזמן כה קצר הצליח להשתלט על כל החומר (5—4 כיתות של בית ספר תיכון). אולם השתוממותי גדלה כאשר הגיש לידי עוד תעודה אחרת — סמיכות לרבנות — שקיבל באותו זמן אחרי שעבר בחינות לפני חבר רבנים בראשותו של הרב מה־יפית.

פעם היה רצונו עז להמשיך בלימודים כלליים. אבל התנאים לא איפשרו לו זאת והמשיך בתור רב באלכסנדריה עוד הרבה זמן. כשאחותו רחל נישאה לבן תורה, שקיבל לידו את כסא הרבנות, נשאר עוד משה יחד אתו באלכסנדריה, עד שהכניס והדריך אותו לכהן בתואר רב באלכסנדריה. אחר כך הגיעו אליו הצעות להתקבל כרב בדנציג וריגה, אבל הוא בחר בקוסטופול וכיהן שם כמה שנים עד שעלה ארצה.

בזמן כהונתו הוא גם התענין וביקש ממני לשלוח לו מוילנה ספרי משפטנות.

ב־1936 בדרכו מלונדון, ביקר אצלי בוילנה. ב־1948 בהיותי במוסקבה גליתי את כתובתו בעזרת פקידה בשגרירות ישראל במוסקבה. המשכנו שוב להתכתב ובהגיעי לארץ הוא היה היחידי שפגש אותי בנמל חיפה. בגלויה מיום ט״ו בשבט תשי״ט, כמה שעות לפני מותו, הודיע לי שהוא שוכב חולה ומקוה לראותני בקרוב בתל־אביב...

קבוצת יוצאי אלכסנדריה בישראל ביער הקדושים,
בחורשה ע״ש קדושי אלכסנדריה.

שי״ן

עץ התפוח

לפני עשר שנים בקירוב. באשמורת בוקר אחת היה יכול המבקר על גבעת־חולות בוואדי־ערה אשר בשומרון לראות תמונה חיה, מותחת, סמלית, היאבקות בין מדבר ליישוב. מבינות ההרים הגיחו גמלים ארוכי־הצוואר, בישרו את בואם בצילצול פעמונים קטנים ועל דבשותיהם — בני־הערבה על נשיהם, טפם ומטל־טליהם. לעבר הגבעה פנתה האורחה. משנתקרבו אל המקום, שם רעדו ברוחות־שחרית אהלים מרופטים אחדים, ירדו הרוכבים מעל הגמלים, הסתדרו בסך, אנשי־החייל בראש, ומאחוריהם הנשים והטף. בקריאות־עידוד פראיות, מלוות יללת־

התנים של עקרות־הבית, החלו להסתער על האהלים ודייריהם. מבינות יריעות האהלים הגיחו בחורים עבריים אחוזי־שינה, עייפים, מהם אכולי־קדחת, שבין־רגע גירשו את תשישותם, נתמלאו מרץ רב, נטלו את כלי־עבודתם וצעדו את צעדיהם הכבדים והבטוחים לקראת הבאים. צעקות. קללות. איומים. נבוטים מתנופפים. המדבר התיר את אזיקיו ורצה להחזיר לתחומיו את נחלת דיירי־האהלים. עין יצירה נתקלה במבט הפרא. יד עובדת ומגינה התקפצה לאגרוף מול יד בטלה ומחריבה. שעה ארוכה ארכה ההתמודדות. הבחורים ידעו יפה, שבאם הערבה תנצח תידחה שעת התאחזותם בחולות הללו לפרק זמן ממושך. חלום־שנים, עמל אין קץ, התלב־טויות מרובות ילכו לטמיון. מועטים עמדו מול מרובים. מעין גילגול ממלחמת דוד־וגליית רבת הפנים. לא זזו ממקומם. ברמ״ח אבריהם ושס״ה גידיהם נאחזו בחלקת־האדמה היקרה, ששלחה בהם קדחת, שמוצצת מהם דם וליח, — אבל הם ינקוה מסלעים ושיחים. הם ירפאוה מצרעת שותתת מוגלה, הם יחזירו לה את עלומיה. וניצחו הבונים את המחריבים. המדבר חזר רכוב על דבשת הגמל על ההרים.

אשמורת־בוקר זו עומדת במרכז ה„היסטוריה״ של כפר־פינס. מסביב למאורע העיקרי צרור רב של יסורים שונים עד שיגיעו לנחלתם: הבטחות להתיישבות שלא נתקיימו, דחיות בלא סוף, עמידת־צפייה בפרוזדורים של מוסדות, חטיפת קרקעו־תיהם, יחס־ביטול לחלוץ שומר תורה ומצוות, וכשעלו על הקרקע — שדות־קוצים זרועים אהלי־קדר שחורים, סיכסוכים עם השכנים ה„טובים״ האלו, ענני־יתושים מביצות סמוכות, שפגעו בהרבה עובדים, מחסור באמצעים חיוניים ביותר. הם עברו את כל השלבים של ארץ־ישראל החלוצית. כך חלפה שנה אחר שנה. הוקמו בתים. צמחו עצי־פרי. נבנו לולים ורפתות. יושרו דרכים. ומשבא אתה היום לכפר מקבלים את פניך בתי־חמד טבולים בפרחים מטפסים ומוקפים משקי־חצר הגונים, כשמא־חוריהם משתרע גן־העצים הגדול, בלולים מקרקרים העופות הלבנים, ברפתות מעלות־גירה הפרות הגזעיות — ומבין ענפים אלפי הנצים מוריק התפוח הירקרק־אדמדם העגול, העסיסי, האוגר בעורקיו את מיטב המיצים של האדמה הטובה.

ב.

ערב־שבת. בתחנת־האוטובוסים המרכזית עומדים בתור יהודים לבושים במל־בושי־שבת ומחכים למכונית. כרגיל. מחכים שעה־שעתיים. הם נוסעים להשתתף בשבת־חסידות שערך המרכז לתרבות של הפועל המזרחי בכפר פינס. בין החסידים הללו, או המבקשים לשמוע הרצאה על החסידות, אילו יהודים בעלי זקנים ופיאות ועטופים קאפוטות־משי, שמזכירים את הציפייה לכלי־רכב בדרך לעיירת האדמו״ר, את הקרונית לגור, את אותו הדוחק מרצון, שהיה כעין מבוא לעצם השהייה במחיצתו של האדמו״ר שיחיה, ההווה הוא הד קלוש מהתכונה הענקית בימים ההם,

עת רבבות חסידים היו נדחקים בתוך קרונות־החיים וכל מה שהצפיפות הלכה וגדלה, היו מתאנחים מרוב תענוג: מחייה נפשות. שהרי כך יש לנסוע לרבי. במסירות־הנפש. ביסורים המתמסמסים בלהבות התענוג הרוחני. בקפיצת הדרך. נסיעה רגילה במחלקה ראשונה ושנייה, בהרחבה, כדרך ה„פריצים", לאוו שמה נסיעה היא בדרך הטבע, ואין בה מהחידוש כל עיקר. ואילו בתחנת תל־אביב עמדו בתור כמה עשרות חסידים ופרחי חסידים. מועטים בתוך המון רב של נוסעים סתם, עד שנתבטלו ברוב. היום חושבים על קרונות אחרים, קרונות־המות שמובילים והובילו בהם חסידים קדושים לגרדום. היום שייכים ימים גדולים אלו בגלות פולין, ימי הנסיעה לרבי, לנחלת העבר. ויהודים מחונכים בהווי חסידי בצעירותם, שהגעגועים לרבי לא פסקו אצלם, הם שמנסים בצורה צנועה להחיות במקצת את החווייה העמוקה של העבר. עומדים בתור. נוסעים בעמידה. מיטלטלים ממכונית למכונית. מקבלים את היסורים הקטנים באהבה. מזכרת דלה לימים ההם...

ה„טנדרים" הגיעו למרכז הכפר. החמה האירה את הרי השומרון והכרמל, הפיזה ברצועות־פז את היישוב על רחובותיו ובתיו, גינותיו ועציו, הערוך בצורת פרסה כשבמקום הגבוה ביותר עומדת ברחבות בריכת־מים ענקית. בתוך אור־השקיעה רצו ילדים וילדות שזופים, רעננים כתפוחים, והכריזו בשמחה לתוך החלונות הדל־תות: חסידים באו! ולא נתקררה דעתם עד שכל אחד נטפל ל„חסד", נטל ממנו את חבילתו, והובילו לבית שהוא עתיד ללון בו, תוך בדיקת מראהו והנהגותיו. המחזה נגע ללב. צברים יקרים אלו, שמונים את פעמיהם, באיזו מסירות הם טרחו להרחיב את דעתם של האורחים. באיזו טבעיות הם הקבילו את פני הבאים. ומש־החסידים הלכו לבית־הכנסת, כל אחד בלוויית מארחו, עמדו הילדים והילדות לפני שער־של־גן, החליפו רשמים מעלילות היום — ותוך הבעת אכזבה כלשהי אמרו: חסידים משונים בלא קאפוטה ואבנט, בלא זקן ומגבעת גדולה...

צריף בית־תפילה מואר בגולות־חשמל. מלא מתפללים. לפני שולחן העומד במרכז הצריף יושב הרב, מאנשי־הסגולה במשמרת התורנית הצעירה בארץ. סמוך לקיר־המזרח — זקני המקום, הורי המתיישבים, לא הרחק מהם עומד האדמו"ר־החקלאי הנודע, בנם ובן־בנם של „שרפים", שאחרי תחנות שונות חזר לעבודת אדמת־ארץ־הקודש. ובכל האולם ואף מחוצה לו מתמשכים טורים־טורים של ראשים חבושי־קאסקטים. ראשים מפורכים של אנשי־עבודה וותיקים, פשוטים ונאמנים, שהעבודה הקשה לא כבתה בהם את אור הדעת והנפש. בין התפילות הזכות. שבעולם נמנית בוודאי תפילתם של אנשי תורה־ועבודה בכפרי ארץ־ישראל. מבהיקה חולצת צד השבתית, שופע מתוכה הצוואר השזוף וחרוש־הקמטים, עולים הפנים הרזים, היגעים, פנים שונים לגמרי מאלו של אנשי עיר, — אכולים משרב הקיץ ומגשמי החורף, ממחסור רב בשינה

ומעומס־התמיד של המשק; מחזיקות שתי ידים ב„סידור" והתפילות נשפכות מהפיות ברעננות ראשונה, זו של אנשים, שמחמת קוצר הזמן אין השעה פנוייה להתייחד עם קונם בלא חיפזון אלא בליל־שבת ולמחרת ביום־השבת. בין קבלת־שבת לבין ערבית — שיעור בהלכות תשובה מפי הרב, שנאמר בהסברה מצויינת ובשילוב־דברים מוצלח, ושנשמע בהקשבה על־ידי המתפללים. תורה ותפילה ביחד. לאחר התפילה מתפזרים המתפללים לבתיהם. דממה ביישוב. הכול, ממש הכול, שובת. האיש והבהמה. הציבור והמשק.

כשאתה עולה על ראש הגבעה ורואה איך אנשי עין־עירון הסמוך, מושבם של אנשי השמאל, עוד ממשיכים למשוך בעול העבודה אף בליל שבת־קודש — עומדים באופן מוחשי על החזיון החברותי הכביר של הכפר הדתי בארץ־ישראל: כאן פועלים כשרים, שמוציאים כל פירור לחם בעשר אצבעותיהם, אשר בשבת נעשים בני־מלכים ממש, לא לפי הדרש אלא לפי הפשט, החשים את קדושת הזמן והמבדיל בינו לבין זמני ימות־השבוע. יהודים הגדולים בפשטותם, הצוללים לתוך היהדות הנצחית והעמוקה. ואילו במרחק של כמה צעדים מהם, במושב החילוני, נעשים יהודים דומים לבהמות־עבודה רגילות. אין הפסק בזמן. אין תמורה בגוף ובנפש. קח, בן־אדם, מרצע ותרצע את האוזן של הסתדרות פועלים גדולה, המתיי־מרת להיות היסוד ל„עם עובד", שהופכת את חבריה לעבדים. אנשי עין־עירון אומרים, שהם מתקנאים באנשי כפר פינס, הנחים בשבתות. הם מתקנאים — ואין עדיין האומץ לעשות כמותם. עוד מתביישים להודות באסון שהמיטה הכפירה על חייהם. עוד אינם אומרים בפה מלא: טעינו, אבל העתיד שייך לכפר־פינס. אם יהיה כאן עם גדול, מושרש במעמקי אומה, טהור ועשיר־הרוח, מתרבות של כפר פינס הוא יצמח.

על ראש הגבעה עמד באפלה עץ־תפוח ושחק ובכה. שחק על נרות־השבת המזהירים מבעד חלונות טירות הקסמים של יהודי כפר־פינס. ובכה על טירטור המכונות בעין־עירון ועל יהודים העושים בליל זה ולמחרת ביום השבת — בעבודות שונות, קלות וקשות. אבל אל תבכה עצי, אף עין־עירון עוד יפתח את שעריו בפני שבת המלכה. אנו בטוחים בכך. כי זוהי דרך־החיים היחידה.

ג.

שבת־של־חסידות אינה באה לשמש תחליף להווייה ממשית של חסידות. אין תמורה לחיים המופלאים ההם, הארוגים מאלפי פרטים, גדולים וקטנים, שנחרבו בגלות אירופה. המכוון הוא לעורר ענין ליסודות הרעיוניים הנצחיים של חסידות ושתילתם בחיי הרוח וההווייה של התנועה. ההכרה ב„אין מקום פנוי ממנו", שחיות הבריאה דופקת בכל דבר ודבר, יסוד־היסודות לחיי קודש ומוסר. אהבת השם,

השמחה העמוקה והבטחון, רעות ואחווה, הסמכות הדתית־מוסרית בדמות רבי — עיקרים בתנועה של שומרי־תורה ומצוות, בתנועה שמעמידה את הדגש של עליית האדם. ומסתבר, ששבת זו צריכה לשמש כעין הקדמה לשיחות באות, יותר מפורטות ועמוקות, המקנות לפחות יסודות למשתתפים. אף היציאה לכפר משתלבת יפה במטרת הרעיון. בכפר הדתי עובר החזון לשלב העשייה. מוצא מהכוח אל הפועל. זוהי המסגרת המתאימה ביותר לבירור יסודות רוחניים. כל־שכן שבכפר זה שוכן אחד מאצילי החסידות, שבא לתנועת תורה־ועבודה מהמבוע של חסידות, שעוד לפני עשרים וחמש שנה עזב את בית־אדמו״רים המפואר ועלה לארץ להיות איש העבודה, ועתה הוא עובד במשקו בכפר פינס, — הצורך הנפשי ברבי. בסמכות רוחנית מרכזית, שהיא מזיגה של שופט ומורה, מנהיג ואב, הוא שכיוון את עשרות החסידים מהם ששימשו אדמו״רים נודעים, לאותו כפר, שבו שוכן אדמו״ר בכוח ואיש המשק בפועל, שבקצבו הנפשי יש הרבה מיכולת ההשפעה ושבהליכותיו ודבריו וגינוניו יש מיצירת ספירה מיוחדת.

התכנית היתה מגוונת. פרשת עליתו של ר׳ מנדל מוויטבסק לארץ־ישראל. שיעור בהלכה. השפעת החסידות ביהדות המערב. שיחת המשתתפים. סיפורים וזכ־רונות וסיכומים. היה חסר ה,,מאמר החסידי״. משהו מתוך החסידות ולא על החסידות בלבד. אף היו חסרים חסידים במידה מספקת. הכשרון להיות חסיד גדול יותר, כידוע, מהכשרון להיות רבי. אותה האמונה התמה ברבי. אותה הטיית פיסת־היד על האוזן בשעת דיבור הרבי כדי לא לאבד אף הגה קל, אותו הבטחון ללא תנאי וללא ביקורת בסמכות המקובלת — תכונות אלו אינן נרכשות על נקלה. מכל מקום היתה השראה. וזהו העיקר. השיחות של הרבי־החבר, שמוסיף ניגון משלו אף בדברים ידועים, השיחה של ההוגה־דעות מהמערב של השפעות מישרים ועקיפים של המשתתפים, מהם בסיפורים והווי ומהם ברעיון ובגישור גשרים למציאות, הניגונים והריקודים והשיחות בצוות — כל אלו יצרו אווירה, לפרקים בלתי רגילה, והשיגו במידה ידועה את מטרת ההתכנסות, חזיון לא מצוי ביותר הוא לראות עשרות יהודים ויהודיות, רובם ככולם פועלים, יושבים שני ערבים עד חצות הלילה ומאזינים לדברים על החסידות. לאמרות של אבותיה, ואף משתתפים בדיון ותורמים לו את תרומותיהם. התכסויות כאלו במספר־משתתפים יותר גדול, בהרחבת התכנית וגיוונה — יכולות להיות מאורעות רוחניים. כדאי להתמיד בכיכוון זה.

ד.

במשעולי כפר־פינס מתהלכים וותיקים. חברים לקבוצות הראשונות של הפועל המזרחי. אנשי לבב והגות. קשה היא העבודה. איש המושב רתום בעולה מלפנות הבוקר עד שעה מאוחרת בלילה. המשק העצמי הסתעף. אף עובדים עבודות־חוץ.

ואין זמן ללימוד ולעיון, לפעמים אף לא לקריאה קלה. היום היחיד המיועד לעסקי רוח — יום־השבת. זכה הכפר לרב ומדריך רוחני, שהוא למדן ובעל־נפש ואף חבר. בלא מרכאות ובלא שיגרה. כך צריך להיות רב בכפר־עובדים. והם נהנים משיעוריו ההלכתיים — דברי־למדנות המורצים בהסברה טובה ובהתלהבות של בן־ישיבה מתמיד. ביום השבת מספיקים לעיין בגמרא, בפרק תנ״ך, ולהחליף דעות בענייני מחשבה. רבים מהם בנים לחסידי קוצק, סוכאטשוב; בני־ישיבה מישיבות המוסר־נים. מבוגרים בנאמנותם לתנועת־עבודה דתית. הבעייה המרכזית היא איך לבסס את משק המטעים, יסוד היישוב, כדי שיוכלו להשתחרר קצת מעול־העבודה ולהקדיש את שעותיהם הפנויות לדברי־עיון רוחניים.

והמשק נמצא במצב של פריחה. מתוך נסיונותיהם העצמיים למדו איך לתכן את התכניות המשקיות של הכפר. מה להרבות בזריעה ובנטיעה ומה למעט, מה לקרב ומה להרחיק. במרכז המטעים עומד עץ־התפוחים. אורח שבא למקום מופתע משפע התפוחים במקום. תפוחים על העצים ותפוחים על השולחן, תפוחים במרק ותפוחים בלפתן. פירות עגולים, אדמדמים, רעננים, מכל הזנים. פרי שהצליח מאוד באדמות כפר־פינס. ונדמה למסתכל מרחוק על היישוב, שכל הכפר הקטון והחמוד, הטובל בשפע ירקותיו ונטיעותיו, דומה ברעננותו המחייה, בצמיחתו המתמדת, ובעסיסיו המרווים — לעץ עשיר־הענפים ומסורבל תפוחים נפלאים במראם ובטעמם.

עץ התפוח לרגלי הרי השומרון.

הרב שטרנברג על עצמו

ב״ה מוצש״ק לס׳ וזכרתי להם ברית ראשונים, ארבעים יום למטמונים תש״ו לפ״ק כפר־פינס, דאר כרכור, ארץ־ישראל.

לכבוד הא׳ עמנואל גולד, ניו־יורק.

א. מ. נ.,

אחרי דרך מבוא הברכה, מתכבד אני להציג את עצמי ולהשיב על ראשון — ראשון ועל אחרון — אחרון.

שמי — משה שטרנברג. נולדתי באלכסנדריא, מחוז רובנה, פלך ווהלין. עליתי ארצה בשנת תרצ״ה ומשנת תרצ״ט אני נמצא פה, כפר פינס, מושב עובדים של „הפועל המזרחי״.

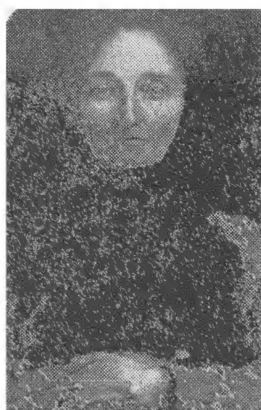
שם אבי — חיים מרדכי; שם אמי — ברכה; אחיותי — ראסיא, רחל דמתקרית רעכיל, חוה, חיה (כולם נשארו בעמק הבכא); שם אחי אמי — ר׳ ישראל שמחה, מת בז׳יטומיר, ור׳ חיים אשר נפטר בעיר קוריץ הסמוכה לנובוגרד־ווליגסק, מקום

שם כיהן בתור דיין ומורה צדק; שם סבי מצד האם — הרב ר׳ משה בן הרב ר׳ ברוך הלוי קוטליאר. בהיותי באלכסנדריא עמדתי שם על קברו של רב סבא, הרב ר׳ אברהם בר׳ משה זצ״ל. כולם: סבי, אביו, סבא דסבא — ישבו על כסא הרבנות באלכסנדריא.

אם אמי התיחסה לצדיקים אשר בעיר אוסטראה, עד להרב הצדיק ר׳ אבא זצוק״ל. אחי סבא שלי מצד האם אינם ידועים לי; יודע אני שהיו אמנם כאלה,

הרב מרדכי שטטרנברג
אביו של הרב משה שטרנברג

ברכה שטרנברג אמו של
הרב משה שטרנברג

אבל שמותיהם ופרטי חייהם ומקום מנוחתם־כבוד לא ידועים לי. אם יזכירו לי, אולי אזכור ואדע. ידוע לי האחד ומיוחד והוא הרב ר׳ אברהם בר׳ ברוך, אשר כיהן ברבנות בעיר ברזדי והי׳ מפורסם בכל סביבתנו. הוא חיבר שני ספרים ,,דרך תמים״ ו״אות לטובה״, שניהם נמצאים אצלי. בהקדמתו לספרו ,,דרך תמים״, כותב אחי סבי כהאי לישנא:

,,עמדה לי בזה זכות אבי זקני הקדוש איש אלקים נר ישראל, אספקלריא המאירה בקשת, נודע בשער בת רבים מו״ה ר׳ יעקב זצ״ל מגיד מישרים דק״ק אניפאליא שהי׳ תלמיד מובהק של הקדוש מופת הדור, נזר ישראל המפורסם לשבח

ולתהלה בכל קצוי ארץ, ר׳ ישראל בעש״ט ממז׳יבוז׳ נבג״מ, ובזכות שאר אבותי הקדושים, יראי אלקים מופלגי תורה זכותם יגן עלי ועל כל יוצאי חלצי...״

עכ״ל של אחי סבי הרב ר׳ אברהם בהרב ברוך הלוי ז״ל.

זה מה שידוע לי בערך ואהי׳ לו אסיר תודה אם יוכל להעשיר את ידיעותי על מקור מחצבתי.

ידידו הבלתי מכירו

מ. שטרנברג

בית ר׳ יומטוב בליי.
משפחות ר׳ יומטוב בליי; בצלאל סודוביצר ויצחק ויסמן. רובם ניספו

הרב משה שטרנברג

דברים שלא נאמרו

התזכרו עוד? אנכי לא שכחתי,
— — — בתוך בית מדרש שומם,
אני הייתי אחרון לאחרונים,
בפנת סתר, על יד ארון הספרים,
לעיני דעך כליל נר התמיד.

בעת ההיא ואני עודני צעיר,
לא פרחה עוד בלחיי נצה רכה —
וימצאוני לילי חרף, זעומי לילות,
על גבי ספר קדמון, קרוע גוילים,
עם חלומות נפשי ופחדי' גלמוד.

(משירי ביאליק)

ידידי ר' נח הציג אותי בפני המסובים בתור נושא משרות אלו ואלו. לא בתוקף אחת מהן הנני משתתף בפגישה. באתי לבאר טובי' כאחד מאנשי אלכסנדריא. שם, באלכסנדריא, בבית המדרש הישן, עמדתי על יד ה„שטנדר" עשרות שנים. בלילי טבת הארוכים, לאורו הקלוש של נר בודד הייתי מדפדף ב„שמות" הקרועים והבלים ושם ספגתי את רוב תורתי החביבה עלי. ועת בין השמשות, בשעה שלא יום ולא לילה הייתי עובר את הגשר. על הגבעות מעבר לנהר הייתי יושב ומתבונן עת השמש שקעה ושם חלמתי את חלומות נעורי. וגם מאז צאתי מן העיר לא בעטתי בה, עברתי ימים וארצות, ראיתי כל מיני אורחות חיים ופה בארץ מצאתי לי מקום מנוחה בין אנשי תורה ועבודה החביבים עלי, נוכחתי לדעת עד כמה עלובים ועגומים היו החיים בעירה ובכל זאת נשארתי בלבי איש אלכסנדריא. ובתוקף זה נמניתי בין הבאים. לבי מלא שמחה להמצא בין אנשי שלומנו. מה נעים לי לשבת בין אלה, שכל אחד ואחת ידועים לי מימי ילדותי. ברם שמחתי היתה עכשו גדולה שבעתים, לו הא' רוזנהק הי' מקבל אז את דברי ידידנו ר' נח בדבר ה„שטיקעלע רש"י". מה נעימה היתה לי המסבה עכשיו, לו המסובים היו בקיאים באגדות המובאות בפרושו של רש"י. איזה תוכן עשיר ומגוון אפשר הי' אז לשלב ולשזר בדברי שיחתנו ולהביע בזה את מיטב רעיונותינו ורגשותינו. כן. א שטיקעלע רש"י. זהו טל תחי'

לנשמת האומה, לקיום האומה. ר׳ שמואל דוד לוצטו באחד ממכתביו שהתפרסם באמרות שד״ל חלק ה׳ כותב: „והנה אנכי לכך נוצרתי: להקים את סוכת האמת הנופלת ולתת כבוד לדרכי מישרים, הלא הם דרכי רש״י ז״ל...״ ובאותו מכתב הוא מוסיף ואומר: „אם ר׳ שלמה יהודה רפפורט — המשכיל שי״ר מהעיר לבוב — יוציא לאור דברי אמת וצדק ויבא להסות תחת כנפי רש״י, אז כמו נגיד אקרבנו ואוהב טהר־לב כקדם אהי׳ לו״.

הלילה לי לבלי להכיר ולהעריך, כי הא׳ רוזנהק בתור דן ומורה דרך יחידי צריך הי׳ למלא תפקידים, אותם ממלאים עכשו פה, בארץ חמשה או ששה מורים. ואם הא׳ רוזנהק הצליח למלא באמונה מקום שלשה או ארבעה מורים זהו שיא של מרץ, עבודה וכשרון גם יחד.

הקשבתי רב קשב לזכרונותיו של הא׳ רוזנהק שנאמרו מתוך חבה והוקרה לנושא ולנושאיו. התקופה שעלי׳ הוא ספר היתה תקופת בין הזמנים, ימי שדוד המערכות. המלחמה העולמית הביאה לפרוק עול הצאריזם וגם לפרוק־יתר של עול המסורת, אשר גם בלאו־הכי לא הכביד כבר ביותר. המהפכה סללה את הדרך לשאיפות חדשות, שהצבור שלנו עדין טרם הספיק לעכל אותן די צורך. העירה עמדה אז על פרשת דרכים. כחות הדרכה לא היו בעירה. אז הופיע לפנינו נציג תרבות אירופה המערבית בדמותו של הא׳ רוזנהק וכאילו זכה מן ההפקר לא רק במפתחות חנוך ילדי העירה אלא גם קבל לידו את הדרכת הנוער הבוגר והמתבגר. בכל תהלוכותיו ודרכיו של „המורה החדש״ ראו דוגמא חי׳ של איש התרבות הצועד בגאון ובבטחה ובמסירותו להגנת כבוד ישראל ראו בן נאמן לעמו. והלא זה הי׳ מקרה מאד נדיר בסביבתנו. איש התרבות ולא רק שאיננו מתנכר לעמו, אלא גם לוחם את מלחמתו. ובזה כבש „המורה החדש״ לא רק את לב הנוער אלא גם את לב ההורים והוכר ע״י כולם למחנך ומדריך. וה׳ רוזנהק לא מעל בתפקידיו. הוא הי׳ כלו דרוך לקראת צרכי השעה הטרופה בה חיינו אז וברוח זה הדריך גם את חניכיו. בתור יסוד לחנוך והדרכה לקח לו הא׳ רוזנהק את תחית עמנו בארצו. אבל שלל הצבעים בהם השתמש הא׳ רוזנהק בכדי לציר את תמונת נוף המולדת הנכספת לקח לו בהקפה מהמחנכים והמדריכים אשר באירופה המערבית. והצבעים הללו שמשו לא רק בתור אמצעי אלא גם בתור מטרה, מגמה. הוא האמין בלא לב ולב, כי תרבות זו של אירופה המערבית — אלי׳ צריכים אנו לשאת את נפש האומה. ברכוש זה נצא מארץ גלותנו, נעלה ונגיע לארץ האבות ושם נטע זמורת־זר זו באדמת המולדת. „ואל ישיאך לבך לחכמת־יון הנותנת פרחים יפים״, אומר ר׳ יהודה הלוי בספר „הכוזרי״. ונחמד הוא העץ להשכיל — הי׳ ר׳ וולף פנחס׳עס מפרש לפי באורו של מנדלסון, „נחמד הוא העץ להסתכל בו״, וזהו גם פרושו של אונקלוס הגר.

אמנם נחמד הוא עץ הדעת למראית עין. רבים חללים הפילה בישראל תרבות זו, תרבות הגויים, מאלה אשר שגו באהבתה. הא' רוזנהק הזכיר כמה פעמים את זכרו של המשורר טשרניכובסקי ז"ל, כי זאת האמונה בתרבות הגויים היתה פעם גם אמונתו של משוררנו דגול זה. שירו של טש. „אני מאמין" והחרוזיו: „כי עוד אאמין גם באדם, גם ברוחו, רוח עז" הקדימו בכמה וכמה שנים. השיר הזה ראה אור בשנת 1892. תקופה זו תקופת סוף המאה ה־19, היתה תקופת שפע של אמונה. אנשים האמינו בנציונליזם ובסוציאליזם ובכל מיני איזמים, בכדי לחפות על יצר לבם הרע. גם את שם היהדות שינו אז ליודאאיזם בכדי להתיר אותה לבא בקהל־הגויים. עם סיום המאה שעברה נסתיימה תקופת האמונה באדם והתחילה תקופתו של ברוך ממגנצא. ואנחנו ילודי המאה העשרים הננו בני תקופה זו, תקופת ברוך ממגנצא. ועת הגיעה המאה הנוכחית לשנות בינה, לשנת הארבעים לימי חיי חלדה, הגיעה תקופה זו למרום פסגתה.

הא' רוזנהק הזכיר כמה פעמים את המלה ,מקרה' „במקרה קרה מה שקרה". האומנם כל ימי חיינו נתונים בידי המקרה ? הרמב"ם בספרו יד החזקה כותב : „ואם תלכו עמי בקרי, תגידו, אמנם מקרה הוא זה, אף אני אלך אתכם בחמת קרי". לא יד המקרה היתה בנו, אלא יד תרבות אירופה הכתה והוכתה מכה אנושה. אין זה מקרה שכנופית מרצחים השתלטה על רחבי אירופה. נחלי דם ודמע שנשפכו במשך שנות ה־40 מהמאה הנוכחית — זהו הקציר של עבודה רבה בשדה החינוך באירופה, זהו היבול של תרבות מסולפת, תרבות מזויפת. קרבנותינו — לא קרבנות כנופית מרצחים המה אלא קרבנות תרבות של רצח ושוד, קרבנות תרבות של שקר וצביעות וזוהי תרבות הגויים, אשר בפניה כרע ברך משוררנו הדגול טש. ז"ל. לא לחנם הוריד קלויזנר דמעה על קברו של המשורר החולם ומאמין באדם. לנגד עיני קלויזנר היתה סתימת הגולל על תקופה שאין אחרי' המשך. במס' סוכה מסופר כי בעת שמחת בית השואבה היו נוהגים לומר : „אבותינו אחוריהם אל ההיכל ופניהם קדמה לשמש ואנו לי־ה עינינו" גם אנחנו כמוהם נגיד : אבות משוררינו פניהם אל מול פסל אפולו ואחוריהם להיכל ה' ואנחנו קרבנות המאה ה־20 נפנה עורף לתרבות ארורה זו ששמה תרבות אירופה ונכון את פנינו כלפי היכל ה' אשר בירושלים עיר הקודש, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים.

ממכתביו

ב״ה, כפר פינס, יום ב׳ לס׳ ויברך אלקים את נח ואת בניו, כ״ו תשרי שנת תשא״ג לפ״ק.

ידיד יקר ונכבד !

ביום צאתי מבאר־טובי׳ שמתי פעמי לירושלים עיה״ק. חזרתי לכפר עם חשכת ליל הושענא רבה. ימי החג עברו בהלולי וחנגי לקיים מה שנאמר: והיית אך שמח. יום השבת, שבת בראשית הי׳ כעין המשך לחג. ואחרי עבור כל זה, בנוח עלי רוחי עלה על לבי זכר הערב, אותו בלינו יחד במסבת רעים. ואז התעוררו בי הרהורי תשובה. אולי צדק הא׳ רוזנהק בהצעתו לקיים איזה שהוא קשר בין יוצאי עירנו. מובן שאין מקום לדבר על חברת מניות. כל דבר שיש בו צררא דממונה — נפש היפה סולדת בו. ביום שידובר בהצלת שארית ישראל, אם נזכה לשמע, שעוד נשאר מי שהוא לפליטה — אז, כל אשר לאיש, יתן בעד הצלת נפש קרוביו, אבל כל אגוד יכול להיות לתועלת בעת מצוא. ולו בנו מרדכי, החביב על כלם, הי׳ רוצה לקבל על עצמו תפקיד עורך, אולי אפשר הי׳ לקיים את הקשר ע״י זה אשר מזמן לזמן, פעמים בשנה נוציא לאור איזה ,עלים לתרופה׳, בהם יסופר על המוצאות אנשי עירנו בארץ וגם הרהורים, זכרונות ומחשבות על העבר ועל העתיד. ואולי אפשר הי׳ ע״י זה לבוא בקשרים גם עם בני עירנו אשר מעבר לאוקינוס ולהפיק תועלת בשביל אלה, שאפשר יהי׳ לעזור להם. הפעם אפשר הי׳ לרכז חומר על הפגישה שהתקיימה. פגישה מוצלחת או בלתי מוצלחת שמה פגישה וראוי׳ לשימת לב. מימון הוצאה חד פעמית לא הי׳ עולה בקושי.

הרהורי תשובה אם חודרים הם ללב אנוש — אינם מרפים ממנו. גם הפעם נדמה לי, כי הפרזתי יותר מדי בזלזול החלק המלולי של הערב ההוא. בזמן האחרון הנני סגור ומסוגר בקרבי וקשה לי לשתף צבור רחב בהרהורי וזכרונותי. (גם כאן אם מזדמן לי להופיע בפני קהל עדתי או בפני קהל חברים הנני בוחר לי נושא מופשט, שאין בו שום מקום להשתפכות הנפש). וברצות האיש לחפות על מחשבותיו ולהסתיר את רגשותיו הוא נתקל בקשיים וסופו, שמוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן. תשובה מועילה זאת היא ,,תשובת המשקל״, למשל מי שחטא בפישוק שפתים

המורים לזר עם תלמידי כיתתם

מימין: רבקה, אמו של אברהם רענן; א. סטרץ', י. גולדורין,
ש. מלינסקי — כולם יוצאי אלכסנדריה, חברי קיבוץ גל־און.

תיקונו לקבל על עצמו את השתיקה לזמן מסוים והחוטא בקימוץ שפתים — תיקונו ההפך מזה ומי שנכשל בשני אלה גם יחד תקונו מהו ?

לכן אמרתי, הבה אכתוב על גליון בתור דברים שלא נאמרו קטע ממה שהרהרתי אז ואם תחליטו לקבל את הצעתי בדבר הוצאה חד־פעמית תביאו תחת מכבש הדפוס (סגנון הסופרים מתקופת ההשכלה) גם את הקטע מדברי שלא נאמרו בדבר הוצאה חד־פעמית ומרדכי ישנס את מתניו ויוסיף על שירו גם דברי פרוזה, תודיעו לא' רוזנהק את החלטתכם ואז גם הוא לא יסרב מלהמציא בכתב דבריו שנאמרו ואם מה' יצא הדבר תזכה ההוצאה לראות אור בחג האורים, הוא חג נצחון המעטים על הרבים, הטהורים על הטמאים.

כברכת שלכם ברעות וידידות

מ. ש.

נ. ב.

איך עברו ימי החג אצלכם ? לפי העתונות רבה השמחה השנה בארץ. בין בני הישיבה נפוץ שיר, ששרים בערך במנגינת שחקי, שחקי...

מי יוכל לחיות ככה,
מבלי הבין את כל זאת
אם לשכח ולשמח
או לזכור הכל ולבכות.

וחרוז אחד מאותו השיר :

יתכן שהצדק עם אלה היודעים סוד השכחה וטעם השמחה.

הנ"ל.

הרב משה שטרנברג

מדע ודת בחינוך

אף המבקרים והשוללים מוכרחים להודות, שערך גדול היה לדת בחיים ובהיס־טוריה ותוצאותיה גם כיום מרובות וחשובות הן. לפיכך לא יתכן בשום אופן להבין ולהעריך את החיים בלי להביא בחשבון את פעולת הדת והשפעותיה. אם אנו רוצים להכין את ילדינו להכרת העולם הטבעי והאנושי, בהשתלשלותו ההיסטורית

ולהערכת החיים בכל גלוייהם הרבגוניים — ברור שבשום אופן אי אפשר לנו להעלים מעין הילד את החזיון הדתי העומד ממילא תמיד לנגד עיני הילד. הילד רואה ושומע שיחות, ויכוחים בעד הדת וכנגדה, הילד מתבונן אל החיים ורואה, שיש אנשים מאמינים המוסרים את נפשם על קדושת דתם, הוא גם קורא בהיסטוריה בענינים אלה, הוא גם שומע על אמונות שונות, בעלי אמונות שונות. כל זה דורש בירור, וחזיונות חיים כאלה אינם יכולים להדחות בקש.

ולא גם לפי דעת המבקרים השאלה במקומה עומדת, איך ובאיזה אופן הצליח החזיון הדתי למשוך אחריו את כל האנושות כולה במשך אלפי שנים. הלא היו ביניהם רבים וכן הכמים, פילוסופים שגם מניחי היסודות של הפילוסופיה המודרנית למדו מהם, ורובם ככולם במשך אלפי שנים נגררו אחרי החזיון הדתי. וגם את הדור הצעיר עלינו להכניס לתוך תוכיותה של אותה השאלה, לתת לו את היכולת להכיר ולתפוס את הענין הנדון תפיסה פנימית, מקורית, יסודית ולא תפיסה חיצונית, שטחית. ומי יודע איך יתיחס הדור הצעיר אל חזיון זה ששמו „דת" אחרי שנקנה לו ידיעה יסודית בכל רחבי שטח פעולת הדת במשך אלפי שנים? אולי את הכח העיקרי, את ה„אתא קלילא", שבה יצר הבורא את יצירתו. בשום אופן אין לנו למנוע מאת חניכינו את האפשרות הפנימית לעמוד בעצמם על הערכת החזיון הדתי וכל בקורת אמיתית דורשת ידיעה למפרע. צריך לדעת את הדת בכדי להעריך אותה הערכה ביקורתית־מדעית. את הבלתי ידוע אי אפשר להעריך ואי אפשר לבקר. וכל מי שאינו מכיר הכרה פנימית את הדת, אינו מכיר הכרה פנימית את החיים האנושיים כולם.

ידועה היא דעתם של אלה האומרים שהגורמים העיקריים בדברי ימי עולם הם הגורמים הכלכליים, וכל עניני העולם אינם אלא תולדות המצב הכלכלי ולפי זה גם התופעה הדתית הריהי רק תולדה מחוייבת של מצב כלכלי ידוע, אבל התולדה הזו נעשתה במשך הזמן אב להרבה, הרבה חזיונות בחיים. ואף מצד השקפה חמרית זו צריכים להבין לא בלבד את היסוד הכלכלי אלא גם את הבנין הרוחני שהלך ונבנה על גבו בהשתלשלותו ההיסטורית. ובכן ברור, שבגלל כל זה החינוך מוכרח לקבל הכשרה נפשית והגיונית, להכיר ולהבין את כל תולדות הדת והשפעתה בחיים.

כל זה בנוגע לחינוך סתם ומה שנוגע לחינוך עברי, לאומי, הלא אין להעלות אפילו על הדעת, שמי שהוא ידע להעריך הערכה אנושית את גלגולי חיינו, את כל תלאותינו, את הקדושה ומסירות־הנפש במשך כל הדורות בדברי ימי עם ישראל, בלי ידיעה והרגשה דתית. תלמיד עברי שלא טעם טעם דתיות, לא יוכל אף פעם להעריך הערכה נפשית את הנביאים, את רוחם ופעולתם, את התנאים והאמוראים, את הקבלה ואת החסידות ואת כל הקדושים לאלפים ולרבבות שעלו על מזבח קדוש־השם והאומה. תלמיד עברי שלא קבל הכשרה נפשית מתאימה אף פעם לא יוכל לתפוס

ולהעריך את התנועות המשיחיות שתפסו מקום כה חשוב בהיסטוריה שלנו, ואת כל חזון הגאולה. שאיפותינו ותקוותינו. כיצד יכולים לכנות את החינוך בשם „לאומי" מבלי לתת הכשרה מתאימה לחניכים להרגיש את תולדות ישראל ולהבינן. ודעת ההיסטוריה במובן זה אין פירושה דעת הגיונית־אובייקטיבית, אלא דעת סובייקטיבית, דעת התלויה במצב הנפש יותר משהיא תלויה בידיעה ראציונאלית. ובמקום שהערכה דתית חסרה בנפש, שם פגומה ההכרה הפנימית של ההיסטוריה שלנו. לא די בזה, שנספר לתלמידים שהיו דורות ובני ישראל עלו על המוקד ולא בגדו באמונתם. צריך להכין את הילד שיתפוס תפיסה את החזיון המוסרי הנשגב הזה. בכדי לחדור אל עצם החזיון הנעלה של מסירות־נפש, צריכים אנו להעמיד את עצמנו, לכל הפחות בדמיון, באותו מצב מקדשי־השם, ולצייר בדמיוננו מה היינו עושים אנו, לו היינו במצבם? והרגשה כזו, תפיסה כזו אי אפשרית בלי הכשרה חינוכית־דתית. הכשרה דתית תובעת גם נפשו של הילד. כל אותם חזיונות החיים, שהובילו להתגלות הופעתה של הדת, כגון הפלא, הפחד, רזי החיים ותעלומותיהם, חזיונות הטבע הבלתי מוכרים, המרחב והנצח הבלתי־נתפסים — כל אלה פעולתם כבירה בנפשו הרכה של הילד והם מעוררים בקרבו את הרגש הדתי בכל תוקפו. והרגש הזה זורם אל ההכרה ותובע בירור והבנה. ואין לנו שום רשות לפטור את עצמנו מלטפל בעידונו של הרגש הדתי הזה, שהולך ונוצר מאליו בעמקי נשמת הילד. להיפך, כל מי שיש לו איזה רגש של אחריות בקרבו יבין שאינו בן חורין מלטפל בעידונו של אותו הרגש, אותה ההשגה הדתית, לא הדת המופשטת דורשת חנוך וטפול, הילד גופו דורש את זה בדומיה ולפעמים הוא גם תובע בפה, שלא יסיחו דעת משכלול הצד הדתי שבחייו.

והנה החרדים הוציאו פעם מחנוכם את למודי המדע מפני ניגודים אל הדת, והחופשיים רוצים להפקיע את הדת מפני נגודה אל המדע. לא מאתמול הוכר הניגוד שבין האמונה ובין החכמה, בין הדת ובין המדע. נגוד זה מונח לא בטעות המדעית ולא בטעות הדתית. הניגוד מונח בעצם החיים. החיים והעולם מלאי נגודים הם ובני אדם צריכים להכיר את הניגודים האלה ולהבחינם. מהכרת הניגודים ומהבלטתם באה שלמות החיים. לא את שלות הרשעים אנו מבקשים בחיים. טובים הם יסורי הצדיקי הפנימיים הבאים מתוך הנגודים בחיים. יסורים כאלה אינם נותנים לשבת במנוחה והם מעוררים בנו את הכוחות להרגיש, לחשוב ולפעול. שלמות החיים אין משמעותה שלמות של פשטות בלבד, הרבה התרחקנו כבר מן הפשטות הקדומה. התפתחותם של החיים כלולה בהסתעפותם לחזיונות נגדיים שונים ומעולם לא עכבו הנגודים את מהלך החיים, אלא להיפך, הניגודים דחפו את גלגלי החיים והצעידום קדימה. יותר מדי מרבים לדבר בתוכנו על הקרע שבלב כעל אסון נורא בחיים. קרע זה טבעי

הוא אצל מי ששאר־רוח לו. גם לימודי המדע מלאים ניגודים. ככה הולכים ונבנים החיים והעולם. המכשולים על דרכם של כל אלה, שהתאמצו למצוא פתרון של שלום בין האמונה ובין החכמה בין המדע ובין הדת, מונחים במה שהשתדלו להקהות את חודו של הניגוד שבין שני חזיונות החיים האלה, בה בשעה, שדוקא הבלטתם תביא גם את אחדותם. בימינו אלה הובלטו למדי הניגודים שבין שני אלה, ושניהם הוכרו למחויבי המציאות, שאין אנו רוצים ואין אנו יכולים להפטר מהם. אנו צריכים לתפוס ולקבל את העולם והחיים כמו שהם עם ניגודיהם ולבקש את אחדותם בעולמנו הפנימי. וגם בזה עומדת לעזרתנו הגישה הדתית. אחדות מוחלטת בכל כוחות הבריאה. אלה ואלה דברי אלקים חיים.

קבוצת בר־כוכבא עם ש. רוזנהק

שמואל רוזנהק - המחנך והמנהיג

שמואל רוזנהק, ח. נ. ביאליק,
מנחם גלרנטר

משמואל (רוזנהק) אל שמואל (יזרעאלי)
העתק ממכתבו האחרון של שמואל רוזנהק ז״ל.

ר׳ שמואל ידידי. ערב ראש השנה תש״ל.

בני קרא באזני את כל המגילות לארכן ולרחבן ויתכן שאבטל את רצוני מפני רצונך, כדי לכבד גם את זכרה של שיינדל ז״ל, שלצערי איני יכול להשתתף באזכרה, בגלל חולשת הגוף.

אהיה מוכן להשתתף במאמר בשם „אלכסנדריה של מעלה״, אם לא תשנו בו דבר בלי הסכמתי ואם ישמש כפתיחה לספר. „תנאי״ שלישי הוא, כמובן, שאבריא במהרה. אין בי כח להמשיך ואמהר, לקראת השנה החדשה הבע״ל לברכך בבריות גופא ובנהורא מעליא.

יהי רצון ששנת תש״ל — תביא שלום לעולם וישראל תשכון לנצח.
שלך בחיבה רבה, שמואל

שמואל רוזנהק (1894—1969)

מחנך ועורך עברי, נולד בנדבורנה (גליציה) בשנת תרנ״ד (1894) בבית ציוני, בו שלטה השפה העברית. עודנו נער עשה את צעדיו הראשונים בכתיבה עברית.

לאחר שגורש מבית־הספר בגלל פעילות ציונית המשיך את לימודיו בצ׳רנוביץ. סיים את הפאקולטה למדעי־הרוח באוניברסיטת וינה. לימד בבית־הספר ,,תרבות״ ברובנה לאחר שהותו חמש שנים באלכסנדריה. ניהל רשת החינוך העברי בפולין וערך את כתב־העת החינוכי ,,מסילות״.

באדר תרצ״ו (1936) יסד בווארשה את עתוני הילדים המנוקדים והמצויירים ,,עולמי״ ,,עולמי הקטן״ (לילדים קטנים) ו,,עולמי הקטנטן״ (לטף). אותם ערך עם א. אינדלמן, עד נפילת פולין בידי הנאצים. היה זה נסיון ראשון ויחיד כמעט להוציא במקביל שלושה עתונים לקבוצות גיל שונה.

עלה לארץ ב־1940; כיהן שנים רבות כראש המחלקה לתרבות בעירית חיפה והשתתף ביסוד המכון האוניברסיטאי בעיר.

מת בחיפה בי״ח בתשרי תש״ל (30.9.1969).

נח עירוני

תחנתו הראשונה של שמואל רוזנהק

ראשית ,,התגלותו״ של שמואל רוזנהק כמחנך ומנהיג היתה בעיירתנו הקטנה אלכסנדריה.

שעה שה. נ. זק״ש ואלימלך בליי, מיסדי ,,החדר המתוקן״, עזבו את העיירה אלכסנדריה פסק ,,החדר״ מלהתקיים. בעיית החינוך והקנית השכלה לילדים החריפה; שוב לא היינו רגילים לשיטת המלמדים וה,,חדר״ מן הטיפוס הישן, וחדשים שיבואו במקומם של שני האריות, בליי וזק״ש, לא נמצאו לנו. באין ברירה נשלחו ילדים בהלקם ל,,חדרים״ השונים ובהלקם לבתי ספר רוסיים.

לנו, לחבורת הורים צעירים, קשה היה להשלים עם כך. ביקשנו להקנות לילדינו חינוך עברי ולאומי ומאידך גיסא סירבנו לחזור אל ,,החדר״ המסורתי הקופא על

שמריו. אלא מפני שילדינו קטנים היו וצעירים, לא הטרידתנו הבעיה ביותר. בינתיים פרצה מלחמת העולם (1914) ושוב לא דאגנו לרוח אלא היאך להציל את נפשנו.

רבים עזבו את העיירה בלחץ המאורעות והנשארים, נתונים לדאגות יום יום לא נתנו דעתם כלל על עניני תורה והשכלה.

כך ירדה בעיית בית הספר מן הפרק.

בשלהי 1917, כאשר רוסיה חתמה על הסכם שלום נפרד והאוכלוסיה התחילה כביכול „לנשום" ביתר חופשיות, נתכנסנו, מספר הורים צעירים, לדון בעתיד החינוך של ילדינו. החלטנו להקים מחדש מערכה כל שהיא של בית־אולפנא. כמובן כי רובנה היא המרכז, בו אפשר להוודע על הנעשה בשטח זה.

וקרה המקרה ובזמן ביקורו ברובנה, של אחד מחברינו, יואל קיפר, אב לשלושה, שמע על בחור צעיר אקדמאי, המחפש מישרת מורה בעיירה קטנה, מסיבות בטחו־ניות. יואל הביא ללא שהיות את הבחור. לעיירה, אסף מיד קבוצת הורים והציגו לפניהם. והבחור צעיר ויפהפה, לבוש ספק גימנזיסט ספק סטודנט. מדבר עברית או ספק יידיש ספק גרמנית. מוצאו מגליציה (נדבורנה), שירת בצבא האוסטרי, נשבה ע"י הרוסים, ברוח מן השבי והגיע, בדרך שהגיע, לרובנה.

הימים ימי חג הסוכות. בשמחת תורה הזמנו אותו למנין הציוני ולאחר התפילה עלה הבחור ונשא נאום על התורה שבימים ההם, ההשכלה של הזמן החדש והתרבות הכללית. כל אלו כחוליות בשרשרת, והשרשרת כולה שזורה ודבוקה באהבת ציון ובחלום הגאולה.

ידענו, כי זה האיש המתאים לנו. ואכן, מיד באיסרו חג שכרנו בית, אספנו כמה תלמידים והכרזנו על פתיחת בית־ספר, ב„ניצוחו" של הבחור דנן.

בתחילת קשתה עליו המלאכה, ספרים לא היו, תכנית קבועה לא היתה והילדים טרם התרגלו למשטר וסדר של בית־ספר, אלא ששמואל מצא תושיה ועצה והתגבר על הקשיים, המשיך להורות ותוך זמן קצר הפכו הילדים מאושרים בבית ספרם ואוהבים את מורם ונהנים מתורתו ומדרך הוראתו.

והוא מורה לכל ומלמד הכל בעברית חיה. יידיש הס מלהזכיר. הוא מלמד תנ"ך, ספרות עברית, שירה וזמרה, התעמלות, חשבון וציור וכו׳. כל אשר הוא עצמו יודע מבקש הוא להקנות לתלמידיו.

יום אחד, בפתאומיות מפתיעה, פתח במבצע השכלה למבוגרים. כמעט מדי ערב היה מקיים הרצאות פתוחות על נושאים שונים ובמיוחד על נושאי הציונות. לימים הקים את ארגון „החלוץ" באלכסנדריה ועורר התלהבותם של בעלי בתים וצעירים כאחד, עד אשר כמעט כולם ראו עין בעין: הנה ארץ־ישראל. באו בדברים עם בעל־אחוזה שבסביבה וחכרו אצלו שטח קרקע לעיבוד חקלאי, רכשו שני סוסים,

„צבי" ו„נשר", דברו אתם עברית, והחלו בהכשרת הקרקע וב„הכשרה" לקראת עליה ארצה.

מראה מרהיב עין היה לראות את ה„זקנים", ולא כל שכן את הצעירים, בעבודתם בשדה, בחריש — ובקציר, לשמוע שירתם העברית מלאת הכיסופים, להתחקות אחרי תנועותיהם הזריזות, ידיהם המיובלות ופניהם שנשזפו בשמש וברוח, ושוב לא היה צריך דמיון רב כדי לראותם בעתיד הקרוב בשדות ארץ־ישראל ובמושבותיה.

שמואל מצא בעיירה את הסדן מוכן להלמות פטישו ותוך זמן קצר היתה העיירה כולה טבולה השכלה, תרבות וציונות.

ב־1918 תחת שלטון פטליורה, כאשר היה הכרח לשמור בלילות על העיירה מפני התנפלויות של כנופיות מכנופיות שונות, היה זה שמואל שאירגן את השמירה, דאג לאמצעים והיה ראשון לשמירה ולסכנות, וכאשר פטליורה הירשה לבחור „קהילות" — שוב מנהל שמואל את הבחירות ודואג שהכל ייעשה כמקובל בעולם הגדול.

יחד עם פעולותיו הצבוריות השונות אינו מזניח שמואל את בית־הספר. אדרבא, הוא מגביר חילים ומחדש חידושים הרבה. הוא עורך בקביעות הצגות תיאטרון בעברית בהן משתתפים התלמידים, וכל תושבי העיירה, זקנים וצעירים, ממלאים את אולם ההצגות — להנאתם ולשמחתם.

בית הספר מתרחב ומונה כמעט את כל ילדי העיירה. שמואל מזמין מורים ומורות ובעזרתם הוא עורך מערכת שיעורים, כיאה לבית־ספר מסודר ומושלם.

כל הסביבה מקנאה באלכסנדריה; לבית ספרה, הליכותיו וסדריו יוצאים מוניטין בעיירות אשר מסביב ורבים הילדים מעיירות סמוכות הבאים לאלכסנדריה ללמוד בבית הספר.

ביזמתו עלו לארץ־ישראל החלוצים הראשונים מן העיירה; הוא מאושר לקרוא מכתביהם ולראות בכך חלק מחלום שהתגשם לעיניו.

כאשר בית־הספר כבר היה מבוסס דיו, עזב שמואל את העיירה ועבר לגימנסיה „תרבות" ברובנה, משם הוא עובר לורשה ומתמנה מנהל „תרבות" בפולין. משתתף בקונגרסים הציוניים ושמו מתפרסם בפולין כולה.

אלא ששמואל אינו שוכח את אלכסנדריה ואינו מפסיק קשריו אתה, בכל הזדמנות שמזדמנת לו הוא מבקר בעיירה ומרגיש בה כבן־עיר לכל דבר והוא אמנם זוכה בכבוד, אהבה, ידידות והערצה מכל תושבי העיירה.

כל תלמידיו העריצוהו וראו בו גואל, לו ודאי חייבים רבים מהם את דבר היותם בישראל, כי הודות לו הם ספגו את רעיון הגאולה והעפילו לעלות בטרם שואה.

בקונגרס הציוני האחרון שלפני פרוץ מלחמת העולם השניה השתתף גם ידידנו שמואל רוזנהק, וכאשר פרצה המלחמה מיהר לורשה לאשתו ולבנו הפעוט. לורשה

הוא מגיע ממש ברגעים האחרונים לפני שפרצו לתוכה גייסות־היטלר, אך הוא מצליח לברוח יחד עם אשתו ובנו מורשה — ללודמיר, אל הורי אשתו. זמן מועט לאחר בואם לשם נכבש המקום ע״י הצבא האדום ושוב רצים שמואל ומשפחתו, והפעם לוילנה ומשם הלאה ואחרי ריצה מבוהלת על פני ערים וארצות במשך שנה שלמה הוא מגיע סוף סוף לארץ־ישראל.

אנשי אלכסנדריה חייבים תודה לשמואל רוזנהק, אותו בחור צעיר שבא מאי־שם ועיצב דמות דור שלם בעיירה והשפיע רבות על כל תושביה. הוא אשר קרע לרווחה אופקים חדשים לרבים מאתנו והוא, אשר הפיח בהם את השאיפה לשחרור, לחופש ולבנין עתיד יותר נאה.

אכן, חייבים אנו תודה לשמואל רוזנהק, אך היה זה הוא, שפסק פסוקו על עצמו ועלינו: „זרעתי על אדמה פוריה ולכן זכיתי ליבול ברכה״.

שמואל יזרעאלי

האיש ומפעלו

לנו, בני אלכסנדריה, נעשה השם רוזנהק — שם נרדף לאלכסנדריה, ומובטחני שגם לרוזנהק ישמש השם אלכסנדריה, למגדל אור לכל ימי חייו והקשר בינו ובינה אף פעם לא יינתק. ולא לחינם: השפעת גומלין רבת־ערך היתה כאן. הוי אומר שאלכסנדריה שלנו קבלה הרבה מרוזנהק המורה, המחנך והמדריך, אולם לא פחות נתנה גם היא מצדה לרוזנהק. לא חלל ריק מצא ולא על צחיח סלע זרע, כי מצא לפניו עיירה קטנה בעלת תרבות עברית וציונית. למזלנו ואולי גם למזלו רצה הגורל, שבן־תרבות אירופה המערבית ובעל חנוך עברי, וציוני יזדמן עפ״י מקרה־נדיר, בשלהי מלחמת העולם הראשונה, לעיירתנו, שלפני ששים־שבעים שנה, בערך, קם בקרבה דור־ההשכלה, שהתחנך, נוסף ללמודי הקודש, גם על ספרי ריב״ל: „בית־יהודה״, „זרובבל״ ו„תעודה־בישראל״, על „תולדות־הטבע״ של פרופ׳ לנץ בתרגומו הנפלא של אברמוביץ (מנדלי מו״ס). ובספריה, שהוקמה על ידו ושהורישה לדור הבא, נמצאו ספרי מאפ״ו, קלמן שולמן, פרץ סמולנסקין, גוטליבר, יל״ג ועוד. דור זה קבל תורה מפי וואלף גולדארבטר, חיים ניסן זק״ש, אלימלך בליי ונפתלי זיגלבוים. בני הדור קבלו חינוך עברי וציוני ומקרבם יצאו עסקנים ציוניים וצבוריים למופת.

ובין אלה — הוריהם של תלמידיו וחניכיו של רוזנהק לעתיד לבוא. בימים הראשונים, אך הספיקו לתהות על קנקנו, נוכחו לדעת, שלפניהם צעיר עברי נלהב, בעל תרבות ומסור בלב ונפש לאידיאלים של העם והסכימו בלי כל הסוסים למסור בידיו את בניהם, שיחנכם ברוח התרבות העברית והציונית. רוזנהק, בא לאלכסנדריה בזמן חילוף משמרות ושידוד־מערכות, כשבתי־הספר והחדרים היו סגורים למחצה והילדים הלכו בטלים.

הוא מצא באלכסנדריה נוער ציוני תוסס אמנם, אולם בלי הדרכה מתאימה. ילדים בגיל בית־הספר והגן ללא חנוך מאורגן.

היה לו כר נרחב לעבודה פוריה בשדה החינוך, בציונות וצבוריות. במשך הזמן נעשה אזרח נכבד בעירתנו ורוח החיה בכל. לא היה מוסד ציוני וצבורי בעיירה, שלא השתתף בו, החל מועד־הקהילה, הועד האמריקאי מטעם הג'וינט, הגנה וכו'. נעשה ידידם של כלם ומכובד על כלם, למן ילדי־הרחוב, שהצביעו בעברו ברחוב: „הנה המורה שמואל הולך". ועד „עמך".

שיריו, ששרו בבית־הספר מצאו הד גם ברחוב וגם בבית. להרצאותיו המעניינות בבית־העם ולנאומיו בבתי־הכנסיות, באו בהמונים והטו אזן קשבת לדבריו, כי הכל, בלי יוצא מן הכלל, העריצוהו.

משפחותיהם של האחים בנציון (בניה) ונח גורודצר (עירוני)

הסתדרות ה„חלוץ" באלכסנדריה נוסדה על ידו. וראוי לציון מיוחד נסיונו הנועז להקים כעין חוה קטנה על חלקת אדמה, שחכר בכפר „זברול", הסמוך לאלכסנדריה, שנקראה „הפרוזדור" לארץ־ישראל.

גויי הכפר הופתעו בראותם, ש„יהודוני" אלכסנדריה חורשים את אדמת בעל האחוזה והסתכלו מתוך סקרנות בעבודתם; אמנם, מתוך גיחוך, בזמן הראשון, שכן טרם התמחו אלה בעבודה והמחרשה „קפצה" לעתים קרובות מתוך התלם, אולם המציאות באה וטפחה על פניהם, כי הבחורים שלנו למדו עד מהרה: החלקה נחרשה, נזרעה ונקצרה. ובשירים ארצישראליים הובילו את האלומות לגורן.

מאיר עירוני

שמואל רוזנהק ואנחנו

בי"ח חשון תש"ל התקיימה אזכרה למורנו שמואל רוזנהק ז"ל, או כפי שכונה על ידינו „המורה שמואל".

הנואמים באזכרה ייחדו את דבריהם בעיקר לרוזנהק הישראלי — החיפאי, רק אחד מהם עמד על דמותו כפי שאנו הכרנוה. דמות משולח שהופיע לפתע בעיירתנו כשבשורת הגאולה בפיו.

האזכרה העבירה אותי לעולם רחוק אך כה קרוב ללב כל אחד מאתנו — עולמה של אלכסנדריה. עולם שבמרכזו ניצבת דמותו של ה„מורה שמואל".

הנה אני ילד קטן, אחד מבין אלה שנכח בפגישה הראשונה אתו. שזכו להיות תלמידיו הראשונים, השיר התמים הראשון שהמורה לימד אותנו „אמא הלכה אל השוק לקנות צרכי שבת" מהדהד עדיין באזני כלחן נפלא שהשרה אוירה מיוחדת במינה של חג ותקוה לימים יפים, אוירה שאיפיינה את כל התקופה הארוכה בה שהה המורה בעיירתנו.

הנה בית הספר שלנו על משכנותיו השונים, דירה בבית חנה פייגה, סוסיל יוקלזון, בית יהושע צוונציג ועוד ואחרון אחרון „בית העם", הבית של אידיכע, ששימש במשך שנים כ„היכל התרבות" של העיירה. הבית שבקצה של הרחוב הראשי („רחוב התיאטרון"), שגבל כמעט עם ה„גויישע גאס" שנמשך עד פוחווע

והלאה. פסיעות מעטות ממנו — משתפך מעין להורין בין גן הירק של הבורסקאי וחוף הרחצה של הנשים. מאחורי הבית היתה תעלה עמוקה שהסיבה להתהוותה אף פעם לא היתה נהירה ומעברה מרחב אין סופי של שדות תבואה והדרך המובילה לבית הקברות היהודי שטבל בעצים וירק וכולו אפוף מסתורין.

את הבית הורישה אידיכע — על אף היות התנה יענקל אידס ממתנגדי הציונות וכל מה שקשור בארץ ישראל — בהשפעתו של „המורה שמואל". ומשמתה שבעת ימים, נערכה לה, ביזמתו של „המורה", הלוויה „ממלכתית" כשכל ילדי בית הספר מלווים את הארון ובפיהם שירת הספד „בכה ישראל" שהוברה לאחר מותו של הרצל...

אחת מתכונותיו המבורכות של „המורה" היה הכשרון להתחבב על תושבי העיירה מכל השכבות ולרכוש את אמונם, ומלחמת „המעמדות" שהיתה קיימת אז בעיירה (התגרות שפרצו לעיתים בין „האצולה" וה„פרולטריון", בייחוד לאחר התפילה בבית הכנסת) לא הפריעה לכך כלל וכלל — ולאו מלתא זוטרתא היא.

משנתו של „המורה שמואל" התבטאה לאו דוקא בהקניית תורה לשמה אלא בהקניית ערכים על פי שיטתו ודרכו המיוהדות.

לימוד התנ"ך, הספרות והשירה העברית כוונו על ידו לאפיק של חנוך לאומי. את האהבה לארץ ישראל החדיר באמצעות הצגות של נושאים לאומיים, דקלומים, צופיות, בשילוב עם טיולים בחיק הטבע ביערות ובשדות, ובעיקר ע"י זמרה — שירי ביאליק, טשרניחובסקי, שטינברג ואחרים, שהושרו בפינו בלחן מותאם על-ידי „המורה" מאופירות איטלקיות, גרמניות וכו'. שירים אלה הגבירו בנו את הכיסופים לארץ מולדתנו; השפה העברית היתה לאט לאט לשפת הדבור אף מחוץ לבית הספר, במשפחה ובחברה.

בערבי הקיץ הנפלאים של ווהלין, כשמשדות הגויים נשמעה שירת הקוצרים, הדהדו באויר שירים עבריים של הנוער היהודי המטייל על גשר העץ שעל ה„הורין", ברחוב של בית הקברות הנוצרי, בהורשת האורנים „סוסנקעס" או באחו שליד הנהר. והשירים רובם ככולם ספוגים געגועים ומבטאים כמיהה לארץ ישראל.

בשנים יותר מאוחרות נוספו לרפרטואר שלנו שירים מישראל החדשה: „קדרו פני שמים", „בתל חי, בגליל", שירי הורות וכו'.

אהבת השירה נהפכה, הודות ל„מורה שמואל", לנחלת דורות ההמשך ודמותו של „המורה" שלא נטשטשה, נשאה במשך שנים את בשורתה של ארץ ישראל הרחוקה, האהובה. בשורה שהיתה קרן אור ותקווה בחשכת הגלות.

אריה מנצ׳ר

למקרא מאמריו של שמואל רוזנהק

שמואל רוזנהק היה לפי עדות עצמו וכפי שהעידו עליו אחרים מעורה לפני עלותו ארצה בחיי החינוך והתרבות בפולין, כמורה, כמנהל מוסדות חינוך וכמפקח עליהם. מאמרים מרובים, פרי עטו של שמואל רוזנהק, מעידים על היותו מעורב בפעולות תרבותיות מעניינות, ונראה לנו, כי נחשב בחוגי התנועה הציונית ביחוד בחבל ווהלין, בפולין, כאחד הנציגים החשובים של דוברי הלשון העברית, של פעילי הספרות והתרבות העברית ושל ציבור המחנכים והמורים העבריים.

בישראל בלט רוזנהק במשך שלושה עשורים בפעולתו הענפה והברוכה בחיפה כמרצה בעל הומור מלבב בנושאי ידע־עם היהודי והספרות העברית והיידיש, ושפע ידיעותיו והסברותיו בשטחים אלה עוררו עניין. פעילותו הרשמית במסגרת המחלקה לתרבות של עירית חיפה היתה ענפה ביותר והקיפה שטחים רבים. למעשה הניח רוזנהק את היסודות למכון האוניברסיטאי של חיפה.

בעל מרץ רב היה, ועל כן מצא גם כוח ומעוף להעלות על הנייר מפרי עטו ורוחו, ממקור לא־אכזב של זכרונותיו, מהגיונותיו בענייני תרבות וחינוך, בספרות וסופרים, בענייני דיומא ובתופעות חבו׳תיות, שנראו לו ראויות לתגובה ולהבהרה. הנושא הראשי בדבריו שבכתב היה הסברתן של בעיות התרבות העברית והחינוך היהודי בפולין.

לתיאור פרשת החינוך והתרבות בפולין מקדים רוזנהק דברים מעניינים על ראשית התנועה העברית במאה ה־19 ובראשית המאה ה־20. הוא מסביר כהלכה את מעמד הלשון העברית הבלתי־מגמתית למען החייאת הלשון המדוברת. מובהר חלקם של חוק העתונים העבריים בצמיחת הלשון באירופה המזרחית החל בשנת 1862. אנו לומדים על קיום „החדר המתוקן" ועל התנגדותם של שמעון ברנפלד, ברדיצ׳בסקי, פרישמן והעתונים היהודיים בורשה לדיבור העברי.

השפעת הקונגרסים הציוניים ניכרת בהחלטותיהם המתאימות, אם כי לא נתגשמו אלא במידה זעומה ביותר. „הסיעה הדמוקרטית" קצרת־הימים שנוסדה בקונגרס הציוני החמישי בשנת 1901 ע״י ליאו מוצקין, מרתין בובר, ב. פייבל והיים וייצמן, דגלה בפעילות תרבותית עברית בקרב ההסתדרות הציונית. כעבור שמונה שנים נערכה בברלין הועידה הראשונה ללשון ולתרבות עברית. בשנת 1913 — הועידה השנייה בוינה. דרך אגב: מעניינת העובדה שועידות אלה נתקיימו

באירופה המרכזית, בארצות שמספר שומעי העברית היה בודאי זעום למדי, ולא באירופה המזרחית. לדעתנו ניתן להסביר עובדה זו בריכוזם של יוצאי רוסיה ופולין, סטודנטים ובעלי תרבות עברית אחרים, בברלין, שבה גם נתארגנו באגודה משלהם, ובשל הסידורים המינהליים הטובים, ששררו בבירות אירופה המרכזית, שבהן אף לא היתה קיימת בולשת מדינית.

במאמר מפורט מתאר רוזנהק נסיונות ראשונים, שנעשו עוד לפני מלחמת העולם הראשונה למען פיתוחה של התרבות העברית החדשה באירופה המזרחית, ובעיקר בימי המלחמה עצמה הגיע זרם הפליטים היהודיים לרוסיה המרכזית והמערבית, ועסקני התרבות בתוכם. הושגו הישגים ניכרים. „חברת־שפת־עבר" ערכה ועידתה במוסקבה בימי שלוט קרנסקי והוחלט בה על ייסוד הסתדרות של התנועה העברית בשם „תרבות", ואילו „ועידת ורשה בשנת 1922 הציבה את דלתותיה לאחר שהוקמה בוילנה כבר בשנת 1916 הגמנסיה העברית הראשונה בגולה. מוסד זה התפתח יפה בימי שלטון הפולנים עם תום המלחמה ואף זכה ברבות הימים להכרת חוגי הממשלה. בשנת 1932 נערכו בה לראשונה בחינות בגרות לפני ועדה ממשלתית מיוחדת"... רבים הם מורי המוסד ובוגריו, שמצאו מקומם ברשת החינוך בארץ ישראל בתקופה ההיא ואחריה.

אף סטודיות דראמאטיות עבריות הוקמו בימים ההם ובוגרי מוסדות „תרבות" פעלו במסגרת תנועות הנוער השונות. דרכי החינוך וההוראה היו מודרניות לפי רוח הזמנים ההם. נוסד סמינר למורים בוילנה בראשותו של אהרן כהנשטאם; הוצאו לאור כתבי עת. א"י עמדה במרכז החינוך לערכים לאומיים, ובשנת 1938 עלו 60% מבוגרי מוסדות „תרבות" ארצה. אך בעיית הדיבור העברי החופשי בגולה לא היתה כלל דבר מובן מאליו. כשם שבדורות הקודמים היתה הלשון העברית נחשבת כשפת התפילה בלבד, ראו בה רבים בימי ההשכלה והתנוע;ז הציונית בראשיתה שפת הספרות בלבד, ועל העברית כשפה מדוברת בחיי יום יום ובמיוחד בין כותלי בית הספר — נטוש עדיין הויכוח, במיוחד בכנס הפדגוגי בשנת 1933.

מעמדם החוקי של מוסדות „תרבות" לא היה ברור כל עיקר, על אף חוזה המיעוטים, והוא החמיר והלך משנת 1932 ואילך. בשנים ההן נתגלתה כוונתה של ממשלת פולין להפוך את בתי־הספר של בני מיעוטים, לרבות היהודים, למוסדות פולניים טהורים, לגבי מוסדות החינוך היהודי התבטאו תוצאות המאבק בהחמרת הפיקוח הממשלתי הן על המוסדות העבריים הן על מוסדות ציש"א, ששפת ההוראה שבהם היתה יידיש, ביסודם של בתי ספר לילדי ישראל לסוגיהם היו מונחות מגמות אידיאולוגיות מוגדרות ובמלים קולעות קובע רוזנהק כי „...מבחינה זו דומה, שמותר להגדיר את מוסדות ה,אגודה' כבית הספר של העבר, את אלה של ה,בונד' — בית הספר של ההווה, ואילו את מוסדות הציונים — כבית הספר של העתיד".

אף אי־אלה מוסדות גבוהים היו קיימים וראש וראשון להם „המכון למדעי היהדות" בורשה, שתעודתו היתה לטפח עבודה מדעית, להכשיר מורים למקצועות העבריים בבתי ספר תיכוניים, ורבנים ואף פקידים בכירים לקהילות ישראל ולמוסדות צדקה שלהן. רוזנהק מטעים את המשמעות ההיסטורית־תרבותית בשינוי השם „חכמת ישראל", שהיה רווח באירופה המרכזית ההיסטורית־תרבותית בשינוי הי"ט לכינוי החדש „מדעי היהדות". ללמדך, כי מטרת המכון לא היתה — כדברי אחד מנציגי „חכמת ישראל" — תולדותיה וספרותה מנקודת ראות חיובית לשם הנחת היסודות לתרבות ישראל לקראת העתיד.

שונים היו בתי הספר מבחינת הכוונת החינוך של תלמידיהם ותוכנית הלימודים. מספר בתי הספר של „תרבות" עלה מ־123 בשנת הלימודים 1926—1927 ל־179 — בשנת 1938—1939. „מעריכים את מספר ילדי ישראל בגיל בית־הספר בשנים שלפני מלחמת העולם השנייה במחצית המיליון ומעלה", מהם למדו 180.000 במוסדות עבריים ויידיש ו־40.000 ב„חדרים". מכאן, שבקירוב 40% מכלל הילדים היהודיים קבלו חינוכם במוסדות יהודיים. ברוח הציונות נתחנכו כ־70.000 ילד, שהם 35% מכלל התלמידים במוסדות החינוך ורק 14% מכלל ילדי ישראל במדינה. אף על פי כן היה החלק השביעי הזה השאור שבכל מערכת החינוך היהודי והשפעתו הגיעה אף לבתי הספר הממשלתיים. הלשון העברית, אם כלשון חיה ואם כלשון התנ"ך והספרות הדתית, נלמדה ברוב המוסדות של כל הזרמים".

נוסדה מו"לות עברית והיא התפתחה בצעדים מאוששים. מייסדיה בן אביגדור ואברהם יוסף שטיבל (אי"ש) ידועים עד היום הזה. המחבר מגלה חיבה יתרה אל שני המו"לים האלה, מציין את יבולה המדעי העשיר של הוצאת שטיבל ואת פירסום כרכי „התקופה" בורשה. אך נסכים לדעתו, כי „...רשימת ספריה אינה מראה על בירור ובחירה קפדנית, וכן לא באה 'התקופה' לשקף את התקופה". עורכי „התקופה" היו, כידוע, בעיקרם דוד פרישמן, פישל לחובר. יעקב כהן, הלל צייטלין ובחלקו גם יעקב פיכמן. ש"ר מעמיד „מו"ל ראשון מול מו"ל שני" ומדגיש, כי... „שטיבל ראה את בית הוצאתו כראות אהובת־נעורים... והוא עצמו אינו זקוק לנדונייתה ואילו בן־אביגדור דאג להבאת הספרים לשוק".

מלבד ורשה היו גם הערים לודז' ווילנה מרכזים לתרבות עברית ומוריהם ותלמידיהם לרוב, שחינכו ונתחנכו במוסדותיהם, עלו ארצה, פעלו במערכת החינוך ובשדה התרבות, ולשמחתנו גדול עדיין מספר המוסיפים לפעול עד היום הזה.

תנאים שונים מאלה שבפולין שררו בגאליציה, שמקורם בהשתיכותה המדינית והתרבותית של גאליציה מאז חלוקת פולין למונארכיה ההבסבורגית, שבה הונהגו סדרים שונים לחלוטין מסדרי פולין הקונגרסאית. בגאליציה היה קיים חינוך־חובה, שתושביה היהודיים, אם כי לעתים מתוך התנגדות פנימית מטעמים דתיים, התרגלו

אליו, ואילו ברוסיה, כולל פולין הרוסית, לא היו ידועים סדרי חינוך הוגנים, מורים מוסמכים מגאליציה, שהיו ספוגים לרוב תרבות משולשת — עברית ובעיקר יהודית־מסורתית, פולנית וגרמנית — הורו בפולין המחודשת, במיוחד במחוזותיה המזרחיים; „בלי האינטליגנציה היהודית מגליציה אין לתאר כלל לא רק את קיומן של גמנסיות ,תרבות׳, אלא של כל המוסדות החינוכיים היהודיים שבכל ארץ פולין״.

אף היקף העתונות העברית נתרחב וגדל בתקופה שבין שתי מלחמות העולם לאחר שהעתון היומי „הצפירה״ נסגר ע״י השלטונות הרוסיים עוד עם פרוץ המלחמה הראשונה. הוצאו לאור ירחונים לענייני חינוך וספרות, בשנות 1936—1939 אף עתונים לנוער, מהם בעריכתם של א׳ אינדלמן ושמואל רוזנהק, — הדו־שבועונים „עולמי״ ו„עולמי הקטן״, ואף „עולמי הקטנטן״. מעניינת ומדאיבה היא הרשימה הארוכה של סופרים עבריים ועסקני התרבות העברית, יוצאי פולין, שפעלו בתקופה הנסקרת ואינם עוד בתוכנו. אך טבעי הדבר, שרשימה זו אינה מעודכנת, שכן מאז, ובחלקה גם לפני עריכתה, שבקו לא מעטים חיים לכל חי. נשלים, איפוא, פרטי הרשימה בציון פטירתם של הידועים מבין הרשומים, כגון: בן־מנחם (שלאנגר) משה, ד״ר בן־שלום (כץ), בן ציון, מוהר מאיר — ז״ל. אך חובה נעימה לנו לתקן גם טעות מצערת (106): ארי אבן־זהב, המספר הידוע, חי בארץ לאורך ימים ושנים.

שנות־היובל לועידה ליידיש בצ׳רנוביץ בשנת 1908 ולועידה העולמית הרא־שונה לעברית בברלין בשנת 1909 הן הזדמנויות נאותות לרוזנהק לייחד את הדיבור על המאבק הרעיוני, שהתנהל בין שתי הלשונות האלה בגולה. „לכתחילה לא היתה ליידיש אידיאולוגיה תוקפנית כלל וחיתה בשלום ... עם העברית... ונחשבה אף אצל תומכיה כז׳ארגון...״ בקרב העם וסופריו היתה מקובלת הכתיבה הדולשונית, ויחס המשכילים אל שתי הלשונות היה אמביואלנטי, כי שפת הדיבור היתה רוסית או פולנית. אוהדי האידיש נתעוררו בעוד מועד, כי חשו, כפי הנראה, בסכנה תרבותית שבקבלת החלטות מסויימות בקונגרסים הציוניים וקראו לועידה בצ׳רנוביץ, בעיר שלא היתה אז כלל מרכז דוברי יידיש, שכן תושביה היהודיים היו לרוב מעורים בתרבות ובלשון הגרמנית. יתכן, שכינוס הועידה ליידיש דחף את חסידי העברית לעריכת ועידתם כעבור שנה.

מעניינים הם קצת הפרטים, שמוסר לנו ש״ר על עמדתם של סופרי ישראל לשתי השפות המתחרות ועל רעיונותיהם. נעמוד על העיקריים והידועים שבהם ונרחיב במעט את הדיבור עליהם.

אידיאולוג לשון היידיש היה, כידוע, ד״ר חיים ז׳יטלובסקי, שגרס בצעירותו היים לאומיים בגולה, אך נתרחק מהשקפה זו מרחק רב, שדובנוב כינהו בפולמוס הריף „עוכר ישראל, אנטישמי עברי״ על שתיאר את המסחר היהודי כ„הופעה

טפילית". ז'יטלובסקי השתתף כעתונאי בקונגרס הציוני הראשון, אך הגיע לכלל דעה, שלגבי יהודי אירופה המזרחית הציונות היא, כביכול, תנועה ריאקציונית. הוא התקרב ל,,בונד", אחר כך לטריטוריאליסטים, ונמנה עם ראשי הנואמים בועידת צ'רנוביץ. בעקבות ביקורו בא"י בשנת 1914 התקרב אמנם לציונות הסוציאליסטית ובערוב ימיו היה חסיד רוסיה הסובטית ותמך ברעיון ההתישבות היהודית בבירו־ביג'אן ,,ואף הצדיק את משפטי מוסקבה בשנת 1936—1937. ברדיפות היהודים ע"י גרמניה הנאצית ראה ז'יטלובסקי ,עונש' על תפקידו הכלכלי־סוציאלי השלילי של המעמד הבינוני היהודי".

לוחם אמיץ אחר, בעל רוח סערה דומה לרוחו של ז'יטלובסקי, באירופה המרכזית, היה ד"ר נתן בירנבאום (,,מתתיהו אחר"), שעבר בדרכו המדינית־תרבותית מחוגי האתיאיסטים דרך התנועה הציונית, שבה טבע, כפי הנראה, את המושג ,,ציונות" והיה מראשוני אגודת הסטודנטים היהודיים הלאומיים ,,קדימה" בוינה, — ועד ל,,אגודת ישראל", האנטיציונית והחרדית, הגיע. ש"ר עומד על חוסר עקביותו של בירנבאום, ,,אשר פירסם החל בשנת 1898 מאמרים בשבחה של היידיש ובגנותה של העברית והציונות. בועידת צ'רנוביץ הרצה אמנם בזכות היידיש, אך השפעתו בחוג חסידי השפה היתה פחותה מאד, שכן בעצמו לא היה מסוגל להביע את רעיונותיו ביידיש המובנת לכול".

אחד העם תמך אמנם בדרישה להוציא עתון יומי ביידיש, אולם נוכח רמתו הנמוכה של הגליון הראשון הביע התנגדות להמשכו. במכתבו אל דובנוב מיום 24 בפברואר 1910 מדגיש אחה"ע, ,,שלחינם תחשבני כמתנגד להז'ארגון. הוא בעיני, פשוט, מה שהיה בכל הדורות לאבותינו: לשון שמשתמשים בה לצרכי החיים וגם לצרכים רוחניים של עמי־הארץ, אבל לשון זרה לנו. אינני שונא את הז'ארגון ואינני אוהבו, אלא מתייחס אליו כמו שאני מתייחס, למשל, ל,הלאדינו' של הספרדים או לכל לשון אחרת שמדברים בה... בני עמנו באיזו ארץ שהיא, מאז חדלנו לדבר בלשוננו... מתוך השקפה מדעית, אי אפשר שיתחבב הז'ארגון על עמנו בתור ,לשון לאומית'... האינסטינקט הלאומי לוחש לעם, מה היא לשונו הלאומית ומה הוא רק תחליף".

האידיאולוג הציוני־סוציאליסטי נחמן סירקין העריך אמנם את ספרות היידיש, אך לא ראה כל אפשרות, שתיעשה... ,,הלשון הלאומית לישראל... כי אין בה מקדושת התרבות ההיסטורית והלאומית... סירקין נלחם בהשקפתו של ז'יטלובסקי... וביטל אחד, אחד את כל נימוקיו נגד העברית... והיה בעל אמונה חזקה בתחדשותה..."

זאב ז'בוטינסקי לחם בעד הפצת הלשון העברית, הרצה על ,,שפת התרבות העברית" ודרש בתוקף בכתב ובעל פה הוראות השפה ליהודים בבתי הספר הרוסיים. שוב מזכירנו ש"ר, כי במחנה העברים נתעוררו ספקות מרובים, אם אמנם ניתן

להפוך את השפה ללשון מדוברת. לדעת ביאליק, אומר המחבר, בהקשר זה תהיה התפתחות כזאת אפשרית בא״י בלבד, אם כי הוא לא שש לקראת ירידת הז׳ארגון, אך סיכוייו הם לדעתו מעטים.

יחסו של י״ל פרץ אל הלשונות נתון לתמורות, שכן שתיהן היו ,,...קדושות בעיניו, טובות או רעות, כי לא הלשון היא העיקר, אלא האדם המדבר בה״, כפי שהתבטא הסופר בשנת 1906 במכתבו אל ביאליק. כבר חמש עשרה שנה קודם לכן הביע פרץ את דעתו במאמרו ,,השכלה״ באומרו: ,,אנו רוצים, שכל העם ידע עברית, כדי שלא ישכח את התנ״ך. הלשון העברית היא הרצועה המחברת את כל האופנים לבל יתפרדו...״ לדעת פרץ השפה השנייה בערכה להשכלת העם היא לשון המדינה, ואך השלישית היא אידיש. ,,לשון־האם תהא העברית, הז׳ארגון אינו אלא אומנת...״ ש״ר קובע בצדק, כי ,,פרץ לא היה, איפוא, יידישאי מובהק על אף הערכות תלמידיו ומעריציו״. בועידת צ׳רנוביץ הציע יידיש ,,כלשון העם״, ולא כלשון לאומית ועל רקע הצעה זו התנגש עם רוב הצירים והתפטר מנשיאות הועידה.

שלום עליכם כתב בראשיתו, כידוע, בעברית וגדלותו היתה בלא צל של ספק בכתיבתו ביידיש, התנגד בחריפות ,,...ליידישיזם הלשוני, וחתימתו לא צורפה לקול־קורא לועידת צ׳רנוביץ״. הסופר ,,תירגם״, כביכול, ספר ,,קוהלת״ ליידיש (שם 269—270) ולדעתו של ש״ר ,,מותר לשער, כי גם בדברי ההקדמה השנונים וגם בסיגנון־הפארודיה של תרגום הפרק היה רמז ברור ומובן בדבר יחסו... אל החלטת הועידה בעניין הלשון בכלל...״.

מאבקה של הלשון העברית להכרתה מבית ומחוץ התנהל בשלהי המאה הקודמת ובשליש הראשון של המאה העשרים בשלוש חזיתות — כשפת החינוך וההוראה בבתי ספר יהודיים וממשלתיים בעיקר בארצות אירופה המזרחית, כשפה לאומית בגולה בניגוד או, לפחות, ליד היידיש, ולאחרונה כשפת ההוראה בטכניון העברי, שנוסד בחיפה בפרוס מלחמת העולם הראשונה.

רוזנהק הקדיש דבריו גם לחזית השלישית הנראית בעיניו כ,,מהפכה עברית״, מושג יומרני במקצת ההולם יותר, לדעתנו, את עצם תחיית הלשון והפיכתה משפת הספרות והתפילה לשפה מדוברת במשפחתו ובדורו של אליעזר בן־יהודה ואחריו. לדעת ש״ר ,,... היתה זאת מהפכה שלמה, מהפכת הרוח ושינוי־ערכים ציבורי, ואירע לה מה שאירע לתנועות ציבוריות אחרות: מתחילה באה לשם פרט אחד (השלטת הלשון העברית כשפת ההוראה במוסד טכני) ואחר־כך עברה אל הכלל כולו... החלטת הקוראטוריון של הטכניון (ברוח זו) הביאה לידי גילוי ...את המלחמה בשיטת החינוך של ,עזרה׳ בבתי הספר הקיימים שלה״. פרטי המאבק ותוצאותיו מפורטים הם וידועים לכול והם מתוארים במאמרי רוזנהק המודה, ש,,שאלת הלשון

והחינוך בארץ ישראל, שהיתה לגבי ההסתדרות הציונית העולמית עניין שולי למעשה, נהפכה למוקד ולשאלת השאלות ...ההכרה, שהלשון העברית אינה קניין לאומי־רוחני בלבד, אלא עניין מדיני, שכל עתידנו כאומה תלוי בה, הבזיקה לפתע".

ד"ר רופין מספר, כי ל„טוענים לזכות העברית" הצטרף גם הבארון אדמונד רוטשילד, „אפשר משום שליבו אמר לו, כי אגודת ,עזרה'... היתה, מדעת או שלא מדעת, כלי־שרת בידי מדיניות־המזרח הגרמנית... אותה שעה עלה בדעתי הרעיון, שמא עשויה לצמוח תועלת לעברית, אם יביעו הבארון ומר יוליוס רוזנוולד ...את אהדתם להנהגת הלשון העברית כלשון הוראה בטכניון", וכך אמנם היה. דברי רופין אלה מעידים על חששו מפני נטיותיה המדיניות של „עזרה" ועל יחסו החיובי אל הלשון העברית. לדעת דובנוב „...אגודת ,עזרה' התחייבה לפני הממשלה הגרמנית באסיה, כי, כידוע, השתדלה גרמניה בימים ההם לתפוס שם מקום על ידי בניית מסילת־הברזל הבגדאדית..." בהקשר זה מספר רוזנהק, שעם תום המלחמה השנייה נמסרו מקורות חדשים לנושא זה המאשרים את אמיתות ההנחה בדבר המדיניות הגרמנית במזרח התיכון, והם אף מוסרים את דעתו של הקונסול הגרמני בחיפה על הסכנה הצפוייה למדינתו בבתי־ספרה היהודיים של חברת „עזרה". ג'מס סימון, מראשי החברה, התחמק ממתן תשובה ברורה על שאלות שנשאל בבעיה זו ומציין, כי הלשון העברית מקשרת בין עדות היהודים לבין עצמן, בכל זאת „...הרי אני ממשיך להשתדל לצמצמה כשפת הוראה למתכונת הנקלה מאד". המנהיגים הציוניים השכילו לשכנע את משרד החוץ הגרמני, כי הם נאבקים למען העברית ולא נגד הגרמנית „...ואמנם השלטונות הגרמניים המרכזיים ...הודיעו, שהמאורעות בארץ ישראל הם בגדר סיכסוך יהודי פנימי". מותר, כמובן, להניח, כי מיניסטריון החוץ הבין, כי אין לו סיכויים רבים להצלחה, ועל כן נמנע מלהוסיף ולהתערב בעניין. מאלפת הערתו של רוזנהק, כי ההסתדרות הציונית, שהתייחסה עד אז אל מעמד הלשון העברית כבעייה פנימית שלה בלבד „...נאלצה כעת להירתם למלחמה זו כלפי חוץ... התעוררה מקפאונה ונתמלאה חוק ופעילות... מובן, שכלפי חוץ היה זה נצחונה של ההסתדרות הציונית העולמית והנהלתה, אולם אליבא דאמת, היא היתה רק נפעלת מתחילה — שותפותה באה לאחר המעשה... מסתבר, שמורים צעירים וחמי־מזג כאביעזר ילין ויהודה בורלא ובני גילם קפצו קפיצת נחשון והיו הראשונים להתפטר ממשרותיהם...".

„ריב הלשונות" נסתיים בצורה הידועה לכל, בהחלטה להוראת המתמטיקה והפיזיקה בשפה העברית ובהתחייבות המורים לרכוש את ידיעת השפה בתקופה סבירה. חברת „עזרה" הכירה בלחץ ההתפתחות במעמדה הבלתי־מעורער של העברית בכל בתי הספר שלה בארץ, וההסתדרות הציונית עצמה יצאה מחוזקת מההתמודדות התרבותית הזאת — יצאו לאור ספרים ועתונים עבריים נוספים, ש.

לוין הרצה בעברית בקונגרס הציוני הי״א בוינה בשנת 1913 והוחלט בו על הקמת האוניברסיטה העברית בירושלים, שפתיחתה נתעכבה בעטייה של המלחמה, כידוע, עד לשנת 1925, וזה היה גם גורלו של הטכניון.

אף „ראשיתו של החינוך העברי בחיפה" היא מעניינו של רוזנהק והוא הקדיש לנושא זה סקירה מסכמת, שיש בה משום תרומה נכבדה לתיאור תולדות החינוך העברי המודרני בארץ ישראל, למהפכניות שבו, למטרותיו ולשיטותיו.

רוזנהק גילה חיבה יתרה לסופר הפולקלור ש. אנסקי. במאמרו ליום הולדתו המאה של הסופר עומד ש״ר על המחזה „הדיבוק", הצלחתו הבימתית, גורמיה והיקפה, מאז הוצג בראשונה על קרשי „הבימה" בשנת 1922. לדעת מחברנו היה אנ־סקי „...בעיקרו אוהב־העם", אך התרחק מעמו שלו ו„הלך אל העם" הרוסי, ואילו חברו חיים ז׳יטלובסקי החזירו לחיק היהדות. רוזנהק מבהיר את הניגודים דמרובים שבנפשו של הסופר, לרבות געגועיו על א״י ובקשתו להוציא לאור את ספריו בעברית, שכן כתב לידידו: „בשבילי עטופה הארץ כולה בזוהר קדום ובקדושה ומרגיש אני את הצורך להיטהר..."

בעומדו בצלו של ביאליק, בשעת ביקוריו בפולין מבהיר ש״ר את קריאתו של המשורר לשוב לתורה ולמצוות ברוח הזמן ובהתאמת תנאי החיים ואת דרישתו לגלות יחס חיובי אל הספר העברי. הוא פרסם במאמרו מדברי המשורר. פסקה אחת — בחינת אמר רוזנהק, אמר ביאליק — חשובה בעיניו, במיוחד לאחר פטירתו של יהודה בורלא ז״ל. כשהזכיר יצחק גרינבוים בהרצאתו בועידת ‚תרבות' סופרים מסויימים כהוכחה לדבריו, שרוב הסופרים שקועים בעבר, הפסיקו ביאליק באומרו: „על סופר פלוני שהזכרת אני מוותר ברצון, אולם תדע לך שבורלא הוא בדרגה גבוהה..." משתמעת מהערה זו הערצתו של המשורר את הסופר המנוח.

דברי מחברנו בעקבות מלחמת ששת הימים מעידים מחדש על נטיותיו הרגשיות והספרותיות. והם ראויים לאיזכור נוסף.

כאשר הושמעה בימים ההם בחוגים מסויימים הדרישה המעורפלת להקמת בית מקדש שלישי על הר הבית, הסתמך רוזנהק במאמרו „בל נמיר דינר של זהב בפרוטות של נחושת" על דברי המסורת, על ידענים ובמיוחד על אחד העם, בהזכירו בזמנו את תפילת שלמה המלך בשעת חנוכת הבית הראשון: „גם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא ...ובא והתפלל אל הבית הזה, אתה תשמע השמים... למען ידעון כל עמי הארץ את שמך ליראה אותך כעמך ישראל..." (מלאכים א׳, ח׳, 41—43), והוסיף אחד העם: „מקדש ייבנה כאן, אבל לא בית־כנסת, לא בית כנסיה, לא בית מסגד, כי ביתי — „בית תפילה יקרא לכל העמים ונהרו אליו מכל הגויים". ודברים אלה מוציאים מליבו הרוגש של ש״ר את תפילתו שלו: ייתי ואחמיניה במהרה ובקרוב!

שמואל רוזנהק

החינוך העברי בווהלין

יהדות ווהלין לא הבריקה בחריפות וגאונות תורנית, אינטלקטואלית, כיהדות ליטא; לא עוטרה לה עטרת יחש ולא נתנאתה בגינוני־רחבות כיהדות פולין, אך תחת אלה נתברכה בתום לב, בפשטות עממית ושרשית, הדבקה ביסודם ובעיקרם של דברים ולא בעיטורי הנוי והקישוט שלהם... היתה זאת יהדות שבלב ששפעה הרבה אהבה ונאמנות...

יצחק למדן (יליד מלינוב)

ווהלין הרחבה חולקה עם תום המלחמה העולמית הראשונה בין רוסיה לפולין, וכל פעולות התרבות העברית שהתחילו עוד ברוסיה הגדולה, במיוחד אחרי מהפכת פברואר, נמשכו והתפתחו אך בחלק המערבי שהשתייך לפולין. וודאי הוא, שלמורשת הרוחנית של הערים המפורסמות כגון אוסטראה, ברדיצ׳ב ועוד, היתה השפעה רבה, ולא רק על ווהלין עצמה, אולם ידובר כאן ויובלט החינוך העברי השלם, שהיווה מהפכה רבתי בעולם היהודי לא רק בלשון הוראתו אלא בשל היקף מטרתו הציונית הגלוייה והסמויה במגמות שיטות החינוך המודרניות שהוכוונו כלפי ארץ־ישראל הנבנית. מכאן קשריו של בית הספר ,,תרבות" עם תנועת הנוער ו,,החלוץ", שנעשו ברבות הימים אף שותפים לו ברב או במעט. התנועה העברית לא היתה ריגיינאלית ואם יש ב,,חדר המתוקן" של ח"פ ברגמאן בברדיצ׳ב אתחלתא של בית ספר עברי, הרי לוועידת ,,תרבות" המייסדת בשנת 1917 שנערכה במוסקבה — על אחת כמה וכמה. כעת אפשר לגלות שלא כל מי שנהה אחרי הפצת העברית בגולה, ומהם אף שעמדו בראש קורסים ללימוד הלשון, נטה לבו לבית ספר עברי שלם, ואילולי התנופה הגדולה של הספרות העברית, התיאטרון העברי, והתחייה הציונית מעל כולם כחזון גואל, אין להבין כלל את הנס הלז. אין ספק שהוא הגדול והמופלא שבמעשי תרבות שנעשו לא רק בעולמנו אלא בעולם כולו באותה תקופה קצרה של עשרים שנה.

החינוך העברי השלם, שבתפוצות הגולה. שאף לאינטגראציה תרבותית. לעיצוב דמותו של היחיד וציביונם של הרבים, בחיי יום־יום, בכל שטחי החיים, בספרות, באמנות, ובמדע, החל מגן הילדים, דרך בתי ספר יסודיים ועל־יסודיים אל מכונים

גבוהים ובתי מידרשות להוראה — מאת הציונות היתה זאת. מאת הישוב שצמח ועלה, מאת התעוררות האומות במדינות רבות אוכלוסים, מהרגשת החיים שבקעה מהשירה והספרות העברית בתקופת אביבן בעשור הראשון למאתנו, סמוך למלחמת העולם הראשונה ומעל לכל, מאת הניצחון של המורים והתלמידים על מוסדות ה„עזרה" (הילפספעראיין) בארץ ישראל, שנה לפני מלחמת העולם. „תרבות" במוסקבה בשנת 1917 יצרה את ההסתדרות „תרבות" אשר כינסה לתוכה את כל המוסדות שקמו עוד לפניה והוסיפה כהנה וכהנה חרבה מחמת מרשיעי־ברית בשנים שלאחר מהפכת אוקטובר. הלשון העברית נאסרה כלשון הוראה, וכל רכושה של „תרבות" על כל מוסדותיה — הוחרם. רוב העושים והמורים התפזרו. חלק מצא לו מקום במדינות החדשות שקמו עם חלוקתה של רוסיה הגדולה, ונתן ידו להקמת בתי חינוך במקום מיקלט, בהביאו אתם מתנופת וועידת היסוד. כעת הורגש הצורך לאחד את כל המוסדות והעבודה התרבותית בווהלין במגמה משותפת ובדרכי פעולה קבועים. עם כל הספונטאניות הרבה בהקמת בתי הספר בחבל ווהלין עוד בימי ה„ראדא" האוק־ריינית והאבטונומיה היהודית (ומן הראשונים ייזכרו אלכסנדריה, ברסטצ׳קו זדול־בונוב ועוד), חסרה אמנם תכנית ברורה בכול, אולם בעצם הרצון להשליט את העברית כלשון ההוראה והחיים — היתה השקפת עולם ציונית מעמיקה במאיצים ל„עיברות־ללא־שיור" ואף מכוונת בדרך הישר. וכל אלה בלי מסורת, בלי עסקנים מנוסים, בחוסר מורים בעלי השכלה כללית ויהודית כאחד, בלי ספרי לימוד ובלי מונחים שיספקו את הצורך המינימאלי.

ב

עם ייסודם של בתי הספר התיכוניים של „תרבות" נוספו כוחות פדגוגיים מעולים שקנו את השכלתם במערב־אירופה — ולרוב באוסטריה — והשפעתם על מוסדות החינוך העממיים בסביבה ניכרה לטובה וגם לרעה. במשך השנים התמזגו השאיפות והדרכים של המזרח והמערב והמוסדות קיבלו את ציביונם הרצוי והניכסף בעזרת המרכז של „תרבות" בווארשה, שהוקם בשנת 1922 בוועידת באי־כוחם של כל גלילות פולין. הגימנסיה הראשונה של „תרבות" ברובנה נוסדה ב־1920 עוד לפני איחודה של ווהלין עם פולין, ואף הוקם, אז הוועד הגלילי ל„שטח אוקריינה הכבוש" והוא הוא שריכז סביבו את טובי הכוחות הפעילים והרחיב את רשת החינוך בתמיכת הד. ד. ק. (ארה"ב), עד ל־80 בערך. אך עם הפסקת התמיכה מארה"ב המשיכו את קיומם רק אלה אשר העסקנים, ההורים והמורים בעיקר, נשאו בעול ההוצאות. מספרם קטן בהרבה, אולם הגימנסיה ברובנה, ששימשה המשך לתלמידי הסביבה, חיזקה את התנועה העברית ומוסדותיה שנוסדו לפניה ולאחריה. כעבור זמן קצר נוספו עוד שתי גימנסיות של „תרבות" בקובל ובקרמניץ. אף הן גרמו להתעוררות

בעיירות סביבן. בתי הספר וגני הילדים נעשו, — אמנם בדוחק, — „חי נושא את עצמו" בעל כורחם אולם גם כצורך חיוני להורים רבים.

ג

עם גיבוש הממשלה הפולנית בנפות הספר קשתה ידה מאוד והניחה מיכשולים, מבחינה תחיקתית כביכול, לייסוד בתי ספר עבריים חדשים. כמעט שאי אפשר היה לעמוד בכל הדרישות והן: בניין מתאים לחוקי ההיגיינה, מורים בעלי השכלה כללית ופדאגוגית וכן אזרחות פולנית וכשרות פוליטית. לא היה בשום עיירה, ואף לא בעיר, בנין גדול שניתן להתאימו לתפקידו של בית־ספר ברוח החוקים, פרט לאלה ששילטונות ההשכלה הממשלתיים קיבלו בירושה מאת הממלכה הרוסית ושנתמלאו, כמובן, במוסדות שהובאו מלב פולין כדי לפלן את הסביבה הלא־פולנית. אישורם של הרופא והאדריכל הממשלתיים נידחה מדעת, אף אם הובאה תוכנית של בנין סביר כביכול. אין לתאר את כל העמל וההתרוצציות של העסקנים, השתדלנים ועורכי הדין מטעם הוועד הגלילי — אולם הסתדרו כשם שהסתדרו בענייני כלכלתם ופרנסתם בכלל; והרי גם עליהם ניתכו חוקי־עזר במטרה הסמוייה לנישול היהודים. הלימודים לא נפסקו ובהתחזק ביה"ס העברי בתודעת יהודי העיירה ניגשו להקים בנינים מיוחדים בעזרת ההורים — משלמי שכר לימוד גדול — ובתמיכה אמריקאית, ומהם גם הצליחו וזכו לפלטרין נאים. לא כן בעניין תעודות המורים וכשרותם הפו־ליטית. רוב המורים נרשמו בשעתם בספרי האורחים שם בעיירות רוסיה הרחבה וממילא לא זכו באישור כשרותם ועל כן יש והיו מורים שלא בהיתר וחלק כאילו רק מורים לדת בלבד, שמסיבות שונות — וגם בהשתדלות ה,יראים' שהיו קרובים לממשלה המרכזית — הקלו להם. אלו ואלו לימדו את כל המקצועות באיתכסייא ורק בהגיע אחד המפקחים מטעם הרשות נהפכו למורי דת בלבד או שנעלמו מבניין בית־הספר עד „יעבור זעם". ברבות הימים נוספו מורים שגמרו את הסמינארים של „תרבות" ושל טשארנא בווילנה ובגרודנה וכן הגיעו מורים רבים מגליציה ומווארשה בוגרי סמינאריונים ממשלתיים שידעו גם עברית. לבתי הספר תיכונים נמצאו בעלי השכלה רשמית אולם יש שנלמדו מקצועות אחדים, למשך שנה או שנתיים בלבד, גם בפולנית, עד שהשתלמו בעברית והמשיכו רק בה.

ד

להורי התלמידים הוצע בכל שנה חדשה להביא את ילדיהם אל בתי הספר הממשלתיים שבתוך הבניינים המרווחים, ללא כל תשלום ואילו בתי הספר של „תרבות" הוכרחו לקיים את כל ההוצאות על חשבונם הם ואף העניים עמדו במבחן ולא נענו לפיתויים; ואם נמצאו יוצאים מן הכלל — מרדו בניהם ובנותיהם, וכאמור שיתפו ההורים את עצמם נוסף לשכר הלימוד ששילמו, בהקמת בניינים בשביל מוסדות חינוכם. הלימוד היה למעלה מיכולתם של סוחרים־זעירים ובעלי־מלאכה

פשוטים ואעפ״כ לא סיפק את כל הדרישות. בהיווסד המוסדות נתקבלה תמיכה מטעם הד. ד. ק. האמריקאני, וכשפסקה — ירד גם שכר המורים ורובם — פרט למורי הגימנסיות שהיו מאורגנים באירגון המורים הכללי — חיו חיי צימצום, באשר לא קיבלו את משכורתם לחודשי החופשה. מרכז ״תרבות״ בווארשה השתדל לעזור מבחינה פדגוגית על ידי פיקוח נאות ועיתונות עברית פדגוגית, אולם מבחינה כספית היה הוא עצמו ניזון ממיסים שהוטלו על בתי הספר מטעמו. הממשלה, בניגוד לאמנת ורסייל, לא הגישה כל עזרה ואף המוסדות המוניציפאליים הפרישו במקומות מעטים רק סכומים זעומים. לעומת זאת הצליח מרכז ״תרבות״ בשנים האחרונות לפני מלחמת העולם השנייה להשיג מידי הועד האמריקני סכומים ניכרים בשביל הקמת בניינים ואף בתי הספר בוהלין נסתייעו בהם. הוקם בית ספר חקלאי בלודמיר מהכספים הנ״ל והשפעתו נתנה אותותיה במגמת החינוך החלוצי כאחד היסודות של ה״אגודה לחינוך ולתרבות״ בכל הגולה. כ־90% של תלמידי בית הספר היסודי היו בני שכבות סוציאליות נמוכות ונהנו ממוסדות ההזנה בעזרת ״טאז״, וכן ממושבות הקייץ למורים ולתלמידים בהרי הטאטרים והבסקירים שנערכו מטעמם.

ה

ואלה הערים והעיירות בוהלין שבשנת 1939 התקיימו בהן מוסדות ״תרבות״: אוסטראה, (גם גימנסיה), אוליקה, אלכסנדריה, ברזנה, ברסטצ׳קו, דובנא, דומברוביץ, דרז׳נה, הורוכוב, הושצה, ווישנוביץ, וויסוצק, זדולבונוב, טוצ׳ין, טרוכנברוד, טריסק, לודביפול, לוצק, לודמיר (גם בי״ס חקלאי), לאנביץ, לוקאץ, מזיריטש, מורוביץ, מיז׳וץ, מלינוב, מאנייביטש, מאציוג, סטפאן, סארני (התחלת בניין גימנסיה), פוצ׳אייב, פוריצק, קאמן־קאשירסק, קובל (גם גימנסיה), קוסטופל, קורץ, קיברצה, קרמניץ (גם גימנסיה שנסגרה), קליבאן, ראדזיבילוב, ראפאלובקה, רוזישץ, ראטנה, רוקיטנה, רובנה (גם גימנסיה), שומסק. אף בעיירות אחרות הונח יסוד ולא נשלם.

ו

כל הנ״ל הושמדו ללא כל שריד הם הוריהם, מוריהם ועסקניהם אולם מותר כיום לציין (לפי סטטיסטיקה ארעית) שלמעלה מ־60 אחוז של גומרי בתי הספר של ״תרבות״ עלו ארצה לפני השואה ואלה שהקדימו (אלכסנדריה ואחרים) זכו להשתלבות בין הבונים ומהם גם לעמדות חשובות במעלה, ביישוב ובמדינה. בחלק מבתי הספר הייתי עד לייסודם ועקבתי אחרי צמיחתם וליבלובם מקרוב ומרחוק ובדרך בריחתי עשיתי באחדים מהם קפנדריא לעידוד ולפרידה ולא שיערתי שהיא לנצח. ראיתי על כן כנחמה פורתא את העדה הגדולה של חניכי מוסדותינו שהבינו והרגישו, כי הלשון העברית היא הלבוש של נשמת האומה וצורתה העיקרית, צורה של תוכן ושל תקוה לעתיד לבוא.

מאיר עירוני

אבי
נח בר׳ מאיר

אבי, נח בר׳ מאיר זכרונו לברכה, יליד אלכסנדריה היה. כל ימיו מסתפק במועט היה ושמח בחלקו תמיד. לעתים מזומנות היה שונה וחוזר באזנינו: „איזהו עשיר השמח בחלקו", „מרבה נכסים מרבה דאגה", „מרבה בשר מרבה רימה" וכו׳. וכשאמא היתה מתלוננת לפעמים בתקופות סתיו וחורף או בערבי חג, כדרך האמהות, היה עונה לה: „טוב לי יותר מאשר להרבה עשירים, שכן כל מעייניהם נתונים תמיד לכספם ורכושם ולעולם אינם מתפנים לעניינים שברוחניות וחינוך בנים, לא כן עמדי". והוא אמר זאת בכנות ובאמונה שלמה. דברים אלה יצאו מלבו ונכנסו לליבותינו אנו, הילדים בבית. לאט לאט השתכנענו גם אנו בצדקת הדברים עד שמעולם, דומה, לא הרהרנו בשאלת עושר ועוני. ייתכן אף שהאמנו כי אכן, עשירים אנחנו.

אופיו זה, המיוחד של אבא הטביע את חותמו על ביתנו ומהלך היינו בכללם. עתה, לאחר שנים רבות, מתוך מבט אחורה, דומה שאני יודע ביתר בירור: השפיעו עלינו, ילדיו, בעיקר, שמחת החיים שפעמה בקרבו וגאוותו כאדם ויהודי.

זוכרני, כשהיינו יושבים בערבי קיץ על גזוזטרת ביתנו שבקומה השניה (בית עץ פשוט, אפילו פרימיטיבי, אלא שבעינינו לא היה יפה ממנו) והמיחם היה מפיץ מסביב את חומו, והתה החריף שאבא היה מומחה בהכנתו היה מהביל, וכולנו והיינו שותים ושרים... לא היה עשיר ומאושר ממנו.

אבא ואמא, שניהם חובבי זמרה היו. שירתם ליוותה אותנו מילדותנו, עת היו מטיילים אתנו בערבי הקיץ בשדות וביערות שבסביבה, וכה עד שבגרנו.

השירה היתה בביתנו למסורת בלילות שבת וימי חג לאחר הזמירות המסור־תיות: „החמה מראש האילנות" של ביאליק היה במשך הזמן לחלק בלתי נפרד מהזמירות שלנו, כששניים מהבתים היינו נוהגים לשיר בליל שבת ואת השניים האחרים בצהרי יום השבת. הדי השירה נשמעו למרחוק, ולא פעם היו באים חברים שלנו ומצטרפים למקהלה. אנו הילדים שרנו בעברית, אמא — גם ביידיש, רוסית ואוקריינית.

השירים ביידיש היו נוגים ורוויי עצב, על פוגרומים ותלאות הגלות מזה — וגעגועים וכמיהה לארץ ישראל מזה. אותה כמיהה דבקה בנו מגיל צעיר ביותר עד שחיינו כל הימים בהרגשה של ארעיות בעיירה, עד שהיינו כחולמים. ימים ולילות היינו מצפים ליום בו יתגשמו המאוויים לעזוב את הגלות. היתה לנו משחר ילדותנו תודעה של תרבות עברית. העברית, אף כי לא דברנוה כמעט בחיי יום־יום, היתה שפתנו, אותה למדנו מילדות, ורק בה קראנו ושרנו. והרי כל עיירתנו היתה ספוגה רוח עברית.

אבא נהג לעתים לדבר אתנו עברית, ובעיקר בנוכחות הקונים הנוצרים שהיו באים לחנותנו ואילו בשעת זמירות ליל שבת היה בדרך קבע בוחן אותנו לפשר המלים שבזמירות, או סתם מלים שבתנ"ך כולו. היה אוהב להשמיע פסוקים מהחומש בלחן שלמד בימי ילדותו. רבות היו הדרכים בהן ניסה והצליח לחבב עלינו את „שפת עבר". את שליטתו בשפה העברית וידיעת התנ"ך זקף לזכות מורהו הנערץ עליו וולף גולדארבטר. כפי שהיה נוהג לספר לנו, ראה במורה זה את המהפכן, שעיצב את רוח הנערים שנמנו עם תלמידיו, והקנה להם יחס לתרבות ולמכמני הלשון העברית, ספר הספרים ולספרות תקופת ההשכלה וכן רצון עז לחופש לאומי ולאתגרים חדשים כאדם וכיהודי.

אך לא הקניית העברית בלבד, כל החנוך היה מכוון לקראת החיים בארץ ישראל. הוא האמין באמונה שלמה, כי אכן נגיע לשם. אמונתו זו השפיעה על עמידתו הגאה כלפי השלטונות והגויים בכלל.

הוא ייצג את הקהילה היהודית בעיירה בפני השלטונות המקומיים, ועל אף העובדה שלא פעם שבע רוגז מצד „אחיו"... הגן עליהם בכבוד ובגאווה. הוא גם לא נרתע להטיח בפני השררה על עוול כלשהו שהם גורמים בין ליהודי או לגוי. פעם אף יצא להגן על הכומר המקומי שהעלילו עליו עלילות שוא. אולי בזכות אישיותו המיוחדת ועמידתו הזקופה כיהודי, התחבב על מספר גויים, אף הם טיפוסים מיוחדים במינם שהיו קונים בחנות שלנו ונמנו עם האינטליגנציה שבסביבה ושכבת

האצולה (הפריצים מקוסטין וזברול), אנשי כמורה וכו׳. אתם נהג אבא להתפלמס בבעיות העומדות ברומו של עולם, דת ומדיניות, ולא אחת היה מרים קולו ואומר להם את אשר עם לבו על הנצרות, השלטון וכו׳. והגויים כבדו את האינטליגנציה שלו, את ידיעותיו ופקחותו, ובעיקר את עמדתו וכבודו העצמי. זכורני, שכאשר נודע להם שאנו עומדים לעלות ארצה, באו אחדים מהם לשכנע את אבא לזנוח רעיון זה. אך אבא בחתך־דיבורו ענה להם, שכשם שארצם יקרה להם... כך יקרה בעינו — ארצו הוא, ארץ־ישראל.

זכות גדולה עמדה לאמא ולאבא והם זכו להגשמת תקוותם. כל מי שהפליג אתנו באניה „איטליה״ שהגיעה לנמל יפו בפברואר 1933, זוכר אולי, עדיין, את השמחה, הרקודים והשירה באניה שאבא ניצח עליהם.

בצוואתו כותב אבא שהוא נפרד מהעולם ללא כל טענות כנגד ריבון העולמים שנהג אתו בחסד כל ימיו. לנו לבניו, ציווה שמחה, לא להתעצב אלא שנתכנס כלנו בצוותא ביום הולדתו, בהושענא רבה, שהוא גם יום הולדתה של אמא, ונשיר מהשירים שהיו אהובים עליו. לצוואה צורפה מחברת שהכילה שירים אלה...

הוא נולד, כאמור, ביום הושענא רבה בשנת תר״ם ונפטר בא׳ דחוהמ״ס תש״ך. יהא זכרו ברוך.

חברי קבוצת „דרור״ של השוה״צ

נח עירוני

וולף גולדארבטר

אביו ר׳ פינחס היה חסיד נלהב של הרבי מטריסק. מתמיד גדול. היה יושב לילות שלמים בבית־המדרש הישן ולומד.

סיפרו עליו, שכאשר חש שהנה תוקפת אותו השינה, היה תוקע בדל־נר בין אצבעותיו, שיעיר אותו עם צריבתו. ואז היה מתעורר וממשיך ללמוד בניגון שהצטלצל והדהד בהלל בית־המדרש. היה סוחר עצים ובעל מחסן עצים בקצווי העיירה, ליד ביתו.

הוא בורך בארבעה בנים ובת יחידה, וואלף היה הבן השני. עוד בילדותו עמד ר׳ פינחס על כשרונותיו והיה „סוחב" אותו לבית־המדרש ללמוד. שום מזג־אויר רע: גשם, שלג וסערה — לא עיכב בעדו מללכת עם בנו הקטן לבית־המדרש. גם בביקוריו אצל הרבי מטריסק היה לוקח אותו עמו על מנת ל„הראותו" לרבי. אך הדברים האלה לא השפיעו על וואלף כהוא זה.

כאשר גדל השיג בהשאי ספרי השכלה, הציץ בהם ולאט, לאט נפגע. סיפרו עליו שעוד בהיותו נער עיין ב„מורה־נבוכים" להרמב"ם. מקץ ימים עזב את אלכסנדריה ויצא לאודסה. שם החלו להתרכז בעת ההיא הסופרים העבריים של דור ההשכלה, ביניהם היה גם הסופר אברהם בר גוטלובר (מהללאל), שהתגורר קודם ברובנה והיה מורו ורבו. באודסה הוא נפגש גם עם משה לייב לילינבלום.

וואלף חזר מאודסה כשהוא מלא וגדוש תורה והשכלה, אלא שהדבר לא היה לפי רוחו של ר׳ פינחס.

אחר זמן קצר נשא לאשה את בתו של ר׳ הירש־לייב ווינוקור ופתח הנות

לדברי־עור. אולם מאפו וסמולנסקין וכיוצא באלה לא הקנו לו ידע בעניני מסחר ופרקמטיה והוא חיסל עד מהרה את החנות, והחליט לעסוק בהוראה. אבל לא באלכסנדריה גופה, אלא בכפר הסמוך, אצל יהודי כפרי עשיר, אך לא בא שם על סיפוקו; שאיפתו היתה לבער את הבערות מאלכסנדריה, היינו, ללמד את בניה השכלה, דווקא. אך זה לא היה מן הדברים הקלים. שכן איזה אב ימסור לחנך את בנו לידי משכיל־אפיקורס? הכל היו חסידים ואדוקים, וכל אחד חלם שבנו יהיה רב־בישראל. ובכל זאת החלו לאט, להתקבץ אליו תלמידים. הראשונים היו מהכפרים הקרובים. ולאחר מכן גם מהעיירה. לא יצאה מחצית השנה ונמצאו אחדים מההורים שפנו אליו שיקבל גם את בניהם ל„חדרו", אולם יותר משמונה תלמידים לא רצה לקבל. מכל תלמיד דרש ארבעה רובלים לחודש. ובזה הסתפק, שהרי העיקר הוא להפיץ השכלה באלכסנדריה. הוא הורה הכל: תלמוד, תנ"ך, כתיבה ותורת החשבון. אך מעל לכל העדיף את לימוד התנ"ך עם הביאור של מנדלסון, בשפה הגרמנית. אכן, הוא שלט יפה בשפתם של גיתה ושילר.

כאשר נתקבלתי לחדרו, הייתי בגיל אחת־עשרה, הצעיר בתלמידים. בימים הראשונים עשה עלי ה„חדר" רושם מדכא במקצת. ה„חדר" היה בביתו של גוטיה הרעפן. מימין לדלת עמדו ספה ושולחן צבועים בצבע אדום. בצדדים שני ספסלים, משמאל — מיטה נושנה שבורה. „רצפת חימר, במקום קרשים. ובתנאים אלה שומה היה עלינו לשבת 12 שעות, מ־8 בבוקר עד 8 בערב. אסור היה על התלמידים לדבר איש עם רעהו. כל אחד למד לחוד. כל תלמיד לומד שעה ומחצית השעה. לארוחת־צהרים ולארוחת־ערב. קבע שעה אחת. ולמרות הכל, כאשר התחיל ללמד, נקשר אליו כל תלמיד בלב ונפש. עד היום אני רואהו לפני בדמותו היפה, ראשו שופע שערות שחורות, זקנקן גזוז, קול נעים, ביד אחת — התנ"ך עם התירגום הגרמני, ובשניה — סיגריה. עדיין מהדהד באזני הניגון היפה עם תרגומו הנפלא. היו לו ניגונים שונים לכל ספר. לאיוב, משלי ותהילים היו ניגונים מיוחדים וכך לספרי התנ"ך האחרים. תרגומו „שמע, בני, מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך", היה מעורר צער בלב כל תלמיד, שמא הוא חוטא כלפי הוריו בהתנהגותו ואינו מקיים את הכתוב. התקשרנו לשפת הנביאים ולדברי המוסר שלהם. היינו מוקסמים מהסברתו את פרקי תהילים. לפני כל פרק היה מרצה על הזמן ועל הנסיבות, בהם נוצר על ידי „נעים זמירות ישראל". יש והביא אותנו לידי דמעות בזמן הלימוד של פרקי־תהילים מסויימים. עד היום הם חרותים בזכרוני ועל לוח לבי...

אופן לימוד התנ"ך עורר בכל אחד מאתנו חיבה מיוחדת אליו. כמה שמח, כאשר נוכח שהתלמיד הבין את תלמודו!

כאשר גמרנו „ישעיהו" או „ירמיהו", נתן לנו לקרוא „אהבת־ציון" וספרים אחרים. הכל לימד בעל־פה, בלא כל ספר לימוד. כיוון שאז עדיין לא היו ספרי־

לימוד בנמצא, פרט ל„אמן פדגוג" ו„גן שעשועים לילדי ישורון". לאחר שנת לימודים, כבר הטיל עלינו לכתוב חיבורים בעברית.

זוכר אני, פעם קיבל מכתב מארץ־ישראל עם פרח יבש. זה היה בחורף. מה גדלה שמחתו, שעה שהראה לכל אחד את הפרח.

את אהבתו לארץ־ישראל הרגשנו בעליל, כאשר לימד את „שיר־השירים". בקראו את שמות הפרחים: חבצלת השרון, שושנת־עמקים וכו׳ — היה מעיר, כי בגולה אין שושנים כאלה, או טל כזה... מה הבל, שלא זכה לראות בעיניו, מה שחש בלבו... הוא נטע בתוכנו אהבה לשפתנו, לארצנו ולעמנו. וזה היה שכרו, שכן כל ימיו חי חיי עוני בחדר אחד עם בני משפחתו.

לא בעלית הגג של בית־המדרש או בעזרת־נשים היינו קוראים ספרי־השכלה בהדרכתו, אלא בגלוי. בשום פנים לא הסכים לדרישת אי־אלה הורים, שלא ילמד תנ"ך עם הביאור של מנדלסון. הוא היה לועג בפנינו על כל מיני אמונות תפלות. הודות לו החלו גם מלמדים אחרים ללמד נ"ך.

בשנים האחרונות עבר לרובנה ושם המשיך בהוראה. היו לו ארבעה בנים ובת יחידה.

נח עירוני

לייביש קרמר

אחת המשפחות המיוחסות באלכסנדריה היתה משפחת ר' מרדכי־יענקל קרמר, הוא היה גיסו של הרב משקה, סבו של הרב משה שטרנברג ז"ל. היה סוחר־יערות, איש ישר וצנוע.

לייביש היה בנו השלישי, מן המשכילים הראשונים. אך לא היה בין „פורצי הגדר"... היה לבוש בגד ארוך, „קאפוטה" בלע"ז, כיאה לבן משפחה כזאת בימים ההם, חולצה לבנה מגוהצת ומעומלנת. כיסיו היו תמיד מלאים וגדושים „ספרות". העתונים ביידיש „דער פריינד" ו„דער איד" היו תחביביו.

אחרי נשואיו רכש לו צמד סוסים ועגלה. ויצא לסובב בכפרי הסביבה עם כל מיני בדים ואריגים. דרכו היתה לצאת בשני בשבת ולחזור ביום הששי.

בימי השוק באלכסנדריה היה מקים דוכן ארעי למכירת סחורתו.

מצבו החמרי היה לא רע. במשך הזמן הקים לו בית יפה במרכז העיירה. היה מראשי הציונים ותרם לקרנות הציוניות ביד נדיבה. קנה גם מניה מאוצר ההתיישבות בלונדון, למרות שמחירה 10 רובלים היה די גבוה בימים ההם. אך כנראה שהמסחר בכפרים לא הספיק לו ומשום כך הצטרף גם לעסקי היער של אביו. והמשיך בהם עד שנבחר לזקן העיירה.

ב־1906 פנו אליו ידידיו שיעמיד את מועמדתו לתפקיד זה. אמנם בתחילה סירב, כי היה נחבא אל הכלים והדבר גם לא היה לפי רוחו, אבל לבסוף נאות לשידול ידידיו והסכים לכך.

ואז ניגשו ידידיו המובהקים: הרוקח גולובצינר, יוסף חעוו, וגם אני בתוכם, במרץ רב, למלחמת הבחירות, והוא נבחר ברוב מכריע.

כהונתו זו המכובדת נמשכה ארבע־עשרה שנה. הוא מילא את תפקידו על הצד היותר טוב. היטה אוזן קשבת לכל הפונה אליו ודיבר עם כל אחד בנחת. עד שבא הלילה המר והנמהר בו קיפחו את חייו קלגסי פולין. קודם הציתו את ביתו ולאחר מכן רצחוהו נפש. זה היה בח' בתמוז תר"פ. מותו הטרגי השאיר

רושם מדכא על כל תושבי העיירה. כידוע נפטרה אשתו, אצילת הנפש, בדמי ימיה והשאירה לו 8 יתומים. 5 בנים ו־3 בנות. לייביש טיפל בהם במסירות נפש ברחמי אב ובאהבת אם.

כולם התפלאו: איש יפה, תמיר ובמלוא אונו וממשיך באלמנותו. אבל הוא גם לא העלה בדעתו לשנות אורח חייו. הוא היה ידידי הטוב והיה מבקר אצלי לעתים קרובות והיינו משוחחים הרבה על ארץ־ישראל. בנו הבכור נחום (נאשקה) היגר לאמריקה עוד בהיותו צעיר. בימי מלחמת העולם הראשונה בא לארץ־ישראל עם הלגיון העברי, היה בקיבוץ מרחביה ולאחר מכן מראשוני ומייסדי באר־טוביה. כל תקוותו היתה, כי על ידי בניו יזכה לעלות לארץ־ישראל ולהשתקע בה, אבל לא זכה לכך...

הערת ש. יזרעאלי:

על אותו ליל־בלהות סיפר לי שמואל רוזנהק ז"ל שהיה דייר בביתי. משנודע לו על הצתת בית קרמר ועל השתוללות החיילים הפולניים, רץ אל הקומנדנט הפולני להודיעו על כך, אבל הלה הזהיר אותו מפני הסיכון לשוטט ברחוב וציווה עליו להסתלק חיש מהר הביתה. מתוך חשש, פן לא יספיק להגיע הביתה נכנס לבית־גאלאווציגר ואז ראה דרך החלון, כיצד התנפלו החיילים על לייביש קרמר בסימטה שבין בית זה ובית נחמקה קיפר ובקתות הרובים הכריעוהו והוא נפל חלל במקום, כשהוא מתבוסס בדמו... באותו הלילה נפצעו אחותו חוה קריפץ ויו"ט קיפר.

מגעי הראשונים עם בית קרמר באו על ידי הספריה שנמצאה בו, שנוסדה על ידי המשכילים הראשונים בעזרת מפיצי־השכלה בפטרבורג, ששלחו ארגזים מלאי ספרים. גם שלום־עליכם שלח מקיוב את כתביו.

מה רבה היתה שמחתנו, אנו תלמידי החדר־המתוקן, כשנודע לנו שבבית קרמר קיימת ספריה לספרים עבריים, ושהספרים ניתנים לקריאה גם הביתה. וכך הייתי מבקר בבית זה לעתים קרובות. וברבות הימים כאשר גדלתי, באתי גם במגע אישי עם לייביש קרמר בעניני תעודת־זהות וכו׳. הוא קבלני תמיד בסבר פנים יפות, דיבר בשקט ונחת וחיוך לבבי נסוך על פניו.

צ׳למארס גרי

סבי
הד״ר גרשון גרי

סבי הד״ר גרשון גרי ז״ל נולד באלכסנדריה שבווהלין בשנת 1890. אביו, ר׳ מנחם מנדל, עסק שם במסחר. אמו, חנה לבית שוכמן, היתה עסקנית בצרכי־ציבור, לפי רוח הימים ההם. שניהם היו מקובלים על אנשי העיירה. בגיל שתים־עשרה הגרה כל המשפחה לארצות־הברית והתישבה בבוסטון.

עד גיל שמונה־עשרה סיים בהצלחה תיכון ונתקבל לאוניברסיטת „טופטס", אותה סיים בהצטיינות בגיל כ״ב. כדי להשלים את לימודיו היה עליו לעבור שנתים של התמחות כרופא־בית, והוא פנה לבית־חולים קתולי ידוע בניו־יורק בשם „פורהד". תהליך הקבלה לביה״ח כלל ראיון ומלוי שאלון שאחת השאלות שנכללו בו היתה מהי דתו. סבא כתב: „יהודי". לאחר שלש שעות של ציפיה נענה, כי אין מקומות פנויים... הדבר היה עבורו זעזוע עצום. „אכן, יש באמריקה החפשית והנאורה אנטישמיות כמו ברוסיה הצארית!" והסיק מכך, כי רק במקום אחד בעולם יכול יהודי לחיות בכבוד ולהיות רצוי, — בארץ ישראל. ואז גמלה בלבו ההחלטה להתמחות שנתיים כרופא בית לשם השלמת לימודיו, ולאחר מכן לעלות לא״י.

את שנות ההשתלמות עשה בבית־חולים יהודי בשם „בית־ישראל" שהיה בפרבר היהודי של ניו־יורק. שם גם הכיר את סבתא, ברטה קרמר, שהיתה תלמידת בית־הספר לאחיות ולוותה אותו לאחר מכן, במשך כל השנים, כרעיה וכאחות חדר־הנתוח; חברה למקצוע.

התפרצות מלחמת העולם הראשונה, שבשה את תכניותיו ועכבה את עליתו לארץ ישראל, בשל הצטרפות האימפריה העותמנית, שהיתה השליטה בא״י, למלחמה לצד גרמניה.

ב־1917 ניתנה הצהרת בלפור וזמן קצר אחריה התחילו בגיוס הגדודים

העבריים. בעתונים הופיעו מודעות בהן נאמר, כי ארה״ב מסכימה לגיוסם של של תושבים אמריקאים, שאינם אזרחי ארה״ב לגדוד העברי. סבא החליט להתגייס ולעזור לשחרר את ארץ־ישראל מעול התורכים ולהגשים את חלום חייו — הלא הוא העליה לארץ. אך שני מכשולים גדולים העיבו על חלומו, שני מכשולים שמנעו ממנו להתגיס: סבא היה אזרח ארה״ב שטרם הכריזה מצב מלחמה; מפקדי הגדוד דרשו חיילים פשוטים ולא אנשי מקצוע. אך סבא החליט שיתגיס על אף הכל, ניגש ללשכת הגיוס, הציג עצמו כאזרח רוסי ולא סיפר כי הוא רופא. יומיים לאחר מכן הפליגה הקבוצה הראשונה של מגויסי הגדוד לקנדה וסבא ביניהם. רק לאחר הגיעו לקנדה נודע דבר היותו רופא, אולם נמסר לו כי מכיון שהנו אזרח זר לא יוכל לקבל את הדרגה המגיעה לרופא, שהיא דרגת קפיטן (סרן) ויקבל דרגת חייל פשוט. ניתנה לו דרגת „סרג׳נט״ (סמל), הדרגה הגבוהה ביותר הניתנת לחיל פשוט ונאמר לו, כי באנגליה יוכל לפנות, כדי לקבל דרגת קפטן. הדרגה היתה נחוצה לסבא כדי לשרת בגדוד כרופא, אך הוא המתין עד שהגיעו כל מגוייסי הגדוד לקנדה ומשם הפליגו לוינדזור, באנגליה, לשם אימון. רק באנגליה, פנה סבא למיניסטריון המלחמה, כדי לקבל דרגתו.

צייר מפורסם שלא מבני ברית, שקרא בעתון, כי הגדוד העברי חונה בוינדזור, בקש מהשלטונות רשות לצאת לשם, כדי לצייר ליגיונר יהודי. הרשות נתנה ומבין אלפי אנשי הגדוד העברי שהתאמנו במקום בחר לצייר את דיוקנו של סבא, ואף הורשה לקחת את סבא עמו ללונדון, אל הסטודיו שלו, כדי לציירו. תמונה זו תלויה עד היום הזה בבית דודתי אביבה.

לאחר חודשי אמון החלו אנשי הגדוד להישלח לחזית ארץ־ישראל. מאחר ונמאס לסבא לחכות עד שיגיע המנוי שלו כקפטן ורצה להיות יחד עם חבריו — ויתר על דרגתו ויצא עם הגדוד לחזית הארץ.

בהגיעו למצרים עבד כרופא לימינו של ד״ר סולומון שהיה זקוק לעוזר ולקח את אבא תחת פקודו. משהועבר ד״ר סולומון מהגדוד של מגוייסי ארה״ב לגדוד מגוייסי א״י עבר גם סבא עמו.

סבא ידע קרוא וכתוב עברית מימי למודיו ב„חדר״ באלכסנדריה, אך השפה לא היתה שגורה בפיו. בזמן שרותו בגדוד למד לדבר עברית והתקדם יפה, אף על פי שעדיין התקשה קצת בדיבור שוטף.

משנסתיימה המלחמה הוצב סבא במצרים, שם עבד כרופא, אך לא לזמן רב, כי ד״ר חיים ויצמן ז״ל שביקר במצרים לקחו עמו לא״י וסבא החל לעבוד כמנתח ב„הדסה״. באותו זמן התחולל מאבק בין הציונים שעלו לארץ לבין הדתיים יושבי הארץ מלפנים. הציונים נאבקו על דיבור השפה העברית בעוד הדתיים יוצאי הארץ מלפנים, טענו לדיבור היידיש והתנגדו לדיבור בלשון הקודש.

ב„הדסה" נפתח בית־ספר לאחיות ולאור המאבק הכללי בארץ התנהל מאבק זוטר ב„הדסה", באיזו שפה להדריך את האחיות. אנשי הסגל דברו אנגלית ובחלקם גם יידיש, ומכיון שאי אפשר היה להדריך את האחיות באנגלית (רובן לא ידעו את השפה) הוחלט להדריכן ביידיש. האחיות לחמו בתוקף למען קיום הלימוד בעברית, ובעוד הסגל טוען, כי אין לוותר לאחיות, קם ביניהם רק אדם אחד, שטען, כי בא"י יש לדבר עברית — היה זה סבא. הוא הסכים לקבל על עצמו להרצות בעברית. העברית של סבא לא היתה מספיקה ושוטפת, כדי הרצאה ולכן נעזר בהכנת כל הרצאה בשתי אחיות דוברות אנגלית והלימודים קוימו בעברית.

באותה עת הצטרף סבא לראשוני המיסדים של ארגון ההגנה העצמית שרק החל בפעולתו. הוא התאקלם בארץ והתקדם יפה בתפקידו כמנתח. בתקופה זאת החליט שהגיעה העת להצטרפותה של סבתא אליו, ואמנם כעבור זמן קצר היתה סבתא בדרכה ארצה.

בתחילת שנת העשרים, עם גבור אי השקט בגבול הצפון, עת הוסכם להעביר את אזור תל חי־כפר גלעדי־מטולה תחת מנדט בריטי, פרצו מרידות ומאורעות דמים באזור בין שבטי הבדואים והשלטון הצרפתי. את כל האזור שרת רופא אחד שהתגורר במטולה. עם פרוץ המאורעות ברח זה על נפשו וכל האזור נשאר ללא עזרה רפואית.

הרצפלד, שביקר בתל־חי, הבין את מצבה הקשה והבטיח להביא רופא מנתח מירושלים. בהגיעו ירושלימה הלך ישר לבית־החולים „הדסה" ושאל על סבא, שהיה באותה עת באמצע ניתוח ולא יכול להתפנות. משנגמר הניתוח נפגש עם הרצפלד, שהמתין לו, ומפיו שמע על המצב בגליל העליון ובתל־חי, הבין את רצינותו ונתן מיד את הסכמתו לצאת הוא ביקש רק שהות קצרה לשם הסדרת עניניו.

רופאי „הדסה" נדהמו משמעו, כי סבא יוצא לתל־חי. הם היו בטוחים, כי איש לא יצא משם חי. אך סבא לא שעה לאזהרותיהם גם אנשי הסגל הזכירו לו, כי רעייתו עומדת להגיע לארץ. „הסבירו לה והיא תבין" אמר, „במקרה שלא אחזור, עזרו לה להסתדר בארץ ואם תרצה לחזור לארה"ב — עזרו לה לחזור". ויצא לתל־חי.

לאחר שבוע רכיבה מפרכת על פרדות, הגיע סבא למחוז חפצו. רק שבוע אחד שרת בתל־חי. היתה תכנית להקים בי"ח שדה במטולה, אך המאורעות התגלגלו כה מהר שלא הספיקו לעשות דברים יסודיים. התברר שכל הדרכים בסביבה מוקפות ועליו להיות במקום המוקד ולהגיש עזרה מידית. היה זה זמן קשה וגדוש מאורעות. בתנאים קשים אלה הגיש עזרתו ונתח את טרומפלדור והפצועים האחרים. שנים

הציל בטפולו, אך את טרומפלדור לא יכול היה להציל ולו אמר טרומפלדור את מלותיו האחרונות: „טוב למות בעד ארצנו".

עם פנוי המקום עזב גם הוא וחזר לעבודתו במחלקה החירורגית בבי"ח „הדסה" בירושלים שם נשאר עוד 8 חדשים ולאחר מכן הועבר לבית־החולים „הדסה" בצפת בתור מנתח ראשי ומנהל.

ביום השנה לנפילתו של יוסף טרומפלדור נערכה לו אזכרה מפוארת בתל־חי, השתתפו בה גם רופאי ביה"ח „הדסה" בצפת. אך סבא ויתר על ההזמנה והעדיף להשאר ליד חוליו. כשנשאל מדוע אינו נוסע, אמר: „כבר הייתי בתל־חי כשהיה צורך בכך".

ארבע שנים שהה סבא בצפת, בה נולדו שתי בנותיו, אביבה וחנה. מסירותו ויחסו לחוליו יצרו סביבו חומת הערצה הן בין אנשי הישוב הישן, הן בין חברי הקיבוצים שבסביבה. כשהועבר לירושלים ליותה אותו כל צפת עד שערי העיר בבכיה ובתפילה. על האהבה שרחשו לו יעיד הסיפור הבא:

סבא הועבר כמנתח ראשי של בית החולים „הדסה" בירושלים. הרופאים והאחיות הראשיים בהדסה וכן גם המנהל, היו יהודים אמריקאים ולא כולם ציונים. סגל העובדים המקומי ראה לנגד עיניו הקמת בית חולים בעל רמה בין לאומית כעין „אור לגויים" והם דרשו מנהל ארץ־ישראלי וציוני. סבא נרתם אף הוא למאבק זה והדבר עורר את פליאתם של יתר הרופאים שחשבוהו לאמריקני ולא הבינו את מלחמתו לצד הציונים. בסוף המאבק היתה יד הציונים על העליונה — המנהל האמריקני הוחלף ברופא ארץ־ישראלי ששימש כסגן־המנהל קודם לכן. הוא הצליח יפה בתפקידו ומלא את התקוות שתלו בו.

אחד מחלומותיו של סבא היה להביא את בית החולים לרמה בין־לאומית ולפנות למומחים יהודיים, בעלי שם וידע, הנמצאים ברחבי העולם. מוכן היה לוותר על תפקידו כמנתח ראשי ולהיות סגנו של מנתח גדול שיבוא מהחוץ ובלבד להעלות את רמת הרפואה בארץ. רעיון גדול זה לא עלה בידו, חרף מאבקו והוא התפטר ממשרתו ב„הדסה" ועבר לפרקטיקה פרטית, בבית־החולים שערי־צדק בהנהלתו של ד"ר וולך. בבית־חולים זה עבד עד סוף ימיו. בו מצא את מקומו ויחסי ידידות, הבנה ואמון־הדדי התפתחו בינו לבין הד"ר וולך.

סבא היה אדם צנוע מאד. הקדיש את כל חייו לרפואה ולחולים. למרות שעבד עבודה מפרכת והיה בכוננות 24 שעות ביממה, לא לקח מעולם חופשה ועבד ללא הפוגה שבעה ימים בשבוע. לא פעם היה נשאר ער כל הלילה ליד מטת חולה מסוכן ולמחרת היה ממשיך בעבודתו, כרגיל.

בשנת 1928 התידד סבא עם אהוד בן־יהודה שהיה צייד מעולה ואהוד החל להשפיע על סבא שיצא עמו לציד. לסבא קסמו מאד הציד והשימוש בנשק. „יהודי בארץ צריך לדעת לאחוז בנשק" היה אומר, והוא רכש לו רובה־ציד וכלב ציד בשם נמרוד. היה זה ה„הובי" הראשון בחייו. כאשר היה יוצא סבי לציד עם ציידים אחרים, היה כלבו נמרוד מגיע ראשון לכל חיה נפגעת וחש לשים אותה לרגלי סבא.

למרות העובדה שהקדיש עצמו לרפואה חלם תמיד שבגיל 50 יפרוש מעבודתו הרפואית וייעשה חקלאי. „יש לנו, היהודים, די רופאים ועורכי־דין" היה אומר „„כדי לבנות את הארץ צריך חקלאים". הוא עצמו לא הבין הרבה בחקלאות אך החליט שאביבה תהיה החקלאית במשפחה והיה שולח אותה כל חופש למוטקה ברוורמן בבאר־טוביה (חברו מימי ה„גדוד העברי"), כדי להכשירה לחקלאות.

עליתו של היטלר לשלטון הביאה לעלית זרם גדול של בעלי מקצועות חופשיים מגרמניה. בין העולים היו גם רופאים רבים, ואז החליט סבא כי יש למדינה מספיק בעלי מקצועות חופשיים והיא זקוקה לאנשים שיעבדו את אדמתה. דבר זה הביאו לכך שיעזוב את הרפואה מוקדם יותר מכפי שתכנן קודם לכן.

היה לסבא פרדס קטן ליד גבעת־ברנר, שעמד להניב פירותיו כעבור זמן קצר ולכן רצה לגור בקרבת מקום. הוא התיעץ עם ידידיו והחליט לבסוף להתישב בגדרה שנמצאה בחצי הדרך בין פרדסו לבין ידידיו בבאר־טוביה. חפש ומצא מגרש לא גדול, בנה עליו בית ונטע סביבו גן יפה וכן בנה רפת קטנה ומחסן. משהושלמה בניתה של פינת־חמד זו, שכר סבי פועל שיטפל בגינה וישמור על הבית. סבא נשאר עדיין בירושלים והמתין עד שאביבה, שהיתה צריכה להיות החקלאית הראשית במשק, תסיים את חוק לימודיה.

בשנת 1938 עזבה משפחת גרי את ירושלים ועברה לגור בגדרה, אולם סבא לא נטש לגמרי את הרפואה והיה עובד שלושה ימים בשבוע בבית־החולים „שערי צדק" בירושלים וכן בקליניקה בתל־אביב והחליט להמשיך בכך עוד מספר שנים.

סבא, שמאד אהב חיות, התקין בחצרו (בה גידל צ'ינצ'ילות ושפני אנגורה ארוכי־שער), את השובך שלפי התכנית צריך היה לספק בשר לכל המשפחה, — אך מילאו ביונים גזעיות יקרות מסוגים שונים שמעולם לא היה לאיש לב לשחטן... עליהם נוספו מאוחר יותר אווזים טולוזים (שתענוגו של סבא היה לקחתם למרעה) ותרנגולי הודו. גם בבעלי חיים אלה שגודלו במיוחד למאכל, לא נתן סבא לגעת.

בזמן ההמלטה הראשונה ברפת התרגש מאד. הוא לבש כפפות סטריליות וחלוק ניתוחים סטרילי, כדי לעזור לפרה להמליט.

מאושר היה בגדרה השקטה, בה הספיק לחיות רק ארבע שנים — ארבע השנים המאושרות שבחייו. לעתים היה חוזר מעבודתו בירושלים אחרי רדת החשיכה, עייף ויגע ובידו שתילי ירקות רכים — אותם שתל באדמה הלחה לאורו העמום של פנס־כיס.

גם לאחר שעבר סבא לגדרה לא נטש את הצייד והיה יוצא למסעות ציד כלפנים. ב־14 בינואר 1942 יצא סבא לציד יונים ביריחו, עם עוד מספר ציידים, ואמר בבית שיתכן ולא ישוב ישר הביתה, מאחר והוא צריך להיות בין כך למחרת בירושלים, וילון אצל ידידו הד״ר נוימן בירושלים.

עם רדת החשיכה, לאחר יום ציד מפרך וממושך, חזרו הציידים. מאוחר היה וסבא החליט להשאר בירושלים. הוא נפרד לשלום מידידיו ופנה לעלות לבית ידידו ד״ר נוימן. תוך עליה על המדרגות צנח ומת. „מיתת נשיקה״ אמרו ידידיו.

סבי נקבר בגדרה בטכס צנוע בדיוק ביום בו מלאו לו 52 שנה. אל קברו הפתוח ניגש בין יתר מספידיו אחד מחוליו לשעבר וברטט ודמעות סיפר: „כשד״ר גרי היה עורך את ביקוריו במחלקה היו החולים אומרים „דער מלאך גייט״ (המלאך בא). עצם נוכחותו, השקט שבפניו ובדיבורו היו מביאים לחוליו חצי רפואה״.

נח עירוני

הרוקח מאלכסנדריא

נער מנערי ה„חדר" הייתי. יום אחד, כשבאתי הביתה לעת־ערב לאחר יום למודים, כמנהג הימים ההם, שמעו אזני קטעי שיחה בין אבי ע"ה לבין כמה יהודים קשישים מבאי ביתנו, כשהם מסובים על כוס תה ליד השולחן הגדול, כמקובל מדי יום ביומו.

התעכבתי והטיתי אוזן לשיחה אשר עיקרה היה הרוקח החדש. רוקח חדש בא לעיירה, יהודי המדבר רק רוסית, מנהגו מנהג „גוי" ואין לו כל מגע עם יהודי העיירה.

המעשה קרה לפני יובל שנים *).

ומעשה שהיה כך היה: לפני 50 שנה בא לעיירה בחור צעיר ויפה־עיניים, לא שאל ולא חקר, לא ביקש עצה ולא חיפש תושיה, הוא בא וקנה את בית־המרקחת מידי בעליו הרוסים, כולל הרשיון שכוחו היה יפה לגבי כל הסביבה הקרובה על תושביה, שמספרם עלה על 15 אלף. בית המרקחת נמצא אז בבית החומה של משה אברהם יהודה'ס (אייזנמן) אשר במרכז העיירה, מרוהט יפה, ארונות זכוכית, מדפים מצוחצחים, מיכלי זכוכית גדולים מלאי נוזלים צבעוניים, כיאות לבית־מרקחת המכבד את עצמו.

הרוקח החדש רווק היה, דבר המובן מאליו שלא היה להוט לנהל בעצמו מטבח ולהכין לעצמו את ארוחותיו. הלך הלה ועשה הסדר עם הכומר הפרבוסלבי אשר ברחוב הגויים, ושם אכל את ארוחותיו. בעיירה קטנה הכל יודעים מה עולה על שולחנו של שכן, על אחת כמה וכמה במקרה שכזה. יהודי אוכל טריפות — וכל העיירה כמרקחה. הנושא אינו מש מפי זקנים וטף כאחד.

ואם לא די בכך, רצה המקרה ואחד ממכריו־ידידיו הגויים של הרוקח, נפח נשמתו והרוקח הולך אחרי מטתו בעת הלויה ולא עוד, אלא שמחזיק נר בידו כמנהג הפרבוסלבים. מעשה זה הרתיח אפילו את „המשכילים דאלכסנדריה", אך מי

---

*) נכתב בשנת 1946.

יעז להעיר לבר־נש זה, המדבר רוסית בלבד ואינו נפגש כלל עם אף אחד מאנשי העיירה ?

גריגורי בוריסוביץ גולובצ׳ינר — זה שמו של הרוקח דנן, הוי אומר: צבי בר׳ דב גולובצ׳ינר.

לאחר שנה של שהיה בחומת משה אברהם יהודה׳ס עוקר הרוקח ל„אוגורוד״ לחצרו של הדוכס שהתמקם באותו זמן שם, בתוך גן פירות יפה ומגודר סביב, והחצר עצמה יפה ומהודרת.

העביר הרוקח את בית המרקחת — ויהודי אלכסנדריה ראו אותו פחות וקללוהו פחות. לאחר חדשים מספר באו לבית הרוקח אורחים מאי־שם. עלמה יפה להפליא, שחורת־תלתלים ושחורת עיניים, אפה מחוטב וקומתה זקופה וכל־כולה כלילת יופי וחן ואתה אם זקנה, בעלת תואר וצורה האומרת כבוד וראש־שיבה מכוסה בשביס קטן. אתן באו שני צעירים במדי סטודנטים וכל אחד יפה מחברו.

זמן מועט לאחר בוא האורחים הזמין הרוקח את הרב ר׳ מרדכי שטרנברג ז״ל ואת יתר כלי־הקודש, ביקש מהם להביא אתם חופה לשם עריכת טכס קידושין לו ולאורחת הצעירה שבאה אליו.

אנו „החברה הצעירה״, סקרנים היינו לראות איך יפול דבר וכיצד יתנהג הרוקח בשעת הטכס. מצאנו לנו מקום מצפה בקרבת החופה ותמהנו כי אין חופה זו וטכס זה שונים מכל החופות והטכסים המקובלים. הרב מסדר קידושין ור׳ טוביה החזן מזמר את הברכות, ר׳ הלל השמש משמש כנהוג, והכל כרגיל.

מיד לאחר החתונה, התחילו הרוקח ומשפחתו לנהל משק בית מסודר ועצמאי. לא עוד אכילה אצל הכומר, כי אם בחיק המשפחה. שמועה עברה בעיירה, כי אשתו הצעירה של הרוקח היא בת למשפחה מיוחסת וכי המטבח בביתה — כשר. אמה הזקנה שנשארה לגור עם הזוג הצעיר, אומרים עליה, כי היא שומרת מסורת ואדוקה ויש אומרים, כי בלכתה לקנות בשר באיטליז היא בודקת אם הבשר כשר בתכלית, ועוד אומרים, כי בליל שבת היא מברכת על הנרות ובשבתות אינה מבשלת. בקיצור בית יהודי כשר.

החתונה התקיימה בקיץ, והנה כאשר הגיעו הימים הנוראים הופיע הרוקח הצעיר לבית הכנסת והוא עוטה טלית־צעיף על צווארו ומתפלל ככל היהודים ואולי אפילו ביתר חמימות מאחרים.

לאט לאט החלו להתפתח יחסי היכרות בין התושבים היהודים לבין הרוקח וזה התחיל להתענין בצרכי העיירה ועניניה הצבוריים, ואף החל לחשוב על אפשרויות תקון מצבם הכלכלי של תושביה.

כחצי קילומטר מן העיירה עברה מסילת־הברזל, אך בכדי לנסוע לרובנה היו צריכים התושבים לנסוע יותר מ־4 קילומטר עד לתחנה, שם היתה נעצרת

הרכבת. מרבית התושבים העדיפו איפוא לנסוע עם „בעלי העגלות" על אף הטירדה שבנסיעה זו.

הרוקח לא נח ולא שקט, מה פירוש מין אי־סדר שכזה? למה החרישו עד עתה? ולמה מחרישים גם כעת? והרוקח התחיל לכתוב ולכתוב ולאחר מכן החתים תושבים רבים, יהודים ונוצרים כאחד, ויצא בעצמו לקיוב לטעון ולהוכיח כי עוול נגרם לציבור גדול של תושבים, ולהסביר את התועלת הרבה והעזרה הגדולה ששיפור בשרות הרכבת יביא לכולם.

ואכן, לא ארך הזמן ובקירבת העיירה נפתחה „חצי־תחנה" היינו: תחנה להעלאת נוסעים בלבד — ו„העיירה" אלכסנדריה צהלה ושמחה. ארבע רכבות ליום היו מהלכות לרובנה וחזרה, וכל הנסיעה כולה ארכה כמחצית השעה במקום חצי יום טלטול בעגלות. התושבים הרגישו בעליל, כי פתאום הפכו לחלק מן העולם הגדול והדרך המובילה ל„חצי התחנה" הפכה לדרך הטיולים לצעירי העיירה ולילדיה.

חסל סדר רכבת — וכבר התחיל הרוקח בפרשת הדואר.

כידוע היה הירשלי ישראל יוזפ׳ס מקבל את דברי הדואר מן הרכבת, מחלק בין התושבים ומקבל שכר שלוש או חמש קופיקות בעד כל מכתב. לא מצא הענין חן בעיני הרוקח ושוב התחילה פרשת כתיבה, ושוב פרשת חתימות, ושוב פרשת תלונות והסברים עד אשר קיבל ביום בהיר הודעה ממשרד הדואר הראשי, שאם אנשי העיירה יתחיבו לשאת בהוצאות שכר־דירה, מאור וחימום למשך שנתיים, יפתחו משרד דואר בעיירה.

אנו הצעירים היינו מבקרים קבועים בביתו של הרוקח, תענוג היה לנו לבלות בחברתו. שכן היה אדם פיקח עד למאד. יום אחד, כאשר באנו אליו — אברהם פיוון, אברהם בליך ואני, — קיבל את פנינו בארשת־שמחה והראה לנו את הודעת הדואר הראשי. כבר היו בידו תכניות מוכנות לשם ביצוע הדבר, אך כולם חייבים לחתום. אין הוא מבקש כסף, כי אם חתימות בלבד ובמקום לשלם להירשלי שלוש או חמש קופיקות למכתב, לא ישלמו כאן יותר משתי קופיקות למכתב.

יצאנו שלושתנו לאסוף את החתימות. שכרנו בית אצל מנחם המלמד ולא עברו ימים הרבה ולאלכסנדריה יש דואר עם מנהל ודוור והכל שמחים ושבעי רצון והולכים לבקר בדואר ולחזות בנסים, מעשי ידיו של הרוקח.

יותר ויותר מתידד הרוקח עם אנשי העיירה והוא נחשב כבר כמעט כיליד העיירה. ואכן, הוא אוהב את העיירה ומתקשר אליה, ידיד לכולם ללא הבדל, בעלי־מלאכות, בעלי בתים, חנוונים וכל השאר. כל מעיינו — הוא אך להיטיב את מצבה של אלכסנדריה; כיצד לשפר וליפות את העיירה הקטנטונת.

על השרפות בעיירות קטנות בכלל ובאלכסנדריה בפרט, היה לו כבר מושג,

והוא החל לתכנן הקמת חברת־כבאים מתנדבים. ללא שהיות אסף את צעירי העיירה ובמיטב כשרונו הסביר להם את חשיבות הענין בעיירה שרוב בתיה בתי־עץ, הצעירים הסכימו לו תוך התלהבות והוא שוב משך בעטו.

לא עבר זמן רב ומחברת ביטוח מסויימת נתקבלה מכונה עם צנורות ומכשירי התזה וחברת כבאים מתנדבים קמה והיתה.

רצה הגורל ובאותם ימים התעשר אלתר יוקלזון ועם העשירות התחיל לרדוף אחרי הכבוד. הלך ואסף את „החבריא", חילק להם כובעים ועליהם תגים אדומים ומצחיות נוצצות והוסיף לכך גם קצת משקה וכך נבחר כראש ומנהל למכבי האש במקומו של הרוקח. כרגיל, במקרים כגון אלה, החלו המריבות בין תומכי גולובצ׳ינר לבין תומכי יוקלזון ובינתיים העלתה המכונה חלודה, הצנורות יצאו מכלל שימוש וחברת הכבאים לא היתה יותר ולא קמה שוב לתחיה.

כפי שאמרנו לעיל, מתי מספר היינו באי ביתו של הרוקח. כמעט מדי ערב היינו באים להסב על כוס תה, כי היה זה בית יחיד בו הרגשנו בטוב וברווחה. הוא עצמו אהב את הנוער, קרב אותו ושיתף אותו בתכניותיו ובשאיפותיו.

באחד הערבים הוא סיפר לנו, תוך שמחה גלויה, כי קרא בעתון, שהיה מקבל מדי יום ביומו, ששר האוצר הרשה לפתוח קופות הלואה וחסכון. ולאחר שכתב מיד למשרד האוצר וביקש רשיון לייסד קופת הלואה וחסכון, אכן קיבל את הרשיון המבוקש. ומה היתה גדולה שמחתו שלא דחה את המלאכה כי הנה כבר עתה מתחרט שר האוצר ואינו מוציא יותר רשיונות מסוג זה.

ועתה „חברה" לעבודה! צריך לרכוש חברים לקופה.

וכך נפל בחלקנו התפקיד לסובב בבתי־הכנסת ולהסביר את ערכה של קופת הלואה־וחסכון, תועלתה ומשמעותה.

כך נוסדה הקופה. התחלנו במתי־מעט ותוך שנה מנינו כ־150 חברים ולאחר מכן, 350 חבר וביניהם כמה וכמה מן העיירות הסמוכות וכמו כן גם נוצרים. לקופה קראנו „אופורה" פרוש „מסעד", לצערי הרב עלי להזכיר כי אני — אחד מידידיו הטובים ביותר של גולובצ׳ינר — הפכתי לאופוזיציונר ראשי נגדו.

הוא היה יושב ראש ההנהלה ואני הייתי חבר המועצה. הואיל ולא הסכמתי לכמה מפעולותיו הייתי מבקר אותן אך תמיד הצבעתי אתו ולמענו. הייתי לו ידיד טוב והוא היה לי ידיד. ידעתי כי הודות למרצו התפתחה האגודה כפי שהתפתחה. רבים היו מפקידים בקופת האגודה את חסכונותיהם, המחזור גדל מיום ליום, כל אחד זכה להלואה בתנאים נוחים ובסכום שבקש, אך נמצאו רתחנים אשר לא הבינו כי אם הרוקח יעזוב את משרתו ילך הכל לטמיון. וכך אמנם קרה.

והנה, באחת האספות, כאשר לא יכול היה לסבול את הביקורת והעלבונות התפטר גולובצ׳ינר ואתו יחד התפטרו האחרים ובמקומם נבחרו חדשים ללא נסיון.

טרם הספיקו „החדשים" ללמוד את עניני הקופה והנה פרצה מלחמת העולם הראשונה. אם בגלל המלחמה ואם בגלל חוסר הנסיון של „החדשים" התמוטטה הקופה ורק קופת־ברזל נשארה לפליטה ושמשה אותנו בימי שלטון הפולנים כקופה באגודת „גמילות חסדים" שהצלחנו להקים אז ולאחדים שמשה גל־עד לזכר מפעליו של גולובצ'ינר.

ביזמתו של הרוקח בחרנו את לייבוש קרמר ז"ל למוכתר, דאגנו כי יהיה רופא בעיירה ושלמנו לו שכר נוסף לדמי הביקור שהיה מקבל. העיירה היתה מאורגנת יפה ואחדות מלאה שררה בין תושביה.

בימי חילופי המשטרים סבל בית־המרקחת סבל רב אך בימי הפולנים התאושש ועשה חיל. מצב זה לא שינה את יחסו של הרוקח לפולנים אותם שנא בתכלית השנאה. אפילו את עתוניהם לא רצה לקרוא והחל לקרוא את ה„היינט" הציוני. הפך לציוני ושקל את ה„שקל". בכלל הפך להיות יהודי כהלכה: בא לבית־הכנסת בימי הזכרון להוריו, היה הולך לרב למכור את החמץ בערבי פסחים כנהוג, והיה קרוב ומסור לרעיון הלאומי.

זכורני אחד הערבים, כטוב לבנו בתה, כאשר הרוקח פתח בשירה ושר שירים רבולוציונריים, שירים מימים שעברו ומיד לאחר מכן התחיל לדקלם בנוסח של ילדי החדר, בנעימה עצובה ובטוב טעם, תוך התמוגגות והשתפכות הנפש „בשעה שנבוזראדן הגלה את ישראל, עברו ליד קברה של רחל אמנו" ובבית זהרו געגועים למשהו נכסף ואיננו עוד. ואז סיפר לנו מקצת מקורותיו, על בית אביו סיפר ועל ימיו ב„חדר", על כניסתו לגימנסיה ועל האוניברסיטה בה החל ללמוד רפואה ובגלל מותו הפתאומי של אביו נאלץ לזנוח את למודי הרפואה ולעבור ללמודי פרמקולוגיה.

כאשר נפטרה אם אשתו ערך מנין בביתו משך ימי השבעה ואמר „קדיש" מדי בוקר וערב.

רעיתו היפהפיה נפטרה בשנת תרפ"ב והוא עוד האריך ימים ונפטר בראש חודש שבט שנת תר"צ כתוצאה מנתוח בלתי מוצלח. מקום קבורתם בבית הקברות שבאלכסנדריה ללא מצבה וללא זכר.

בת יחידה היתה לו והוא דאג להשכלתה ולחינוכה הטוב. בכדי שיהיה לה מושג ממסורת יהודית היה מקפיד על הדלקת נרות חנוכה, ערך סדר פסח כמנהג ולוקח אותה לעתים לבית הכנסת.

לאחר שסיימה למודיה בגימנסיה נסעה לאוניברסיטת קיוב לפקולטה לרפואה, אך בגלל המלחמה שפרצה נאלצה להפסיק את למודיה.

לפני חדשים מעטים קבלתי ממנה מכתב, בו הודיעה לי כי היא נמצאת ברובנה. שמחתי מאד לקרוא כי נצלה מן השואה האיומה.

יעקב בנארי

ר׳ אליקום אפרים גולדין

היה ידוע בכינויו ר׳ יוקל החזן. שנים רבות היה חזן בביהמ״ד הגדול הישן ברובנה ואחרי כן בביהכ״נ דר׳ לייבוש. במשך כל שנת תרצ״ז (1937) היה חזן בביהכ״נ „מאה שערים״ בתל־אביב. נספה בשואה ברובנה בשנת תש״ב.

הוא נולד בעיירה מז׳ריץ׳ שליד רובנה ונתיתם בגיל צעיר מהוריו. קרובי־משפחה שפרשו חסותם עליו בקשו להקנות לו מקצוע כלשהוא ונסעו אתו אל הרבי להיוועץ בו בדבר. הם סיפרו לרבי שיוקל נוהג לפזם תפילות ולחנים של ימים־נוראים וחגים ומועדים. כאשר שמע הרבי מניגוניו, פסק ללא היסוס: הוא יהיה חזן. המלצה זו של הרבי נפוצה חיש־מהר בעיירה ובעיירות הסמוכות.

לא עבר זמן רב והוצעה לו משרת חזן באלכסנדריה, וזה בתנאי שישא אשה, שהרי לא נהוג ולא מקובל בישראל חזן־רווק... ואכן, עמדו ושידכו לו את העלמה פרל, בת־טובים מאלכסנדריה, שנתגלתה במרוצת השנים כאשה צדקנית, רבת־מרץ ותושיה ושימשה לו עזר כנגדו בעיסוקיו השונים לשם השלמת פרנסתו בכל ימות השנה, בעיקר הצטיינה בתפירת טליתות למכירה.

לא עבר זמן רב ושמעו כבעל תפלה ובעל קול ערב הגיע גם לרובנה העיר. באו משם לשדלו לקבל משרת חזן באחד מבתי הכנסת הרבים שבעיר. בתחרות זו זכה, כאמור בית־המדרש הישן, שבין מתפלליו היו מנכבדי העיר ואניני טעם, במה שנוגע לענייני חזנות.

עשרות בשנים כיהן ר׳ אליקום־אפרים במשרתו זו ואף הצליח לרכז סביבו ממיטב החזנים והמשוררים שבעיר ומחוצה לה והקים מקהלה רבתי ששמה הלך

לפניה. בחגים ומועדים היו אנשי רובנה, מתפללי בתי־כנסת אחרים נוהרים אל בית המדרש הישן להתענג על זמרתו ומקהלתו של ר׳ יוקל החזן. ביהמ״ד היה מתמלא אז עד אפס מקום. המקהלה שלו „הצמיחה״ ברבות הימים חזנים בעלי שם ומוניטין, ביניהם החזן שמחה קוסביצקי, שאת חידושיו המסוגננים של ר׳ יוקל בנוסחי התפלות לקח עמו למרחקים.

בשנת תרצ״ז ערך ביקור אצל שתי בנותיו ומשפחותיהן בארץ, הביקור, שתוכנן להיות קצר יחסית, הפך לביקור של למעלה משנה, כי כאשר נודע דבר בואו בבתי הכנסת הוזמן לאחדים מהם לתפילת „מוסף״ כחזן אורח. ביהכ״נ „מאה שערים״ בת״א חתם אתו על חוזה לשנה אחת עם זכות הארכה לעוד שנתים־שלוש. כעבור השנה הוצע לו, והוא נטה, להמשיך. אך אשתו (השניה) שנשארה ברובנה לא הסכימה, על אף פנייתו אליה, לעלות ארצה, גם גבאי ביהמ״ד דר׳ ליבוש ברובנה הפצירו בו לחזור, והוא נאלץ לחזור. שנה לאחר מכן פרצה מלחה״ע השניה ור׳ אליקום־אפרים ושארית בני משפחתו שהיו עמו (בתו, חתנו, 4 נכדות, אשתו) נספו בשואה הנאצית בשנת תש״ב.

לפי ידיעות מניצולי השואה, נהרג ר׳ אליקום־אפרים בביתו שבגן „סילאנקה״ ברובנה בהתקפת האויר הראשונה של הגרמנים ברובנה, היתה זו פגיעה ישירה בביתו בן הקומותיים שבמרכז הגן העירוני — אשר בקומת הקרקע שלו השתכנה המפקדה הרוסית שבעיר. הגרמנים, כנראה, ידעו על כך... היה זה ביולי 1941. אף נמסר שנערכה לו לוויה המונית לבית הקברות היהודי, שמחוץ לעיר, יחד עם יתר שמונת ההרוגים היהודים, שכולם זכו להיות מובאים לקבר ישראל, אלא שאין ידיעות אלו מבוססות, בגלל ריבוי הגירסות.

ר׳ יוקל החזן חיבר הרבה לחנים וניגונים לתפלות, שרק מעטים מהם נשתיירו מפה־לאוזן, אחד מהם פורסם בקובץ הלחנים הידוע של מר משה ביק, שהופיע בישראל. וחבל, מלחין (בשדה הליטורגיה) גדול היה האיש, אך גם צנוע ועניו גדול ומעולם לא דאג לפרסומת כלשהי...

שאול קרמרמן

ר׳ משה אייזנמן

ר׳ משה אייזנמן עבר לרובנה עם משפחתו מהעיירה אלכסנדריה בשנת 1905. נעשה לו צר בעיירתו ועסקיו (יערות טחנות־קמח ועוד) שהתנהלו מחוץ למקום מגוריו דחפוהו לעבור אל הכרך. את ביתו ברובנה בנה מחוץ ליישוב, בסמוך למחסני העץ שבקרבת פסי הרכבת, על ביצת אוסטיה ממש.

נתברך ר׳ משה בארבע בנות שכולן למדו עברית ושלטו בה. ונהוג היה לומר בימים ההם: כל מי שחשקה נפשו לדבר עברית כשפת אם, שילך לבית האייזנ־מנים, או לאייזנמן הצהוב. היינו, ג׳ינג׳י, ב„עברית" של היום.

ר׳ משה אייזנמן היה איש פיקח להפליא, בעל הגיון „של ברזל". תלמיד חכם. נהג כל ימיו כיהודי שומר מסורת והיה מקובל מאד בחוג הסוחרים. לכל בוררות מסובכת היו מזמינים את ר׳ מושקה אייזנמן כבורר או בתור שלישי, שיכריע בין הבוררים וסמכו על תבונתו ויושרו. נחשב לאמיד. לא פעם האירה לו ההצלחה פנים ועשה חיל בעסקיו, אך קרו גם מקרים ונהפך עליו הגלגל. חליפות ותמורות אלה לו השפיעו במאומה על אייזנמן, שהיה תמיד אדם עליז ושמח בחלקו.

בשנות מלחמת העולם הראשונה, כשרבים יצאו את רובנה, עזב אייזנמן עם משפחתו אתת העיר ועבר לקיוב, המשיך שם בעסקיו ואחרי המלחמה שב לרובנה, התבסס בענף הקמח והחזיק טחנות־קמח במיזוץ׳ ובמקומות אחרים יחד עם שותפים.

אופייני מקרה אחד שבו קנה משה אייזנמן את עולמו: הדבר היה בשנת 1924. עסקי טחנות הקמח ברובנה ובסביבתה פרחו והטחנה הגדולה של אנדרו נ׳ וחכרה לחמישה סוחרים — טוחנים בעיר, שנעשו לספקי הממשלה הפולנית להבל מסוים והיקף פעולתם התרחב מאד. לילה אחד נפלה דליקה בטחנה וחלק ממנה עלה באש, שאכלה גם את כל מלאי התבואה והקמח שנמצאו אותה שעה בטחנה. נגרם נזק ניכר לטחנה ולשותפים. משה אייזנמן ידע על עסקי השותפים; מיהר אליהם למחרת הדליקה לתהות על המצב והוברר לו, שיום לפני זה קיבלו מראש מהבנק הממלכתי הפולני את הכסף על קונסומנטים (תעודות משלוח) של 5000

פוד קמח שעמדו להישלח לצבא הפולני בוילנה. הקונסומנטים הוצאו בטרם יוטען הקמח בקרונות שעמדו מוכנים על שלוחה של מסילת־הברזל ליד הטחנה. משנשרף הקמח, נשארו הקרונות עומדים ריקים. המצב נראה מסובך למדי, שכן היה מקום להאשמה על הוצאת כסף מהצבא במרמה. משה אייזנמן התערב מיד בדבר, אסף את כל העוסקים בענף הטחינה ותבע מהם שיכניסו מיד את כל הכסף הנדרש לקנית הקמח מטחנות אחרות, כדי לקדם כל צרה. הכסף נאסף בערבותו הפרטית של אייזנמן והקמח הוטען בקרונות. במרוצת הימים קיבל כל אחד מהלוים כספו בחזרה.

מעשהו זה של אייזנמן, שעמד לאחים בצרה ושמר על כבוד ישראל שלא יחולל בין הגויים, עשה רושם רב על הכל.

לפני הפרדי ממנו ומהעסקים המשותפים שהיו לנו, הצעתי לו שיעלה אתי לארץ־ישראל, מתוך בטחון שימצא את מקומו הראוי גם בארץ, על כך ענה לי: „ודאי אעלה, אך טרם הגיעה שעתי".

שעתו, למגינת לב כלנו, שוב לא הגיעה לעולם. הוא ניספה עם בני משפחתו ברובנה בזמן השואה.

שמואל יזרעאלי

יום־הכיפורים האחרון בבית הדוד בניה הי"ד בגיטו

„...ואפליג למרחקי הזמן ההוא ואוי לי: אין שריד ופליט מהבית ההוא. בניה, בניה, המנעים זמירות בימים נוראים, איכה?!

שמואל וביתו".

(קטע מתוך מכתב אלי מאת שמואל רוזנהק ז"ל, בערב ראש השנה תש"ו).

סח לי מאיר שפרברג בן־עירנו, שאתה דודי היקר, הבלתי נשכח, שהיית מרטיט בתפילותיך את הלבבות בימים הנוראים — עברת לפני התיבה ביום־הכיפורים האחרון בביתך, שבגיטו...

הבית מלא וגדוש היה מתפללים, מספר מאיר, ורבים הצטופפו בחדרים, במטבח בגזוזטרה וגם בחוץ. הקולות והבכיות פלחו את השמים...

וכך, היית דודי היקר — אפשר וכך נגזר משמים, שאתה תהיה ש"צ אחרון, ביום־הכיפורים האחרון, בבית, בו היו סבא מאיר ואבא ז"ל, ואתה בעקבותיהם, מנעימים את הזמירות היפות בשבתות ובחגים ואת המנגינות העליזות ב„סדרים" של חג־הפסח...

ובבית זה סיימו קדושי אלכסנדריה את תפילותיהם האחרונות. ובתפילת־נעילה האחרונה ננעלו שערי השמים בפניהם ושירת תפילותיהם לעד נפסקה...

הנה אני רואה אותך בשנים האחרונות עובר לפני התיבה בימים הנוראים בבית־המדרש „לובומירסקי" כבעל־תפלה, שלא על מנת לקבל פרס, כשהנך לבוש בקיטל ועטוף בטלית...

עדיין מהדהדות באזני התפילות היפות שלך: „לדויד מזמור", „שיר המעלות ממעמקים קראתיך", „הנני העני ממעש" „ונתנה־תוקף" ועוד ועוד.

שומע אני את קולך הערב המשתפך והמצטלצל בחלל בית־הכנסת בנוסח שהיה מקובל בכל קהילות ווהלין... על הגעיות והבכי העצור הבוקעים מעזרת הנשים כליווי לתפילותיך...

ומקודש לחול.

מה יפה היתה שירתך בשפת יידיש, השירים העממיים: „קום, קום, ישראליקל, אַהיים", „זינגט־זשע אידעלאך, פרייליכע ליעדעלאך" „וועז, וועט זיין מנוחה, וועז וועט זיין שמחה?" — „דאס טליתל" ועוד.

התזכור? לפני הרבה שנים ואני אז נער צעיר. ישבתי בביהכ"נ בערב יוה"כ ליד הקערה של „החברה לטובת בעלי מלאכה ועובדי אדמה בסוריא ופלשתינא". ואחד נדיב שנתפס לרעיון שלשל לתוך קערתי שקל כסף קנטרין! — ושמו אמנם נתפרסם על כך ע"י הועד האודיסאי — כמה שמחתי אז בשמחתי!

והתזכור? יום 31 באוגוסט 1925 בתחנת־הרכבת ברובנה, כאשר חכינו לרכבת היוצאת לוורשה, בדרכנו לארץ־ישראל. אתה היית היחידי שלא נפרדת מאתנו. מררת בבכי, כאילו לבך ניבא לך, שלא תוסיף לראותנו עוד...

יהי זכרך ברוך.

שמואל יזרעאלי

אמי לאה-בריינדל נ״ע

„קראתי בצער רב על היסתלקותה של אמכם ז״ל והרי זקוק גם אני לניחומים כמותכם, כי היתה לי כאם במשך שנים רבות וגם למליצת־יושר וסניגור נגד כל המשטינים.

שמואל ובני ביתו״.

(מתוך מכתב־תנחומים של שמואל רוזנהק ז״ל).

אמי, זכרונה לברכה, נולדה באלכסנדריה לפני 107 שנים, התיחסה למשפחת למדנים ושו״בים, ביניהם היו מפורסמים בשעתם ר׳ יוסקה השו״ב ובנו ר׳ איצי ז״ל. גם אביה —סבי, ר׳ חיים־יצחק, היה למדן מופלג וידע הילכות שחיטה, אך לא עמד במיבחן הראשון, כי מרוב התרגשות וצער בעלי־חיים נשמט החלף מידו — והוא נפסל לכהן כשו״ב.

אמי היתה אשה אצילת־נפש, ישרה, צנועה, רודפת־שלום ודבריה בנחת תמיד. מעולם לא נזפה בנו, הילדים. חינכה אותנו לומר תמיד אך ורק את האמת. זכורים לי שני מקרים שאירעו לי בילדותי וחרותים על לוח לבי עד היום הזה.

בגיל שש־שבע עברתי מה„חדר״ לדרדקי ללמוד אצל המלמד ר׳ מאיר.

ביום ששי אחד נכנסתי במקרה לחדר הגדול של בעל־הבית, שגבל עם ה„חדר״, ופתאום „קרץ״ לי מתחת לשולחן אולר קטן יפה, בעל כמה להבים עם מקדח קטן. פניתי כה וכה, ובראותי שאין איש, לא יכולתי לכבוש את יצרי ובן־רגע מצא לו האולר מקום כבוד בכיסי... מיד חמקתי עם ה„מציאה״ אל ה„חדר״ וישבתי במקומי. אבל התרגשתי מאד וחשתי, כאילו האולר צורב לי את הרגל... ישבתי כמו על גחלים. לאחר גמר הלימודים רצתי מהר הביתה. סיפרתי מיד לאמי על ה„מציאה״ ושלפתי את האולר מכיסי. היא הכניסה אותי לחדרנו, ישבה מולי ושאלה אותי בנחת: „ספר לי, בני, את הנכון איפה מצאת את האולר?״ לאחר היסוס מה, סיפרתי לה את האמת.

— אם כן, שמואליקל, אמרה, לך מיד ושים את האולר במקומו...

ופעם מצאתי זהוב במיטת אבי ושלשלתיו לתוך כיסי, אך הזהוב העיק על מצפוני והדריך מנוחתי... אחרי שעה קלה סיפרתי לאמי, שכאילו מצאתי זהוב בשביל המוליך לבקעה, שליד הבית, בו גרנו. אמי אחזה בידי הושיבה אותי בחוץ על האצטבה שליד הבית והחלה חוקרת אותי בחיבה, שאגלה לה את האמת. לא יכולתי להחזיק מעמד, מסרתי לה את הזהוב ואמרתי שזה של אבא, כי מצאתיו במיטתו. אלה היו „מציאותי" הראשונות והאחרונות...

היא היתה רעייה נאמנה לאבא ועזרה לו לשאת בעול הפרנסה. בימים ההם לא היו בנמצא בעיירתנו בנק או קופת־גמילות־חסדים, ומי שהיה זקוק להלוואה השיגה עפ"י רוב אצל מלווים בריבית קצוצה. או שביקש „גמילות־חסד" לימים ספורים. אמי השיגה תמיד בקלות „גמילות־חסד" אצל כמה בעלי־בתים אמידים למיספר ימים מדי שבוע, והיתה מקפידה על החזרתה בדיקנות רבה. כולם קבלוה בסבר פנים יפות.

לפני חג־הסוכות, מיד לאחר עלייתה של אחותי חנה לארץ, שלחה לאמא אתרוג גאה. קשה לתאר את השמחה במעוננו, ביחוד זו של אמא. מיד נפוצה שמועה בעיירה שחנה גורודצר שלחה אתרוג מארץ־ישראל...

עד־מהרה הופיעה משלחת מטעם בית־המדרש „ליובומירסקי", בו היו מתפללים הציונים וקנתה אותו בשבעה רובלים. אמי נטלה את הכסף ושלשלה אותו בשמחה רבה לתוך הקופסה הכחולה. ומה גדלה חדוות מריק־הקופסות של הקרן־הקימת לישראל, כאשר נתגלה להם ה„אוצר", בבואם לפקוד את הקופסה...

כאשר עלינו ארצה, עברה אמי להיות עם אחותי חנה, שהיתה אז מורה בבית־הספר בגבעת־עדה. לאחר זמן מסויים העבירו אותה לטבריה.

במכתב הראשון מטבריה כתבה לי אמי בהתפעלות רבה: „קשה לי לתאר לך, בני, את המראה הנהדר, המרהיב עין, שעה ששוקעת השמש באופק. ומה יפה הירח כשהוא משתקף בים־כינרת. נדמה לי, שהייתי יכולה לעמוד שעות ולהזין את עיני בתמונות המופלאות האלה...

פעם אחת בשיחה עם אחותי חנה אמרה: „לוא היה מצבכם מרשה לכם, הייתי רוצה שבבוא יומי, כאשר יפקדו אותי ממרומים, תביאוני לקבורה בירושלים עיר הקודש, בהר הזיתים".

משאלתה־צוואתה זו קיימנו במילואה והבאנו אותה למנוחות בהר הזיתים, בח' בשבט תש"ה.

תנצב"ה.

שמואל יזרעאלי

אהרן הולצר

נולד בקובל ב־1973. בא לאלכסנדריה ב־1894 ונשא לאשה את שינה בת יצחק, בן שלמה, בן וואלציה למשפחת ספיר, שהיתה משפחה מפורסמת בעיירה. בית־החומה של המשפחה, עמד במרכז ועבר בירושה מדור לדור. בבית היתה חנות של מנופקטורה.

אני עוד זוכר יפה, כיצד וואלצה הזקן בחלוק ארוך („ז׳פיצה״), ובסנדלים היה רודף אחרי הקונדסים הקטנים מסביב לבימה בבית־הכנסת הישן עם סנדל ביד, לאחר ש„סחבו״ ממנו את מקלו הגדול...

בעיירה הדביקו לו שם „צאצקה־מה טובו״. כיון שדרכו בתפילה היתה כדלקמן: היה לוקח את הסידור הגדול — דפוס ווילנה ששערו היה מעוטר, והיה פותח:

„סידור, טאָוועל (לוח), בלעטעל (דף) צאַצקע (עיטור), מה טובו אלוהיך יעקב, משכנותיך ישראל״ וכו׳.

אהרן הולצר נתפרסם בעיירה כ„אברך משי״. היה לומד דף־גמרא בבית־המדרש הישן, שהיה קרוב לבית החומה. לימים נוראים היה נוסע לרבי לסטולין.

מיד עם בואו הצטרף לאגודת הציונים. הודות לו זכתה האגודה... בספר תורה משלה. עד בואו היה מקובל, כי הציונים היו לוקחים בשמחת־תורה מבית־המדרש „ליובומירסקי״ ל„מנין״ שסידרו בבית פרטי. והוא קיבל עליו לטפל באיסוף תרומות בשביל ספר־תורה לאגודה. ולא נח עד שנאסף על ידו הסכום הדרוש לשם כך.

עלה ארצה ב־1934 בגפו. ולמרות שהיה לו בן, בעל משפחה מסודר לא רצה

להיות למעמסה עליו, שכר לו חדר מיוחד ומצא לו את לחמו מעיסוק כחצרן בקבוצת בתים ומלא את תפקידו מתוך אהבה ושמחה.

מה גדלה שמחתו בכל פעם כאשר יצא לשוק הכרמל ונזדמן לפניו פרי ארץ־ישראלי חדש וזכה לברך ברכת „שהחיינו וכו׳". בדרך כלל היה שמח בחלקו.

נפטר ב־1941 י״ט בחשוון תש״ח.

יהי זכרו ברוך.

ברטה ווליס-שוויץ

משפחת ווליס

לא היינו „ותיקים" באלכסנדריה. הברחנו גבול ונמלטנו מרוסיה לפולין בשנת 1923. בימים ההם כבר היה בהברחת גבול משום סכנת נפשות והדבר הצליח בידינו לאחר תלאות וסבל רב.

פנינו היו מועדות לרובנה. היו לנו שם ידידים. אולם בהגיענו לרובנה התברר לנו שיקשה עלינו להשתקע שם מחוסר תעודות מתאימות. היינו משפחה בת 14 נפשות ובעייתנו לא היתה מן הקלות. חיפשנו דרך יחד עם ידידינו.

והנה, באחד הימים נזדמנה לבית ידידינו אחת מבנות משפחת יוקלזון שהת־גוררה באלכסנדריה. היא התעניינה מאד בגורלנו ויעצה לנו לעבור לאכסנדריה כ„קייטנים".

קיבלנו את עצתה וביום בהיר אחד מצאנו כולנו את עצמנו באלכסנדריה. שכרנו שם דירה ברחוב הרוסי השקט שטבל כלו בירק ואפשר לומר ש„התאהבנו באלכסנדריה ממבט ראשון".

אמנם, בימים הראשונים בטרם הספיקו אנשי העיירה להכיר אותנו, עברנו קצת „חבלי קליטה". אולי מפני שבבית עדיין דיברנו בינינו רוסית, אך עד מהרה נוכחו אנשי אלכסנדריה, שהיו לכאורה ברובם נלבבים, לדעת, שאין ה„שדים הרוסים" נוראים כל־כך, אדרבא... היתה לנו תודעה יהודית־ציונית עוד מלפני כן והקופסה הכחולה שהובאה לביתנו נתקבלה בסבר פנים יפות ו„בכבוד מלכים", דבר שהובא, כנראה, ל„ידיעת הציבור", שהיה כולו ציוני־לאומי — על־ידי נושאי ההקופסה. השמועה הטובה עלינו עשתה כנפים...

ואכן, עד מהרה השתלבו כל בני משפחת ווליס בעבודה הציונית־תרבותית בעיירה ו,,פשטו" בכל שטחי הפעולה, החל בעבודה למען הקרנות ועד לענייני תרבות ונוער, רכשנו לנו ידידים הרבה וביתנו המה תמיד אנשים מכל הגילים, שהרי היינו, כאמור, משפחה בת 14 נפשות, וכה היינו לחלק בלתי נפרד מהעיירה.

אנשי אלכסנדריה — ברובם דוברי עברית היו, שפה שלשמעה בלבד נתעוררו געגועים רחוקים בלב... בלי להסס הרבה התחלנו כולנו לשקוד על לימוד השפה ואנו, הנוער והילדים שבמשפחה, השתלבנו בתנועת השומר הצעיר. זוכרני, שבראש הקן עמד אז ברוך־אשר שטרנברג ז"ל, שקראנו לו ,,אח אשר". הוא למד בוילנה ובנוסעו ובשובו היינו כולנו מלווים אותו או באים להקביל פניו. אהוב ונערץ היה על כולנו, שכן עודד אותנו לחלוציות, ללימודים, להשכלה — ולקראת חיינו החדשים בארץ מולדת, ש,,בודאי יבואו"...

ימי הילדות והנערות, וימי עלומינו, עברו עלינו בעיירה היפה והבלתי נשכחת, אלכסנדריה. כבשה אותנו הפעילות בתנועה והתלהבותנו לא ידעה גבול, השתתפנו בטיולים, בסיורים ארוכים יותר בסביבה, במושבות קיץ וכו' וכו'. אלכסנדריה העניקה לנו שנים רבות של שמחה, צחוק וחדוות־נעורים.

משפחתנו גדלה, התרחבה. נוספו ,,בנים ובנות" חדשים, וילדים — נכדים.

אך רובם נשארו, לשברנו הרב, באלכסנדריה ובמקומות אחרים בפולין, שהפכו לנו לגיא־צלמוות. הורינו (שלום וטייבל ווליס) ואחותנו יוכבד, בעלה (בייבי שוורץ) וילדם הקטן מוסינקה נספו בסביבות רובנה; סוניה ובעלה יוסף פרייגר ובנם פיוּוילי נספו בסביבות ורשה; מינדל ובעלה יצחק (ז'קלין) — (ספיר) ובנם יהושע — נספו עם יהודי אלכסנדריה. לאחי מוניה התאכזר הגורל בישראל והוא נפטר כאן במנחם אב, תשל"ב.

זה גורלה המר של משפחה גדולה בישראל, שבניה נשבו בין הגויים — הנאצים והאוקריינים הטמאים. הי"ד.

קבוצת ,,דבורה" של השוה"צ עם ברטה ווליס.

שמואל יזרעאלי

מיכאל מלמד

נולד באלכסנדריה לאביו ר׳ בנימין ולאמו לאה בשנת 1890. ר׳ בנימין מלמד היה מושפע מתנועת ה,,השכלה" וביתו היה בית ציוני מובהק. היה מראשוני ,,חובבי־ציון" באלכסנדריה, מבעלי־הבתים החשובים בעיירה. מיכאל קיבל חינוך מסורתי וגדל באוירה ציונית. כאשר משפחתו עברה לרובנה, המשיך שם בלימודיו ולאחר מכן היה בין הצעירים הראשונים שעברו לקייב, שם סיים את לימודיו באוניברסיטה וקיבל תואר ד״ר למשפטים.

אחרי המהפכה ברוסיה עבר לוורשה. שם אירגן את הקואופרציה היהודית וניהל את הבנק היהודי למיסחר. בפרוץ מלחמת העולם השניה, עבר לווילנה. שם שהה כשנה וחצי ובשנת 1941 עלה ארצה ואירגן את המרכז לגמילות־חסדים בארץ־ישראל. כמארגן ומדריך של הקופות, השקיע הרבה מרץ ויזמה, עד שהפך את הענין לתנועה עממית רחבה. נוסף לכך אירגן בהצלחה מרובה קואופרטיבים לבעלי־מלאכה.

בדצמבר 1947 הופיעה החוברת הראשונה שחיבר וסידר (ומאז מדי שנה בשנה), שהיא דו״ח הקופות לגמילות חסדים בארץ־ישראל (תש״ח — 1947) מיסודם של הסוכנות היהודית לארץ־ישראל, המחלקה למלאכה ולמסחר זעיר והמפדה האזרחי בארץ־ישראל.

עד הרגע האחרון לחייו (1968) היה פעיל בשטח זה. השאיר אשה ושני בני אחיו יצחק ודוד מלמד, הידועים בענף התיירות בארץ.

צבי לוריא

שמעיה קרמר

בן 23. ממתישבי באר טוביה. נהג „תנובה". יליד פולין (אלכסנדריה). בא לארץ בשנת 1922, עם יתומי אוקריינה שהועלו על ידי ישראל בלקינד. התחנך בכפר־ילדים בעמק־יזרעאל. נרצח ליד שכונת אבו־כביר בכניסה ליפו, ביום א' כ"ז בניסן תרצ"ו (19 באפריל 1936) לפני הצהרים, בהובילו חלב מבאר־טוביה לת"א. הובא לקבורות כאלמוני. הניח אשה וילדה.

לאחר תלאות רבות בחדרה ובמקומות אחרים בארץ, הסתדר, יחד עם כל הילדים, בכפר הילדים בעמק־יזרעאל ליד גבעת המורה. כאן הכרנוהו לראשונה. בחור ישר וטוב, חביב על הכל, מצטיין באהבתו לעבודת הפלחה ולחקלאות בכלל. בכל מקרה אסון, כאשר היה צורך לנסוע באישון לילה לעפולה להביא את הרופא או את המשטרה, ואף בלילות החרדה של אב תרפ"ט, היה הראשון. מוכן תמיד להקרבה עצמית למען הכלל, להסתכנות. זכורני אותו ליל חרדה, באב תרפ"ט, כאשר הותקפנו על־ידי קבוצת פורעים ומטר יריות ניתך על הכפר. בסכנת נפשות נמלטו הילדים מחדרי השינה ונתאספו בבית־הכנסת שכתליו העבים שימשו לנו מבצר. ותוך כל החרדה היה שמעיהו שעוזר לחברים, מעודדם וגם התנדב ראשון לרכיבה לעפולה כדי להודיע למשטרה, והוא אז בן 16.

כשסיים את לימודיו בכפר ילדים, יצא לעבודה בבאר־טוביה יחד עם אחיו הנמ־צאים שם מכבר. לפני כשנתיים נשא את חברתו מנעוריו, חניכת כפר הילדים אף היא. עבד בנהגות באופן זמני עד שיהיה לבעל משק עצמי.

שמואל יזרעאלי

אליעזר רוס

נולד באלכסנדריה. היה ידוע בשם „לייזר בילה איטה'ס". אינני יודע מתי היגר לאמריקה אך זוכר אני שחזר לאלכסנדריה לזמן־מה, ולאחר מכן יצא עם משפחתו לאמריקה על מנת להשתקע בה.

היה קשור בלב ונפש לעיירת מולדתו. מדי שנה בשנה, לקראת חג הפסח היה שולח „מעות חיטין" לבית הרב, כדי לחלק לעניי העיירה. תמורת הדולרים היו קונים כמות של תפוחי אדמה, בשר וכו' ומחלקם בין המשפחות הזקוקות לתמיכה.

מהן היו באות לקבל את מנתן למקום המיועד לשם כך ומהן שהיו שולחים להן את מנתן בסתר.

לאחר, שהודעתי לו אחרי השואה על חורבן אלכסנדריה, קבלתי ממנו מכתב (מיום 1945.2.21) בו הוא כותב בין השאר, שהוא מאושר שמכתב זה הוא כותב לבנו, של מי שהיה חברו לחדר — יוסף גורודצר ז"ל והוא שולח לעת־עתה מאה דולר — „מעות חיטין" לאלכסנדריה, בשביל שרידי השואה ומבקש ממנו את כתבתם. ואמנם במשך הזמן בא בקשר עם האחיות שפרברג ועם פינחס ספיבק ועזר קימעא בידם. לאחר המכתב הראשון קיבלתי מכתב בצירוף כרוז ביידיש, בו הוא קורא ליוצאי אלכסנדריה בסנט־לואי. לאספה דחופה בקשר לחורבן באלכסנדריה. ומאז נמשכה פעולתו לטובת „קרן אלכסנדריה" — שמטרתה היתה — הגשת עזרה לבני־אלכסנדריה. שרידי־השואה בכל מקום שהם.

הוא נפטר בסנט־לואיס בשיבה טובה. יהי זכרו ברוך.

אריה אבטיחי

יהודה שינדלקרויט

היה יליד אלכסנדריה, בנו של ר׳ יעקב שינדלקרויט, מנכבדי העיירה, יהודה, כאחיו הבכור, יום־טוב, נמשך לרובנה, נכנס לשרת בבית־מסחר למנופאקטורה בשנת 1909, ומאז נעשה לאיש רובנה.

בילדותו למד באלכסנדריה ב„חדר המתוקן" של המורים חיים־ניסן זקס ואלימלך בליי וקיבל חינוך עברי־ציוני. הרוח הלאומית־תרבותית שנשבה אז באלכסנדריה ותורת ה„חדר המתוקן" הטביעו את חותמן על יהודה הרך. מזכיר היה תמיד את מוריו מדריכיו בהוקרה ובהערצה.

ברובנה הסואנת נפתח לפני יהודה עולם חדש. הוא מצא בה את בן־עירו שלמה ברז, צעיר משכיל וציוני מסור, וכנער חברתי ועליז מטבעו רכש לו עד־מהרה חברים מבין הציונים המקומיים ודוברי עברית, ואף עשה לו שם.

את יהודה שינדלקרויט היו רגילים לפגוש באולמי חתונות כשהוא מאסף תרומות לקרן־הקימת לישראל, בערב יום הכיפורים ליד הקערות, לישוב ארץ־ישראל ולטובת בתי־הספר ובהרבה הזדמנויות אחרות הקשורות עם מפעלים למען בנין הארץ. אחת מפעולותיו החשובות היתה הפצת עתונים ציוניים וארצ־ישראליים: „השילוח", „העולם", „הפועל־הצעיר", „אונזער לעבען", „ראזסוויעט" ואחרים, ברכישת חותמים קבועים להם. הוא ראה בכך לא רק תמיכה בעתונים, כי אם, ובעיקר, צינור להפצת הרעיון הציוני והרוח הלאומית. משנוסדה „אגודת חובבי שפת־עבר", נמנה עם ראשוני חבריה הפעילים, אם כי מבחינה רשמית, בהתאם לתקנות האגודה הרשומות אצל הממשלה, לא נרשם מפאת גילו הרך כחבר באגודה, אבל ראשי האגודה: ד״ר יחזקל אוירבוך, ר׳ יהודה מוטיוק ואחרים ידעו להעריך את החבר הפעיל הזה, שהחל לדבר עברית עם כל מכר ציוני או לא ציוני, מבלי שים לב לכך, אם בן־שיחו מבין את דבריו או לא. הוא נקט את שיטתו של אליעזר בן־יהודה. בערבים, כשהיה מטייל עם חבריו, היה דיבורם העברי הקולני בהברה הספרדית נשמע למרחוק. יהודה שהיה מרבה בקריאת ספרים עבריים, היה מספר את תכנם בחוגי מכריו, כדי לחבב את הספר העברי עליהם.

הוא נשא לאשה את חברתו שפרה ברנבוים והקים משפחה ברובנה. לרגל המלחמה ועסקי מסחר היה נוסע לעתים לניז׳ני־נובוגורוד. באחד ממסעיו אלה חלה בטיפוס בדרך ומת ביום כ״ד בשבט תר״פ (13 בפברואר 1920) בתחנת הרכבת ז׳לובין, כך ניתק לפתע פתיל חייו של יהודה שינדלקרויט.

בנו יצחק היה בן ארבע כשמת עליו אביו, ואמו התמסרה כולה לחינוכו. היא ליוותה אותו בדרך התבגרותו עד שסיים את הגימנסיה „תרבות״ ועלה ארצה. תקוותה היתה לבוא אליו ולחיות אתו, אולם השואה הנאצית הקדימה הגשמת שאיפתה.

שמואל יזרעאלי

שלמה ברז

נולדד באלכסנדריה, מעבר לנהר הורין למשפחת ר׳ שמואל יוסף ברז ז״ל, בעל בית־חרושת לטווית חוטים מצמר ותעשית אריג גס. הוא קיבל חינוך מסורתי וכשנוסד באלכסנדריה ב־1898 החדר המתוקן היה בין תלמידיו הראשונים. למדנו בכיתה אחת ושמענו תורה מפי ר׳ חיים־ניסן זקס ז״ל. הוא היה תלמיד חריף מאד, רציני, נעים־הליכות וכתב־ידו היה יפה להפליא. כאשר סיימנו את חוק־הלימודים בחדר־המתוקן, המשכנו ללמוד בקבוצה רוסית, חשבון וכו׳ אצל המורה לרוסית בבצוק.

ב־1905 יצאנו בקבוצה לז׳יטומיר ללמוד שם כאקסטרנים ולהתכונן לבחינות.

לאחר פירסום המניפסט הידוע ע״י שר הפנים הרוסי ויטה על מתן „קונסטי־טוציה״ לעם הרוסי פרצו פרעות בערים רבות בתחום־המושב וביניהן ז׳יטומיר והיינו נאלצים לברוח משם מחמת סכנת נפשות.

מאז נפרדנו כל אחד מאתנו הלך בדרכו הוא. הוא התחיל ללמוד פנקסנות ואני התחלתי בהוראה. הוא יצא לרובנה ומאז לא נפגשנו. על חייו ברובנה מספר אריה אבטיחי ז״ל בספר רובנה, והרי קיצור דבריו: הוא נמנה שם עם החוג הציוני שבעיר. היה אדם עדין ואציל נפש. היה קשור לתנועה הציונית, פעיל באגודה הציונית המקומית ומראשי אגודת חובבי שפת־עבר, היה מרצה ומשתתף בויכוחים בעברית באסיפות חובבי שפת־עבר, כי שלט בלשון והיה בקיא ורגיל בספרות העברית שבכל הדורות. דבריו נשמעו תמיד בנחת, יצאו מלבו ונכנסו ללב שומעיו.

הוא היה מבקר מזמן לזמן באלכסנדריה אצל משפחתו, כי אהב את עיירתו, בה קיבל את ראשית חינוכו ובה נגלה לו עולמו הרוחני. הוא ידע לספר בבדיחות הדעת, אך מתוך חיבה וכבוד על טיפוסיה השונים של עיירתו, שהיתה כה טיפוסית לגולה היהודית ברוסיה, כולה.

ברז נשא לו לאשה את תלמידתו מבית בוקסר שלימדה עברית. ילדיהם ביקרו בגן־הילדים הראשון שנוסד בשנות 1917—18, וביתם היה בית עברי־לאומי. נפל שדוד לפני בני־עולה יחד עם בני משפחתו בשואת רובנה בשנת תש״ב.

אלימלך בליי

ר׳ יענקלה החזן

ר׳ יענקלה דריזין היה חזן בביהמ״ד הישן וסופר סת״ם. יהודי גוץ אך יפה ומהודר, זקנו מסורק, בגדיו נקיים, נעליו מצוחצחות וקולו ערב ונעים. בא לאלכ־סנדריה. מאין? ולאן? — מאי נפקא מינה! — התפלל היהודי הגוץ הזה שבת אחת, הנעים זמירות ושבה את לב הקהל בתפילותיו הנאות ובמנגינותיו הערבות ב„לובומירסקי" ולאחר מכן בביהמ״ד הישן. כאמור היה ר׳ יענקלה גם סופר־סת״ם. סופר־אמן. אם יש עבודה שבקדושה, כתיבת ספר־תורה, תפילין למזוזות — מוטב. ואם אין — גם אז אין הוא יושב בחיבוק־ידים. יש ב״ה מה לעשות ולו רק יספיקו הכוחות. בימים אלה היה עוסק באמנות. ואמנותו של ר׳ יענקלה ענפה ורב־גונית. הנה הוא יושב וכותב, דוקא בימי הקיץ, מגילה. והמגילה מלאכת־מחשבת היא. מנורות־החנוכה שלו, העשויות כולם זכוכית, קנו להן שם בכל המקומות. הנה פתאום בא פריץ זה והזמין אצלו עבודה משונה. רוצה הוא, פריץ זה, שיכתוב לו על קליפת ביצה איזה טופס בלועזית, וזה נחוץ לו לחגיגת יובלו. ר׳ יענקלה מקשה קצת, אך הוא מתגבר. והדבר יוצא מתוקן ומשוכלל על צד הטוב ביותר. ויש שר׳ יענקלה מוצא לו עבודה מיוחדת במינה, לוקח עדשה וכותב עליה את „שיר המעלות בשוב ד׳ את שיבת ציון היינו כחולמים". מהחל ועד כלה, או לוקח גרגיר חיטה וכותב עליו את שמות שבעת המינים שנשתבחה בהם א״י. הלא ציוני הוא. את כל הפסוק: „ארץ, חטה ושעורה, גפן ותאנה ורמון, ארץ זית שמן ודבש". פגשתיו

— מה שלומך, ר׳ יענקלה?

— ברוך השם!

לאחר ימים מועטים בלבד שבק חיים לכל חי...

יהי זכרו ברוך.

מ. מ.

ר׳ בנימין מלמד

מוצאו מאלכסנדריה, ממשפחת רבנים, תלמיד חכם ובר אוריין, סוחר ידוע, בעל טחנות־קמח ומראשוני הענף של תעשיית הקמח בפלך ווהלין. בראשית המאה העשרים, עם הרחבת עסקיו, העתיק מושבו מאלכסנדריה ועבר לגור בבית שבנה לו ברובנה.

ר׳ בנימין מלמד היה בין הראשונים שהצטרף אל תנועת „חיבת ציון" ובעיירתו היה נציג „הוועד האודיסאי", עם יסוד התנועה הציונית המדינית, נעשה לציוני פעיל, מסור בלב ונפש לרעיון הציוני ולכל דבר הקשור עם ארץ־ישראל. היה מן הראשונים שרכש מניות של ה„קולוניאל באנק" ועשה הרבה להפצת המניות בין ידידיו ומכריו. חינך את ילדיו ברוח הציונות וביתו היה בית ציוני מובהק. את „השליחים", או ה„מטיפים", כפי שכונו אז, ביניהם יבזרוב, אשכנזי, ה„מגיד מלומז׳ה" ועוד, שבאו לעשות נפשות לרעיון הציוני, היה הוא ואשתו לאה, הברתו הנאמנה, מקבלים בסבר פנים יפות ומארחים אותם בביתם בכבוד הראוי לשליחי־התנועה. מן הראוי כאן לציין גם את השתתפותו הערה והאקטיבית במלחמת הבחירות ל„דומה" הרוסית השניה.

שאיפתו להשתקע עם משפחתו בארץ לא נתגשמה לצערו הרב, בגלל גילו ומצב בריאותו הרופף, אבל על כך מצא לו ניחומים בעלייתם של שנים מנכדיו — דוד ואברהם, בני יצחק בכורו — בגיל צעיר והיקלטותם בארץ.

השואה שירדה על יהודי אירופה הקדימה את התקוה ששיעשעתו, כי בעקבותיהם של נכדיו יעלו גם יתר בני המשפחה. הוא ניספה עם כל משפחתו בשנות ההשמדה של 1941/42.

מ. אחי-שרה

יצחק מלמד

ציוני ותיק, מראשי הציונים ההרצלאיים שברובנה, בנם של ר׳ בנימין ולאה מלמד, שהיה אחד מראשוני חובבי־ציון בסביבה ומורשה הועד האודיסאי במקום. יצחק נולד באלכסנדריה ועבר לרובנה בהיותו אברך צעיר, בראשית המאה העשרים. בעל כשרון היה ונתפרסם מהר כעסקן חרוץ ומטיף נלהב לציונות. ביקר בערים ובעיירות בפלך ווהלין ועשה נפשות לרעיון הציוני. היה חבר פעיל בוועד הציוני המקומי ובמפעלים הציוניים למען אוצר ההתישבות, קק״ל, השקל הציוני ועוד. למרות גילו הצעיר נשלח כציר מרובנה ל,,ועידת מינסק״ (1902), כן השתתף בועידת הלסינגפורס (1906) וזכה לתשומת־לב מיוחדת מצד ראשי הציונות ומנהיגי יהדות רוסיה (אוסישקין, צ׳לינוב, וייצמן, טיומקין, לוין, ז׳בוטינסקי, הרבנים מזא״ה, מוהליבר, ריינס ועוד), ומאז עמד עם רובם בקשר־מכתבים רעיוני־אירגוני. הוא היה ציר בקונגרסים הציוניים (מהששי עד התשיעי) ונבחר בהם לכמה ועדות (כספיות ואירגוניות).

בשנת 1907 ניהל את מערכת הבחירות של ציוני רוסיה בפלך ווהלין, מקום שז׳בוטינסקי היה מועמד ל,,דומה״ השניה, נאם באסיפות־עם, השתתף בוועידות וכינוסים בז׳יטומיר וסייע לז׳בוטינסקי לרכוש את הזכות להיבחר ע״י שדודו ר׳ הירש סונדלזון רשם את ביתו שמעבר לנהר באלכסנדריה על שם ז׳בוטינסקי ואיפשר לו להופיע כמועמד לפרלמנט הרוסי, בהתאם לחוקי רוסיה הצאריסטית. מאז התקשר בקשרי אחוה וריעות עם ז׳בוטינסקי, שנהפך לידיד נאמן שלו, של הוריו ומשפחתו כל הימים.

יצחק מלמד הצטיין גם בכשרונותיו המסחריים ויחד עם אביו ניהל בהצלחה עסקים מסועפים בענפי מיסחר שונים (סוכר, טחנות קמח, יערות וכו׳).

בשנת 1912 עבר לקיוב שם היה ממייסדי החברה הבנקאית ל„סחר חליפין" ומנהליה, ובשנות מלחמת העולם הראשונה נסע פעמים למזרח הרחוק (חארבין וסין) בקשר למכירת סוכר רוסי במיליוני רובל וקניית סחורות חליפין שונות בשביל רוסיה משם. עסקיו הגדולים לא הסיחו דעתו מהרעיון הציוני, והוא היה מקדיש לו את זמנו הפנוי ומשתתף באופן אקטיבי בעבודה הציונית.

יצחק מלמד היה מחונן גם בכשרונות ספרותיים ומושך בעט סופרים. עוד בגיל עשר פירסם משיריו ב„השילוח". כן הצטיין כעתונאי מוכשר ופירסם מאמרים על נושאים לאומיים־תרבותיים ב„המליץ", „הזמן", „הצופה" (של א. לודויפול), בשם „איש מצליח", מאמריו הצטיינו בחיוניותם, בסיגנון בהיר, חד וקולע והוא שימש כתבם של שלושת העתונים הנ"ל בוועידות מינסק, הלסינגפורס והקונגרסים שבהם השתתף.

בשנת 1921 הצליח לעבור מרוסיה לדאנציג והמשיך שם בעסקיו, עסקי סחר־חליפין, וכן בפעולותיו הציוניות. אחרי כן עזב את דאנציג ועבר לווארשה. בשנות 1935 ו־1938 ביקר פעמיים בארץ ותיכנן הקמת חברה כלכלית להשקעות ולפיתוח הארץ. שאף להשתקע בארץ ולפעול בה, אלא שבגלל המלחמה העולמית השניה שפרצה לא הספיק להגשים את שאיפתו.

עם כיבוש ווארשה ע"י הגרמנים, נלקח ע"י הנאצים כ„בן ערובות" ונרצח על ידם בסוף 1939. בשנת 1942 השמידו הגרמנים את משפחתו בווארשה וכן את הוריו ובני משפחתו ברובנה.

שניים מבניו עלו בגיל רך ארצה, כמה שנים לפני השואה הנאצית. הם פועלים כאן בשטח הציבורי והכלכלי (מחלוצי התיירות והטראנספורט בארץ). בנו הבכור מייצג את ישראל בוועידות עולמיות בין־לאומיות המוקדשות לעניני התיירות ופיתוחה.

זאב אייזנמן

על גשרים ונערים *)

שני גשרים חיברו בזמנו את אלכסנדריה עם העולם הגדול. שניהם נבנו, כך סיפרו, ע"י טובי המהנדסים של המאה ה־19 על הנהר הורין הזורם וחוצה את העיירה הקטנה.

על גשר הברזל עברו פסי הרכבת, עורק התחבורה העיקרי לרובנה וצומת הרכבות אשר חיבר את פולין עם ברית־המועצות, ובכיוון השני — לקוסטופל, סרני, ווילנה.

הרכבת עצרה בתחנת אלכסנדריה לדקה אחת בלבד, למרות זאת ליוו את הפלא מדי יום ביומו רבים מתושבי העיירה. מבוגרים וצעירים, זקנים וטף לא החמיצו שום הזדמנות של טיול לכיוון התחנה והרכבת.

ואכן הרכבת הביאה לאלכסנדריה סוחרים, מורים, דרשנים וכלי־קודש שליחי מצווה וכו' — ואת שליחי התנועה הציונית, נציגי תנועות הנוער, אשר זרעו באלכסנדריה על קרקע פוריה.

יום יום עשינו דרכנו ברכבת זו אל הגימנסיה העברית ברובנו. קבוצה קטנה של נערים היינו: אני, שהתחלתי לנסוע זמן מה לפני האחרים, יוסף גרגס, ישה בליך ופייגה רס. לא היינו התלמידים היחידים ברכבת; נסעו עוד הרבה תלמידים פולנים ואוקריינים מכל הסביבה. הם היו כמובן רבים וחזקים מאתנו, היהודים המעטים. „פירצה" זו קרא לגנב. הם החלו מהר מאד להתגרות בנו. בתחילה הם שלחו את הקטנים שביניהם אשר נטפלו קודם כל אל פייגה, ומן הקל אל הכבד: הגדולים שבהם החלו לקרא תגר עלינו, היהודונים ממין זכר...

העניין עלול היה להיגמר בכי־רע ואף לביטולנו מלימודים אלמלי התאוששנו מהר מאד, עודדתי את חברי לנקוט עמדת כוח, כיאה לבני המכבים... ואכן, בוקר אחד, לאחר שנטפלו אלינו כדרכם, התחלנו להמטיר עליהם מהלומות מקלות ואגרופים. היינו מוכנים „להרוג וליהרג, שכן, מה טעם לחיים כאלה?" ראינו

*) בגלל תקלה טכנית אנו מביאים את הרשימה במדור זה במקום במדור „סיפורה של עיירה" — המע'.

את עצמנו כשמשון הגיבור ואת המקלות בידינו־כלחי החמור... וראו זה פלא: הרבים נמלטו חיש מפני המעטים כשהם מלקקים את פצעיהם... מאותו יום ואילך שוב לא התגרו בנו והיו שאף החניפו לנו ובקשו את קרבתנו...

אפשר שהמקרה ברכבת הפיח בנו רוח אומץ וגבורה והפך אותנו לגברים, בבת אחת קמו בעיירה כל תנועות הנוער הציוניות שרווחו ברחוב היהודי דאז: השוה״צ, גורדוניה, בית״ר, החלוץ.

התחלנו בגיל שש־עשרה. אחרי מהפכה זוטא הפנינו את השוה״צ לכוון הציונות החלוצית, להכשרה ולעלייה. קראנו לפעולות של ממש, להגשמה, כוחנו התעצם. הרכבת שחצתה את גשר הברזל שוב לא הזרימה מדריכים לאלכסנדריה, התנועה החלה לזרום לכיוון הפוך, מהכא להתם. אנחנו היינו מפיצי הרעיון והמ־ארגנים בעיירות ובערי מחוז. „גרעין של פעילים״ (קלמן ביאלר, מוניה ווליס, סיומה פינקלשטין ואנוכי) — ייסדנו את קיבוצי ההכשרה בקוסטופול, סרני ועוד. הזנו הרבה נוער מכל ווהלין להכשרה ועלייה.

לגשר השני בעיירה, גשר העץ היו תפקידים אחרים, הוא חיבר את העיירה עם הפרבר העיקרי שנקרא, משום מה, „אונטערן בריק״. רובע זה היה חלק אינטגרלי של העיירה, החיים שם תססו. הנוער השתלב יפה בחיי העיירה כולה. משם יצאו החניכים שהפכו למחנכים: שמריהו גולדורין, שמריהו מילינסקי, סטרץ ורבקה גורביץ — עמודי התווך של קיבוץ גל־און עד עצם היום הזה.

גם שכבת ההמשך של קן השוה״צ בעיירה העמידה נערים ונערות — מנהיגים באופיים ובמעשיהם. מנוחה סודוביצר, התוססת ומתסיסה, היתה אחת מהם. אולי הבולטת שביניהם. היא עברה את כל ימות המלחמה כפרטיזנית ביערות, בראש קבוצת צעירים; הבריחה בני נוער יהודי עם גמר המלחמה, בזה אחר זה, גבולות וציידה אותם בתעודות מזוייפות שייצרה בעצמה — וכך עזרה להם להינצל ולעלות.

גשרים ונערים באלכסנדריה — אפשר והקורא יראה בהם סמלים. אני רואה בהם חזות הרבה יותר.

הגשרים, בזמנו, הגבירו את התנועה אל הערים ו„לעולם הגדול״ והדבר גרם לקידמה ולהתפתחות חיי התרבות והכלכלה בעיירה; והנערים — היו אלה נערות ונערים נפלאים שעיניהם נפקחו לרווחה לראות כאילו את הנולד...

אלתר לוי

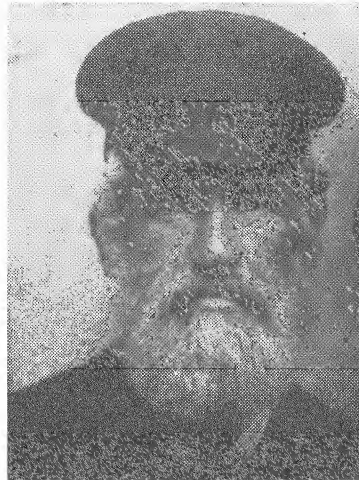
אבי השו״ב ר׳ שבתי לוי

צדקה עושה ארגון עולי אלכסנדריה עם קהילת עירם, שהוכחדה בידי הנאצים־הגרמנים, בבואו להנציח את זכרה ע״י הוצאת ספר בו יירשמו שמותיהם, דמויותיהם, סבלם וענותם של קדושי אלכסנדריה וישמש משקף־אמת לכל מה שהיתה ולכל מה שעוללו לה.

כאחד משרידי אלכסנדריה שעזבוה בזמנו ונושאים את זכרה בלבם, הוזמנתי להשתתף בספר הנ״ל בהצבת גל־עד ליקיריה וקדושיה, שנשרפו ונטבחו ועונו לפני כן ענויי־מות. ארשה לי, איפוא, להעלות קווים לזכרם של בני משפחתי הי״ד, ובראש וראשונה — לדמותו של אבי המנוח, שבתי לוי ז״ל.

נצר ממשפחת רבנים ושוחטים, היה גם הוא שו״ב ומוהל (מוהל — שלא על־מנת לקבל פרס) בעיירה אנטונובקה (15 קילומטר מאלכסנדריה), שם נולד (תרמ״ד) ושם ישב ימים רבים; הוא ראה בעיסוקו עבודת קודש ושמו הלך לפניו בכל הסביבה. ומהיותו מחונן בקול ערב ובחוש נגינה מפותח, היה גם לחזן העיירה ובזמירותיו ובניגוניו הרנין את לב שומעיו; היה מגרש בחוזק־יד את העצבות והמרה־שחורה ומקיים את הכתוב: והיית אך שמח. לימים, עם דלדולה של העיירה, כשלא נשא אותם (אותו ואת אחיו הבכור) המקום לשבת יחדיו, עבר לגור בעיירה הסמוכה, אלכסנדריה, בה נתמנה כחזן ראשי, לרבות שו״ב ומוהל.

כל אלה אשר הכירו אותו מקרוב ידעו, כי היה תם וישר וטהור בדרכי חייו ובזמירותיו ובניגוניו הרנין את לב שומעיו; היה מגרש בחוזק־יד את העצבות והיה נכבד ונערץ על בני עירו, קודם באנטונובקה, מקום מולדתו, ואח״כ באלכסנדריה. עליו מקויים הפסוק: „כי מלפני הרעה נאסף הצדיק". חדשים ספורים לפני כיבוש הנאצים נפל למשכב וממש על סף הכיבוש השיב נשמתו לבורא (בט״ו בשבט תש״ד). זכה והובא לקבר ישראל. תנצב״ה.

נח עירוני

ר׳ הירש-לייב ווינוקור

היה לו בית קטן אי־שם בעיירה עם חצר גדולה שהיתה מוגדרת בגדר גבוהה. בפנים היו עצי־בנין, יצולים לעגלות, מטאטאים ועוד כל מיני גרוטאות וחפצים שהיה מספק לבתי החרושת לסוכר. היה יהודי תלמיד־חכם, מעורב עם הבריות. בעל־עצה ובורר סכסוכים בין איש לרעהו. היה שקוע בהרהורים ובתוך כך מקיש בוהן באצבע. בשעת התפילה יש והיה מכה כף־על־כף ועם זה משמיע אי־אי־אי קולני, כאילו „תפס מלאך״.

מספרים שפעם בהיותו נתון להרהורים יצא מבית־הכנסת עם הטלית בידו והגיע עד הככפר הפולני מאידן, במרחק כמה קילומטרים מהעיירה. היה מטיבו אוהב אנשים ורחמן ופנה אל כל אחד בחיוך ובפשטות. כאשר שופר לאט לאט מצבו הכלכלי, היה לעתים קרובות מציע לכל מאן דבעי גמילות־חסד... אמרו עליו שהוא מחבבב בעיקר אנשים צעירים, שטרם התבססו בחיים...

בערב יוה״כ היה תורם ביד נדיבה לטובת הקרנות הלאומיות וארגוני הנוער. היה משלשל אל תוך ה„קערות״ בשמחה ובכבוד פי־עשרה מתרומתם של פלוני ואלמוני, נגידי העיירה. בשמחת־תורה היה מצטרף תמיד אל „המניין״ הציוני ושותה „לחיים״ עם כל הנערים... אחרי כן היה פותח בשירי־ציון ומצטרף אל מקהלת המשוררים. כאשר פתחו בשיר „דערמאַן זיך נאָר, מיין פאָלק ישראל, דיין אַלטן שטאָלץ״ וכו׳ — היה מתמלא התלהבות ומריע בקול, עד שדמעות זלגו מעיניו. אחרי כן היה סוחב אתו את כל הקהל לריקוד מסחרר.

יום אחד, היה זה ב־1920, בלכתו לשאוב כד מים מ„המעיין של מרדכי־יענקל׳ס״ פגע בו כדור של הפולנים, שעה שאלה נסוגו מאלכסנדריה מפני הבולשביקים.

על מצבתו היה הרות: „נפל חלל בידי בן־עוולה פולני, הי״ד. ת.נ.צ.ב.ה.״

נח עירוני

האשה
פייגה בלומה

משפחת פייגה־בלומה נחשבה בין המשפחות המיוחסות באלכסנדריה. היא היתה אחותו של ר׳ יעקב־יוסי אורנשטין, לא מלתא זוטרתא היא...

במרכז העיירה היה לה בית גדול עם חנויות להשכרה, ואי־אלה מגרשים לבניה. היו לה שני בנים וגם בנות מבעלה הראשון קרמנשטין. כולם היו גבוהים ותמירים בעלי הבעת פנים מיוחדת במינה. הייתי אומר „נגידית״...

פייגה־בלומה נתאלמנה משני בעליה. בעלה השני, רפופורט, הלך לעולמו זמן קצר בלבד לאחר שנישאה לו. היא תרמה מגרש להקמת בית־כנסת, בתנאי שיירשם על שם משפחת רפופורט. על מגרש זה הוקם בית־הכנסת, שהיה ידוע משום מה בשם ליובומירסקי. היא היתה אשה בעלת הדרת פנים, תמירה, מרכיבה משקפים. היתה בעצמה מנהלת עניני מסחרה. ביער הנסיך ליובומירסקי היתה לה משרפה לייצור זפת. היו לה סוסים ועגלה ורכב — גוי זקן. היא היתה אשה אדוקה מאד. בבוקר ובערב היתה הולכת לבית־הכנסת להתפלל. הליכות ביתה התנהלו, מעשה נגידה, כנאה וכיאה לאחותו של ר׳ יעקב־יוסי אורנשטין, בעל נחלאות גדולות ובית־חרושת לסוכר לא הרחק מאלכסנדריה. חצרו הגדולה של אורנשטין שבכפר זאברויל היתה כעין „מלוכה״ בזעיר־אנפין. היה שם בית־תפילה, מקווה לטבילה, משרתים רבים.

ומעשה בגיסתי לאה־בריינדל ע״ה, שבהיותה נערה ביקרה בזאברול בביתו של אורנשטין. היא באה לשם עם אמה זלטע נ״ע. הנערה נקלעה לחדר גדול שקירותיו היו מצופים אספקלריות. הנערה נתקפה פחד והחלה לתעות בלבירינט החדרים המרובים ורק בקושי יצאה מהסבך...

בני המשפחה היו מופיעים בעיירה במרכבה רתומה לשלישית סוסים אבירים. כל העיירה היתה אז כמרקחה. „הגבירים באים!״ השמועה עשתה לה חיש כנפים בין קבצני העיירה והם הקיפום כזבובים. האורחים היו מפזרים נדבות ביד רחבה, על ימין ועל שמאל והשמחה היתה רבה...

בסופו של דבר מכר אורנשטין כל הנחלאות עם בית החרושת לגרמני אחד בשם ראו, בעיירה רננו שרק הנחושת שבבית החרושת היתה שווה התמורה שקיבל בעד הכל...

ויהי הדבר לחידה.

אלימלך בליי

ביילה איטה הקמחונית

בילה־איטה הקמחנית — „שם דבר" היתה באלכסנדריה של ווהלין. מופלאה ומפורסמת בכל העיירה, כל בני משפחתה התיחסו עליה ונקראו על שמה. ארבעה בנים, בת וחתן היו לה וכולם נקראו בשמה. מוטיל בן בילה־איטה, בריל בן בילה־איטה, ליזר בן בילה־איטה ונוסיל בן בילה־איטה והבת כילה בת בילה־איטה ולחתן וולפניו חתן בילה־איטה. (וולפניו — על שום מה, — לא על שום שהיה עילוי או סתם „תכשיט" המשפחה, אלא על שום שהיה קל שבקלים הן בעניני דשמיא והן בעניני דארעא). וכל הכלות, הנכדים והנכדות, הצאצאים והצפיעות, הכל הכל נקראו בשמה. ואפילו הבית והחנות: ביתה של בילה־איטה והחנות של בילה־איטה. והיא עצמה — יהודיה פשוטה, אלמנה זקנה, כפופה כאגמון בלי שן אחת בפה. לבושה לא הדור ולא נאה והיא החרס הנשבר נושאת בעול כל המשפחה. ולא החשיבה אלא שני דברים: את הקדוש ברוך הוא בשמים, החותך חיים לכל חי, ואת החנות על הארץ הנותנת לחם לאכול ובגד ללבוש.

בהשכמת הבוקר, הן בקיץ והן בחורף, עדיין אין להכיר בין תכלת ללבן — בילה־איטה כבר הולכת אל חנותה. בימי הקיץ אתה רואה בידה פת לחם ובקבוק מים ובימות החורף — גם סיר מלא גחלים לוחשות, „לחמם קצת את הנשמה"

מרוב קור. והחנות שלה, שבה היתה מבלה כל ימיה, עשויה קרשי־עץ עבים, עליהם היא רושמת את החשבונות של לקוחותיה. ולא במספרים — בהם אינה בקיאה — אלא בעגולים וחצאי־עגולים וקוים שונים. כך היא מנהלת את הבוכהלטריה שלה.

וקפדנית גדולה היתה בעניני סדר. על יד קירות החנות עמדו סדורים טורים טורים של שקי־קמח מכל המינים ושאר מיני אוכל של תבואת האדמה, הלא הם עדשים, דוחן, שעועית, כוסמין וכדומה. וכל הטחנות היו מתחרות זו בזו ומשתדלות להכניס את קמחיהן אל החנות של בילה־איטה, אף שהקונים שלה היו לרוב דוקא מבני דלת־העם, אלה — שלא תמיד הפרוטה מצויה בכיסם. ולאמתו של דבר אין חסרון הממון מעכב. כי בילה־איטה דרכה שהיא נותנת בהקפה. אין דבר, — היתה תמיד אומרת — לכשתרויח תשלם. ומעולם לא נכזבה ולא נפגמה אמונתה בהם.

בני העיירה, רובם ככולם, בעלי מלאכה הם או סתם פועלים והם מוצאים פרנסתם על פי רוב מחוץ לעיירה, בעיר המחוז או בעיירות ובכפרים הסמוכים. ביום הראשון בבוקר כולם מתפזרים, איש איש למקום עבודתו. וביום ששי לפנות ערב חוזרים הם לביתם ליום השבת. אלה החוזרים ושכר עבודתם בידיהם, שמחה וששון במעונם ועוד לפני הדלקת הנרות הם שולחים חלק מן הכסף המובא לבילה־איטה ואלה שחזרו בידים ריקות כענן קודר שוכן על ביתם, אולם בזכותה של בילה־איטה השבת מוכנה גם בו בכל פרטיה. בילה־איטה כבר שוקדת לכך, שלא תושבת חלילה השבת בבית יהודי. וכל מעשיה הטובים נעשים בנדיבות־לב ובלבביות יתרה והעיקר בהסתר דבר, בלי הבטחות, בלי התפארות ובלי דבר דבר.

רגילים לומר: בזכות ל״ו צדיקים העולם קים, כאלו אין צדקניות בעולם שגם בזכותן העולם קיים — והרי בזכות הצדקת בילה־איטה קימים עולמות רבים. והיא עצמה — שתקנית מטבעה. אין מדרכה לשבת סתם ולשוחח שיחות בטלות כדרך נשים חנוניות, תמיד, תמיד היא מהרהרת. ועל מה היא למשל, מהרהרת? על אהרן משה, עושה רעפי־עץ, הבטל מעבודה זה כמה שבועות, שרה לאה אשתו בושה, כנראה, לבוא לקנות קמח לשבת בידים ריקניות. היא, בילה־איטה, מזדעזעת ומרתיתה ותוך רגע היא כבר נמצאת בביתה וגוערת בה בנזיפה: מה זאת, שרה לאה, שלא באת לקנות קמח לשבת? כלום אין את יהודיה כשאר הנשים? משיבה האשה בגמגום: אין כסף, בילה־איטה יקירתי — בעלי הולך בטל... אל תהיי טפשה, — גוערת בה בילה־איטה — בואי וקחי קמח לשבת. השם יתברך יעזור לבעלך למצוא עבודה ושלמת לי, ולעת עתה הכיני שבת ככל נשי ישראל.

ויש שאינה מחכה עד שיבואו לקחת את הקמח. היא שוקלת קמח כפי המכסה, שפלונית רגילה לקנות ליום השבת ומביאה אותו בעצמה אל האשה, בצרוף נזיפה

מלאה חסד או דברי עדוד ונחמה. והנה. למשל, יום חמישי בשבת. כל הנשים כבר קנו צרכי שבת. הרגישה בילה־איטה שחיה־בתיה אשתו של משה ליבצ׳ס עדיין לא באה לקנות צרכי שבת ועוד מעט ונסגרו החנויות. הבינה שהדבר אינו כפשוטו, ובלי חשוב הרבה היא עומדת וממלאה שקית קמח, שהיא רגילה לקנות ובלי השגח בריחוק המקום והרפש הגדול היא קמה ועושה הקפה גדולה ומביאה את הקמח לחיה בתיה. מה קרה, חיה בתיה חביבתי, שלא באת לקנות קמח לשבת? — שואלת בילה־איטה ובשעת מעשה היא מניחה את הקמח על שולחן. משה שלי נסע הכפרה — מספרת חיה בתיה — לקנות דבר מה לשחיטה ליום השבת ועדיין לא חזר. כבר רוצה הייתי לנסוע לכפר לראות שלומו והילדים חולים ואיני יכולה למוש מן המקום. השם יתברך יעזור — מנחמת אותה בילה־איטה — משה ישוב בשלום הביתה, בודאי נזדמנה לו פרנסה שם ולא יכול לחזור ולילדים ישלח השם יתברך רפואה מגן עדן והעיקר שלא תדאגי ותכיני צרכי שבת.

בעניני מצוות ויראת שמים אינה מתערבת ואינה באה בטרוניה לא עם בניה ולא עם אחרים. הקדוש ברוך הוא בעצמו יריב ריבו — היתה תמיד אומרת — ואני מה כי אריב לו? באה השכנה ואמרה לה: בילה־איטה, מרננים בעיר אחרי בן הזקונים שלך שנעשה אפיקורס, קורא ביכלעך, ספרי טרפה־פסול; הריהי משיבה: לבני אל תדאגי חביבתי — מוטב לך שתדאגי לבנך שאינו יודע לקיים מצוות כיבוד־אם. כדאי היה שתשלחיהו אל בני האפיקורס וילמדו את המצוה הזאת.

ובשבתות ובמועדים, כשהיתה באה לבית הכנסת או בימים הנוראים לא היתה מרימה קולה בבכי כשאר הנשים, אלא היתה מתפללת בקול דממה דקה והדמעות זולגות ומתגלגלות חרש בין קמטי פניה. המקום ברוך הוא ישמע תפלתי — היתה אומרת גם אם לא אבוא לפניו בקולי קולות.

ובימי שמחה וחדוה, ארוסין או נשואין, היתה מזהירה בזהר של שבע שמשות. כל עניני השמחה היא מוסרת לאחד מבניה והיא רק מתהלכת אנה ואנה, מסתכלת ומתבוננת אם מישהו לא נתקפח בכיבוד. ביחוד שמה לב לכל אותם הצנועים שאין דרכם לקפוץ בראש ולדרוש הב, הב. אליהם היתה מתקרבת, מגישה להם משופרא דשופרא ומזרזתם שיאכלו וישתו מכל הטוב אשר ברכה ד׳ ברוב חסדו. והיו הכל עומדים ומברכים אותה שתזכה לראות הרבה נחת בבנים ובבני בנים ותחיה עד ביאת המשיח, והיא היתה עונה בצחוק: — לחיות עד ימות המשיח? — מי אני כי אזכה לחיות עד ביאת המשיח? ובמה אזכה?

שמואל יזרעאלי

איציק-וואלף
שואב-המים

הוא היה גם מפורסם בכנוי „קאמארזש", שהדביקו לו משום מה ליצני־אלכסנדריה, כדרכם בקודש של ליצני העיירות הקטנות בימים ההם.

איש לא ידע מקום מוצאו ומאין הוא נקלע לאלכסנדריה. היה נמוך־קומה, בעל זקנקן מדובלל, נועל בחורף ובקיץ מגפים גדולים, חבוש כובע־מצחיה, לבוש מעיל

קצר דהוי, בחורף היו כפות ידיו תקועות בכסיות גסות, בעלות אצבע אחת. על כתפיו היה רכוב אסל עם שני דליים גדולים, שבהם היה מספק מים לקבוצת „בעלי־בתים" מסוימת.

נראה היה שהאסל והדליים, האחוזים ודבוקים בו, נוצרו למענו „מששת ימי בראשית"... והם נאים לו והוא נאה להם.

כאשר היה פוסע עם דלייו הגדולים בחורף בסופת־שלג, המשתוללת, כולו לבן, ומגפיו משמיעים קול חריקה, נדמה היה כאילו איזו דמות אגדתית קפצה מתוך ספר אגדות לילדים... הוא היה שמח בחלקו ומעולם לא התאונן על גורלו. על פניה אליו היה עונה תמיד בחיוך. כנראה, שקיבל עליו את עול „שאיבת־המים", כדבר טבעי, ומובן מאליו.

בימי השוק, כאשר היה משתחרר מעבודתו, היה קונה מהאכריות כמה עופות למכירה, שהיה מוכר ל„עקרות הבית שלו", יכולת לראותו תמיד ביום השוק, כשהוא פוסע ומחזיק זוג עופות מתחת לבתי־שחיו.

חברו הנאמן היה ייקל השמש של בית־המדרש „לובומירסקי". מקום המיפגש האהוב אליהם היה על פי רוב בפינה, שמאחורי התנור, ששם היו מספרים איש לרעהו מעשיות ובדיחות.

הוא נשא לאשה את בתו של שמואליקל פוך, שהיה חוזר על הפתחים, חיקה שמה. היא היתה שקטה כיונה ונמוכת קומה כמוהו. „זוג מן השמים", — היו אומרים עליהם האנשים. הם חיו להם בשלום ובשלווה והוא היה מביא לה הביתה מ„חלב־צפרים".

סח לי ישעיהו ברגד, שפעם היתה מגבית בעיירה, והוא וחברו להתרמה פסחו על דירתו. איציק וואלף פרץ החוצה והתרעם עליהם:

— מה, כלום אינני יהודי שדלגתם על דירתי ?

הוא הטיל על עצמו „תפקיד" מיוחד במינו: להקביל פני חתן ומחותנים שלא מבני העיירה, הבאים לחופה.

בזמנים ההם היתה בדרך כלל התחבורה הבין־עירונית בווהלין בעגלות. וכאשר נודע לו על דבר חתונה, שעומדת להתקיים בעיירה, היה מזדרז מיד לבית הכלה ומתענין לדעת, מאיזו עיירה צריך לבוא החתן ובאיזו שעה תתקיים החופה. וכל זה בכדי לדעת איפה להקביל את פני הבאים, כשהוא מצוייד בשני דליים מלאי מים — סימן לברכה ולהצלחה.

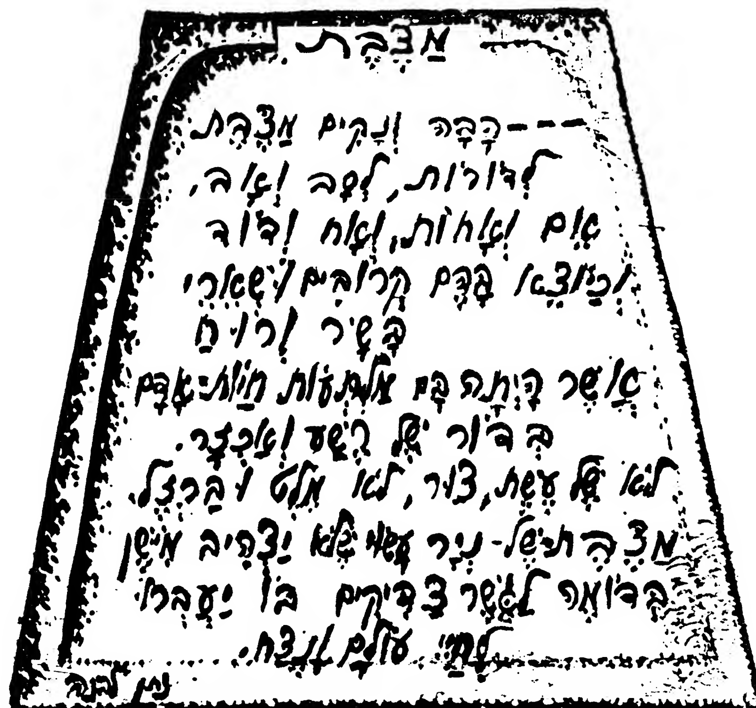
כאשר היה מבחין שהעגלה או העגלות עם המחותנים מתקרבות, היה מעמיד את הדליים מול הסוסים, ונשאר תקוע במקומו כשחיוך כדרכו מתפשט על פניו. ובזה כאילו אמר: „ברוכים הבאים, מזל טוב, מחותנים!".

לאחר שקיבל איזו מתנת־יד, היה מפנה את הדרך, והשיירה המשיכה בדרכה.

הם היו חשוכי־בנים במשך שנים ולבסוף אימצו להם ילד יתום. שלושתם ניספו בשואה, בין יתר יהודי אלכסנדריה.

השואה

ציור וכח״י — תלמידי כיתה ח׳ בבי״ס „סביון״, גני יהודה

אלף

בימים ההם

היה זה ב־17 בספטמבר שנת 1939, באותו יום שאל מדינת פולין, שעמדה במלחמה נגד התוקפנים הנאצים ממערב, פלש הצבא האדום במזרח. באותו היום נמצאתי בנפת ווהלין בעיירה יהודית קטנה הבנויה כולה בתי עץ — אלכסנדריה. הגעתי לשם מבעוד בוקר עם קומץ פליטים. מתוך מבול שמועות מנוגדות ודמיוניות, שפרחו באויר, למדתי לדעת, שגיסות סובייטיים עברו את הגבול, כי הצבא הפולני הנתון במאבק עם הגרמנים לא יוכל לצאת ולהתנגד לפלישה החדשה ושעוד היום תימצא כל הסביבה עם העיירה אלכסנדריה בתוכה, בידי הרוסים.

התאכסנו ברחוב צדדי קרוב לשוק. מגרש השוק, שהיה די מרווח, המה מרוב תנועה ובחללו עמדו צפיה ומתח.

איש לא ידע מאין הגיעה הידיעה שאכרי הסביבה גמרו אומר לנצל את השעה לפי הנוהג שלהם וסכנת פוגרום ושוד רחפה באויר. כנראה הביא ידיעה זו אחד השוטרים שלפי הפקודה שניתנה להם נטשו את נקודות המשמר בכפרים והתכנסו בעיירה. הם חנו לפני בנין המשטרה.

לשוק הגיעה פלוגת חיילים פולניים, מיוגעים ומאובקים. פניהם היו חוורים וזועפים ומבט עיניהם בוהה ואובד עצות. אחריהם התנהלו עגלות האפסניה. מפקדם פקד בקול רם שנשמע יפה לחלק את האספקה לאוכלוסי העיירה. מיד הצטופפו אנשים ליד העגלות. החיילים השליכו לתוך ההמון צבורי קופסאות שמורים, ככרות לחם, צנימים ונעלים חדשות. עברו רגעים מספר והעגלות היו מרוקנות.

אשתי נגשה לקצין: „מה יהיה, אדוני הקפיטן?" — „אינני יודע" — „מה עלינו לעשות?" — „אינני יודע".

בהמשך השיחה אישר הקצין את הידיעה על התקהלות של שואפי פרעות. „אני מוכן לקחת אתכם אתי, אולם חוששני שזה יהיה רק לרעתכם. איני יודע מה גורלי אני ושל החיילים שלי. אני מתפלל למותי".

לחיצת ידים. מבטים אלמים מלאי הבעה. החיילים המשיכו בדרכם הלא־נודעת.

משלחת של יהודי העיירה התיצבה לפני ראש המשטרה, אדם צעיר בדרגת קצין, מכובד על כל תושבי העיירה. המשלחת בקשה ממנו ישע והצלה. סיפרה לו שסביב לעיירה מתגודדות כנופיות פוחזים ואתם עגלות ריקות ושקים מוכנים לאסוף בהם את הביזה ובידיהם רובים וקרדומים.

הקצין הרהר רגע: „כאן נמצאים כמה עשרות שוטרים מכל הסביבה, אולם קבלנו פקודה לצאת לרובנו. שם כבר נמצאים הרוסים, ושר המחוז שלנו ציווה עלינו, פקודה חד־משמעית, להתפרק מנשקנו ולמסרו לידיהם. אין בידי לשנות את הדבר. על השוטרים לצאת. אך אני אמלא את חובתי לגביכם עד הסוף. אני נשאר אתכם. אשמור על הבטחון עד שיכנסו הרוסים".

הדהדה תרועת חצוצרה. השוטרים הסתדרו בשורות, נשאו את פעמיהם ויצאו את העיירה. בבנין המשטרה העזוב נשאר רק הקצין ושוטר אחד, שלא רצה להשאיר את מפקדו יחידי.

בבנין המשטרה נמצא נשק. רובים, כידונים, אקדוחים. הקצין אסף למעלה משלושים יהודים צעירים מבין תושבי העיירה, חלק להם רובים ותחמושת ועל רגל אחת הקים מיליציה.

חיש מהר חלפו גזו השעות. השוק נתמלא המון רב של אכרים. רבים מהם היו מזויינים ברובים צבאיים, ברובי ציד, בגרזנים ובמוטות ברזל. חנויות היהודים נסגרו עוד מקודם ודלתותיהן חוזקו מבפנים במתרסים. המתיחות גברה מרגע לרגע.

השוטר היחידי עם הרובה תלוי על כתפו יצא ובא לשוק. הלוכו היה שקט ורוגע כהלוכו כל יום בצאתו למשמר. רצונו היה להפגין על ידי כך את קיומו של השלטון במקום, המוכן לדכא כל מעשה הפרעה. האכרים הצטדדו מתוך הרגל הצייתנות ונתנו לו לעבור ביניהם. פתאום הבטהו מישהו מאחוריו. מיד התנפלו עליו בהמונם. פרקו את נשקו, הכוהו וסחבוהו אי לשם.

בעיירה הופיע גורם חדש. שלושה ברנשים עם אוקרייני חיגר בראשם, הקומו־ניסט בעיירה, הקימו „ועד מהפכני". הם באו למפקד המשטרה ודרשו ממנו שימסור לידם את השלטון. הוא דחה אותם בבוז: „לא אתכם אדבר. יבואו הרוסים, להם אמסור את השלטון". הם יצאו וציוו להניף על הבתים דגלים אדומים. בעלי הבתים הנבעתים הוציאו את הדגלים הפולנים הלבנים־אדומים בהם היו מקודם מקשטים את העיירה, פרמו אותם בחפזון רב והרחיקו מהם את הפס הלבן. עברו רגעים מספר והשוק טבע ביער של מטליות אדומות, צרות וארוכות.

חלקתי את הרובים בין אנשי הפלוגה של ביתנו. במקום צר זה היו טובים לנו גם כמה אקדוחים. אשתי לבשה עוז ופלסה לה מחדש דרך לבנין המשטרה,

אך מצאה אותו מלא אכרים. הקצין הכין לעצמו עמדה ליד החלון והעמיד בה מכונת יריה. בידו החזיק רמון יד.

„איני יכול יותר לעזור לכם. אולם הלסטים האלה לא יהינו להתחיל בתגרה, בטח תגיע מיד הרשות החדשה ותעשה סדר במקום. אותי יוציאו ודאי להורג אך יקר מאד יהי מחיר חיי. ולא צר לי כלל למות".

המון החוליגנים שהתקהל בשוק גדל והלך. השעה דחקה להם. הם היו מכבר פותחים במלאכת הדמים, אלא שאותה מכונת היריה ריסנה אותם וגם הידיעה שגם היהודים מצויידים ברובים ותחמושת ושהם יתנגדו להם בעוז.

הערב ירד, ההמון נע תחתיו. אי מזה נישאו באויר סיסמאות של פוגרומים. אי־שם התחדדו גרזנים, שהונפו על תריסרי חלונות. מרחוק הגיעה צעקה מאוימת. הד יריות בודדות פלח את האויר.

ואחר כך קמה דממה רק לרגע. ושוב התגברו ההמולה והרעש. ואז הגיע לעיירה טנק סובייטי.

באה הרשות וההמון האכרים נמוג, נמס.

שמו של קצין משטרה פולני זה היה ידוע לי, אך במרוצת הימים נשתכח מלבי. הוא הציל ביום ההוא את העיירה היהודית מפוגרום. יכול היה ללבוש בגדי אזרח. להתחבא. לברוח. אולם הוא שם נפשו בכפו, כדי למלא את חובתו עד הסוף.

שלום גולני

אלכסנדריא - יומן שואה

לא הכל הצלחתי לרשום בזמנו, ולא כל הפתקים שרשמתי נמצאו לי. אך היה במעט שנשאר כדי לשחזר מחדש תקופת־חיים הרת־אימים ולחיות אותה מחדש.

ש. ג.

בוקר 22 ביוני 1941.

התעוררתי בשעה מוקדמת מהרגיל. העירוני הרהורים שונים. לפני כשבועיים גמרתי תיכון — ומה הלאה? כל הדרכים פתוחות לפני וכולן מובילות לקריות הלימודים הגבוהות: לבוב, קיוב, מוסקבה. אודיסה... עולם מלא! הוה אומר, לא הפסדנו כלום מהכיבוש הסובייטי, אדרבא... בכל אופן לא אנחנו, הנוער באלכסנדריה, כי מה היינו עושים כיום לו נמשך המשטר הפולני. מה הייתי עושה אני? גם מי שידו השיגה ללמוד לא היה יכול להמשיך בגלל הנומרוס קלאוזוס. משרות אין. ענפי המסחר והמלאכה דלים ומצומצמים. מה היינו עושים כולנו? כעת, מרבית חברי עסוקים במשרות ממשלתיות בעיירה או מחוצה־לה, חברי מהגימנסיה ממשיכים וימשיכו בלימודיהם. אמנם, להורים שלנו לא קל להסתגל למשטר החדש. האמידים שבעיירה נעצרו, נידונו ונשלחו למקומות־גזירה הרחק בבריה״מ ובסיביר. אלא שהרוב הגדול לא הפסיד כלום...

קמתי מהמטה. התלבשתי, הזזתי את הוילון מעל לחלון להציץ החוצה — ומשהו כאילו זז בלבי פנימה: משהו משונה מתרחש ברחוב. הרחוב מלא שוטרים סובייטיים. לאין ספור. על חימושם ומסכות גז על ירכיהם. מתרוצצים הם מבית לבית וקבוצה גדולה של יהודים צעירים ומבוגרים מתרכזת בככר הגדולה. לא הספקתי לטעום משהו — והנה גם אלינו נכנס שוטר, שואל עלי ומצווה להתיצב מיד בכיכר השוק. הוא מאיץ בי ללכת מיד לפניו. עוד לא עמדתי על המתרחש —

וכבר אנו יוצאים לעבודה דחופה בלובומירקה. תחנת הרכבת הנמצאת כ־5 קילומטר מאלכסנדריה.

אנו הולכים ברגל. שמועות משמועות שונות נמסרות מפה לאוזן. לפיהן הוכרז על מצב מלחמה בין ברית־המועצות וגרמניה ואותנו מובילים לעבודות ביצורים בגבול. אמנם, עוד קודם לכן הילכו שמועות על מתיחות מסויימת בין רוסיה לגרמניה. ברובנה אף ראו רכבות מלאות צבא ותחמושת נעות לכיוון הגבול, אלא שכל אלו היו בגדר שמועות בלבד ומרבית האוכלוסיה לא נתנה בהן אמון, כי הרי לא מזמן נחתם הסכם מולוטוב־ריבנטרופ והידידות היתה רבה, וגם בעתונות וגם באסיפות וכנסים נמנעו מלהתקיף את הגרמנים. את תנועות הצבא פירשו כשגרתיות בלבד וכל הרינונים והדיבורים — הבל הם. כעת נראה הכל באור אחר. נוקשות המשטרה מדהימה. גם יחידות צבאיות אלו על תחמושתן המלאה הנקרות בדרכנו אומרות „דרשני" — אני צועד ומהרהר בלבי.

בלובומירקה צווינו לפרק רכבות־משא מלאות סלעים ואבנים שהגיעו ממכרות האבנים שבסביבה. זוג עובדים אחד על כל קרון. הפקודה היתה לפרק על הרציפים מהר ככל האפשר. עשינו כאשר צווינו, למרות שלא היתה כל השגחה, הרגשנו שמשהו חמור ממשמש ובא וכי באמת צריך להטות שכם.

שעה אחת בצהרים. גמרנו לפרק. בשרו לנו כי אנו חפשים לחזור לבתינו. רק יצאנו לדרך — והנה לקראתנו קבוצת נשים. אמהות ואחיות מאלכסנדריה שהביאו לנו אוכל ובאו לראות מה שלומנו. היה בתהלוכת־נשים זו משהו מציור קלאסי־אמנותי של ערב־מלחמה, הצובט את הלב. גם אמי היתה ביניהן. אמא ספרה לי שלפני שעה קלה נאם מולוטוב, מיניסטר החוץ הסובייטי, ברדיו והודיע כי הגרמנים הפציצו בלילה את קיוב, לבוב ועוד הרבה ערים באוקראינה ובביילורוסיה. הם הכריזו מלחמה. מולוטוב אמר כי ההתקפה הגרמנית היתה בוגדנית. התקיפו אף בלי להכריז על מלחמה וזו הפרה גסה של הסכם הידידות. אמא גם סיפרה שהפציצו את רובנה וכי יש הרבה קרבנות. פני החוירו לשמע הבשורה הרעה. לפתע אחזני פחד. ברכי פקו ורגלי כשלו. ידעתי שזה לא מעייפות. רק הבוקר הייתי כה אופטימי והכל נראה כה ורוד — והנה נסיגה תשעים מעלות אחורנית. איך אומרים אצלנו: „אַ מענטש טראַכט — און גאָט לאַכט".

23 ביוני.

הכל מתרחש במהירות מסחררת. התכונה בעיירה רבה. ראשי השלטון המקומי חזרו לפני שעה קלה מרובנה, מישיבת מרכז המפלגה הקומוניסטית ופניהם מבוהלות. הכל נבוכים. לא יודעים מה לעשות. מתחילים לגייס מכוניות משא מאלו המצויות בעיירה ולהעמיס עליהן את המטלטלין, את הנשים והילדים ושולחים אותם לכיוון

מזרחה. אל פנים רוסיה. הם בעצמם נשארו כדי לגייס את הצעירים לצבא האדום ומחכים להוראות מהמרכז ברובנה.

היום החלו להגיע פליטים מרובנה. יהודים שיש להם קרובי משפחה באלכסנדריה או סתם־כך. הם מספרים על אלפי קרבנות בהפצצה האחרונה. הרוגים ופצועים קשה מתגוללים ברחובות. נודע גם על אחדים מאנשי אלכסנדריה השוכבים שם פצועים בבית־חולים. לאורך כל דרכם נורו הנמלטים ממטוסים גרמניים במכונות יריה. בעיירה בהלה ומבוכה.

24 ביוני.

אנשים מעמיסים מטלטליהם על עגלות, אופניים — ומי על הגב וממהרים להסתלק מהמקום.

25 ביוני.

היום הרביעי להכרזת המלחמה.

אחרוני הסובייטים משליטי העיירה עוזבים את המקום. יחידות צבא רוסיות פזורות, עם שאריות נשקן, עוברות את העיירה. יגעים, מיוזעים, מזוקנים. מבקשים לחם. „לאן אתם הולכים? מה המצב בחזית?" „רע מאוד", הם עונים, „הגרמנים מתקדמים מהר. שלנו נופלים בשבי או נהרגים. אנו נסוגים מזרחה. יחידותינו אבדו לנו".

מצב רוחי קשה. לבי מנבא לי רעות. כאילו מישהו לוחש על אזני: „ברח, דודי, הסתלק מהר מאלכסנדריה. ברח לרוסיה. קח אתך את הוריך. עזבו את הכל ומלטו את נפשכם. כאן יתרחש משהו טראגי מאוד. הגרוע מכל. רצח יהודים!" הקול שבלב. אלא שקול אחר, קול ההגיון הקר, אומר: „מה לך ולשטויות, שלום? מה פירוש רצח? כלום סתם־כך רוצחים אנשים? יוטלו בודאי הגבלות. יהיו גזירות, כמו בפולין הכבושה בידי הגרמנים. אולם רצח?"

לפתע אני מבחין שאין זה בכלל קול ההגיון שלי. זהו קול הורי המדברים אלי בצוותא. הם מתנגדים בתוקף לעזוב את הכל ולנדוד אל הבלתי־ידוע. גם בעדי הם מעכבים מללכת. שכנים שנכנסו אלינו, שייקה בידרמן, יואל קיפר ואחרים מנחמים אחד את השני שהשד לא כל כך נורא. שאלהים יעזור. אפשר ויגיע מפקד טוב לעיירה, או רודף־שלמונים, ואפשר יהיה להסתדר אתו. וכי לאן יש לברוח בימים טרופים אלה בגיל שלנו? להיות נע־ונד בחורף הרוסי? אומרים שגם הרוסים לא נותנים לעבור את הגבול הישן קורץ—נובוגראד־וולינסק. הנה חזרו כמה מאנשי העיירה, ביניהם יצחק ליכט שכננו והוא מאשר שמועה זו. בגלל כך הוא חזר, הרי...

26 ביוני.

בלבול מוחין גמור בעיירה. „או לי מיצרי ואו לי מיוצרי" מצטטים יהודים. רע ומר לאלה שהחליטו לברוח ורע ומר לאלה שהחליטו להשאר. לבי על־כל־פנים עם הבורחים. כבר פעמיים בקשתי להצטרף לקבוצות כאלו. כל רגע, אני חושב בלבי, אני עלול לאחר את המועד. חברי חיים חיגר, יעקב אוקסמן, לוין ואחרים כבר הלכו ואינם. אלא שהרבה עוד נשארו. ביניהם חברי הטובים ביותר ישראל סודוביצר ויוסף רס.

27 ביוני.

שמועות מהלכות כי הגרמנים נכנסו לרובנה ולטוצ'ין. הרגשתי היא כי אכן, אנו מאחרים את המועד וכי הגרמנים עומדים לצוץ כאן בכל שעה.

28 ביוני.

הרוסים, למרות מנוסתם המבוהלת, פעלו בתיכנון מסויים. לתחנת הרכבת שלנו הגיעה רכבת רוסית משוריינת ואספה את החיילים הפצועים שבסביבה. כמו כן פוצצו את שני הגשרים שבאלכסנדריה. גשר הברזל־פלדה אשר הרכבת עוברת עליו פוצץ ונהרס כולו. גשר העץ הוצת, אלא שהאוקראינים בסביבה מיהרו לכבות את הדליקה. הרכבת המשוריינת גם החליפה אש־תותחים עם יחידות גרמניות, שנמצאו כבר בסביבות הכפרים קוסטין־זאבורול. לבסוף הסתלקה הרכבת צפונה, בהרסה את כל עמודי הטלפון, את פסי הרכבת והתחנה. הדרך לגרמנים היתה פנויה.

29 ביוני.

יחידת סיור גרמנית הופיעה בעיירה. כמה מנכבדי האוקראינים יצאו לקבל פניהם עם צרורות פרחים בידיהם. הסיור עבר בדהרה ברחובות אלכסנדריה. גרמנים צעירים במכוניות פתוחות עם אקדחים שלופים בידיהם ובתת־מקלעים. הם קיבלו בחיוכים את הפרחים, נפנפו בידיהם לאוקראינים המריעים והסתלקו.

כעבור שעות מספר הופיעו גייסות גרמניים. רוכבי אופנועים בראש, רוכבי אופניים, במכוניות ורגלים. כולם בלונדיים. בגילוי ראש, עם שרוולים מופשלים, שבעים, שמחים, מלאי בטחון עצמי. הרגלים צעדו עם תרמילים על גבם, שרקו מנגינות־לכת וכאילו יצאו לטיול. בצדי הדרך עמדה מכונית משא גרמנית גדולה וחילקה לכל חייל עובר טבלת שוקולדה גדולה, תוצרת צרפת. החיילים נעצרו לחנייה, הוציאו כריכי חמאה ונקניק ולחם לבן, התגלחו, התרחצו, צחקו, שרו — כאילו אין מלחמה בעולם.

אחרי כן ראיתי מחנה עצום. הכל דרך חלון ביתנו. הם נעו מכיוון

„סוויאט" מזרחה, מחנה עצום ורב של מכוניות מכל המינים: צרפתיות, צ׳כיות, גרמניות, פולניות. סדנות שדה, מרפאות שדה, כלי משחית מכל המינים.

פתאום אני רואה חייל גרמני בלווית שכננו האוקרייני הולכים ומתקרבים אל ביתנו. האוקרייני נשאר עומד בחוץ והגרמני פורץ בצווחות הביתה, לא הבינותי תחילה מה רצונו. אבי, ששמע גרמנית אמר לי להביא את האופניים החדשים שקנו לי אשתקד. אופניים חדשים, מצוחצחים, מבריקים. שמרתי עליהם כעל בבת עיני. עתה חטף אותם הגרמני מידי בגסות. בלגלוג רב, בתוספת קללה עסיסית. הוא קפץ עליהם ונסע. היתה זו הפגיעה הראשונה בי שהוסיפה דכדוך על דכאון.

30 ביוני.

בלילה המשיך המחנה בדרכו. למחרת הופיעו יחידות חדשות. אנשים ספרו על מעשי שוד וגזל של הגרמנים בחנויות ובבתי־יהודים. כל מי שנכנס לבית המרקחת שלנו סיפר מעשיה אחרת. גרמנים נכנסו ליוזיפ הסנדלר ולקחו את כל מלאי העורות והנעליים שלו. אצל חיים קיפרמן רוקנו את כל החנות. התפרצו לביתו של יוסף ליברטוב והרביצו מכות־רצח לוולוול.

אחרי הצהרים שפכו נפט מכל הצדדים על בית הכנסת הגדול שליד הגשר ושרפו אותו עד היסוד. שרפו את הבנין על כל שורת החנויות שבמרכז העיירה.

1 ביולי 1941.

האכרים מהסביבה מצויידים בשקים ריקים, מי ברכב ומי ברגל, החלו נוהרים לעיירה והתחיל השוד והגזל הגדול. החלטנו להסתלק מהבית. לקחנו אתנו צרור בגדים מן הבא ליד, אוכל ליום־יומיים, עזבנו הכל ומהרנו לעבר חורשת האורנים.

הסתובבנו שם יום שלם ולפנות ערב יצא אבא לבתים שב„כוטור" לבקש קצת חלב. בדרך הוא פגש עוד יהודים מאלכסנדריה: את מוניה פוקס עם אשתו, את בוזיה גוניק, יוסף בורשטין ואשתו מניה, ועוד.

הם ספרו לאבא פרטים על השוד בעיירה, הגרמנים מזמינים את האכרים אל בתי היהודים ואומרים להם לקחת הכל. את אלה האחרונים לא צריך לבקש ולשדל הרבה. הם עושים את מלאכתם נאמנה. הנה הוציאו גרמנים קבוצת יהודים אל הרחוב ועושים אתם התעמלות. מצווים עליה לרוץ עם הידים למעלה. לזחול על ארבע. לרוץ שלושה צעדים וליפול. לרוץ וליפול. לרקוד. בין פקודה לפקודה הם יורים מעל לראשי ה„מתעמלים" או לבינות רגליהם.

גזזו עד דם את הזקנים אצל זלמן וולף ואחרים.

אבא חוזר אלינו מה„כוטר" עם קצת חלב, פרוסות לחם וביצים שקיבל מהגויים, המכרים והלקוחות שלו. הוא חוזר על הסיפורים ששמע מפי היהודים שפגש. ספרו לו זאת גם הגויים כשהם מזועזעים ונדהמים. אם באמת היו מזועזעים מכך, שוב לא נדע זאת לעולם.

2 ביולי.

אנו מחליטים להישאר ביער עוד יום־יומיים, עד יעבור זעם. ישנו תחת כיפת השמים. מזג האויר יפה וחם.

4 ביולי.

גם היום קיבלנו ידיעות מפי גויים על המתרחש בעיירה. הם מספרים גם שרוב היחידות הגרמניות עזבו את העיירה בהתקדמם מזרחה. שודדים ובוזזים. מכל הבא ביד. הם באים בעגלות וממלאים אותן בגדים, רהיטים, כלי מיטה ומהמצוי בחנויות. רכוש יהודי.

אנו מחליטים לחזור הביתה.

5 ביולי.

היום בבוקר, בשעות המוקדמות הגענו לעיירה. הלכנו לאט לאט, בזהירות רבה דרך החצרות האחוריות ובדרכים צדדיות ועקלקלות. כגנבים בלילה נכנסנו לביתנו בדלת האחורית. חשכו עינינו. הכל היה הפוך, הרוס ושבור, הכל נעלם. מתגוללים שרידי רהיטים שבורים. אפילו החלונות והדלתות הורדו מעל ציריהם ונלקחו מכאן. נכנסנו לבית המרקחת. גם כאן ערבוביה שלמה. בקבוקי תרופות, האבקות, המשחות והגלולות מפוזרים על הרצפה, מהם שבורים ומעוכים ברגלים. הצנצנות והבקבוקים היפים עם הפקקי ההרמטיים שבורים ברובם. הם לא ידעו כאן מה לקחת ומה לא לקחת והעדיפו לשבור ולהרוס.

עוד אנו עומדים תוהים הופיע קצין גרמני בלוויית בעל הדרוגריה המקומית, הפולני במבולביץ'. עוד בימי השלטון הפולני, תלה זה שלט על דלת חנותו: „כאן דרוגריה בבעלות פולנית".

הקצין שלף אקדח מנרתיקו והודיע שכאן בית מרקחת נוצרי ובית נוצרי ואם אין אנו מסתלקים תוך שתי שניות הוא יורה בכלנו. כ„מפרעה" הוא הנחית לאבי שתי סטירות לחי ומכת אגרוף שהפילוהו ארצה. הסתלקנו כמובן חיש מהר, כשאבא זב דם ואנחנו תומכים בו. מצאנו מקלט בביתו של בניה גורודצר. בחדר הקטן והצר, שבנס כאלו, נשאר שלם, התחלנו בחיינו החדשים כפליטים.

8 ביולי.

אני נהייתי למפרנס המשפחה, נודע לי שאפשר לקבל עבודה במכרות הכבול שבסביבה, תמורת חצי כיכר לחם ליום.

התחלתי לעבוד, בוקר בוקר, בשעה שש בדיוק, הייתי יוצא לעבודה. הוטל עלי לסחוב מריצות מלאות כבול. העבודה היתה קשה ומפרכת. גם מפני שלא הורגלתי בה. אך המחשבה על מחצית כיכר הלחם שאקבל לעת ערב החזיקתני על רגלי והוסיפה לי כח ומרץ. ידעתי שזה המוצא היחיד ממיתת רעב. ואכן, בשעה שש בערב, כאשר קיבלתי את מנת הלחם כמעט שלא הרגשתי כל עייפות וכל חפצי היה להגיע הביתה מהר ככל האפשר. אמי היתה גאה בי על מאמצי זה וקיבלה את בואי בצחוק ובפנים שמחות אם כי דאגתה העמוקה לא נעלמה מעיני.

25 ביולי.

הערב כשחזרתי מהעבודה בישר לי אבא בשורה משמחת: הוא קיבל פקודה מהמשטרה האוקראינית במקום לחזור לעבוד בבית המרקחת, תחת השגחתו של במבולביץ׳. כנראה שהוא לבדו לא השתלט על העבודה וגם חסר לו הידע. תמורת עבודתו הובטחו לאבי מנות אוכל קצובות וגם תשלום כספי. הבטיחו גם להתקין בשבילנו חדר מגורים אחד שבביתנו, בקרבת בית המרקחת.

אני המשכתי לעבוד בכבול.

30 ביולי.

היום הופיעו בעבודה שני שוטרים אוקראינים עם אלות גומי בידיהם. היו אלה שני „חברים" שלי מבית הספר העממי הפולני שבאלכסנדריה. הם גרו בקרבת בית היראה הפרבוסלבי שב„רחוב הגויים", כפי שקראנו לרחוב זה. השמש להטה ואני עבדתי במכנסיים קצרים כשחצי גופי העליון עירום. כשהיינו מובילים את המריצות עם הכבול מעל לתעלות המים, היינו עוברים על קרש צר שהיה נטוי עליהן. הם נעמדו ליד אחד המעברים האלה והחלו להרביץ באלות הגומי למובילי המריצות, כמובן שרובם מעדו ונפלו לתוך תעלות המים עם המריצות יחד. אז הפלו את מכותיהם עוד יותר באלה שלא הזדרזו לצאת מהמים בצעקות „חזירים עצלים"..

גופי החשוף מצא מאד חן בעיניהם כ„מטרה" והם נטפלו אלי במיוחד. כמה פעמים הצלחתי לעבור את התעלות תחת מטר מכות לבסוף מעדתי ונפלתי ואז הכוני עד זוב דם. איבדתי את הכרתי וחברי בעבודה הביאוני אחרי כן הביתה כשהם נושאים אותי כמעט על כתפיהם. כל אותו לילה צעקתי משנתי ובחלום ראיתי את שני „חברי" מספסל הלימודים כשראשיהם ראשי קרנפים והם דוקרים אותי בקרנם.

31 ביולי.

היום לא יכולתי לצאת לעבודה. כל גופי כאב לי והזעתי מחום. אך — צחוק הגורל: המקרה של אתמול הצילני ממוות בטוח.

היום הגיעו כמה מכוניות־משא עם גרמנים. הם התפזרו ברחובות העיירה וכל יהודי ממין זכר שעבר ברחוב צווה לעלות על מכונית. קל היה להבדיל בין יהודי ולא יהודי שכן גזירת הטלאי הצהוב כבר היתה בכל תוקפה. על מילוי צוו זה החמירו הגרמנים כמעט מיד עם כניסתם לעיירה.

כאשר לא הצליחו למלא את המכונית עם עוברים ושבים ברחובות, נסעו למקומות עבודה מאורגנים, בהם עבדו יהודים. באו אל מכרה הכבול ואספו שם את כל הפועלים היהודים בתחנת הרכבת, שבה עבדו יהודים בהעמסה ופריקה — העמיסו את כולם על המכוניות. למכוניות מוות אלו, נאספו בין היתר חברי הטוב ביותר ישראל סודוביצר שעבד אתי בכבול יחד עם אביו ליפה; דרלכטר ובנו פייבל; שבתאי דרלכטר, ווולף ברזוב, בנימין ווייסמן ורבים אחרים. הובילו אותם הרחק מהעיירה, ציוו עליהם לרדת וירו בכולם. יורק מורקטון, תושב אלכסנדריה, נכדו של שומר הגשר בעיירה גרציוק, היה בראש היורים. גם הוא למד אתי בבית הספר העממי. כעת הוא נמנה עם מפקדי המשטרה האוקראינית במקום ואחד מגדולי שונאי היהודים.

4 באוגוסט.

פבלו סמניוק החייט האוקרייני, שוליית חייטים יהודים במשך שנים, המדבר יידיש רהוטה ואף יודע לא מעט מלים עבריות — גם הוא ממלא תפקיד בכיר וחשוב אצל השלטונות הגרמניים במקום. הוא התבלט במעשי נקם, רצח וביזה ביהודים. היום נודע כי הוא שגרם למאסרם של ברל פישמן ושעייקה מרדכי־גצלס, שהתעללו בהם במשטרה המקומית ובסוף קשרו אותם בחוטי תיל, הרגו וקברו אותם בחצר המשטרה, ליד ביתו של מקרוב. הרג אותם רב הטבחים שבעיירה, יורק מרקטון, שחיק עצמות.

11 באוגוסט.

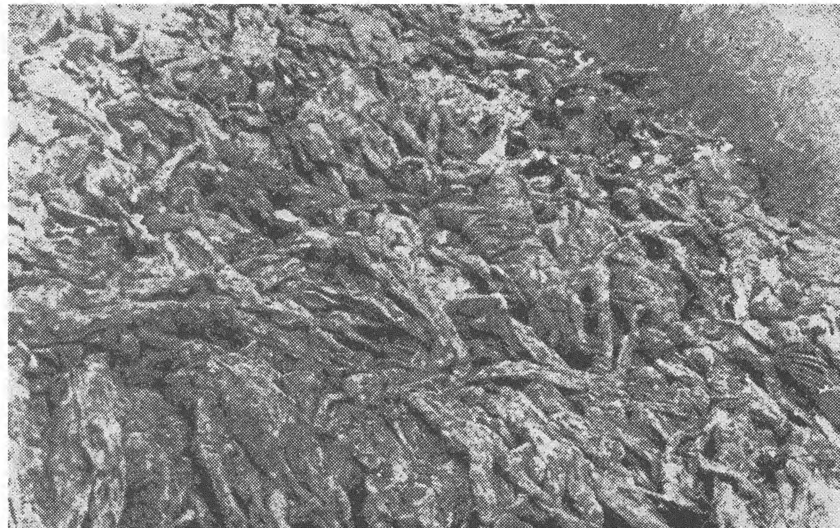
היום הייתי עד למלאכתו המזוהמת של יורק מרקטון.

עברתי לפנות ערב ברחוב הראשי ליד ביתו של שינדלקרויט והנה אני רואה יהודי רץ בכל כוחותיו על הכביש ממולי. יהודי צעיר שאיני מכירו. הטלאי הצהוב בולט על חזהו. הוא רץ וכושל, אחריו, מכל העברים, רצים שוטרים עם רובים בידיהם, כדרך שרצים תופסי הכלבים שבעיירה. והנה מהצד השני, מרחוב צדדי

מגיחים עוד אי־אלה שוטרים מול היהודי הנרדף ובראשם יורק מרקטון. הוא צועק אליו, דורך רובהו ויורה. היהודי נפל מתבוסס בדמו על הכביש.

בוקר. 22 ביוי 1941.

הם ציוו עלי ועל עוד כמה אנשים ברחוב לקחת אותו לבית הקברות ולקברו שם. סחבנו אותו בזרועותינו כשרגלינו כושלות. עיניו היו פקוחות ובוהות כזכוכיות דהויות ופיו היה מעוות כאילו בצחוק. כך עמד לפני בשכבי, כל הלילה והדיד שינה מעיני.

קבר־אחים באלכסנדריה שנפתח ע"י הרוסים.

13 באוגוסט.

היום נודע שההרוג היה יהודי צעיר מקוסטופול. הוא נקלע באקראי לאכסנדריה בדרכו לרובנה אל קרוביו. המשטרה תפסה אותו והושיבתו בצינוק. שם היה יומיים. ביום השלישי הוציאוהו החוצה וציוו עליו לרוץ. כביכול להימלט על נפשו. הם ביימו בריחה — ו„אימונים" לעצמם. נתנו לו קצת לרוץ והחלו לרדוף אחריו כשהם מתפרסים בתמרון „צבאי". וכך גמרו את המשחק כפי שגמרו.

26 באוגוסט.

במסיבות דומות של הצעיר מקוסטופול נהרג היום אברהם גורודצר.

אשתו עמדה ללדת. הוא נאלץ להזעיק את המילדת המקומית הנוצריה צ׳ויקובה. מכיוון שבלילות שרר עוצר, הוא ניגש למשטרה לבקש מהם רשות ללכת אל המילדת. יורק הרשה לו ברוב אדיבות. אחרי שיצא הם הלכו בעקבותיו וליד ביתו של יואל קיפר הם ירו בו והרגוהו. בלילה העירו כמה יהודים וציוו עליהם לקברו במקום בו נורה.

גם בלילה ההוא נדדה שנתי מעיני. ישבתי וניסיתי לכתוב בלדה על שניים יהודים ואחד יוון, אך נדמה היה לי לבסוף שאין אני מצליח בצורה השירית וקרעתי לגזרים את כתב היד. נתברר לי, שכל שאיפתי היא לא לכתוב שיר, כי אם לקרוע לגזרים את יורק מרקטון. מי יתנני יהודה המכבי!...

2 בספטמבר.

הגרמנים יחד עם השלטונות האוקריינים המקומיים, יועציהם ה„מומחים״, מינו ועד קהילה יהודי („יודנראט״). אבי־גדור גרושקה מונה יו״ר וחברים בו: בניה גורודצר, זלמן ברזוב, הרשל אוליניק ואחרים. מאז מונה ה„יודנראט״ הופנה אליו זרם דרישות ופקודות מהגרמנים והאוקראינים: דרישות גיוס אנשים לעבודה, גיוס כספים, זהב ותכשיטים, פרוות ובגדים חמים לצבא הגרמני הכובש וכן שעונים ורהיטים לסתם יחסנים גרמניים או אוקראינים.

הגרמנים מיוצגים בעיירה ע״י קצין קשיש, שתוארו הרשמי מנהל המשק („לאנדווירט״). מעין אחראי לאיסוף מכסות החיטה והדגנים, החמאה וצרכי המזון מהאוכלוסיה באיזור אלכסנדריה, שרובם הם חקלאים, אך למעשה הוא גם השליט על המשטרה האוקראינית ואין ספק שכל הדרישות מה„יודנראט״ באות ממנו. כבר שלח אל ביתו שבגרמניה מכוניות עמוסות רהיטים, פרוות וכו׳, שה„יודנראט״ היה נאלץ לספק לו. גם לפילגשו הפולניה ומנהלת משק ביתו נאלץ ה„יודנראט״ לספק שפע של בגדים, שטיחים ותכשיטים, לה ולכל בני משפחתה.

אצל האיכרים האוקראינים והפולנים הוא מלאים ומגייס את מרבית יבולם, „למען הצבא הגרמני הכובש״. האוקראינים, שצהלו עם כניסת הגרמנים וחשבו שהנה באה הגאולה לעולם ואוקראינה העצמאית הנה־הנה קמה לתחיה — החלו להתיאש והתלהבותם פגה לאט לאט. זקן גרמני זה מתיחס אליהם בגסות כשהמלה „שווינה״ (חזירים) אינה פוסקת מפיו. אתמול נזדמן לי לראות שני איכרים יוצאים ממשרדו אבלים וחפויי ראש, כהמן הרשע מאת המלך אחשורוש...

תחילת נובמבר 1941.

התבשרנו על האקציה הראשונה ברובנה הסמוכה.

בתחילה לא האמנתי למשמע אזני, אבל הנה הגיעו לאלכסנדריה פליטים.

עדי ראיה ושמיעה, אנשים שהיו בתוך ההמון הנטבח והצליחו לברוח, הנה מה הם מספרים:

הגרמנים הודיעו במודעות ענק שעל כל היהודים ברובנה, מלבד כמה אלפים העובדים בעבודות חיוניות למען המאמץ המלחמתי ויש בידיהם תעודות עבודה מתאימות, להתיצב יום אחד בשעה שמונה בבוקר במקום ריכוז מסויים ולקחת אתם את רכושם והבגדים הטובים ביותר, ככל שרק יוכלו לשאת. כל היהודים יעברו למקום מגורים חדש מחוץ לעיר רובנה. מי שלא ייענה לצוו, דינו מוות.

אלפי יהודים, גברים נשים וטף עם מטלטליהם, נהרו למקום הריכוז. ממושמעים היו להפליא, רבים הלכו עם עגלות יד קטנות עמוסות חבילות ומזוודות, אחרים דחפו עגלות עם ילדים קטנים ואמהות צעירות עם תינוקות בזרועותיהן. היהודים תושבי רובנה האמינו בתום לב כי המדובר הוא בהעברה למקום מגורים חדש ואולי למחנה עבודה.

את כל האלפים האלה הובילו ל„סוסנקס". המקום היה מוקף אלפי גרמנים ושוטרים אוקראינים. כשהגיעו למקום המיועד התחילו פתאום מהגבעות הסמוכות לטרטר מכונות יריה לתוך ההמון. מכל הצדדים ירו והרגו בלי הבחנה, תינוקות, נשים וגברים רצוצים. המכונות טרטרו מהבוקר עד הערב, עד שכל ההמון הזה נפלו מתים, או פצועים פצעי מות. בלילה סובבו הגרמנים והאוקריינים עם פנסים בידיהם לבדוק את „שדה הקרב" ואם אמנם כולם מתים, ואספו את הגויות לבורות שהוכנו בקרבת מקום. רק מעט מאד אנשים הצליחו להעמיד פני מתים ובלילה זחלו מבין הגוויות פצועים קל או שלא נפגעו כלל, והתחמקו וברחו. מעטים מאד היו, ואחדים הגיעו לאלכסנדריה. סיפורם נשמע כחלום בלהות, והאנשים עצמם כמטורפים. תושבי העיירה הוכו בתדהמה וזועזעו קשות. כמובן אין מלים לבטא את הרגשתי. כחיה בכלוב מוכה ומושפלת המחכה למוות הסדיסטי והאכזרי מידי המרצחים הגרמנים או האוקריינים שיבואו לבטח היום־מחר, התרוצצתי בחדר מקיר אל קיר.

זאת היתה הרגשתם של כל היהודים בעיירה ובכל העיירות והערים הסמוכות.

16 בדצמבר.

אוכלוסית העיירה נתדלדלה. הרבה משפחות עזבו את העיירה ועברו לגור לרובנה. עם כניסת הגרמנים. באקציה ברובנה ניספו רובם ושוב לא נראה אותם לעולם. ביניהם משפחת רס, משפחת חוו, אוקושקה, ווגשול, מוניה פוקס, שינדלקרויט ואחרים.

רבים אחרים וביחוד הגברים, נלקחו למכוניות המשא המפורסמות לשימצה, והובלו כביכול לעבודה. יש ומשפחותיהם קיבלו אפילו דרישות שלום מהם שהנה ראו אותם פה ושם, עובדים, מרגישים בטוב. בקיוב, בלבוב, ברובנה, כל זה הפיצו אוקריינים מסוימים בהשראת הגרמנים, לשם הרגעת הרוחות והרדמה. הנה לוקחים רק לעבודה ויהודים יעילים נשארים בחיים, מחסלים רק את הלא כשרים לעבודה. את „הפרזיטים".

לאמיתו של דבר חיסלו את החטופים בו ביום מחוץ לעיירה, או קצת הרחק יותר.

24 בדצמבר.

אני עבדתי כעוזר לגנן בגן של הרוזן לובומירסקי לשעבר, שם היה גנן מוסמך, נוצרי, שעבד כבר שנים רבות ואזי הייתי עוזר לידו ומבצע את כל העבודות השחורות. בימים שהייתי שומע שהופיעו החוטפים למכוניות (ה„כאפונים" קראנו להם) הייתי מסתתר על שפת הנהר הורין. בין השיחים שהגישה לשמה היתה לי נוחה מתוך הגן. בין השיחים שמעתי גם את היריות כשהיו מחסלים אותם מהעבר השני של הנהר בסביבות גשר הברזל. ידעתי היטב מה פשר היריות.

5 בינואר 1942.

נוסף לכל הצרות סובלים רוב יהודי העיירה חרפת רעב. המשטרה האוקריינית לא נתנה להביא שום מיצרכי מזון מהכפרים לעיירה. היו יהודים שהיו להם מכרים טובים בין הנוצרים או שניסו לנהל סחר חליפין: זהב, כסף רהיטים שעוד שרדו, תמורת לחם, קמח, קטניות וכל מזון אחר. השוטרים היו מכים קשות כל מי שנתפס, היו מחרימים הכל והיהודים חויבו לחיות רק על מנת הלחם הזעומה שחילקו במנות לכל נפש, מי שעבד קיבל תוספת לחם.

הקומנדנט הגרמני הקשיש, ה„לאנדווירט" מטיל פעם בפעם הטלים חדשים על האוכלוסיה היהודית, מגיעים גם אנשי גסטפו מרובנה ודורשים כרגיל משהו חדש: זהב, תכשיטים, פרוות, או סתם כסף. ואנשי היודנראט עם אביגדור גרושקה בראשם מתרוצצים ימים ולילות ומטכסים עצות מה לעשות ואיך לעשות, והיאך לדבר אליהם, בכדי לדחות או לבטל באלכסנדריה את הגזרות הרעות ולמנוע מאנשי אלכסנדריה את הגורל המר שעלה בחלקן של עיירות אחרות.

לכל מלה היוצאת מפי הגרמנים האחראים במקום או מפי אלה הבאים מרובנה,

ניתנו פירושים מפירושים שונים והכל כמובן בזכות יהודי אלכסנדריה. האשליה הגדולה, התקוות המקננות בלב אנשים שבכל זאת תבוא הגאולה, בכל זאת יצליחו איך שהוא להתחמק מהסוף המר. הנשים האמינו שעוד תראינה את בעליהן, את אחיהן, את בניהן. שיהודי אלכסנדריה ישארו בחיים. היכן שאבו תקוות אלו?

25 בינואר 1942.

בקרתי היום אצל אחת הבנות מהחוג שלנו מלפני המלחמה באלכסנדריה. אני מבקר אצלה לעתים קרובות, גיטל דרלכטר. אנו משוחחים בעיקר על הזמנים הטובים שחלפו ואינם עוד. על חברים וחברות, לימודים, מסיבות... אין אנו משוחחים כמעט על ההווה, על המתרחש בעיירה כיום ועל המחר. על הצפוי לנו בעתיד המעורפל...

היום פגשתי אצלה גם את חנה גולדמן. חברה טובה שלנו. למדנו יחד, בכתה אחת, בבית־הספר העממי, הפולני. יחד למדנו גם עברית, תנ״ך וגיאוגרפיה אצל מנהל ביה״ס „תרבות״ באלכסנדריה. היא היתה תמיד נערה תשושה וחולנית. חלתה לעתים קרובות, אך יפה מאד ואינטליגנטית. היא ניחנה גם באינטליגנציה פנימית. שבאופי. הצטיינה בלימודיה. כעת הבריאה לגמרי ויפה, כפי שהיתה. התלאות כנראה, חיסנו אותה.

שוחחנו על חברים ששוב אינם בחיים. ועל המעטים שהצליחו לברוח מזרחה, לרוסיה. המאושרים! הזכרנו לימודים, אהבות קטנות וגדולות, חיזורים... ברגעים אלה שכחנו לרגע את מצבנו ודאגותינו והסכנות האורבות לנו. השקענו עצמנו בעבר הקרוב, שבעולם הנראה לנו עכשיו כמתוך חלום. עולם שכולו טוב.

3 במרץ 1942.

בחזיתות מצבם של הגרמנים איתן, כך מספרים. מכונת המלחמה הגרמנית שוברת כל התנגדות והתקדמותם מזרחה היא מהירה, אפילו מזו של נפוליאון. הנה הם כבר מתדפקים על פרברי ושערי מוסקבה, עוד מספרים שהיטלר בכבודו ובעצמו הגיע למקום והשקיף על מוסקבה מעל גבעה סמוכה.

העיר לנינגרד, אומרות השמועות, נצורה ללא מזון וללא מים. מחכים כל יום לנפילתה, קרבות בוורוניז׳, סמולנסק, הגרמנים הגיעו עד לווולגה, מאין יבוא עזרנו? לא נראה פתח־תקוה באופק.

לי על כל פנים לא היו תקוות רבות. בלבי חשבתי שאין מה לשבת בעיירה

ולחכות לבלתי נמנע, צריך לברוח. והצדקתי את צעדה של בוזיה ברזוב כששמענו שהיא ברחה ליערות עם איזה רוסי או אוקראיני. שבוי־מלחמה שעבד באלכסנדריה אצל אוקראיינים. הלוואי והסכימו הורי לברוח, הלוואי וידעתי אני לבדי לאן לברוח.

7 באפריל 1942.

היתה לי הזדמנות נדירה לבקר ברובנה. לא ביקרתי בה מאז גמר לימודי שם וראשית הכיבוש הגרמני.

קיבלתי דרישת שלום על־ידי פליטים שנמלטו מרובנה והגיעו אלינו מחברי לספסל הלימודים ואשר התאכסנתי בביתם בזמן הלימודים. משה ברנד שמו. הוא חי ומועסק כחשמלאי אצל הגרמנים. נתעורר בי בולמוס לראותו ולשוחח אתו, ואולי אפגוש עוד חברים ללימודים.

הכניסה ליהודי סתם לרובנה היתה אסורה בהחלט והנה צורפתי אל משלחת של אנשי היודענראט מאלכסנדריה, שנסעו להיפגש עם פקידי משרד העבודה הגרמני בענין פועלים יהודים מאלכסנדריה העובדים ברובנה. בידי המשלחת הופקדה גם מתנת יד בשביל הגרמנים אם תתגלה אפשרות כלשהי לשחדם.

הצלחתי איך־שהוא לחדור לגטו ולמצוא את מקום מגוריו של חברי והוריו.

ראיתי את חברי משה ברנד והוכיתי בתדהמה, רק לפני שנה אחת עוד היה בחור שמנמן, עגלגל, סמוק־פנים ועליז. חיוך שובב לא מש מעולם מפניו. עיניו הבריקו תמיד, פיו פעור במקצת והיה אוהב חיים ובילויים. היה רודף אחרי בנות, מנגן בכינור וכתלמיד היה למטה מבינוני.

כעת עמד לפני גבר בעל הבעת פנים רצינית, רזה וכחוש, עינים בתוך ארובות וסימני קרחת בראשו. לבושו היה מרושל ומהורהר, שלא כדרכו תמיד. לפני המלחמה הם גרו ברובנה בבית סופר־מודרני לפי מושגי הימים ההם ברובנה, עם כל הנוחיות, מטבח מודרני וריהוט הדור, פסנתר, נברשות יקרות וכו׳. הם היו אנשים אמידים.

כעת הם התגוררו כלם בחדר אחד עלוב. בלי רהיטים, רק אמא ישנה במטת ברזל אחת. כל בני המשפחה ישנו על הרצפה. כלם כחושים ותשושים מחוסר תזונה ומרוב עייפות.

האב, חיים ברנד, לא היה בבית, הוא היה בעבודה. סיפרו לי שהוא מאד הזדקן בתקופה קצרה־ארוכה זו. היה זה אדם בעל מרץ רב, פעלתני, זריז וחרוץ. שתלטן בביתו ובעסקיו. הם אמרו לי שכעת אינו מרבה בדברים ותמיד עייף. שוכב מיד בחזרו מעבודתו. אפשר שלקה בדכאון נפש.

על יתר החברים מהכתה לא ידע משה ברנד ולא כלום. לא פגש, לא ראה ולא שמע. גם אין לו פנאי, כוח ורצון לכך. כולו מזועזע מהאקציה שהיתה ברובנה בנובמבר 1941, לא מסוגל לחשוב על דברים אחרים. הוא מאמין שאף אחד מהם שוב אינו בין החיים.

יצאתי משם מדוכא מאד. שרק לא אלקה בדכאון גם אני.

ביוני 1942

התבשרנו על האקציה השניה והסופית ברובנה, הגרמנים הכריזו על העיר רובנה „כיודנריין", נקיה מיהודים. כמובן, שעד אותו תאריך היו מעשי רצח והרג ברובנה מעשים של יום יום.

רחוב ביאלה התפרסם לשימצה כמקום ההוצאה להורג של המוני יהודים בעד כל מיני עבירות כביכול, כמו רשלנות בעבודה, עבר קומוניסטי, עבר קפיטליסטי, אינטליגנציה יהודית, עבירה על עוצר הלילה, יציאה החוצה ללא טלאי צהוב, לא השתחוו לגרמני ברחוב ולא הורידו את הכובע לפניו, לא ירדו מהמדרכה כשבא גרמני ממול, אנשי היודנרט שלא מילאו את המיכסות בהספקת אנשים לעבודה, או בכסף וזהב.

בעד עבירות כאלו ודומות נהרגו אלפי אנשים במשך התקופה שבין שתי האקציות ברובנה ורובם ברחוב ביאלה.

באקציה השניה העמיסו את שארית היהודים ברובנה, ברכבות משא דחוסות, גרוע מבהמות, והובילו אותם ליערות בסביבות קוסטופול, שם היו בורות מוכנים, ושם נורו ונקברו.

היו אנשים באלכסנדריה שראו את רכבות המוות לעבור בתחנה באלכסנדריה, ראו את אנשי הגסטפו הרבים ושוטרים אוקריינים העומדים על גגות ומדרגות הרכבות עם מכונות יריה בידיהם, ויורים והורגים כל קופץ מהרכבת. והיו נסיונות קפיצה, אך כולם ניספו ואף אחד לא הצליח להתחמק.

וברכבות אלו נסעו גם הרבה אנשים מאלכסנדריה שהזדמנו באותם הימים במקרה או שלא במקרה לרובנה.

היתה קבוצת גברים שעבדה בעבודות בנין ברובנה, כל בוקר היתה מגיעה מכוניות־משא, לוקחת אותם ומחזירה אותם בערב. באותו יום לא חזרו יותר. ביניהם היו יוסף ליברטוב ובנו וולוול, אביה של רעיתי כיום ואחיה, ברונפן ואחרים.

8 ביולי 1942.

רובנה נהיתה „יודנריין״, מיד אחריה ערים ועיירות אחרות: לוצק, דובנה, קורץ, קליבן, שומסק, קרמנץ, רשימה אינסופית של קהילות, ערים, ועיירות יהודיות, פאר היהדות הווהלינית־פולנית, התנועה הציונית. ממשיכי המסורת היהודית. עיירות שהתקיימו במשך הרבה דורות.

בכל מקום נקטו הגרמנים שיטות דומות. הדבר הוברר מיחידים שהצליחו להמלט מפה ומשם. בתחילה היו מופיעות כמה מכוניות עם שבויים רוסיים עם אתים, מכושים וכלי עבודה אחרים במקומות שנבחרו מראש ומצווים עליהם לחפור בורות. אחר כך היו מופיעות כמה מכוניות משא מלאות סיד. היו מפרקים הסיד ליד הבורות. בגמר העבודה קבלו השבויים מנות אוכל כפולות והיו מחזירים אותם למחנותיהם, למחרת הוקפה העיירה, או הגטו, שוטרים אוקריינים וגרמנים שהיו מרכזים את היהודים במקום אחד ומובילים אותם אל הבורות. ציוו עליהם להתפשט, להכנס ולשכב בבור שורות שורות וגרמני אחד או שניים היו יורים ממכונת יריה וממיתים את כולם בדם קר, בשוויון נפש, ביסודיות, עם הפסקות קצרות של מנוחה לגרמנים, לגימת בירה ואכילת כריכים. זה מצלצל כתעתועי דמיון, כסיפור בלהות, כבדיות שטן, אך זו האמת.

14 ביולי.

יהודי אלכסנדריה חיכו לתורם, בינתיים עבדו בכל מיני עבודות פרך, סיפקו לגרמנים את כל משאלותיהם, את כל הקונטריבוציות וההיטלים, אכלו קדחת וצרות, והיכו לסופם.

היינו מנקים את בתי השימוש במוסדות השלטון בעיירה, במשטרה, וגם בבתיהם של הפקידים הבכירים ולא כל כך בכירים, בבתיהם של מפקד המשטרה וסגנו. בביתו של פבלה סמניוק. קבוצה של אנשים עבדה בתיקון גשר הברזל בפריקה והעמסה; בתיקון כבישים וכדומה.

23 ביולי.

היום הופיעו גרמנים אנשי גסטפו בדרישה לספק להם 100 איש לעבודה מחוץ לאלכסנדריה.

התחילה התרוצצות וגיוס אנשים, שוטרים אוקריינים הלכו בבתים עם רשימות מוכנות וחיפשו את האנשים, גם אותי באו לקחת. ריכזו אותנו באולם בית הספר ״תרבות״ לשעבר והיינו בטוחים שבלילה יקחו אותנו וכבר לא נראה לעולם את אלכסנדריה ומשפחותינו. מה פירושה של עבודה כזו כבר ידענו מהנסיון המר. אבל אנשי היודנראט פעלו במקרה זה במהירות וביעילות, כל הלילה נמשך

המשא ומתן עם הקומנדנט הגרמני, עם המשטרה האוקריינית, עם יושב ראש המועצה המקומית, הצעד הראשון היה שנתנו לבני משפחותינו לבוא להתראות אתנו ובאמת אבא שלי בא וגם אחרים וסיפרו לנו שיש סיכויים סבירים לשחרורנו. השלב השני היה שהקומנדנט הסכים לקבל רק 50 איש במקום 100.

זיק של תקוה התגנב לליבותינו, אולי יעזור אלוהים ונצא איך שהוא שלמים.

24 ביולי.

בבוקר שיחררו אותנו, כמובן שזה עלה הרבה כסף ומתנות לכל אנשי השלטון הנוגעים בדבר..

25 ביולי.

בעיירה היו כמה פליטים מרובנה ומעיירות אחרות. הם היו נאלצים להתחבא. בבחינת בל ייראו ובל יישמעו, אפילו ע״י שכנים ויהודים. שכן כל פליטת פה מקרית יכלה להביא למאסרם ולחיסולם. הגרמנים והאוקריינים הודיעו בפירוש שאסור שיימצאו באלכסנדריה יהודים מרובנה ומעיירות אחרות, שהן כבר יודנריין. היו כמה משפחות שאצלן התחבאו אנשים כאלה במרתף, או בעלית הגג; יחידים שהצליחו איך שהוא להתחמק ולברוח לאחר שמשפחותיהם הומתו, הרצון לחיות היה חזק מאד, עוד כמה זמן יחיו כך? האלהים יודע.

שלהי קייץ 1942.

כחודש לפני ראש השנה הודיעו השלטונות כי על יהודי אלכסנדריה לעבור לגור בגטו. הם הכריזו על רחוב צ׳רנציגה כגטו יהודי. כשלושים בתים רעועים ומטים ליפול הקציבו לכל יהודי העיירה, וכמה משפחות נוספות שהביאו מהכפרים הסמוכים לאלכסנדריה רחוב זה היה ידוע כשכונת עוני של העיירה, מאוכלסת בצפיפות ובתנאים סניטריים גרועים ביותר.

אך לא זה היה עיקר דאגתנו בימים ההם. שניאלץ לגור בתנאים קשים ובצפיפות של שתיים שלוש משפחות לחדר, לסבול רעב בגטו סגור, שלא תינתן אפשרות כניסה לנוצרים, ויציאה ליהודים — לא לזה דאגנו.

ידענו מנסיון עיירות וערים אחרות שהקמת הגטו פירושו ראשית הסוף.

הגרמנים מרכזים את היהודים במקום אחד על מנת שיהיה להם יותר קל בבוא היום לאסוף אותם ולהובילם לבורות ההריגה.

כמובן שרוב המשפחות לא יכלו להעביר את כל רכושם ובגדיהם, ורהיטיהם לגטו הצפוף. השאירו הכל, או מסרו למכרים נוצרים ועברו רק עם חבילות מעטות,

של מצרכים חיוניים ביותר. הרבה לא היה מה להשאיר, כי במשך השנה של הכיבוש הנאצי, שדדו וגזלו את הרכוש היהודי, והוא נתדלדל מיום ליום.

לאבא ולמשפחתו ניתנה הרשות לא לעבור לגטו ולהשאר בביתנו שליד בית המרקחת. הם היו זקוקים לאבא בעבודה למשמרות לילה בבית המרקחת. למעשה הטרידו אותו כל שעות היום והלילה.

רשות דומה ניתנה גם למשפחת ליכט. יצחק ליכט עבד כרופא שניים באלכסנדריה, המרפאה שלו היתה בביתו של יואל קיפר על ידנו, שם גם התגוררו כל בני משפחתו. אני עצמי הייתי עסוק רוב הזמן בגטו בכל מיני עבודות הקשורות עם העברת המשפחות ושיכונם החדש.

החגים הגיעו, ראש שנה עצוב ומדכא. בתי כנסת כבר לא היו: כזכור פיצצו הגרמנים את בית הכנסת הגדול מיד עם כניסתם, את בית הכנסת ה„לובומירסקי" הפכו האוקריינים למחלבה, עוד אחד שהיה ברחוב צ׳רנצינה בסביבות הגטו, היה הרוס. לקראת ראש השנה אורגנו כמה מנינים מתפללים בבתים בגטו. לעולם לא אשכח את התפילות, את הזעקות קורעות הלב, את הבכי והקינות, של האלמנות, היתומים, של ההורים השכולים. של יהודים מדוכאים, ומושפלים, שאבדו צלם אלהים, ומי יודע מי לחיים ומי למוות? בעצם, שוב לא היו אשליות, ידענו שכולנו למוות, בכדור, אל עברי פי בור.

בערב יום הכפורים הופיעו שני אנשי גסטפו רוכבי אופנועים, הם סיירו בגטו, בלשו אותו לאורכו ולרחבו, נכנסו למשרד היודנראט ודרשו לגייס במשך 24 שעות כמות עצומה של סכו"ם וכלי בית אחרים, כלי מטה, ציפות וציפיות וסדינים וכיסויי מטה לאין שיעור. התיישבו על רכבם ונסעו בכיוון „סוויאט", כעבור שעה חזרו והוסיפו לדרישותיהם עוד ועוד. הסתובבו בגטו כל היום, נכנסו לבתים וחיפשו לבדם דברים בעלי ערך כלשהו, לפנות ערב הלכו למשטרה האוקריינית והסתגרו עם מפקד המשטרה.

כל הפרטים הללו ידענו כולנו מפני שהיה מי שעקב אחריהם. המציאות והידיעה הברורה על השואה המתקרבת אילצה אותנו להיות ערנים לכל תנועה ולכל מוצא פיהם של צוררינו.

כיוון שתנועתם של היהודים היתה מוגבלת בעיירה, נמצאו כמה אוקריינים שגם מתוך רחמים, וגם בעד תשלום מסויים, היו מביאים כל מיני ידיעות מהמתרחש בסביבה ובמשטרה.

יום הכפורים.

צום ותפילה. בכי וזעקות, על חטא ועל חטאים, כנראה שגדול חטאנו מנשוא. לא פעם, אני שואל את עצמי: על מה ולמה? היאך להבין, שבמאה העשרים

שורפים יהודים כמו בזמן האינקויזיציה הספרדית, אלא שביתר אכזריות, וביתר שיטתיות וטכניקה. מה פשעי ומה חטאתי, נער בן שמונה־עשרה, ובמה גרוע אני מחברי האוקריינים והפולנים שיחד למדנו בבית ספר אחד והם מתהלכים חפשיים נהנים מהחיים, ואני נידון למות, מושפל ומוכה. לפני ביצוע גזר הדין, נבצר ממני להבין ואינני מבין עד עצם היום הזה, בו אני משכתב את יומני, איך זה יכול היה לקרות כדבר הזה. אמנם, אני נשארתי בחיים אולם כל העיירה הלכה לעולמה ואילו עכשיו אין אלא אלכסנדריה של מעלה. ולמה ומדוע — אין מי שיסביר זאת עד היום הזה.

למהרת יום הכיפורים.

בשעה 11 הייתי כרגיל בגטו. פתאום התפשטה ידיעת בזק בכל הגטו כי לפני רבע שעה עברו שתי מכוניות עם שבויים רוסיים עם אתי חפירה בידיהם. לפני השיירה נסע גרמני על אופנוע ואחריה שני. הם נסעו בכיוון הדרך ל,,סביאט״. אנשי היודנראט התקשרו מיד עם האיש המתאים שנסע בעקבות המכוניות. כעבור שעה הוא חזר והודיע שהמכוניות נעצרו בסביבות פסי הרכבת לפני היער ,,סביאט״ החיילים השבויים ירדו מהמכוניות והאתים בידיהם, והגרמנים הובילו אותם בכיוון היער.

אני לא חושב הרבה, רץ מהר הביתה. בבית מספר אבא שגם הוא ראה את המכוניות עוברות לידינו בכיוון ,,סביאט״. התיעצות קצרה. אנו מחליטים שזה כנראה הסוף יצריך להסתלק מהר ככל האפשר. כל אחד מאתנו אבא, אמא, אני ואחותי הקטנה בת אחת־עשרה, נטלנו צרור על הגב, שקי גב שהיו מוכנים כבר חדשים עם דברים חיוניים להחלפה וכריכים ליום־יומיים, אבא גם חילק לכל אחד מנה: צנצנת עם אבקת רעל (דומה ,,סטרכנין״ או ,,חינין״) לשעת האפס, שלא ליפול בידי הצוררים, קצת כסף אבא הילק לכל אחד, ודרך החצרות האחוריות התחמקנו מהבית והגענו אל מאחורי המחסן של משפחת צ׳ויקוב הנוצרית. משפחת צ׳ויקוב היתה ידועה ומהמכובדות באלכסנדריה בין הנוצרים. הוא היה מורה ותיק בבית הספר העממי במקום, ואשתו היתה רופאה מילדת, בת כומר אוקרייני. הם גרו ברחוב המוביל לבית הקברות הנוצרי, לא הרחק מאתנו. אבא היה בידידות עם המשפחה הזו ובעיקר הודות לקירבה המקצועית בשטה הרוקחות והרפואה.

אמא נכנסה לבית הרופאה וסיפרה לה על השתלשלות הענינים וביקשה ממנה שאם תשמע משהו מהנעשה בעיירה להודיע לנו, כי אנו נמצאים בחוץ ליד מחסנה.

כעבור מהצית השעה היא באה וסיפרה לנו שהגטו מוקף כנראה על ידי המשטרה המתוגברת, וגם כל מבואות העיירה כנראה הסומים, כי לפני 10 דקות הביאו אליה אשה יהודיה מאלכסנדריה, שניסתה לצאת את העיירה, ושוטרים ירו בה ופצעוה. הביאו אותה להבוש את הפצעים שהיו קלים כפי הנראה.

אמא החליטה לצאת לסקור את הדרך אם יש אפשרות להסתלק מהעיירה בכיוון מסילת הברזל. כעבור רבע שעה חזרה וסיפרה שעל הכביש ליד הנפח זבדסקי עצרו אותה השוטרים וציוו עליה לחזור לגטו, שלחו אותה ללא ליווי והיא חזרה אלינו.

באותו רגע ממש הופיעה לידינו ציביה ליכט, אחותו של רופא השניים יצחק ליכט. היא סיפרה לנו כי לפני דקות ספורות באו שוטרים ולקחו את כל המשפחה לגטו, רק היא ושייקה בידרמן דודה, הצליחו להתחמק בדלת האחורית ולברוח. היא סיפרה לנו ששוטרים היו כנראה גם בביתנו וחיפשו אותנו.

כששמענו זאת לא חשבנו הרבה, העמסנו הצרורות וכולנו יחד, וגם ציביה אתנו, הלכנו דרך השדות ושבילים נסתרים. עברנו את פסי הרכבת, את „הכוטור" והגענו שוב לאותו יער אורנים בו היינו בימים הראשונים לכניסת הגרמנים. הפעם המצב היה חמור בהרבה, כי שוב אין דרך חזרה. עד כמה שהדבר נראה מוזר, ועד כמה שלא היה מה להתקנא במצבנו, אני כשלעצמי הרגשתי הקלה מסוימת שהנה סוף סוף אין אני נמצא בעיירה, בגיטו, באוירת הדיכוי, ההשפלה והתככים. אני בן חורין. אמנם, נרדף, אבל חופשי לעשות ככל העולה בלבי. כל עוד לא נתפסתי רשאי אני להלך בלי הטלאי הצהוב, בלי להוריד כובע. אכן, ראשית חכמה — אני עומד וקורע־זורק את הטלאים הצהובים מהחזה ומהגב.

ביער אנו פוגשים קבוצה שלמה של יהודים. יותר נכון: יהודיות. נשים וילדים שברחו כל אחד בדרכו הוא.

בין המוכרים היו שרה ברזוב אשתו של וולף ברזוב ובנה שייקע, בן־גילי בערך.

ישבנו בין השיחים. כל החבורה יחדיו. לפנות ערב יצא אבא לסקור קצת את הסביבה, ואולי לגשת לאחד הבתים ולשמוע על הנעשה בעיירה.

באחד השבילים פגש אבא באיש אחד שמראהו החיצוני ולבושו לא כאכרי הסביבה. אבא קצת נבהל אבל הזר פנה אליו ברוסית רהוטה ושאל אותו אם הוא יהודי ואם הוא מאלכסנדריה. האיש היה לבוש מעיל קצר ומכנסיים שצמר גפן להם בפנים, ומגפי פילץ, כובע פרוה, הכל דוגמת הסובייטים ואקדח „פרבלום" גדול על ירכו. בלי הקדמות רבות הוא הציג את עצמו כפרטיזן סובייטי ושאל אם יש הרבה יהודים ביער, אבא הביא אותו אלינו וכשראה אותנו ראיתי אכזבה קלה בפניו. הוא נעמד והתחיל להטיף לנו מוסר, למה היהודים יושבים בגיטאות ומחכים למוות? למה לא ברחו לרוסיה? פחדו להשאיר רכושם? הנה הוא לבד השאיר רכוש ומשפחה במוסקבה ונמצא כאן. לו היו איזה 200 גברים, הוא היה מארגן אותם. אבל כיוון שיש כאן רק נשים וילדים אין באפשרותו לעשות כלום, הוא רק מיעץ להסתלק מהיער הזה כי גרמנים יבואו לחפש אותו ועוד שלושה

פרטיזנים שהורידו אותם במטוס בסביבה, ואז ימצאו אותנו (כלום אין הוא חושב את ההפך ?) ובכלל כאן יהיה קרב בינם לבין הגרמנים: מוטב שנלך דרך היערות, ורק בלילות, לסביבות פינסק. שם ישנן יחידות פרטיזנים עם משפחות ועם נשים וילדים והם יקבלו אותנו.

תכנית יפה אבל כמעט לא בת בצוע. ראשית איננו מכירים את הדרך; שנית הכתובת של הפרטיזנים לא מדויקת, „סביבות פינסק" זה מושג מופשט שיכול להיות שוה בגודלו לחצי הארץ שלנו. מי יערוב לנו שאכן נפגוש אותם ? שלישית, כיצד ואיפה נשיג מזון ?

הסברנו לו כל זאת ובקשנו שלפחות אחד מהם יהיה המדריך שלנו, ויש להם גם נסיון מסוים בחיי מחתרת, ונלך אחריו. כמובן שהפרטיזן דחה הצעה זו. לא היתה לנו ברירה והחלטנו כמו הטובע הנאחז בקש ללכת לבדנו בדרך לכיוון פינסק. הלכנו בלילה דרך היער והגענו עד אור הבוקר לסביבות ברסטוביץ, מקום הידוע במכרות האבן שלו. את היום בילינו בישיבה ביער בין השיחים. אכלנו ממלאי הכריכים שכל אחד הביא עמו מהבית. עם רדת החשכה המשכנו בדרכנו כל הלילה והגענו לפנות בוקר לסביבות הכפר גולובין, שהוא כבר קרוב לקוסטופול, שוב ישבנו כל היום בין השיחים וכלינו את מלאי האוכל שלנו. החלטנו להתקרב לפנות ערב לכפר ואנו הגברים הספורים, היינו בסך הכל ארבעה, יחד עם שתי נשים, ננסה לבקש מהאכרים האוקריינים בעד כסף שהיה מצוי מעט בינינו, מצרכי מזון.

התקרבנו עם רדת החשיכה לכפר והרוב נשאר לשבת בשדה במרחק מה מהבתים. הששה שנבחרו החלו להתקרב לבתים. בדיוק היתה חתונה בכפר ורוב האוכלוסיה היתה מרוכזת ברחוב אליו התקרבנו. כנראה שהבחינו בנו וגם ניחשו מי אנחנו, כי שמענו צעקות „זשידי" והם התחילו לעקוף אותנו מכל הצדדים וראינו גם מקלות בידיהם.

הרגשנו שכוונותיהם רעות, וכנראה הם גם הבחינו ביתר הנשים והילדים שישבו בשדה. והחלטנו להסתלק, הגענו בחזרה אל הנשים והילדים והזהרנו אותם שיש לברוח מיד לכיוון היער. התחילה בריחה מבוהלת. כל אחד עד כמה שכוחו במותניו. בקושי הצלחנו להתחמק.

כמובן, לא כולם ברחו לכיוון אחד, ועברו שעות מספר עד שהתאספנו כולנו שוב באותו מקום חנייה שישבנו בו במשך היום. האוקריינים לא רדפו אחרינו לתוך היער, כנראה בגלל החושך המוחלט פחדו להסתכן בלי לדעת מה הם כוחותינו האמיתיים.

אחרי התיעצות קצרה אנו מחליטים שאין טעם להמשיך בדרכנו הבלתי ידועה לנו והרת־הסכנות ללא מזון. החלטנו שנחזור לסביבות אלכסנדריה, סביבה מוכרת

לפחות, ולכל אחד יש מכרים בין האכרים המקומיים, שאולי יעזרו איך שהוא, התחלנו ללכת בדרך חזרה.

למחרת הגענו לסביבות לובומירקה הישנה בקירבת הכפר האוקרייני לזשובה. חורשת אורנים צעירים וסמיכים מאוד, בקצהו של יער עבות וגדול, קבענו את מקום חנייתנו; החבורה התחילה להפרד. חלק אנשים עזב והלכו לסביבה יותר מוכרת להם, חלק יצאו לחפש מזון בין האכרים המוכרים בסביבה.

אני, הורי ואחותי נשארנו במקום בלי לדעת לאן לפנות, היה לנו עוד קצת מזון. ישבנו ככה כ־48 שעות. ביום השלישי הופיע לידנו שומר היער עם רובה ביד, אחד פולני מעורב או אוקרייני, ושמו גז׳יבובסקי, היה לו בית בודד בתוך היער לא הרחק ממקום חנייתנו. הוא הכיר את אבא, וסיפר לנו ששמע שמועות שכאן ביער נמצאים יהודים וכיוון שהוא אחראי לחלקה זו, בא להזהיר שיסתלקו מכאן, אין הוא רוצה צרות עם השלטונות הגרמנים. הוא גם סיפר לנו מה שהתרחש באלכסנדריה וכיצד חוסלו כל יהודי העיירה, איך שביום בריחתנו הוקף הגטו כולו שוטרים אוקריינים וגרמנים. הביאו תגבורות משטרה מכל הסביבה, הוא גם ידע לספר שחיפשו אותנו בביתנו ושהצלחנו לברוח. את האנשים כולם ריכזו משך הלילה בחוץ במרכז העיירה בשטח השוק לשעבר והבנין שבו היתה שורת החנויות ושהגרמנים שרפוהו בכניסתם. לאנשים והילדים הורו לשבת על האדמה משך כל הלילה ולא לקום ולא לנוע. לא נתנו להם לקחת שום דבר ושום אוכל או שתיה. בינתיים הלכו מבית לבית לא רק בגטו כי אם בעיירה כולה, וחיפשו אנשים ואת מי שמצאו הביאו למקום הריכוז.

לפנות בוקר החלה תהלוכה, צעדת המות. כל ההמון, מוקף מאות שוטרים, הלך בדרכו האחרונה בכיוון היער „סוויאט״. והוא סיפר לנו את המקרה שהיה עם יוזיפ הסנדלר שהצליח להתחמק מהשורה ולהסתנן לביתו של אנדרי הסנדלר הפועל שלו לשעבר שגר בדרך הזו. ליוזיפ היה בבגדים תפור קצת כסף או זהב והוא בא אל אנדרי ומסר לו את הכל, כיוון שהוא עצמו כבר לא צריך כלום. מסר, נפרד ורץ אחרי התהלוכה, למרות הפצרותיהם ובקשותיהם של משפחת אנדריי, הוא טען שמשפחתו הלכה והוא מוכרח להצטרף אליהם, והוא יודע לאן הולכים.

את כל האנשים הביאו לבורות מוכנים בתוך היער, ציוו עליהם להתפשט להכנס לבור קבוצות קבוצות, לשכב. צרור יריות — והבא בתור. את מלאכת היריות עשו הגרמנים בכבודם ובעצמם... רק מי שניסה לברוח חיסלו אותם השוטרים האוקריינים שעמדו מסביב ושמרו, את אנשי היודנראט השאירו בסוף. ציוו עליהם למיין את בגדי המומתים. הם עבדו יום שלם במיון ובסוף חיסלו גם אותם בלבושם. עוד טרם שכיסו את הבורות הביאו קבוצה שלכדו אותה ליד זבורול,

ביניהם: יואל פולאק, חנה גולדמן, גיטל דרלכטר, ועוד שלושה אנשים. הפשיטו אותם. התעללו בנערות הצעירות והמיתום.

זה היה סיפורו של גז׳יבובסקי שנשמע כדמיון חולני, כהתעללות בנו, בכוונה תחילה לגרום לנו יסורים, ולהדגיש את חוסר התקוה והטעם בזה שאנו עוד בחיים. הסתכלנו זה בזה ושאלנו עצמנו, האמנם אנו אנשים חיים, האמנם, כדאי היה לברוח או אולי יותר טוב לאלה שכבר גמרו את תקופת היסורים...

ביום שחזרנו לחורשה.

אך יצר החיים הוא חזק, אבא החל לנהל משא ומתן עם אותו גז׳יבובסקי שיתן לנו מקלט אצלו בחצר או בבית. ביתו בודד ואף אחד לא ידע שהוא מחביא יהודים. אבא הבטיח לו תמורה מסוימת, שיקשור אותו עם משפחת צ׳ויקוב באלכסנדריה שאצלם יש לנו קצת כסף; תמורה גדולה יותר, אם נצליח ונשאר בחיים אחרי כל הפורענות הזו. לאט לאט הוא ניתן לשכנוע. אינני יודע עד היום הזה מה היו בדיוק המניעים שלו אם מוסריים, אנושיים ורצון לעזור, או שמא רדיפת בצע. שאכן, בצע הכסף היה מטרתו העיקרית — למסקנה זו הגעתי במרוצת הזמן מעצם התנהגותו. אבל כך או כך יש לציין לשבח את תרומתו לחיינו ולהודות לו בכל הדרכים האפשריים, כי יכול היה גם לקחת את הכסף וגם לרצחנו נפש או במו ידיו או על ידי מסירה לאוייב.

1 באוקטובר.

ג. התקין בחצרו ערימה גדולה של חציר ושחת חלולה בפנים ושם נכנסנו אמא, אבא אני ואחותי הקטנה לגור.

לא ארחיב דיבור על צורת חיינו בפנים, בחושך תמידי, כי לצאת פחדנו, להדליק נר בפנים הקש אסור. לא ארחיב גם דיבור על האוכל שהוגש לנו, העיקר שחיינו, כסף שילמנו ואם אפשר לעת עתה לדחוק את הקץ תמורת כסף — מה טוב.

6 באוקטובר.

כעבור ימים מספר הודיע לנו בעל הבית כי יהודים חוזרים לאלכסנדריה. הגרמנים פירסמו הודעות וקריאות ליהודי אלכסנדריה באשר הם שם, ונשארו בחיים, שיש להם הרשות לחזור לעיירה; שיחוסו על חייהם ויאפשרו להם לעבוד ולהתפרנס בכבוד, ואין שום פחד.

ולמרבה הפליאה, יהודים חזרו. המעטים שהצליחו לברוח וביניהם גם אלה שהלכו איתנו לפרטיזנים. והיו אתנו גם בחורשה זו ליד ביתו של גז׳יבובסקי, הם

והסתובבנו בעיירה והתחילו באמת לעבוד ורק בלילה היו מתרכזים כולם בבית אחד ואסור היה להם לצאת החוצה. בלילה שמרו עליהם. ביום היו חופשיים. אנחנו לא רצינו לחזור. ידענו כי הגרמנים טומנים מלכודת. יש כאלה שחזרו על מנת להוציא עוד קצת כסף או רכוש שהחביאו, וגם אנו היינו מצליחים אולי משהו להציל ולהשיג והיינו זקוקים דוקה כעת לכסף, להרבה כסף. אבל פחדנו ולא רצינו להסתכן.

10 באוקטובר

מספר שבועות עברו ויהודים באו לעיירה, ועזבוה, חלק נשאר קבוע. הגרמנים והאוקריינים בינתיים בלשו והתחקו אחרי תנועתם וצעדיהם של היהודים. שלחו אוקריינים ידידים כביכול, שאלו שאלות: איפה היו? איפה יש עוד יהודים, מי נשאר בחיים, את מי ראו ואיפה ראו. היו כמובן פליטות פה בלי כוונות רעות, מפה לאוזן. והמשטרה האוקריינית רשמה לפניה. וכנראה שנודע להם גם עלינו, היכן ראו אותנו לאחרונה ואיפה נעלמנו.

28 באוקטובר.

לילה אחד אספו את שארית הפליטה באלכסנדריה, 50 יהודים במספר, הביאו אותם לבור מוכן בבית העלמין היהודי באלכסנדריה וחיסלו אותם.

באותו יום התפזרו יחידות מתוגברות של משטרה וגרמנים באיזור כולו ביערות שהיה להם חשד להמצאותם של יהודים וערכו חיפושים, וגם מצאו רבים. את כל משפחת בניה גורודצר מצאו בסביבות לזשובה כך סיפרו. ועוד אחרים.

אותו בוקר בא בריצה בעל הבית שלנו ממשרדו של שומר היער הראשי של כל האיזור, ובשורה רעה בפיו: המשטרה וגרמנים באים לערוך חיפושים גם בחלקת היער שהוא אחראי לה, וייתכן שיחפשו גם אצלו, כי נפוצה שמועה שיהודים מתחבאים אצלו. הוא הורה לנו לעזוב מיד את מקום המקלט שלנו ולהסתלק אפילו מהיער שהוא אחראי לו. לא היתה ברירה ואנו הסתלקנו מתוך הקש אבל לא הרחקנו לכת כי אם רק לתוך החורשה הסמיכה שבקרבת ביתו.

ואמנם באו לחפש. הרבה מאוד שוטרים. חיפשו אצלו בבית ובחצר בכל פינה. אבל לא גילו את ערימת החציר החלולה. לא העלו על דעתם שהיא חלולה וכי שימשה מקום מחבוא ליהודים. שאלו אותו אם לא ראה את הרוקח היהודי מאלכסנדריה ומשפחתו, נכנסו גם לחורשה אבל לא עמוק. ירו יריות באויר, לא מצאו כלום והסתלקו.

היערן נפחד ומבוהל. לא רוצה לשמוע על חזרתנו אליו, לא רוצה שנהיה אצלו ביער. וסרב לתת לנו אוכל ואיים שאם לא נסתלק ימסור אותנו לגרמנים.

29 באוקטובר.

אין ברירה. מוכרחים להסתלק, אבל לאן? נזכרנו כי ביער סביאט, בתוך הכפר, גרה משפחה אחת, אשה אחת ושמה אניסקה. היא עבדה כאחות בבית החולים באלכסנדריה בזמן הסובייטים. היא היתה ביחסים טובים אתנו, היא פעם הציעה לאבא שאם יהיה צורך לברוח ולהתחבא אם תהיה סכנה צפויה לחיינו, נוכל למצוא אצלה מקלט־מה, עזרה מסוימת. לא היתה ברירה, אין לנו מישהו אחר. אמנם רב המרחק מלובומירקה הישנה לסביאט, אבל מוכרחים לזוז ולנסות מזלנו.

1 בנובמבר

הלכנו אמנם לילה בתוך היער. דרך היער, הגענו כעבור 48 שעות בקור, גשם ושלג לסירוגין, לסביבות ביתה של אניסקה. הגענו לפנות בוקר, שלושה בנובמבר 1942. קשתה הדרך במיוחד לאבא המרגיש לא בטוב. אני מסתכל בו ורואה כיצד הזיקנה קפצה עליו במשך השבועות המעטים שנדדנו ביערות. קשה להכיר את אבא הזקוף, הגא, השחור ויפה התואר. שערו הלבין בתקופה קצרה זו. בלתי מגולח, רזה, כפוף־קומה. כלו אומר צער, יגון, כאב. עיניו ואפו שהתחדד. בלי רצון הוא הולך בדרכו זו כאילו הוא מרגיש שזאת דרכו האחרונה, ולא פעם נאלצים אני ואמא לתמוך בו בדרך.

אני מציע להורים לחפור בונקר בתוך סבכי היער, בונקר שנוכל, כל המשפחה, לחיות בפנים. לכסות אותו ולהסוותו ולצאת פעם בשבוע או שבועיים בין הפולנים בסביבות לובומירקה, לחפש מזון. ההורים דוחים רעיון זה כבלתי מציאותי, אי אפשר לחיות בבור מתחת לאדמה ועוד בחורף. זה פשוט לא מתקבל על דעתם. אמא אומרת: „אנחנו צריכים איזו משפחה פולנית או אוקריינית שתתן לנו מקלט בביתם או בחצר שלהם, כמובן נשלם להם. אנחנו צריכים בית, חום, או ליד בית. הרי אין אנחנו דובים, שנוכל לישון כל החורף במערה".

אני מרגיש כי גישתם אינה מציאותית, כי קשה למצוא משפחה שתרצה להסתכן, ואפילו הם אנשים טובים, ואפילו בעד תשלום. העונשים הם חמורים מאוד: פסק דין מוות לכל משפחה נוצרית המסתירה יהודים. זהו הרקע להליכתנו לסוויאט, לאניסקה, זו שהבטיחה פעם את עזרתה, עוד כשהיינו בבית לפני חיסול העיירה. אין אני יודע בדיוק מה היו מחשבותיה של אניסקה זו, אין אני יודע מה היו מטרותיה, ואין אני יודע גם עד עצם היום הזה, אם היא היתה אשמה ואם בגידתה גרמה לאסון שהתרחש באותו ערב, בחמשה בנובמבר 1942 ליד ביתה. יש לי רושם וחשד, שהיה לה חלק רב בכל מה שהתרחש, אך האם עשתה זאת בכוונה תחילה או — כל שאירע אך מקרה הוא.

כל אותו יום ירד גשם חורפי קר מעורב לעתים בפתיתי שלג נמסים. אנו ישבנו

בין השיחים בקרבת הנהר הורין. רטובים עד לעצמות, רעבים, ללא תקוה כלשהי לשינוי־מה לטובה, היום מתמשך בלי סוף, כל דקה — שעה. אנו נושאים עינינו למרומים, מאין יבוא עזרנו?

אמא החליטה לגשת, לאור היום, אל ביתה של אניסקה ולהודיע לה על בואנו. לבקש ממנה שתתן לנו עם רדת החושך לבא לאורווה שלהם קצת להתיבש, לאכול משהו חם ואם הכרחי הדבר — להסתלק בחזרה.

היא הלכה וכעבור שעה קלה חזרה. סיפרה שדיברה עם אניסקה, נתנה לה במתנה את טבעת הקידושין שהורידה מאצבעה, התחננה לפניה, וזאת הבטיחה שבשעה 8 בערב תחכה לנו ליד האורווה שלה, ותתן לנו להכנס פנימה להתחמם, לאכול משהו, לשתות, וללון הלילה. מה יהיה לאחר מכן — על כך אמא לא דברה אתה.

הגשם המשיך לרדת. בקושי דחקנו את הזמן עד שהגענו קרוב לשעה המוסכמת, הלכנו בכיוון המקום המוסכם. באנו ונעמדנו מאחורי האורווה מתחת לגג שכיסה מעט מפני הגשם השוטף. איש לא בא. עמדנו כשעה ומעלה ואז אמא אמרה שתלך עוד פעם הביתה לדבר עם אניסקה, אמא הלכה ועברה עוד שעה ולא חזרה. אני אמרתי שאלך לראות מה עם אמא והתחלתי להתקרב לבית. ליד הכניסה ראיתי את אמא עומדת ומתווכחת עם גבר זר, הוא שואל אותה על מעשיה כאן, ומי היא ומה היא רוצה. היא רוצה ללכת והוא לא נותן לה.

חזרתי מהר לאבא ולאחותי וסיפרתי להם מה שראיתי. עוד לא הספקנו להחליט מה לעשות והנה הופיעה אמא וסיפרה שגבר אחד, כנראה שבוי מלחמה סובייטי אוקרייני, שעובד אצל אניסקה, עצר אותה ליד הכניסה לבית, והחזיק אותה כל הזמן, לא נתן להכנס ולא נתן גם לחזור. היא בקושי התחמקה ממנו. עוד אנו מדברים והנה הופיעו לידינו שני גברים אוקריינים. כנראה השבוי והשני אף הוא שבוי מלחמה רוסי. היה חושך ולא ראינו פניהם, רק לפי מיבטא דיבורם הבינותי שהם לא מהסביבה שלנו.

הם התחילו לשאול אם אנו יהודים, ומה מעשינו כאן. אסור כאן להסתובב ליהודים והם הולכים להודיע למשטרה, אחד נשאר לשמור עלינו והשני נעלם. לחשתי לאבא שצריך להסתלק, אין לו נשק ואין ביכולתו להחזיק בנו. אבא במקום להסתלק התחיל לבקש אותו שיעזוב אותנו, שאין אנו עושים שום רע לאף אחד ואם אסור כאן להיות נלך לנו.

איזה דחף פנימי אילץ אותי להסתלק מהמקום. וזזתי כמה מטרים אל מאחורי הקיר השני. אחותי הקטנה הלכה בעקבותי. אבא קרא לה שתחזור אבל היא לא שמעה והגיעה אלי. עמדנו רק דקות ספורות לראות מה עם אבא ואמא. בינתיים הגיעו השבוי השני עם עוד כמה גברים, לא ראיתי בדיוק מי הם. הם

שאלו עלי ועל אחותי. האיש הראה להם למקום שעמדנו, והם התחילו לעקוף את האורוה מכל הצדדים על מנת לתפוס אותנו.

תפסתי בידה של אחותי וכל עוד כוחותי בי התחלתי לרוץ בחזרה לכיוון השיחים ליד הנהר. היה חושך וגשם, שמעתי צעקות וצעדיהם של הרודפים אותנו, אבל לא הרבה זמן. הגענו לבינות השיחים ושוב לא רדפו אחרינו.

השארתי את אחותי בין השיחים החלטתי לחזור לראות מה קרה עם ההורים. כשהגעתי למקום לא היה כבר אף אחד. ניגשתי לבית והצצתי פנימה דרך החלון. בבית היה אור ושולחנות ערוכים, מלאים כל טוב, כאילו אחרי נשפיה, כמה כסאות הפוכים, אנשים לא ראיתי. חזרתי אל אחותי.

היא היתה המומה והתחילה לבכות. לא יכולתי להרגיעה. לא היה גם הרבה מה לומר ומה לעשות. החלטתי שנלך לאלכסנדריה לבית המכירה שלנו, המילדת צויקובה גלינה, שהיתה ביחסים טובים עם הורי. אבקש ממנה להשאר אצלה בבית או סביב ביתה, יום יומיים, על מנת לשמוע מה קרה להורינו.

הדרך לאלכסנדריה היתה קשה ומסוכנת. צריך היה לעבור את מסילת הברזל שהיתה שמורה מאוד על ידי הגרמנים והמשטרה האוקריינית וגם באלכסנדריה עצמה היתה שמירה צפופה מאוד של הגרמנים, ביחוד בלילות. אבל הכרתי היטב את השטח הזה מהטיולים שהיינו עורכים בזמנים הטובים מטעם ה„קן" או עם אבא שלנו, לפעמים.

את פסי הרכבת עברנו בזחילה ובשקט כשאנו ממתינים לרגע שהזקיפים יתרחקו בסיורם הקבוע, הלכנו דרך השדות ושבילי־העפר כשאנו הולכים וזוחלים לסירוגין כאשר משהו חשוד נקרה לפנינו. לאחותי הקטנה והחולנית היתה קשה הדרך והכביד עליה הקצב המהיר, כי לפעמים היינו מוכרחים גם לרוץ.

הגענו סוף־סוף לבית צויקובה. היה אחרי חצות. דפקנו בדלת דקות מספר עד שענו לי וזהיתי את עצמי. צויקובה, לבושה בחלוק, פתחה את הדלת והכניסה אותנו פנימה לחדר השינה שלהם.

היא הדליקה אור קלוש במנורת הנפט, כיסתה את החלונות ונדהמת ומופתעת קצת מעצם הופעתנו ביקשה לשמוע מה בפינו.

ספרתי לה את קורות הערב והלילה הזה. ואיך שלקחו את ההורים. בעלה שכב כל העת במטתו והקשיב גם הוא בדריכות לסיפורי. כשגמרתי לספר לא ענו כלום. היא שתקה וחשבה כמה רגעים ושאלה אותי, אם היה להם כסף, להורי, עניתי שבודאי היה להם תפור במעילים קצת מטבעות זהב, כפי שהיה לכל אחד מאתנו, אמא תפרה במעילים קצת כסף בהכנותיה לימים שיבואו.

„הם יקחו את הכסף וישחררו אותם היא פסקה. „לא יתכן שיהרגו אותם או

ימסרום לגרמנים". „הלוואי שיהיה כך" עניתי, „אך אני מבקשך שתרשו לנו להשאר בסביבת ביתך, להסתתר יום יומיים, ולשמוע מה קרה".

בעלה ענה מיד, כי הדבר לא יתכן. גם היא אמרה שזה מסוכן מאוד, משום שביתה במרכז העיירה ובאים אליה תמיד כל מיני אנשים חולים, אורחים ונכבדים. הציעה לי ללכת לגן הגדול של הדוכס לובומירסקי לשעבר, שהיה סמוך לביתה ובבתי הדוכס לשעבר היה כעת בית חולים ממשלתי.

היא אמרה לי לדפוק בחלון אחד החדרים ששם ישנה אחות מבית החולים ולומר לה שהיא, צויקובה, שלחה אותנו שתראה לנו את הסולם לעלית הגג של בית החולים. ושנעלה למעלה ונשב שם במשך היום, בערב היא תבוא לראותנו. „בית חולים", היא אמרה „הוא מקום ציבורי אין לו בעלים מוגדרים. אם יתפסו אותכם, אף אחד לא ישא באחריות כלפי הגרמנים".

לא היה לי מה לטעון. היא נתנה לנו לאכול ולשתות תה חם והלכנו לשם. דפקתי על החלון והערתי את האחות. היא הצביעה על מקום הסולם ועלינו לעלית הגג. נרדמנו מעיפות, כשהתעוררנו העיר הבוקר. בחוץ, שמענו, הס־תובבו, דברו, צחקו, וכל אחד הלך לדרכו. היינו מתוחים, פן יעלה מישהו לעלית הגג, שהגישה לסולם היא מבחוץ.

גופתו של הנכה יחזקאל פינגרהוט הי"ד כפי שנתגלתה בבור שנפתח

7 בנובמבר

בשעות הצהרים קרה הדבר. שמענו אנשים עולים בסולם. נצמדנו לארובה שמאחוריה ישבנו: עלה הרופא עם פועל אחד והתחיל להסביר לו היכן צריך לתקן את הארובה, הם עמדו מהצד השני של הארובה ולמזלנו לא עברו לצד שלנו ולא שמעו את נשימותינו ואכן, הפסקנו לנשום באותם רגעים.

לאחר כמה דקות הם ירדו וסיכמו שבעוד מספר ימים יבוא הפועל לתקן את הארובה.

נשימתנו כבדה, אך גם הוקל לנו. „הרווחנו זמן". סוף סוף ירד הערב. כשהחשיך שמענו שוב מישהו עולה בסולם. הפעם שמענו קולה של צויקובה שקראה בשמותינו, עניתי לה חרישית והיא באה אלינו עם סל אוכל ותה חם.

היא סיפרה שהיום הביאו את ההורים מסביאטי לאלכסנדריה. אל המשטרה הגרמנית. הם אסורים כעת בבית הסוהר המקומי. יעצה לנו שנשאר כאן עוד יום, ומחר בערב היא תבוא לבקרנו שוב.

8 בנובמבר

ויהי ערב ויהי בוקר. לילה — שנה. מלא פחד וסיוט. שוב החשיך ושוב הופיעה צויקובה. הפעם היא בכתה וסיפרה שההורים הוצאו היום להורג בבית הקברות היהודי, הם ניסו להרעיל עצמם כשישבו אסורים, אבל ללא הצלחה ורק סבלו עינויים וכאבים וביקשו שימיתום.

ידעתי שהסיפור נכון, שהרי היתה להם אבקת רעל בדיוק כפי שאבא חילק לכל אחד מאתנו לפני בריחתנו מהבית. מנה רעל ל„שעת האפס". הרעל כנראה נרטב בנדודינו ביערות, בגשם ורטיבות ואבד מחריפותו ומיעילותו.

צויקובה נתנה לנו צידה לדרך והאיצה בנו ללכת מכאן. „כאן מסוכן. לכו לאן שתלכו, השתדלו להיות בקשר אתי. אעזור לכם „ככל שאוכל". היא נתנה לנו שני מעילים חמים ארוכים ושלחה אותנו.

9 בנובמבר

הלכתי לכיוון פוחבה. הלכנו כל הלילה עד עלות השחר. עם בוקר נכנסנו לתוך החיטה הגבוהה שבצידי הדרך ושהינו כל היום. וכל היום חשבנו לאן ללכת?

החלטתי שנלך חזרה ללובומירקה הישנה, שליד לזובה. אל היערן גז׳יבובסקי. לאחר שהכל יודעים שתפסו את כולנו בסביאטי, שוב לא יחפשו אותנו וגז׳יבובסקי אולי יסכים להסתיר אותנו אצלו או בחלקת היער שהוא אחראי עליה.

בערב ההוא היה חושך מוחלט ונשבה רוח. דרך זו לא היתה נהירה לי. תעינו לא אחת. הגענו לסביבות ה„כוטר" של סליססרצ׳וק הזקן. אחותי היתה

באפיסת כוחות. הושבתי אותה בצידי הדרך בין שיחים ואמרתי לה שאני הולך לחפש דרך: אחרי כשעה מצאתי הדרך הנכונה שכבר הלכתי בה פעם. חזרתי אל אחותי ולא מצאתיה. התחלתי לצעוק, לקרא לה בשם, ואין תשובה. הסתובבתי כך אחוז אימים עד עלות השחר ולא מצאתיה.

ידעתי שמאד מסוכן להשאר כך במקום לאור היום. מיד יכירו בי שאני יהודי, ואילו ילדה בת שתים עשרה שמראה כבת שמונה, לא תעורר תשומת לב מיוחדת. ידעתי גם שאחותי מכירה את סליסרצ׳וק והיתה כבר פעם בביתו. היא תגיע לבטח אליו והוא בודאי לא יגרש אותה.

נכנסתי ליער העבות והגדול הנמשך מכאן עד מחוז הפצי מרחק של כ־10 קילומטר.

10 בנובמבר

הלכתי בצידי הדרך והתחבאתי בין השיחים כל פעם ששמעתי נוסע או הולך בדרך, עד שהגעתי לסביבת ביתו של גז׳יבובסקי, עם ערב. חיכיתי עד שעה מאוחרת יותר ודפקתי בדלת. פתח גז׳יבובסקי. כשראה אותי היה קצת מופתע, אבל לא נדהם ולא עויין, נתן לי להכנס.

הוא שמע את קורותינו בסביאטי, הוא גם שמע שהרגו את ההורים, את הסיפור עם הרעל שלא פעל, אבל הוא לא יכול לעזור לי, משום שהוא בעל משרה רשמית ופוחד. אמרתי לו שגלינה צויקובה יעצה לי לבוא אליו, והיא יודעת שאני כאן, ויש לי ביגוד וכסף אצלה ואני בקשר הדוק אתה והיא מאוד מעונינת שהוא יעזור להסתיר אותי ואת אחותי. סיפרתי לו גם, איך שאבדתי את אחותי וצויקובה בטח יודעת איפה היא ושילך אליה לאלכסנדריה ושידבר אתה. שיקח בשביל עצמו ואשתו חליפה שלנו ונעליים, לפי פתק שלי ושיתיעץ אתה בכל.

ראיתי שדברי השפיעו עליו. השם צויקובה השפיע. היא היתה ידועה ומכובדת ביותר בכל הסביבה. בת למשפחת כמרים פרבוסלבים, אחות מילדת. בעלה היה מורה בביה״ס באלכסנדריה. מהאריסטוקרטיה האוקריינית במקום. הוא אמר לי לצאת להתחבא ביער ולחזור אליו מחר בלילה.

עשיתי כאשר ציווה. כעבור למעלה מיממה דפקתי שוב בדלת ביתו. נכנסתי, הוא ישב עם אשתו, בנו ושבוי מלחמה רוסי אחד, שגר אצלם ועבד במשקם.

הוא הסכים להצעתי, קבל פתק ממני ואמר שאשתו תסע מחר לאלכסנדריה לצויקובה. הוא יעץ לי להסתתר בחלקת היער במרחק־מה מביתו, יש שם חורשה עבותה. שם אוכל לחפור לי בונקר. פעם בשבוע הוא יביא לי אוכל או שאני אצא לביתו בלילה, וכל זה בתנאי קונספירציה גמורה. שאף אחד לא יראה אותנו ולא

יבחין בנו, ואם ניתפס שלא נגלה כל קשר עמו. תמורת זאת הוא רוצה תשלום של חמישה רובל זהב לשבוע.

לא היו לי הרבה חמישיות, אבל למפרעה לכמה שבועות היה לי. והייתי מאושר שהסכים לכל העיסקה הזאת. בטחתי גם שצויקובה תשפיע על אשתו להחזיקנו, אפילו אם לא יהיה לנו כסף. טוב גם שהיא תהיה עדה לכל הענין ולא יעלה בדעתו להיפטר פעם מאתנו. בינתיים עד שאחפור את הבונקר ביער הרשה לי להתחבא בערימת השחת, בה ישבנו פעם עם ההוריס.

13 בנובמבר

אשתו באה אלי ומסרה לי ד"ש מאחותי, היא היתה, אצל צויקובה זו סיפרה לא שאחותי באה בבוקר אל סליסרצ'וק. ככפי שחשבתי. סליסרצ'וק שפחד מאוד הלך אתה מיד באותו בוקר, דרך השדות, לצויקובה, צויקובה החביאה אותה ליום אחד אצלה ובאה בדברים עם אשה אחת שגרה מול בית הקברות הפרבוסלבי ממשפחת חודורובסקי מפוחבה, שהיתה נשואה ליפים, אוקרייני, לשעבר עגלונו של הדוכס לובומירסקי. היא העבירה את אחותי לביתם, עד שתוכל להחזיר אותה אלי, ואכן, היא קבעה עם צויקובה יום מסויים, בו היא תבוא לקחת את אחותי פרידה, כדי להביאה אלי. היא קבלה ממנה את החליפה ונעליים, לפי בקשתי ובינתיים נוכל להמצא בבונקר שנחפור לפי התכנית של בעלה.

15 בנובמבר

התחלתי לחפור ביער. כל יום הייתי יוצא לפנות בוקר עם את וגרזן וחופר ומכין את מקום מחבואנו: לקחתי אצל גז'יבובסקי עצים ויתדות, ריפדתי את הקירות בקש, שיהיה חם יותר, כסיתי בקרשים ולוחות ואדמה למעלה עם פתח צר, לכניסה ויציאה. על המכסה שתלתי עצים כרותים שנראו כאילו חיים (האורן מחזיק הרבה זמן בלי שורשים ולא נובל). את כל העבודה עשיתי בשקט עד כמה שאפשר, על מנת שלא ישמע אותי אף אחד. המקום היה מרוחק מהבתים שבסביבה, בתוך חורשת האורנים הסמיכה, שקשה בכלל להכנס פנימה, אורכו ועומקו של הבונקר כ־2×2 מטר. אפשר היה לעמוד ולשכב בו. רוכבו כמטר אחד.

20 בנובמבר

גז'יבובסקי הביא את אחותי לבונקר שחפרתי. לאחרי כל כך הרבה ימי ענויים היה זה רגע של שמחה ממש. שמחת נרדפים בימי אימה. למרות הכל אנו חיים עדיין יחד למרות שאבדנו אחד את השני. היא גם סיפרה לי ששמעה אותי בלילה ההוא וגם ענתה לי. אבל קולה היה כה חלש ורפה שלא שמעתיו.

היא סיפרה לי על עזרתה הרבה של צויקובה ועל ביתו של יפים העגלון שהיתה אצלם מספר ימים. יפים התענין, אם אצל ההורים היה תפור זהב בבגדיהם וכשהיא אישרה שאכן כך היה, הלך למשטרה לקנות את המעילים של אבא ואמא. מפקד המשטרה ענה לו שהמעילים יקרים מדי בשבילו ושאין לו מספיק כסף לשלם עבורם הם, כנראה בעצמם מצאו את הכסף. כבר היו מומחים לדבר. יפים סיפר זאת לאחותי.

פעם בשבוע הייתי יוצא לביתו של גז׳יבובסקי בלילה. השטח כולו היה מכוסה שלג. בבוקר היה גז׳יבובסקי עובר במגלשה עם סוס באותה דרך שעברתי על מנת לטשטש העקבות. כשהייתי יוצא הייתי אוכל בביתם מרק חם ולוקח גם קצת לאחותי. עד שהגעתי בחזרה המרק היה כבר קר. הייתי מביא כמה ככרות לחם שהספיק לנו לשבוע ויותר. הייתי מכניס שלג שהיה נמס בפנים ושתינו. רוב הימים שכבנו מכורבלים במעילים שלנו ובשתי השמיכות הישנות שצויקובה שלחה לנו.

צויקובה שלחה לנו גם תנור ישן לחימום הבונקר שלנו. ניסיתי פעם להדליק אותו בעצים יבשים שלקחתי אצל גז׳יבובסקי. כל הקש שהקירות היו מרופדים בו, נשרף אך הצלחנו לפרוץ החוצה ולהוציא גם את הסמרטוטים שלנו, ולהוציא את העשן.

ויתרנו על החימום. חלפו כמה חדשים. לא ידענו מה מתרחש בעולם. לא ראינו יהודים. לא ראינו אור יום. רק בלילה מפעם לפעם הייתי יוצא לגז׳יבובסקי, תופס את הצידה וממהר להסתלק.

מרץ — אפריל 1943.

השלגים החלו נמסים. האביב בא ומים התחילו לחדור לבונקר שלנו. ריפדתי שכבת עצים למטה, עם קש, והמשכנו לשכב שם. פני המים עלו, ריפדתי שכבה שניה, ושלישית, ורביעית ושוב אי אפשר היה לעמוד בבונקר. בקושי אפשר היה לשבת.

הגיעו אלינו גם שמועות מדאיגות מפי גז׳יבובסקי. האוקריינים הלאומניים מתארגנים בכנופיות בשם „בנדרובצי". כל אנשי המשטרה האוקריינית, על נשקם, ברחו ליערות ובמקומם הקימו הגרמנים משטרה פולנית, הבנדרובצים מתנפלים על כפרים פולניים והורגים ושורפים. הם גם הורגים פולקסדויטשה. הכפר שבס־ביבתי, היינו לובומירקה הישנה, היה כפר פולני. גז׳יבובסקי עצמו נחשב פולקס־דויטשה כי אשתו היתה אוקריינית אמנם, אך ממוצא גרמני, בכפר היו כמה. רציחות של פולנים ושל שני פולקסדויטשה.

הוא פחד להשאר לגור במקום. כל פעם שהייתי בא אליהם, הם סיפרו לי על מקרי רצח פה ושם. גם הכפר האוקרייני לזובה הסמוך התחיל להטיל עליהם אימה.

כעבור שבועיים הודיעו לו שהם מסתלקים מכאן. הגרמנים מארגנים את כל הפולקסדויטשה ומעבירים אותם עם משפחותיהם לכפר שבסביבות רובנה. הוא לא ידע מה ליעץ לנו. אם אנו מחליטים להשאר במקום הוא יבקר כאן כל שבועיים־שלושה במשקו והוא מוכן להביא לנו אוכל.

בלית ברירה הסכמנו ונשארנו: הוא אמנם ביקר אותנו פעמיים. ושוב לא ראינו אותו, בינתיים מוכרחים היינו לצאת מהבונקר, כי הוא התמלא מים. מעט הלחם הלך ואזל. לתוך החורשה שהיינו בה, החלו להגיע הדי קולות אנשים. המצב נהיה מסוכן. לא הכרתי את האנשים בסביבה ופחדתי להיראות. הכנים אכלו אותנו. לא ידעתי מה זה כנים עככשו כשהורדנו את החולצות הן היו שחורות מכנים, וכמה שהרגנו בהן הן שרצו יותר ומיד כיסו אותן שוב, גם הכביסה לא עזרה. היתה זו מכת מצרים ממש.

12 במאי 1943

כל הימים ישבנו במסתור בחוץ. בלילה היינו נכנסים לבונקר, כי רק בשכיבה אפשר היה להימצא בפנים. מתחתינו מים. הייתי מודאג, האוכל אזל מהר. בחורשה התהלכו אנשים אך אי אפשר היה לראות אותם וגם הם לא אותנו, החורשה היתה כה עבותה, שבמרחק שלושה מטרים מאתנו כבר לא ראו דבר. התחלנו לעשות סיורים עם שחר, שהן השעות השקטות וכששמעתי שאין איש בסביבה. פעם נתקלתי בעקבות אנשים וסמיכות פרוסות בחורשה מרחק כ־15 מטר מאתנו: פעם שניה נתקלתי בבונקר, מוסווה. נכנסתי פנימה, היה גדול ולא עמוק. היו בו שקים מלאים תפוחי אדמה מיובשים ולחם מיובש. היססתי לקחת מזה פן ירגישו, כי זה היה מהכיוון ששמעתי כל יום את הקולות והתנועות. גם יריות שמענו מפעם לפעם. יום אחד החלטתי לצאת מהחורשה לכיוון אחד הבתים שידעתי שפולנים גרים בו ולבקש אוכל. כשהתקרבתי לבית התנפל עלי כלב ענק בנביחות איומות, מהרתי להסתלק. היה נדמה לי שראו אותי.

19 במאי

בין השמשות שמענו מישהו הולך בתוך החורשה לא הרחק מאתנו. הצעדים הלכו והתקרבו. כשהרגשתי שזה כבר קרוב מאוד מאתנו תפסתי את אחותי ביד והתחלנו לסגת לכיוון היער הגדול. והאיש ששמע כנראה גם אותנו הלך בעקבותינו. עד שיצאנו מהחורשה ליער הפתוח והתחלנו לרוץ. כעבור דקה או שתיים הופיע

גם האיש. לא ידעתי מי זה. הוא הסתכל בנו, אך לא ניסה לרוץ אחרינו, המשכנו להתרחק בריצה מהמקום. אחרי ריצה של קילומטר ויותר התחבאנו בין שיחים ונשארנו שם עד שהחשיך, ידעתי ששוב אין דרך חזרה. בודאי גם גילו את הבונקר שלנו. צץ בי רעיון לפנות לבית פולני שבקצה השני של הכפר, כשישבנו בחורשה זו יחד עם ההורים מיד לאחר חיסול הגטו, הלכתי לשם יחד עם אבא לבקש לחם. חוסר הברירה והאינטואיציה הביאו אותי לבית הזה. כבר היה חושך. גם בבית היה חושך. דפקתי בדלת מספר פעמים ופתח לי פולני זקן שהכרתי בו את אחיו של בעל הבית כשהייתי שם עם אבא, פרוקופוביץ שמו. הוא לא הכיר אותי והתחלתי לספר לו מי אנחנו ואת כל הסיפור עם הבונקר והחורשה וכו׳ וכו׳, והכל על רגל אחת. הוא הקשיב בדריכות ולא הוציא הגה. בסוף בקשתי ממנו רשות להיות אצלו. ושוב הזכרתי את צויקובה, ושיש לנו אצלה בגדים וכסף.

הוא סיפר שמשפחתו איננה כאן. הם עזבו ורק הוא נשאר לשמור קצת על המשק. הם באים מפעם לפעם לעזור לו בעבודה והוז׳יים לאלכסנדריה. הם פוחדים לגור פה, כי הבנדרובצים הורגים ובוזזים ושורפים. הוא הסכים שנהיה אתו. הגרמנים לא באים כבר לסביבה הזאת, גם הם פוחדים. הוא יחביאנו בגורן שלו, בתוך הקש במשך היום ובלילה אני אתחלף אתו בשמירה. על־מנת להיות ער לכל צרה שלא תבוא. האויב העיקרי הוא הבנדרובצים.

שמחתי על ההצעה. האויב המוחשי והעיקרי לגבי דידנו נשארו הגרמנים. החלטתי לחזור לחורשה, לבונקר, ולקחת בעיקר את המעילים החמים שהשארנו שם, אם עודם במקום.

בלילה הלכתי לכיוון החורשה. נכנסתי פנימה. מצאתי את הבונקר, אבל שום דבר לא היה בפנים. חזרתי „הביתה״.

21 במאי

החיים שלנו התנהלו בשיגרה מסויימת במשך שבועיים. ביום היינו מתחבאים בגורן ובלילה היינו נכנסים הביתה, סותמים החלונות עם שמיכות ומבשלים יחד עם הפולני את ארוחותינו. בלילה אני הייתי השומר העיקרי והשתדלתי לא להעיר אותו אם הוא ישן.

3 יוני

הפחד נפל בפתאום על בעל הבית שלי. הוא החליט לעזוב את המקום. הצביע על בור עם תפוחי אדמה שהיו בחצר, על גינת הירק שלו ואמר שנוכל להשתמש בזה כמה שנרצה. הוא יבקר פעם בשבוע ויביא עוד משהו לאכילה. ושנזהר. הוא נסע למשפחתו באלכסנדריה. האוקריינים מהכפר לזובה הרגישו כנראה שאין אף

אחד בבית והתחילו להופיע מדי יום ומחטטים בחצר וסוחבים כל מיני כלי עבודה. הם נכנסו הביתה, למחסן, חיטטו וסחבו. אותנו לא ראו כי התחפרנו עמוק בתוך הקש ושכבנו ללא ניע ונשימה, עד שהיו מסתלקים.

12 ביוני

בעל הבית ביקר אותנו פעמים. הביא קצת לחם גבינה, בשר, התענין „מה הולך" במשק. הביא לנו גם ידיעות על מפלת הגרמנים בסטלינגרד ועל העצבנות שאחזה בגרמנים. על יהודים הוא לא שמע כלום.

סיפרתי לו על האורחים, המבקרים במשקו מפעם לפעם ועל סחיבותיהם. הוא נסע, בהבטיחו לחזור.

16 ביוני

החלטתי על צעד נועז. ללכת לאלכסנדריה לצויקובה ולבקש ממנה שאחותי תשאר אצלה לכמה שבועות. התחלתי לפחד מהבנדרובצים בעקבות הבקורים התכופים של האוקראינים מלזובה במשק, ולהבות האש שראיתי כל לילה בסביבה ובאופק. היתה לי הרגשה שהמצב מסוכן.

הלכנו בלילה. מרחק של כ־15 ק"מ. ברובו יער. התמחינו כבר לתנאי מחתרת: ללכת בשקט. להבחין בתנועות חשודות. להתמצא בלילה. הקושי העיקרי היה להכנס לעיירה עצמה שהיתה שמורה כעת שבעתיים על ידי הגרמנים.

הגענו בלילה לביתה של צויקובה. צויקובה שמחה מאד לראותנו. ראיתי בעיניה אפילו זיק של התפעלות. הכניסה אותנו למטבח ובקשה לשמוע „הכל הכל". בינתיים הכינה לנו ארוחה. כשהגעתי למטרת בואי, נרתעה קצת. חשבה זמן רב. לבסוף הסכימה שפרידה תשאר אצלה שבועיים באחד המחסנים שבעלית הגג. בתנאי שכעבור שבועיים, אם לא יקרה לי משהו, שאבוא לקחת אותה. היא היתה אופטימית. „אם הצלחתם לחיות עד עתה, יש סיכויים שתשארו בחיים".

17 ביוני

חזרתי ללובומירקה הישנה והמשכתי להתחפר בתוך הקש ובל־לה הסתובבתי קצת בתוך המשק.

בעל המשק שוב לא הופיע יותר.

26 ביוני

שמעתי שתי עגלות מתקרבות לבית מכיוון הדרך, קפצתי לתוך מחבואי שבקש. שמעתי שנכנסו לחצר ומדברים פולנית, אך לא את קולו של בעל הבית. פתחו

את הדלתות הרחבות של הגורן ששכבתי בו, ונכנסה עגלה אחת פנימה. שמעתי גבר ואשה מתיעצים מאיזה צד לקחת קש. החליטו לקחתו מהצד „שלי”. נערה צעירה עלתה על הקש והתחילה להגיש האלומות לגבר שעמד על העגלה, היא התחילה להתקרב לאלומה שהתכסיתי בה ואני התחלתי להזיע. בסוף הרימה את העלומה שכיסתה אותי, ואז התרוממתי פתאום במלוא קומתי. לא התגלחתי מזמן ושערות ראשי וזקני גדלו פרע. נראיתי בודאי כרוח־רפאים. הנערה נבהלה ונפלה מתעלפת בזרועות הגבר שעמד לידה. צעקה „יזוס־מריה”, גם הגבר נבהל, קפץ אתה על העגלה והצליף על הסוסים. גם העגלה השניה שבחצר הסתובבה והתחילה לברוח ושמעתי שהם צועקים „בנדרובצי”, „בנדרובצי!”...

החלטתי שגם עלי להסתלק, הם עלולים להזעיק את המשטרה הפולנית ואולי גם גרמנים. ברחתי היערה והסתתרתי בתוך שיחים.

כשהחשיך ראיתי להבות מכיוון ביתו והמיבנים של פרוקופוביץ ומהבתים הסמוכים לו. „יש לי מזל של גוי” הרהרתי לעצמי, „טוב שברחתי משם”.

החלטתי ללכת לאלכסנדריה להתיעץ עם צויקובה וגם לקחת את אחותי. אמנם לא עברו השבועיים שהיא הסכימה להחזיק אותה, אך ה„בסיס” שלנו בלובומירקה הישנה חוסל לדעתי ועלי לטכס עצה לאן ללכת כעת. אין טעם להסתובב כאן ביער עד תום השבועיים. ואין גם מה לאכול.

הגעתי לצויקובה כרגיל בלילה וסיפרתי לה מה קרה. הצחיק אותה איך שהפולנים נבהלו מפני ואמרה שזה היה מזלי שברחתי מהבית. כבר ידעו באלכסנד־ריה שאלה היו בנדרובצים ששרפו מחצית הכפר בלובומירקה הישנה והרגו שני פולנים בדרך כשנסעו בעגלות, וחטפו נערה אחת.

27 ביוני

לקחתי את אחותי והלכתי לפוחבה. נזכרתי, שאבא ואמא הכירו פולני אחד בפוחבה בשם סטאסיעק חודורובסקי. אמא הלכה פעם אליו ולקחה אותי אתה.

הגענו לפנות בוקר לסביבת ביתו. למרות שהייתי שם רק פעם אחת לפני כשנתיים נחרתו המקום והגישה אליו בזכרוני. ביתו עמד על גבעה בין שורה שלמה של בתים. היה זה בית כפרי חדש. בואדי שלמרגלות הגבעה, עליו היה הבית, עבר נחל, מעיין מים חיים וקרים. ושיחים וצמחיה סבוכה לכל אורכו. המעיין הזה זרם לאורך כל שורת הבתים שעל הגבעה.

משמאל לבית היתה חורשה של עצים עתיקים. זו היתה החורשה הידועה של פוחבה, והמקום שסטאסיעק גר כבר היה שייך לטרסטניעץ, כפר פולני שנמשך עד למעבר הכביש אלכסנדריה־קוסטופול ועד ליערות שם. הסתתרנו במשך היום בין השיחים שעל שפת המעיין, ובערב לפי „השיטה”, דפקתי בדלת ביתו של סטאסיעק.

פתח לנו את הדלת איכר פולני טפוסי: בלונדי, נמוך, בעל מבנה גוף חסון. בבית דלקה מנורת נפט. ליד השולחן ישבה אשתו, גבוהה ממנו, שחורת שער. לבושה שמלת פשתן פשוטה וגסה. היא האכילה ילד קטן. הריהוט היה פשוט. שולחן כבד עם כסאות מעץ בוק, תמונות של בני משפחה ואיקונות הקדושים על הקירות. צלב ענק מול הכניסה ופסלו של הצלוב עליו.

הוא שאל מי אנו ומה חפצנו. הוא ניחש שאנו יהודים ולא נבהל כל כך מחיצוניותו השעירה והפרועה ומבגדי הסחבות שלנו.

רעננתי את זכרוני והזכרתי לו את הביקור של אמא ושלי. הוא נזכר ולמרבה הפלא הסכים שנהיה אצלו. היו עמי עוד שתי חמשיות רובל זהב. נתתי לו אותן מיד והוא אמר שיקנה בכסף הזה פרה שהיא נחוצה לו מאוד. הוא התפלא שהצלחנו להשאר בחיים עד היום גם עליו השפיע הסיפור שסיפרתי לו על קורותינו והקשר שלי עם צויקובה.

הוא אמר שיש לו בשדה בונקר שהכין אותו לעצמו במקרה של התקפת האוקריינים. אנו נשב בבונקר והוא או אשתו יביאו לנו אוכל.

אשתו היתה טובת־אופי כנראה, היא הציעה לנו למסור לה את בגדינו והיא תכבס אותם ותרתיח אותם כדי לחסל את הכינים.

נכנסנו לבונקר שהיה רחב, אך נמוך. אפשר היה רק לשכב בו או לשבת, זה היה בשדה, במרחק כמאה מטר מהחצר שלו.

יולי 1943

לרוב היתה באה האשה ומביאה לנו אוכל, ואת הבגדים שכבסה. היא הביאה מספריים וסכין גלוח בשבילי. לפעמים היה בא סטאסיעק ומתענין בשלומנו ומספר חדשות מהחזית ומהגרמנים באלכסנדריה. על פעולות הפרטיזנים הרוסיים בסביבה ואף בתוך אלכסנדריה. הם ירו על ביתו של לנדווירט בעיירה, וביקרו בכמה בתים. הוא סיפר לנו על משפחתו, אחיו ברונק מהעבר השני של החורשה של דרך המלך של פוחבה; על בית הוריו בפוחבה, ממול ביתו של ברונק. אחותו היא זו הנשואה ליפים העגלון של הדוכס לובומירסקי, ידידינו הטובים. אשתו הלכה אל צויקובה עם פתק שלי והביאה קצת בגדים מאמא שלי לעצמה ולמשפחתה. אני תמיד הייתי מעונין שצויקובה תדע עלינו, כדי למנוע מקרה דומה שקרה למשפחת ברזוב מלובומירקה. שמעתי על המקרה מפי סטאסיעק עצמו. הם התחבאו אצל משפחה פולנית זמן ממושך. שתי האחיות אודל ולאה ואביהן איינשל. הפולני החליט בסוף להפטר מהם ולשדוד את כספם. הוא חפר בור בתוך המחסן שלו הביא אותם לשם, והוא יחד עם אחיו הרגו את כולם בגרזנים וזרקום לבור. הוציאו את כספם מבגדיהם ומיהרו הביתה להתחלק בכסף. עוד טרם כיסו את הבור, הבת

הקטנה אודל כנראה היתה רק המומה וחזרה להכרתה בינתיים. היא הצליחה להתחמק מהמחסן עירומה וברחה. היה לילה. היא דפקה באחד הבתים שבדרך וכשפתחו לה נדהמו לראותה עירומה, מחוסרת כח דיבור, עם כתמי דם. לדבר לא יכלה אבל כתבה הכל מה שקרה לה לאחותה ולאביה, והיא הודיעה להם שהיא רוצה ללכת לאלכסנדריה למסור עצמה למשטרה ולגרמנים. נתנו לה בגדים והיא הלכה. הגיעה לאלכסנדריה ומסרה למשטרה את פרטי המקרה, כמובן שהגרמנים חיסלו אותה אבל גם באו ואסרו את כל משפחת הפולני והוציאו אותם להורג. את כל רכושם הלאימו, הכרתי טוב את שתי האחיות ברזוב. הן למדו בכתה אחת אתי.

פעם בא סטאסיעק וסיפר לי שישנם יהודים מאלכסנדריה בסביבה ואחד מהם מבקר אצלו מפעם לפעם. לא רצה לומר מיהו, אבל אחרי הפצרות רבות גילה לי שזה מאיר שפרברג. לא הכרתי כל כך טוב את מאיר, אך הכרתי את אחיו משה ושתי בנותיו רבקה וצפורה. מאוד רציתי לפגשו. סטאסיעק אמר שזה בלתי אפשרי. הוא לא מעונין שמישהו ידע שאנו נמצאים אצלו.

פעם הזמין אותי סטאסיעק הביתה אליו לאכול אתם יחד. רק אותי, אחותי נשארה בבונקר. בזמן האוכל הוא השקיף מבעד לחלונות אם לא מתקרב מישהו לבית. עמדנו לסיים את הארוחה והוא הכין גם צלחת עם בשר ותפוחי אדמה בשביל אחותי, והנה פתאום הוא צועק שמתקרב שוטר פולני מאלכסנדריה שהוא קרוב שלו, הוא כנראה בא אליו. הוא אמר לי לקפוץ מהר החוצה ולא לרוץ לבונקר, זה כבר מאוחר, כי אם להסתתר בגורן או מאחוריו.

השוטר נכנס הביתה ואני הייתי כבר מאחורי הגורן. ישבתי שם וחכיתי עד שהשוטר יעזוב את הבית.

כעבור כ־10 דקות אני רואה פתאום את השוטר מופיע מהפינה שמאחורי הגורן ונעמד להטיל מימיו. הוא הפנה ראשו וראה אותי. נבהלתי, קפצתי על רגלי והתחלתי לברוח. גם הוא נבהל והתחיל לצעוק: „עצור! לא עצרתי. כשהייתי ממנו כבר כ־20 מטר הפניתי ראשי וראיתי שהוא מכוון את רובהו אלי. המשכתי בריצה והוא צועק בפולנית „עצור", כי אני יורה, אבל לא שמעתי יריה. הפניתי ראשי שוב וראיתי את סטאסיעק קופץ ומכה לו על הרובה והרובה נשמט מידיו. בינתיים ברחתי רחוק והסתתרתי בתוך השדה, בחיטה.

ישבתי נפחד כשעתיים ואז שמעתי את סטאסיעק קורא בשמי ומחפש אותי. יצאתי אליו והוא סיפר לי שהיה לי מזל שהוא שמע את צעקותיו של השוטר והבין שנתקל כנראה בי וקפץ מהר מהבית להציל אותי. אחרי המקרה הזה כל היום פקו ברכי מהתרגשות ופחד, אבל ראיתי בזה אצבע אלקים. אולי באמת אשאר בחיים...

אוגוסט 1943.

היום בשעות הבוקר אמר לנו סטאסיעק לבוא אחריו הביתה. נכנסנו הביתה ונדהמנו מיד לראות שליד שולחן ארוך עם בקבוק וודקה וחמוצים ובשר מטוגן יושב מאיר שפרברג. התחבקנו והתנשקנו כשני אחים. אחותי נבהלה במקצת ממנו כי לא הכירה אותו בכלל. התישבנו גם כן ליד השולחן ומאיר גילה לי שגם אחיו משה ושתי בנותיו רבקה וצפורה חיים ונמצאים בשכנות אצל משפחת אובצריק. אחרי הפגישה הזו היו עוד פגישות ופעם נפגשתי גם עם משה עצמו. וכמובן סיפרנו אחד לשני את קורותינו.

בינתיים החמיר המצב של הפולנים. גם כאן למרות קירבת המקום לאלכסנדריה, החלו להופיע בלילות הבנדרובצים והטילו אימתם על הסביבה.

סטאסיעק החליט להסתלק לאלכסנדריה והציע לי להצטרף למשפחת שפרברג אצל אובצריק. כשנפגשתי עם משה הוא סיפר לי שהם נמצאים בתוך מרתף שבתוך אחד המחסנים של אובצריק והוא ימליץ עלינו שנצטרף אליהם, אלא שגם אובצריק מתכונן לעזוב את המקום, למרות שהוא אוקרייני, שכן ידוע שאשתו פולניה. נוסף לכך הוא סיפר לי שאובצריק זה הוא אנטישמי גדול וקצת רשע והוא מחזיק אותם רק מפחד פן ישלח אותם הם יגלו מקום מחבואם במשך כל כך הרבה זמן, הוא קיבל ממשה הרבה כסף וזהב ובגלל זה הוא הסכים בתחילה להחביא אותם.

היססתי לעבור למקום כזה ואמרתי זאת לסטאסיעק. אמרתי לו שאני עצמי יכול עוד איכשהו להסתדר, אבל לאחותי החלשה יהיה קשה מאוד כשהם ילכו מכאן. אשתו הלכה שוב להתיעץ עם צויקובה וחזרה עם הצעה שאחותי תעבור לביתו של אחיו של סטאסיעק, ברוזק, שהוא נשאר במקום. אחיו היה נשוי לאשה אוק־ריינית מסביאטי והוא לא פחד כל כך מהבנדרובצים. שנית ביתו היה על אם הדרך של פוחבה. היא הציעה, כנראה בהשראת צויקובה, שאחותי תהיה שם בבית כבת גלויה ולא מוסתרת. ילדים לא היו להם לברונק ולאשתו, היא עברה לשם.

בינתיים עזבו את המקום סטאסיעק, אובצריק וכל יתר הפולנים שבסביבה. אני, וכן גם משפחת שפרברג היינו יוצאים בלילות לישון בשדה, מפחד פן יבואו האוק־ריינים וישרפו את הבתים.

לילה אחד הם באמת באו ושרפו את כל שורת הבתים הפולניים חוץ מביתו של אובצריק האוקרייני אובצריק היה מופיע כל יום עם אשתו לעבוד במשק ובלילה היה מסתלק לאלכסנדריה.

אנו החלטנו לחפור בונקר למרגלות הגבעה שעליה עמד ביתו של אובצריק, על שפת המעיין. זה היה מין בונקר בתוך ההר, בין השיחים, ופתחו לעבר המעיין.

בינתיים נודע לכמה משפחות נוצריות שהחביאו יהודים על הקבוצה שלנו.

כנראה שמקור השמועה היה אמו של סטאסיעק חודורובסקי, יפים העגלון, ואולי גם צויקובה.

אצל אמא של סטאסיעק התברר שעבדה נערה אחת, פליטה, כרועה ועוזרת בבית. הם ידעו כנראה שהיא יהודיה אבל לא סיפרו לאף אחד. הם לא היו מרוצים מעבודתה ושלחו אותה להיות אתנו. התברר שהיא מטוצ׳ין. לטוצ׳ין הגיעה עם הוריה בשנת 1939, כשהם ברחו מוורשה. נערה זו דברה פולנית שוטפת והתחזתה לפולניה ועבדה בכל מיני מקומות אצל פולנים עד שהגיעה למשפחת חודורובסקי — ומשם אלינו.

הגיעו אלינו גם פייגל דריזין שהתחבאה הרבה זמן באלכסנדריה גופה, צביה ליכט, שהתחבאה אצל אשתו של סליסרצוק בביתה שבקרבת מסילת הברזל.

כולנו השתקענו בתוך הבונקר שחפרנו. בלילה היינו נכנסים לביתו של. אובצריק. הבנות, בהדרכתה של פייגל, היו מבשלות ומכבסות, ואנו הגברים היינו טוחנים קמח על האבנים שהיו לאובצריק ושומרים בחוץ.

מאיר ומשה שפרברג קשרו קשרים עם פולנים מכרים והשיגו קצת נשק. התחלנו להיות קבוצה מאורגנת שכל אחד היה לו תפקיד מסויים. „אבא" של הקבוצה היה משה שפרברג ו„אמא" פייגל דריזין.

יום אחד הגיעה אלינו פיפה ליברטוב שהתחבאה אצל משפחת זרצינסקי בקצהו השני של הכפר טרסטנייץ. גרמנים הופיעו פעם בסביבה שהיא עבדה, בשדה, יחד עם משפחת זרצינסקי. בראותם את הגרמנים הם התחילו לברוח, כי חשבו שאלה בנדרובצים. הגרמנים רדפו אחריהם ותפסו את פיפה, היא הצליחה איכשהו להתחמק מהם בדרך וברחה. היא הגיעה אלינו, כי שמעה על הקבוצה שלנו.

הגיע אלינו גם בחור אחד בשם אברשה דיכטיר, יליד העיירה קליבן. הוא הסתובב כל הזמן בין הפולנים בטרסטנייץ והתחזה כשבוי מלחמה רוסי, הוא היה חיט. היה תופר בבתים אצל הפולנים וכך הצליח להישאר בחיים. הוא שמע עלינו מפי הפולנים. דבר היותנו במקום הזה כבר לא היה בחזקת סוד. גם אוקריינים אחדים באלכסנדריה ידעו עלינו, אך מפני שמצב הגרמנים בחזית החמיר והם כבר היו בנסיגה מסויימת, ובסביבות שלנו שרר תוהו־ובוהו והשלטון היה רופף, חדלו להתנכל לנו כי ידעו שתבוסת הגרמנים קרובה.

היו גם פולנים מהכפר שהיו באים ביום לעבד אדמותיהם ובלילה היו באים לישון יחד אתנו, כי ידעו שיש לנו נשק וזה יותר בטוח, גם אובצריק היה לפעמים נשאר בלילה לישון אתנו. הוא היה משתכר לעתים קרובות ואז היה מכה את אשתו וצועק בקולי קולות שהוא מחביא יהודים ושהגרמנים יבואו לקחת אותנו. משה מאיר היו מפרידים בינו לבין אשתו והיו מאיימים עליו בנשק שישתוק. הוא היה כולו בידינו ופחד כנראה מאוד, בעיקר ממאיר, עם משה הוא היה מתיעץ כל

פעם ומתחשב כנראה בדעתו. יחד עם זאת הפסיק לדבר שבין כה וכה סופנו למות ושהגרמנים ינצחו במלחמה. הוא פחד שמאיר יברח לפרטיזנים ויביא אותם כדי שיהרגו אותו ולכן היה ישן בלילה רק על יד מאיר.

משה דאג לכולנו ואירגן את השמירה ודאג להספקת המצרכים. כולנו נשמענו לו וראינו בו את מפקדנו.

יום אחד הגיע אלינו פנחס ספיבק. הוא הסתתר כל הזמן אצל משפחת לובּ־צינסקי בטרסטנייץ. לילה אחד הגיעו הבנדרובצים למקום ושרפו את הבית ואת כל מיבני המשק, פנחס שהיה בתוך בונקר מתחת לבית כמעט ונחנק ובקושי רב הצליח להחלץ מתחת להריסות הבית ולהסתלק. הוא שמע וידע על הקבוצה שלנו — והגיע.

היינו כבר קבוצה של אחד עשר איש. אחותי היתה אצל ברונק חודורובסקי, במרחק כ־2 ק"מ, ואני הייתי מפעם לפעם מבקר אותה.

התחלנו להסתובב בשטח גם ביום. הצבנו משמרות במקומות גבוהים. היינו עושים כל מיני עבודות כמו דיש, טחינת קמח, והקמנו תעשיית יין־שרף פרימי־טיבית. תמורת היי"ש היינו מקבלים אצל הפולנים בסביבה, כשהיו חוזרים ביום לבתיהם, הכל.

את הנשק היינו מחביאים ביום בתוך ערימת קש בחצרו של אובצריק ובלילה היינו מחלקים אותו בין הגברים ושומרים. התחלתי להרגיש לא נח מכל המצב הזה. היינו יותר מדי גלויים, יותר מדי ידעו עלינו בסביבה, פולנים רבים ראו את תעשיית השרף שלנו והיו באים לשתות ולקנות.

24 בנובמבר 1943

דברתי על כך עם משה שפרברג ועם אברשה דיכטיאר. הגרמנים נחלו מפלות בחזית הרוסית והגיעו שמועות שהם נסוגים והרוסים מתקדמים לעברנו.

יום אחד בזמן התצפית ראינו שיירה של גרמנים מתקרבת לעבר הסביבה שלנו. במהירות פינינו והחבאנו הכל, מה שהיה בשטח, נכנסנו לתוך המרתף של אובצריק והתכסינו. אני לא הייתי בתוך המרתף כי אם הסתלקתי מהמקום אל אחותי להזהיר אותה שגרמנים בסביבה.

הגרמנים שראו את הבית של אובצריק יחידי בשטח קבעו מקום מנוחתם בסביבות הבית. היו אלה שעות של פחד רב. פחדתי פן יגלו את המרתף בתוך המחסן או את הבונקר שעל שפת המעיין או בכלל יגלו עקבות. אצל גברת הודורובסקי הזקנה עבד שבוי מלחמה רוסי שהוא גם ידע עלינו: לקחתי אותו והלכנו לראות מקרוב יותר, מה עושים הגרמנים.

ראינו שהם מסתובבים סביב הבית ובפנים ובמחסנים. מבשלים, אוכלים, מתר־הצים, הם חנו ככה עד הערב והסתלקו: רצתי מהר למקום ונוכחתי שכולם בריאים ושלמים. הגרמנים לקחו קש מהמחסן אבל לא גילו את המרתף, לא גילו את הנשק ולא חשדו בכלום. היתה זו יחידה של ס. ס. שהיתה כנראה בנסיגה. הסנונית הרא־שונה של נסיגת הגרמנים.

ינואר 1944

אברשה דיכטיאר ואני החלטנו לחפור עוד בונקר, בהסכמתו של משה. במרחק כמה מאות מטרים מהבונקר של אובצריק. חשבנו על מקרים דומים כפי שהיה עם הגרמנים בכדי שנוכל להסתלק ולהתפזר. אם תהיה לנו אפשרות, וזמן, נחפור עוד בונקר, שלישי.

החיים נהיו קשים יותר. הרגשנו שמתקרבת החזית. הבונקר השני כבר היה מוכן. לא ישבנו כולנו יחד, כי אם בשני הבונקרים. התחלנו לחפור גם את השלישי. הפסקנו עם „תעשיית" היי"ש, הפסקנו עם כל העבודות, וגם להסתובב בשטח. ישבנו בבונקרים כשאחד או שניים שומרים מעל פני השטח. הכינונו גם קצת מזון, על כל מקרה.

סוף החודש. משה שפרברג היה בשמירה ועבד עם אובצריק בדיש חיטה, אני, אברשה ועוד אחדים היינו בבונקר השני, שהיה מרוחק מביתו של אובצריק. גם אני ואברשה היינו יוצאים מפעם לפעם לראות מה מתרחש בשטח. פתאום ראינו קבוצה של גרמנים מתקרבת לביתו של אובצריק. נכנסנו חיש בין שיחים. הם נכנסו למחסן ולבית והסתובבו מסביב למבנים והקש וחיפשו משהו. כעבור שעה קלה ראינו שהם מובילים מהמחסן את משה שפרברג ואת אובצריק בכיוון צפונה.

רצנו מהר למקום ונודע לנו מפי אשתו של אובצריק שגם היא היתה במקום שהם נכנסו למחסן איפה שעבד אובצריק ומשה וביקשו תעודות זהות. לאובצריק היתה תעודה ולמשה כמובן שלא. אובצריק אמר שמשה הוא אחיו והבית השני השרוף שלידו זה ביתו, וכל התעודות והכל נשרפו יחד עם הבית. וכעת הם שניהם עובדים בדיש. הגרמנים נתנו אימון בסיפור זה. אבל בינתיים האחרים, שחיפשו מסביב לבית ובין הקש, מצאו את הנשק שלנו. משום כך אסרו את אובצריק ואת משה והובילום כנראה למפקדם שלהם.

היה זה יום שחור. שוב לא ראינו את משה ואת אובצריק, הם לא הצליחו לצאת חיים מלוע הארי.

האוירה נעשתה דחוסה יותר, נלקח מאתנו האיש שהוא היה אבא של הקבוצה כולה. צערנו היה גדול וגדול היה צער בנותיו. פחדנו שהגרמנים יחקרו את משה

ואת אובצריק, ידענו שיש להם שיטות חקירה סדיסטיות. אולי משה יעמוד בהן, לא כן אובצריק, בצר לו בטח יגלה.

בינתיים התקרבה החזית ממש ושמענו כבר ירית תותחים ונשק אוטומטי מרחוק. החלטנו להסתלק לגמרי מביתו של אובצריק וחלק מהקבוצה שלנו נכנס למרתף ביתו ההרוס של סטאסיעק חודורובסקי. המרתף היה מכוסה אבנים, גילינו אותו ונכנסה קבוצה אחת עם קצת מזון. וכיסינו אותם באבנים.

סיכמנו עם משפחת חודורובסקי הזקנים ועם לובצ׳ינסקי הפולני שפנחס ספיבק הסתתר אצלו, שהם יגיעו כל יום או יומיים בלילה למרתף ויגישו להם אוכל ומים ויכסו מחדש באבנים.

אני, אברשה ופיפה ליברטוב נכנסנו לבונקר השלישי. שחפרנו במרחק כמאתיים מטר מהם. והתכסינו עם בולי עץ גדולים.

שכבנו יום יומיים. בלילה יצאנו לאסוף מזון. לילה אחד החלטתי אני ואברשה לגשת למרתף ולראות מה שלום אנשינו שם.

התחלנו להתקרב וראינו שסוללת תותחים עומדת ממש בקירבת המרתף. מפעם לפעם יורים מהתותח, ומסיירים את פני השטח.

שמענו שגרמנים מסתובבים בכל השטח, חזרנו לבונקר שלנו התכסינו ולא יצאנו יותר.

שכבנו עוד יומיים. שמענו יריות תותחים ורובים אוטומטיים ותנועה רבה, רעש וצעקות על כביש אלכסנדריה-קוטסופול. היינו בטוחים שהחזית ממש מעלינו ושלא נצא חיים, ממש על סף השיחרור. ואולי הגרמנים יצליחו להתגבר וירחיקו שוב החזית ואז אנו אבודים לגמרי.

פברואר 1944

בבוקר שמענו מישהו הולך מעל ראשינו. נבהלנו מאוד. חשבנו שהגרמנים גילו את הבונקר שלנו. מישהו מזיז את העצים, והנה זה לובצינסקי. „תצאו מכאן מהר, שהגרמנים יכנסו פנימה. באלכסנדריה כבר ישנם הרוסים!"

היינו המומים ולא האמנו למשמע אזנינו, האין זה חלום? לובצינסקי סיפר שהוא הודיע גם לאחרים על כניסת הרוסים והוא שפתח גם את הבור ו„קרא להם חופש ודרור". הוא מצא אותם במצב של אפיסת כוחות ועילפון. על שאלתנו אם שמע ויודע מה עם משה שפרברג ואובצריק, סיפר לנו את הגירסה שהגרמנים הרגו את משה ואת אובצריק ברגע שהתחילו לפנות את אלכסנדריה.

כעבור מספר ימים שמענו מפי אוקריינים מאלכסנדריה שהרגו אותם בסביבות סביאטי לא הרחק מקברות האחים של יהודי אלכסנדריה. ואכן, בדרכנו לקברות האחים מצאנו בבאר, ליד פסי הרכבת, את כובעו של משה.

פברואר 1944.

השיחרור! אחרי שנים של סבל ויאוש, חוסר־אונים והעדר, כל תקוה לא פללתי שנזכה ליום שכזה, לא חשבתי שנראה את הגרמנים, בני „הגזע העליון" החזקים, הבריאים „הכובשים העליזים" והמרצחים — במלוא מערומיהם, כפי שהם למעשה: פחדנים, פוחזים, הופכים עורם משליטים כל יכולים לשבויים מסכנים המבקשים רחמים, זורקים הכל ומתחפשים לאזרחים עניים רגילים כדי להשאר בחיים.

לא חשבתי שנשאר בחיים ונזכה לראות את הצבא האדום, המובס בתחילה, נכנס כמשחרר ומציל את שאריות היהודים המסתתרים פה ושם; משחרר את האוכלוסיה כולה מהמפלצת הגרמנית.

זכינו אמנם, אבל משקע כבד, פצע עמוק נשאר בלב ובגוף שלא יגליד לעולם. יקירינו משפחותינו, קרובינו וידידינו לא זכו להשאר בחיים. הסיוט שעבר עלינו והשאיר בנו את עקבותיו עד עצם היום הזה וכנראה ששוב לא ירפה מאתנו וילוונו עד נשימתנו האחרונה.

לא חכמה או גבורה הן שעמדו לנו להשארותנו בחיים. אי אפשר היה להיות חכם, ולא גבור בימים ההם, במצב שלנו גם כסף לא עזר לרוב, יד המקרה בלבד היא שעזרה לכל אחד מהשרידים שלנו, עשרה שהיינו במספר, והצלחנו להגיע לשחרור, נפגשנו בדרך במקרה ועברנו יחדיו פרק מסויים בתקופה זו.

מה שנוגע לי ולאחותי חושבני שהורינו תרמו הרבה לכך שנשארנו בחיים.

אם קצת הכסף עזר לנו, היה זה כספם; אם אחרים עזרו לנו בפועל, בעזרה מוסרית, כמו משפחות גז'יבובסקי, צ'ויקוב חודורובסקי, או משפחת — סליסרצ'וק, היה זה בזכות הורינו, שהם קשרו הקשרים הראשונים, ולמענם עזרו לנו.

וייתכן שעם תפיסתם לא רדפו כבר אחרינו כי הסתפקו בזה שהם נתפסו.

הרגשה זו אפפה אותנו היום והתחזקה ביתר שאת כאשר עמדנו, קומץ יהודים מניצולי העיירה, על הבור הפתוח, קבר האחים הענק „בסוויאט" ואמרנו קדיש. פיניה ספיווק לידי, מיכל ברזוב, מאיר שפרברג, ריבה וציפה שפרברג ועוד. באנו להיפרד מיקירנו לפני עלותנו ארצה, השלטונות הרוסיים, הורו לפתוח את הבור, לא למעננו, כמובן, כי אם על מנת לחקור ולהוכיח את פשעי הנאצים לקראת משפטי

נירנברג הממשמשים ובאים, פתחו הרבה בורות דומים בפולין ואוקריינה. למרות מספר השנים הכרנו עוד כמה מאנשי אלכסנדריה בתוך הקבר, הנה שלד אשה ושל שני ילדיה, היא מחבקת ולוחצת אותם לחזה כאומרת להסתיר אותם מהמוות.

אשתו של איציק ארליך, וזה השוכב בצד, שלדו של הרשל אוליניק ועל ידו זלמן ברזוב מאנשי היודנראט שנהרגו אחרונים, ולפי שרידי בגדיהם שלא הורידו מהם, קל לזהותם. קצת הלאה שוכב הפיסח שגר בבית ליד שליפרשטיין ולפי הקביים שתמיד היה הולך אתם ושמונחים כעת לידו, קל לזהותו, ועוד כהנה וכהנה הכרנו.

לא אין אנו שמחים למרות שהשתחררנו ונשארנו בחיים, למרות שצעירים אנו ועתידנו לפנינו, למרות ששילמנו לאחדים מצורריני במקום, כגמולם. למרות שהמל־חמה נגמרת והולכת ואנו מתעתדים לעלות ארצה. אין אנו שמחים. דומה, שוב לא נוכל לשמוח לעולם. „אל תשמח ישראל אל גיל כעמים". פסוק זה צף לפתע ועלה בזכרוני והגביר את זרם הדמעות.

רבקה שפרברג-צביק

מחורבן לגאולה

בשנת 1939 נכנסו הסובייטים לאלכסנדריה. ופועלי העיירה קבלו לידם את השלטון, הצעירים התגייסו למשטרה, והחלו במאסר האנשים האמידים בעיירה והחרמת רכושם. היה מזעזע לראות כיצד הוציאו את לייביש ראַס מביתו, ואת בנו החולה הרשל הוציאו עם המטה בה שכב, ככה עשו גם למשפחת חעוו ולמשפחת נחום קיפערמאן. כולם עברו לרובנה הסמוכה. את שמואל גרגס ומשפחתו הגלו לסיביר. זוכרת אני כשעמדנו ע״י בית הספר תרבות בעירנו, ומשפחת שמואל גרגס עברה על ידנו, אמרה לנו אמו, חוה גרגס: „בטוחה אני כי זו הפעם האחרונה שאני רואה אתכם. שוב לא נזכה לחזור הנה״. בזמנו היתה הטרגדיה גדולה מאד. אך רצה הגורל והודות לזה נשארו שמואל וחלק ממשפחתו בחיים.

וכך נמשך המצב של טרור, מורא ופחד על החלק האמיד והמסודר של אזרחי העיירה, על־ידי פועלים צעירים בעיירה, שנתיים ימים. עד שבבוקר ביום ראשון אחד הודיע הרדיו שהגרמנים פלשו לרוסיה. מטוסי הגרמנים הפציצו את קיוב את רובנה ואז הגיעו פליטים מרובנה לאלכסנדריה ויחד הצטופפנו בבורות מפחד ההפצצה.

ביום חמישי של אותו שבוע החלו הרוסים לעזוב אותנו ולסגת לרוסיה. אתם עזבו אותן המשפחות שפחדו להשאר בעיירה. בדרך נהרגו אחדים בהפצצות מטוסים אולם חלק גדול מהם נשאר בחיים.

וכך נשארנו ללא שלטון וללא מגן. האוקריינים, בהרגישם את התקרבות הגרמ־נים החלו לסדר את חשבונם, קודם כל עם אותם היהודים שהציקו להם בימי השלטון הסובייטי. חמשת היהודים הראשונים שנחטפו, עונו ונהרגו בידיהם היו: ברל פישמן, אהרן גכמן, ליפה פישקימאכער, שמואל דודלזאק וישעיהו קופרשמיד. ומקום קבורתם לא נודע. ביצעו זאת האוקריינים נישציוק סאשה, סומיניוק פאַוולאַ יורק מרקטון. היה זה האות הראשון לנגישות ורדיפות היהודים.

כעבור כמה ימים הגיעו שני אנשי צבא גרמניים. אחריהם הגיעו אנשי הנוער ההיטלראי. ואנשי הס.ס. מיד בבואם נכנסו לבית המדרש הגדול ע״י ביתו של

הרב שטרנברג, הוציאו את ספרי התורה, קרעו אותם לגזרים ושרפו אותם יחד עם בית הכנסת. כמו כן נטפלו לרב מיכאל ורק בדרך נס הצליח להתחמק מהם ולברוח. גם בית הרב הועלה באש. אחרי זה הקימו את „מועצת היהודים" בעיירה, שחבריה היו בן־ציון גורודצר, אביגדור גרושקה, הרשל גכמאן, יואל קיפר, זייול גופברג ויואל וורנה. בתחילה ענד כל יהודי על זרוע ימין סרט כחול לבן עם מגן דוד. אחר־כך שינו את זה לטלאים צהובים בגודל 8 סנטימטר, שהיו חייבים לענוד מלפנים ומאחור. הגרמנים הבטיחו לאוקריינים להעניק להם עצמאות, ועודדו אותם לשדוד ולרצוח יהודים. הגויים מהסביבה התכנסו, נענו לבקשת הגרמנים, ותוך שעות ספורות שדדו את רכושם של היהודים שנרכשו תוך עמל רב של שנים רבות, מקום המחבוא של היהודים היה בבית־הקברות מתחת ובין המצבות. כאשר הוטלו כל מיני קנסות, השתדלה הקהלה למלאם כמיטב יכלתה, כדי להציל חיי אנשים.

פאַוולאַ החייט, שגדל מקטנותו בין היהודים ולמד את מלאכת החייטות, נתמנה לראש העיר. הוא התישב בביתו של לייביש ראַס במרכז העיירה. ומשם הוציא את פקודות ההתעללות באזרחי העיר היהודים.

השני היה פאַוולא גאווריליוק ראש המשטרה האוקריינית שהיה מסית את שוטריו — להכות ולהרוג ביהודים. אחרי כן התחילו לשלוח יהודים לעבודה. כששה חדשים, עבדו עבודת פרך, בקור עז, תחת מטר המכות של מגלבי השוטרים האוקריינים והגרמנים, בבניית גשר הברזל, שנהרס, והבטיחו ליהודים שכאשר רק יגמרו את הנחת הגשר ישימו קץ לחייהם, ואז ייתמו ענוייהם. כאשר נרצחו ברובנה 32 אלף יהודים, החלו לשלוח יהודים מאלכסנדריה לעבודה ברובנה.

וביום ששי אחד בבוקר באו הרבה שוטרים אוקריינים וחיילים גרמניים ואספו את האנשים מהעבודה למכוניות והביאו אותם אל שפת ההורין ושם ירו בהם. אז היו 85 קרבנות ביניהם הסבא שלי יוסף והדוד פייביש, הדודה פסיה ובתיה בתה של שרה גולדה ובעלה. בדיוק אז עברה רכבת שהובילה את שארית יהודי רובנה לקוסטופל. יהודים קפצו בדרך מהרכבת, והגרמנים ירו בהם. ואז מצאו נער בן 16 שוכב מת. לקחו אותו היהודים להביאו לקבורה, וכשרצו לשימו בקבר, התעורר מעלפונו ואמר: „מה אתם עושים ? הרי אני חי, תנו לי מים ולחם, כי רעב וצמא אני !" כולם השתוממו, וכאשר הלכו למפקד לבקש על נפשו של הנער, באו תיכף הגרמנים וירו בו והמיתוהו.

לאנשים לא היה יותר מה לאכל, והיו מלקטים שבלים בשדה, ואופים פתות מסובין. אצלנו בבית גרו הרבה משפחות ואבא היה מסתכן ועבר את ההורין ומביא ממכריו מזון בשביל כולם. גם סבי יוסף כך, כל עוד היה בחיים. אמי היתה אשה טובת־לב והיתה יוצאת אל הגויים ומחליפה כל מיני דברים במצרכי אוכל ומביאה

הביתה, אשתו של בניה, שר׳קה גורודצר, היתה אשה טובת מזג ורחמנית והיתה עוזרת, מעודדת ומנחמת את כולם.

הנוער שנשאר הסתתר, ובעיירה נשארו רק הנשים, הילדים והזקנים, פתחו בית מלאכה לתפירה, והיינו עובדים בו, האצבעות קפאו מקור, הגרמנים הרסו את בית־הכנסת „טיסליארסקי״, אולם לא רצינו להשתמש בעצים הללו.

כעבור זמן שלחו אותנו הגרמנים לעבוד בכבול. פאוולו היה המשגיח, והוא היה אומר „תגמרו מהר את העבודה כי בערב יירו בכם״. הגרמנים היו מטילים מדי פעם קנסות על הקהלה, 20 רובל לראש, וכו׳. כשנהרגה בתיה בתה של שרה־גולדה ובעלה, בנם בן ה־16 השתגע והטיח כל מיני דברים בגרמנים, ירה בו אחד השוטרים, סאַשקאַ יאַקובס, בשכבו במטתו, והרגו.

לבסוף קבעו גטו ברחוב האחורי של העירה. אנחנו אגרנו לנו קצת מזון, ויום יום היינו יוצאים תחת משמר של שוטרים לעבודה אל מחוץ לגטו. הפקודה היתה, כל מי שיעזב את הגטו יומת. כשראינו שהמצב בכל רע, החלטנו לטכס עצה איך להנצל מהגטו. אבא בא בדברים עם אחד ממכרינו הפולנים והוא בא למחרת לקחת את הדברים שעוד נשארו לנו ואנו ברחנו מהגיטו והסתתרנו אצלו בעלית גג.

היה זה בראש השנה. אמא התפללה ובכתה מאד. כעבור יום בא הדוד מנשה ודיבר על לבנו שנחזור העירה. כי המפקד הבטיח שלא יהרגו יותר ושבוע לפני יום־כיפור חזרנו לגטו באלכסנדריה ומצאנו את האנשים מיואשים ומחכים למותם, ואז הופיע הגרמני לורנץ ודרש שעד הערב ימציאו לו כמות מסויימת של אריגים. הקהלה עשתה מאמצים והמציאה לו מה שדרש, התברר שכבר אז היו הבורות מוכ־נים לקברות האחים. ביום כיפור 1942 התאספו אצל בניה גורודצר בבית להתפלל והרב ר׳ מיכל חילק סידורים ואמר שתשובה תפלה וצדקה מעבירין את רע הגזרה. הכל האמינו בנס ולא עשו דבר בכדי להסתתר. טאראס גריציוק שלח לקרוא לאבי ואמר לו שמאחר שמתכוננים להרוג את כולם שיטכסו עצה להנצל אולי לברח ליער. אולם כשאבי בא וספר זה לאנשים, צחקו ואמרו, בטח הוא רוצה שנברח מהעיר בכדי שיוכל לרשת את אשר נשאר עוד לפליטה״. המשיכו להתפלל.

באותו יום אני עבדתי בכבול. אבא עבד בליובומירסק במנסרה, אחותי עבדה בפורובקה, ואמא נשארה בבית. כבכל יום נפרדנו בבוקר, מבלי לדעת אם ניפגש עוד בערב אם לא. אתי יחד עבדה חנה יוז׳ולבסקי, בתו של בני, זיסל קטנר, ועוד. פתאום בא הבן של חנה ובישר שהורגים בעיר, מובילים את כולם לבורות. „באי ונתחבא״, אמר. „עודני צעיר ואינני רוצה למות״, אולם חנה לא האמינה וגם האחרים לא האמינו והלכו העירה לראות מה קרה באמת. אני ועוד בחורה התחמקנו

מעיני המשגיחים ונמלטנו. בדרך הורדנו את הטלאי הצהוב והמשכנו לרוץ מבלי לדעת לאן נגיע, ובלבד להתרחק מהעיר.

פגשנו בפולניה גרוחובסקה שהוציאה בשדה תפוחי־אדמה והיא גם סיפרה לנו שבעיר מוציאים את האנשים להורג. בינתים היא הציעה לנו שניתן לה את בגדינו הטובים, והיא תתן לנו ישנים, כי בין כה וכה יוציאו אותנו להורג, במוקדם או במאוחר. החלטנו להגיע לליובומירסק במקום שעבד אבי. כשהגענו לשם, אמרו לנו שאבא ברח ולא ידוע לאן, הבחורה השניה שהיתה אתי הלכה לקאָטעוו, הגויים מסרו אותה לגרמנים והם הרגוה. זו היתה בתו של נח קופליוק. אני המשכתי לרוץ, פתאום ראיתי מישהו רץ ממולי, נבהלתי מאד, אולם כשהתקרב ראיתי שזה דודי מאיר, שהסתתר בגורן. בקשנו מהפולנים שיסתירו אותנו, אולם הם סרבו וטענו שאינם רוצים לסכן את חייהם.

לבסוף נמצא פולני שהסכים להסתיר אותנו, אני נשארתי והדוד מאיר יצא לחפש את אבא, ואני ישבתי וחכיתי לו, ובמוחי עלו כל מיני מחשבות, אם בכלל כדאי עוד לחיות, אחרי שכל יקירי אינם. וכשהחשיך קראה אותי פתאום הפולניה לרדת, דמי עלה בראשי, ירדתי והנה אני רואה את אבא ודודי עומדים לנגדי. קשה היה לי להאמין שזה באמת קרה בבמציאות. אבא סיפר שבהיותו בדרך הביתה ושק קמח על גבו, פגשו אותו הפולנים וסיפרו לו על הטבח בעיר, ואז הוא ברח והסתובב עד שהגיע הנה. שלושתנו החלטנו להשאר במקום יומיים, ואחרי כן נצא לדרך.

כעבור יומים יצאנו לדרך ותרמילינו על שכמנו. הקפדנו ללכת בצדי הדרכים לבל ירגישו בנו. פתאם ירד גשם שוטף ונרטבנו עד לעצמותינו. רטובים, עיפים ורצוצים, הגענו למושבה פולנית שאבא הכיר אותה. התקרבנו לאחד הבתים ודפקנו בדלת. השאלה הראשונה היתה „מי אתם ?" כשענינו, יהודים, אמרו לנו „בשבילכם אין מקום". בכל זאת אחרי הפצרות רבות הסכים אחד הפולנים להחביאנו. נכנסנו לנוח ובלבנו מנקרת המחשבה: מה נעשה עם עלות השחר, כשיאמרו לנו להסתלק מכאן. אחרי שיחה עם בעלי־הבית, מחליט אבא לשלוח בן־אדם לחפש את אחותי שעבדה בסביבה בחולות. ופתאם דופקים בדלת, אנו רצים להסתתר והפולנים פורצים בבכי חרישי, כי נפשם בסכנה, על הסתירם יהודים בביתם. הדלת נפתחת, ולתדהמתנו נכנסות הביתה שלש בחורות רטובות ופרועות־שער, היורות ומבוהלות. ומבקשות שיותן להן לנוח שעתים, ואחר כך הן תמשכנה ללכת, הכרנו את קולה של אחותנו, ויצאנו מהמחבוא. אתה יחד מצאנו את שפרינצה ליברטוב, ואת פרידה גופברג. לא נשאר לנו זמן לשמוח, כי צריך היה לטכס עצה איך ואיפה להסתיר חבורה גדולה שכזאת. אחרי שיקולים החלטנו כי הגברים ילכו ליער הסמוך והנשים תעלינה לעלית הגג. הפולניה היתה ורשינובה

בישוב „טרי קופצי". היינו מדוכאים מאד, מרעב ומקור, מפחד ולכלוך, אולם צפינו לנס שיתרחש ונשאר בחיים. עם כל יריה ששמענו גדלה דאגתנו לגברים הנמצאים ביער.

ככה חיינו חודש ימים. והנה הגיעתנו השמועה שהגרמנים הודיעו שיותר לא יהרגו, ואפשר לחזור העירה, מובן שזה היה, רק אמצעי לאסוף את יתר היהודים שעוד נשארו לפליטה.

יום אחד כשהסתכלנו דרך החור של העליה ראינו שני זקנים וילד הולכים, התברר שאלה היו סבא שלנו אברהם, וולף סימעס, והילד בנו של לייביש קטנר. בן 9, בן־דודי מקוסטופול. ככה עמדו עם תרמילים על גבם ורעדו מקור הסתיו. הם ספרו שבהיותם אצל בניה יחד עם כלם, הם הספיקו לרדת לתוך בור שהכינו להצלה, וכך נשארו בחיים. אחרי זה יצאו מהבור, ולקחו אתם עורות ואריגים, נתנו אותם לגוי אחד, ובשכר זה הוא החזיק אותם בעליה חודש ימים. יותר לא רצה להסתירם, והם נאלצו ללכת, וכעת עם הודעת הגרמנים על הפסקת ההריגה, ברצונם לחזור העירה, ביחוד רצה הילד לחזור, כי קוה למצוא את הוריו, שהצליחו לברח מהגטו בקוסטופול בלילה בסירה על ההורין ולהגיע אלינו לאלכסנדריה, ובה מצאו את מותם. וככה חזרו שלשתם לעיירה, ושוב לא ראינו אותם לעולם...

אבא והדוד חזרו אלינו, גם שפרינצה ליברטוב. הגרמנים פירסמו צו לפיו כל מי שמגלה יהודי יקבל 50 מארק וקילו אחד סוכר, ואילו כל המסתיר יהודי בביתו ואינו מוסר אותו לידי הגרמנים, יוצא להורג יחד עם כל בני משפחתו, זה המריץ את הגויים למסור את היהודים המוסתרים אצלם לגרמנים.

באלכסנדריה התאספו 85 יהודים והיו שם חודש ימים, ואחרי כן מצאו את מותם גם הם.

ואף על־פי כן נמצא פולני אחד שהסכים להסתיר אותנו בעליית הגג שלו במשך שלשה חודשים, זה היה הפולני בדניאסקי, הם היו אנשים עניים, אך אנושיים. אשתו היתה לנו כאמא. בלילה הרשתה לנו, לרדת הביתה להתרחץ, ולכבס הכבסים. והיתה מביאה לנו את האכל לעלית הגג. אולם כעבור זמן קצר, חלתה האשה, והיינו מוכרחים לעבור אל הבת שלה. הלכנו בלילה בקר ובכפור. היא פינתה בשבילנו מרתף באמצע הבית, ולשם נכנסנו, אצבעות רגלינו היו מלאות פצעים, כי קפאו מקור, אולם לא היו תרופות, ואסור היה לפנות לרופא, שם היה המצב הרבה יותר גרוע, עכברושים התרוצצו על גופינו, והיה חסר אויר לנשימה. לאכל היינו יוצאים מהמרתף ויושבים בצד על קרש, ואחרי זה חוזרים למרתף, ככה ישבנו 3 חדשים.

פעם קרה שישבנו על הקרש ואכלנו ונכנס אכר וראה אותנו, הפולנים ברחו מפחד מהבית, ואנחנו עלינו על העליה. באו וחיפשו בכל הבית ולא מצאו אותנו,

בלילה ברחנו משם לגרן, ובכדי שבעל הגרן לא ידע, היינו ביום יושבים מאחורי ערימת הזבל, ובלילה ישנים בגרן, כל יומים אצל אכר אחר. מאד קנאנו בסוסים שיש להם דואג.

המצב היה בלתי נסבל, עברנו לכפר אחר. אחרי היסוסים רבים החלטנו לדפק בדלת אחת, בעל־הבית פתח את הדלת, הסתכל בנו והסתלק, חששנו שמא הלך לקרא למשטרה, אולם כעבור כמה רגעים חזר והזמין אותנו לבא אחריו לתוך ביר. בפינת הבור ראינו בן־אדם יושב. התקרבנו והכרנו את הדוד מאיר שנפרדנו ממנו לפני 4 חודשים.

אוכל סרב האכר לתת לנו, הבור היה מכוסה בעצים, אבא היה יוצא מדי פעם ומביא לנו תפירה ורקמה ודאג לאוכל עבורנו. האכר הזה היה אוקרייני בשם אובצ׳ארק ואשתו היתה פולניה, הוא היה שונא יהודים, היה אומר לנו, כי מספיק ניצלו היהודים את האוקריינים וחבל להסתירם, כי בין כה יהרגו את כל היהודים, כשהיה משתכר היה אומר שהוא בעצמו ירצח יהודים. הדוד מאיר לא יכל לשלוט ברוחו, אולם אבא הרגיעו. וכה ישבנו וסבלנו מלבד מגידופיו, גם מחושך, מכנים ומכל מכות מצרים, כששמע שהורגים יהודים, היה יום שמחה אצלו, והיה מבשר לנו את הבשורה. היה פורץ בצריחות שנסתלק מביתו, כי הוא רוצה עוד לחיות. אולם לא היה לנו לאן ללכת. יום אחד בא וסיפר לנו כי שמע, שפצ׳קובסקי החביא את שלמה קיפרמאן והבת שלו, ואת חיים קיפרמאן ושתי בנותיו, ולמרות זה שהם מסרו לו את כל רכושם, האכיל אותם בקליפות תפוחי אדמה, עד שנפחו נשמתם. וקבר אותם בשלג, ולבסוף הוסיף שככה יעשה גם לנו, אם לא נעזוב את ביתו.

ועוד מקרה. לא הרחק מאתנו הסתתרו איינשל ברזוב ושתי בנותיו במשך שנה שלמה אצל המשרתת שלו לשעבר, עד שבלילה אחד מוכרח היה לבד להפור את הבור, והיא הרגה אותם בפטיש, וקברה אותם אצלה ברפת. אחת הבנות היתה רק המומה מהמכה ולא מתה, והצליחה לצאת מהבור ולברוח לליובומירסק, ששם גרו מקדם. היא היתה כמעט ערומה ויחפה ורצה בשלג ובכפור, לשונה ניטלה ממנה ולא יכלה לדבר. וכשהביאו אותה העירה לאלכסנדריה לגרמנים היא כתבה להם הכל כפי שזה קרה, והם הלכו אתה הוציאו את הגופות וקברו אותם בשביל המוביל לליובומירסק. את הפולניה דנו לתליה. לא בעד רצח היהודים חלילה, אלא בעד זה שלא מסרה אותם לידיהם, כי חשקה ברכושם. הנערה, אחרי שנקמה את נקמתה, בקשה את מותה, אולם היו גרמנים שאמרו, מכיון שנצלה מהבור שתישאר בחיים. כל זה סיפר לנו האוקרייני שהסתתרנו אצלו. ישבנו בחשך, דיותה ששמנו בה פתילה מעשנת, היתה קצת מאירה לנו, לא ידענו להבדיל בין יום ובין לילה, ממילא לא ידענו מה התאריך. וככה חיינו כחיות מנותקים מהעולם.

יום אחד ספרו לנו שהעבירו 7 עגלות עם גופות של יהודים שנהרגו, אלה היו היהודים האחרונים שהסתתרו ונתפשו לבסוף, ונהרגו ביער. לאבי היתה תמיד העזה, והוא היה יוצא לקולוניות לחפש טרף עבורנו, פעם פגש את פנחס ספיבק את פיפה ליברטוב, שלום ופרידה גולדנברג, בנותיו של הרוקח גולדנברג. הוא הביא אותם אלינו לבור, האכר לא ידע עד שיצאנו משם. בלילה היינו אופים לחם, עובדים בשביל האכרים תמורת אכל, רקמנו תפרנו, וכשהיתה אפשרות, עזרנו גם בעבודה בשדה. אבא אמר שפרידה צריכה להיות יותר באויר הצח, וסידר אותה אצל פולני אחד בשם אובצ׳ארק, כרועה. אולם הפרות ברחו אצלה וגרמו נזק בשדות והפולני גרש אותה והיא חזרה אלינו.

פעם הגיעה לפתע על ידנו עגלה עם שחת ומתוכה יצאה פייגל גולדהורין, במקרה נודע לה עלינו. פייגל, בתו של החזן, היתה לנו כאמא.

פעם קרה שהגרמנים באו לסביבה שלנו לששה ימים ולא יכלנו לצאת מהבור לדאוג למזון, וכמעט שמתנו מפחד ורעב. פעם הלכתי יחד עם פנחס ספיבאק לאכרה אחת לקבל אצלה לחם, וכשהגענו ע״י ביתה הופיעו גרמנים, אולם לאשרנו לא ראו אותנו, והם נכנסו הביתה, ואז ברחנו והסתתרנו מתחת לגרן, כעבר זמן אמרתי הבה ננסה שוב ונקבל את הלחם, כי אין לאנשים מה לאכול, כשהגענו לאכרה התפלאה איך שנצלנו. בדרך חזרה תעינו בחושך עד שסוף סוף מצאנו את הבור שלנו.

זו היתה מנת חלקנו יום יום, אולם תוך שנה וחצי התרגלנו גם לזה, היו פולנים שעזרו לנו. בגינסקי פרנק ובניו היו מביאים לנו אוכל ובגדים וחדשות מהחזית, מצבנו נהיה יותר גרוע כשהאוקריינים התחילו לשרוף, לשדוד ולרצוח בקולוניות הפולניות, ואז חפרנו בור בשדה לא בקרבת הישוב. פעם שמענו צעדים מתקרבים לבור שלנו, אבא חלק את הנשק שקבלנו מהפולנים וטען את הרובה שלו, ואמר: „אל פחד, היו מוכנים לקרב". ופתאום אנו שומעים קול קורא בפולנית: „משה, איפה אתה"? היו אלה הפולנים שברחו מהקולוניה שלהם. ובקשו שנקבלם אלינו. זאפירין סביציקי ועוד פולנים נשארו אתנו, בבוקר הם יצאו, אספו את קורבנותיהם והלכו העירה, ומאבא בקשו להשגיח על בעלי־החיים שנשארו ועל רכושם, ואנו ישבנו ע״י הנחל בין השיחים והחלטנו שבמצב־ביש, כאשר לא יהיה מנוס יותר, נשלח יד בנפשנו, ולא ליפול חיים בידי הרוצחים. בלילה יצאנו ואספנו מהבתים קצת אוכל, ואבא היה מביא אוכל לבעלי החיים שנשארו במשקים שטרם נשרפו, ובמצב כזה עברו עלינו 3 חודשים. בינתים חזרו אלינו פולנים שנשארו בחיים, ואנחנו היינו מנהמים אותם, המשכנו לשבת אתם עוד חודש ימים. אספנו מהבתים השרופים לבנים, ובנינו בור גדול ל־60 איש. יחד אתנו ישבו פולנים, ושבויים רוסים שברחו משבים.

אולם לאכרים הפולנים לא היתה סבלנות לשבת בחוסר מעשה ועזבו אותנו.

כעבור זמן החלו הגרמנים לשרוף את הכפרים של האוקריינים, על שסרבו לצאת לעבוד בגרמניה. ביום בהיר אחד ראינו שהכפר ראמלה עולה כלו באש, והגויים בורחים בסירות על הנחל. בכים וצעקותיהם נשמעו למרחקים. באין ברירה נשארו אתנו, בלילה היו יוצאים לשדות ומביאים תפוחי־אדמה ושוחטים את הפרות, שעוד נשארו מהשרפה. אולם כעבור זמן קצר הם עזבו אותנו ושוב נשארנו לבדנו.

הגרמנים פרסמו צו שאם מוצאים כפרי מסתתר בכפר אחר, דינו למות. והנה התחילו להגיע שמועות שהרוסים מתקדמים אלינו. יום אחד כשהיינו בחוץ, ראינו והנה הגרמנים מסתדרים בשדות לנסיגה, נבהלנו וקפצנו לתוך בור שהיה בקרבתנו, הבור הותקן בשביל 4 אנשים וקפצנו לתוכו 11 איש, ופולני אחד כסה את הבור מעלינו. אוכל לא הספקנו לקחת אתנו, גם לא מים. האויר היה דחוס מאד, ומצבנו היה בכל רע, והיריות לא פסקו כל הזמן, ישבנו ככה יומים, אחותי הרגישה ברע, כשאבא ראה את מצבה קפץ ממקומו ואמר: „לא אתן לבתי למות לעיני, אצא ואביא מים". בראשו דחף בשארית כוחותיו את מכסה הבור, ויצא. חכינו לו עד הערב, אולם לשוא. הוא לא חזר, מרוב צער רצינו לאבד את עצמנו לדעת, אולם האנשים שהיו בקרבתנו מנעו אותנו מכך.

החלטנו לעבור לפרטיזנים, הם היו באנטונובקה. ישבנו שם שלושה ימים בתוך בור, ופתאום שמענו צעדים מתקרבים אלינו, פתחו את הבור ושאלו: „יהודים, אתם חיים? צאו, כי הרוסים הגיעו אתם חפשים!" אנו לא ענינו ולא זזנו ממקומנו, גם מתוך פחד, וגם מתוך שלא האמנו, אחרי כל מה שעבר עלינו, כי אמנם ייתכן דבר כזה. והנה אנו שומעים את קולו של הפולני יאַנעק לובצ'ינסקי צועק בפולנית: „פיניע, אתה חי?" וכשלא קיבל תשובה גם אז, ירד אלינו לבור, וראה שאנו כאלו בעלפון, ולא יכולים לדבר. הלך והביא כמה רוסים והם הוציאו אותנו מתוך הבור, והושיבו אותנו בתוך עגלה, הובילו אותנו לבתי הפולנים ושם הגישו לנו אוכל ומים. הפולנים ספרו לנו, שאבא היה אצלם לפני 3 ימים והגרמנים לקחו אותו אתם, אחרי זה נפגשנו עם הפולניה אובצ'רק והיא סיפרה לנו, שאבא היה אצלם בבית, ובאו 4 גרמנים והם שאלו מי הוא, ובעלה אמר שזה אחיו, שביתו נשרף. אולם אחר שחיפשו בבית ומצאו נשק, אמרו עליהם שהם פרטיזנים, והרגו את בעלה במקום, ואת אבא לקחו אתם העירה, למרות שהיא שכלה את בעלה, היא נחמה אותנו. כי מאד התעצבנו ובכינו על אבא. ששלש שנים הסתתר, ושלשה ימים לפני השחרור נפל בידי החיה הגרמנית. היא גם הציעה לי ולאחותי להשאר אצלה כבנותיה.

ישבנו אצלה שבוע ימים, ואחרי זה חזרנו לאלכסנדריה. מצאנו את העיר

חרבה, הרבה בתים הרוסים ושרופים, והעיקר ריקים מאדם, כי כולם שוכבים בקברי האחים שמחוץ לעיר, ורק אנו, 10 נצולים, מסתובבים בין החרבות.

כשהגענו לביתנו החרב, רץ הכלב אלינו וכרכר וקשקש בזנבו, כי הכיר אותנו. ושם נפגשנו עם הפולניה יאדויגא פאוליוק שהסתירה את פייגל בתו של החזן. והיא גם סיפרה לנו שאבא היה אצלה בחברת גרמני שתוי שאמר על עצמו כי הוא לויטננט סובייטי, וכי הוא ישחרר את אבא. אחרי שהסתובבנו כמה ימים באלכסנדריה יצאנו לרובנה, ומכיון שלא היו לנו תעודות, הביאו אותנו לנ.ק.ו.ד. וכשהמפקד ראה אותי פנה אלי ואמר לי, היודעת את שאת דומה מאד לאבא. וסיפר לי שבכיבוש רובנה נפל לידיהם בשבי, ושלחו אותו לרוסיה, ונתן לי גם את תמונתו, אולם לא רצה למסור שום כתובת. כתבנו למוסקבה, ולא קבלנו תשובה, ואנו משוכנעות שמפקד זה היה הרוצח של אבא, אך כמובן, לא היו לנו הוכחות לכך.

במשך שנה וחצי גרנו אחרי זה באלכסנדריה בביתו של דרלאכטער, ועבדנו במשרדים של הסובייטים. רצון אחד פעם בלבנו, לנקום נקמת הדם השפוך. חפשנו כתבות, התקשרנו עם אלה ששרדו ברוסיה רבתי: עם חיים מוצ׳אר, שמואל גרגס, משפחת גוניק, מיכאל ברזוב, ומשפחתו, בנדרס, הרשל לוין וכו׳. בקשנו מהם לחזור לאלכסנדריה, חזר מיכאל ברזוב ומשפחתו והם עזרו לנו הרבה. המשכרת היתה דלה, ובחברתנו עבדו אוקריינים שהשתתפו בפלוגות הרצח והשוד. והבנות שעבדו אתנו עוד לבשו את הבגדים שנשדדו מאתנו. חלק מהם מסרנו והם נשלחו לסיביר, בעד שיתוף פעולה עם האויב. ערב אחד נכנס אלינו פאוולו החיט שזה חפשנו אחריו. מגודל פרע בא מהיער אלינו לבקש על נפשו, ואמר שידוע לו כי יהודים הם רחמנים בני רחמנים, ובטח ירחמו גם עליו, ענינו לו כי דם רב שפך ואין כפרה למעשיו. עדות חותכת למעשיו — העתון האוקרייני שלו הנמצא בידינו.

הוא הסתלק, אנו פנינו לנ.ק.וו.ד. ובקשנו לאסור אותו. בו בלילה יצאה קבוצה של רוסים ליער לחפש אותו, ובחילופי היריות נהרגו אחדים מהם. אולם הוא נתפש עם עוד 66 אנשים מהכנופיה שלו. אנו באנו למסור עדות, והמפקד אמר לו: דם יהודי הוא דמי, ואותך יתלו בנוכחותם. כנראה שהמפקד היה יהודי. הוא ישב במאסר חודש ימים, ואנו היינו מבקרים אצלו מדי פעם ומרביצים לו מכות. אולם ביום בהיר אחד הוציאוהו לחפשי, ולא הועילו מחאותינו. „שחררנו אותו למען יגלה את שמות אלה שנלחמו נגד השלטון הסובייטי ומקום המצאם" — היתה התשובה. הוא התחצף ואמר לנו, שעוד יראה במותנו, ואז קרה שלעיירה הגיע בנו של ברל־פישמן, יידל פישמן, בדרגת מאיור בצבא האדום. פנינו אליו ובקשנו את עזרתו. הוא הלך אתנו ופתח את הקברים, בקבר הראשון שהיה בחצר של מקרב גילו חמשה יהודים ושלשה פולנים: ברל פישמן, אביו של המאיור, קופרשמיט ישעיהו, פיש־קמאכער ליפה, דודלזאק שמואל וגכמאן אהרון, אלה היו מהקרבנות הראשונים,

שנרצחו ע״י פאוולו וכנופיתו. קברו אותם בשוק בקבר־האחים. פאוולו במו ידיו חפר וגילה את הקברים. בקבר השני היו 200 איש ביניהם גם אנשי ועד הקהלה שנהרגו האחרונים, כולם בבגדיהם, כמעט בלי סימני יריה, כאילו נקברו חיים. סתמו את הבור. מיכאל ברזוב קרא קדיש ופיניה ספיווואק והדוד מאיר הקימו מצבה וגדר תיל מסביב. הלב בכה במסתרים. את פאוולו וששת חבריו הובילו לכלא כדובנה ומשם הגיעה השמועה כי תלו את כולם.

פייגל גולדורין שוב היתה לנו כל הזמן כמו אמא, והיתה מנחמת אותנו כמו בימים שהסתתרו בבורות, כי עוד יבוא יום וניפגש כולנו אצל אחותה בארץ־ישראל. יחד אתנו היתה גם צביה ליכט, שהסתתרה קודם אצל סליסרטשוק, ואחר כך אתנו, מאלכסנדריה עברנו לרובנה, ששם נתקבצו יותר יהודים, שם גרנו יחד עם מיכאל ברזוב ומשפחתו ופייגל גולדורין, והנה באה הודעה מהשלטונות שמי שרוצה לנסוע לפולין, עליו להרשם. נרשמנו, לא כדי להשאר בפולין, אלא על־מנת להתקרב יותר לארץ־ישראל.

כעבור שלשה חדשים יצאנו יחד עם מיכאל ברזוב ומנוחה סודביצ׳ר לפולין והגענו לקרקוב, המצב היה שם קשה ואנטישמיות על כל צעד ושעל, החלטנו לנסוע ללודז׳ כי שם היו יותר יהודים, הופתענו כשראינו הרבה יהודים והרבה נוער שהשתחרר מהמחנות. שם קבלנו עזרה מהועד היהודי, אולם מצבנו היה קשה. העליה ארצה עלתה אלפיים זלוטות פולניות לאיש, החלטנו למכור כל מה שהיה לנו ובלבד לעלות. כעבור זמן מה נוסדו קיבוצים ואז נסענו לורשה ונכנסנו לקיבוץ. שם הרגשנו הרגשת־בית. כיבדו אותנו בקבוץ, כי היינו חברות מסורות, אולם מרוב סבל חלינו. הועד היהודי עזר לנו הרבה וד״ר זומרשטין היה בא תכופות אלינו, ומבקש לספר לו על כל מה שעבר עלינו. אנחנו היינו בפרג, פרבר של ורשה, והפולנים היו אומרים: „כמה שהרגו יהודים ועוד נשארו כל כך הרבה״. כעבור עוד 3 חודשים אושרנו לעליה והבריגדה הישראלית העבירה אותנו לצ׳כו־סלובקיה ומשם לאוסטריה, כשעברנו את הגבול האוסטרי חיכו לנו הרבה חיילים יהודים מהבריגדה. זה היה בליל כל־נדרי. בשבילנו — חויה שלא נשכח לעולם, לאחר כל מה שעברנו ולאחר שחשבנו כי זה סופו של עמנו. לאחר כל זה — חיילים יהודים!

מאוסטריה הובילו אותנו קרוב לגבול התורכי, היה קר מאד ושלג, גרנו בצריפים במשך ששה חודשים, אחרי זה יצאנו לאיטליה בקרונות סגורים. נסענו שתי יממות במילאנו עזר לנו הג׳וינט ואחרי ששהינו שם 3 חדשים הושיבו אותנו במכוניות והגענו למילאנו. אלמלא עזרת אנשי הבריגדה לא היינו עומדים בטלטולי הדרך. והובילו אותנו לאניה, באניה היה מחסור במים ובאוכל, אולם נחמתנו היחידה כי אנו נוסעים לארץ־ישראל, אחרי 10 ימים בים הקיפו אותנו שש אניות אנגליות

ומטוסים חגו מעלינו, יום תמים עמדנו בים, והאנגלים חיכו לפקודה, מה לעשות אתנו, לפנות ערב עלו לאניה שלנו אנגלים וערבים עם רובים בידיהם. ההרגשה היתה כמו בימי הגרמנים. ובלילה כשראינו את חיפה מוארת בשלל אורות, בכינו מרוב שמחה.

ביום 17.6.1947 עלינו לחוף בחיפה. אחרי שש שנות דמים זכינו סוף סוף לדרוך על אדמתנו הקדושה שכה הרבה חלמנו עליה. הובילו אותנו לעטלית. שם היינו שוב כמו במחנה גרמני, מוקפים תיל, עם שמירה מזוינת.

ביום 15 ליולי 1947 שוחררנו, ונסענו כגרעין לקבוץ מזרע. בדרך באו חברים מהקבוץ לקבל את פנינו, נגש אחד מהם, ושאל אותנו מאיזו עיר אנו, „מחוץ־לארץ", אמרתי לו „מאותה העיירה שאתה באת ממנה". זה היה ישראל שלייפשטין, הכרתי אותו וזכרתי אפילו שבחוג חבריו היו קוראים לו בשם קרנסקי. בקיבוץ קבלו אותנו בסבר פנים יפות. סוף סוף נפרדנו מתרמילינו ומהנדודים והגענו לבית של קבע בארצנו...

למרות שנתנו לנו חופש לנוח מנדודינו יצאנו אחרי יומים לעבודה, כעבור שבוע נסענו לבקר את בני עיירתנו, הגורודצרים קיבלו אותנו יפה. ושמואל יזרעאלי היה לנו כמו אבא. כאב המרחם על בניו. לא ידע מה לעשות בנו. אנשים שמעו מה שעבר עלינו — ובכו כילדים. בליל שבת הדלקנו נרות. נזכרנו בבית אבא, כשאמא מלובשת בבגדי שבת והבית נקי ומסודר לכבוד שבת, ואבא חוזר מבית־הכנסת וכל המשפחה מסבה לשולחן לסעודת שבת. הסתכלנו, אני ואחותי, זו בזו וחשבנו בלבנו: „לו אפשר היה להחזיר את הימים ההם!"

ארבעה ימים רצופים שהינו בתל־אביב. אחר־כך נסענו לחדרה אל דודנו מאיר, בתחנה בחדרה ראינו יהודי עם זקן שחור בא ומתקרב אלינו: הסתכלתי בו והכרתיו, זה היה הרב שטרנברג, נגשנו אליו, אולם הוא לא הכיר אותנו. סיפרנו לו מי אנחנו, והוא שמח מאד והזמין אותנו לבקר אצלו בכפר פינס, ואכן באנו לבקר אותו בכפר מושבו. ונזכרנו בהיותו רב אצלנו באלכסנדריה, והנה גם בארץ בחר לו מקום קטן ושקט.

חזרנו למזרע. שם עבדנו ולמדנו. לאט לאט חזרו אלינו גם כוחותינו הפיסיים ונדרנו בלבנו ללכת בדרך החלוצים הראשונים שעזבו את בתיהם ורכושם, ובאו ארצה וסבלו וחלו אולם לא נרתעו מכל סבל, וסבלו ועבדו, והנה אנו, ניצולי השואה הנאצית, נמשיך נא ללכת בדרכם, למדנו על הבלויים שהתישבו בארץ מדבר ושממה ומתו מקדחת ומכדורי מרצחים ערביים, והודות להם מצאנו פה בית. נתקן־נא את המשגה שעשו הורינו שלא רצו לעזוב את ביתם ורכושם ולעלות

ארצה, כאשר היה בידם לעשות זאת — והובלו כצאן לטבח. ניצור פה חיים חדשים, למען הדורות הבאים, שלא יצטרכו לסבול את אשר סבלנו אנו. נשחרר־נא את מולדתנו. נהיה עם ככל העמים.

סוף סוף זכיתי ליום המאושר ביותר בחיי. זכיתי לראות בקום מדינת ישראל הצעירה. החלום להיות עם ככל העמים החפשים מתגשם והולך.

אני כיום חברה במושב גני־יהודה, אני ובעלי עובדים בחקלאות, במשק. יש לי 3 בנים כיום: אחד בן 14 הלומד וגם עוזר לנו במשק ועוד תאומים, בנים שהם כיום בני 9 שנים, אני מספרת להם תמיד על כל מה שעברנו וסבלנו, ועל אלכסנדריה בה נולדנו וגדלנו, כיום נמצאים פה בארץ מבני אותה עיירה, מורים, פקידים, חברי קיבוצים וכו׳.

אני מאמינה שכאשר הדור הצעיר יקרא את כל זאת בספר זה ובספרים דומים אחרים, יבין יותר משמעותה של חירות לאומית, ושל עמידה בשער נגד אויבים ומתנכלים.

10 באוגוסט 1947.

פנחס ספיבק

נשארתי שריד

כאשר עבר הצבא הגרמני את גבול פולין והחל להפציץ את עריה, את הצבא והאוכלוסיה האזרחית גם יחד, התאספנו הרבה צעירים בביתו של לייבוש פוחבר (היו בין היתר י. פולק, בנימין ברזוב, אברהם גורודצר, יוסף גורביץ, שלמה ספיר ועוד הרבה צעירים) והתחלנו לטכס עצה מה לעשות. השמועות אמרו שהיטלר „מנטרל" את כל הגברים הצעירים, ביחוד יהודים. החלטנו פה אחד להיות מוכנים לדרך, עם צידה לדרך וכל השאר. בינתים הקשבנו ברדיו לחדשות וחכינו לבאות. נתבשרנו על הברית שבין היטלר וסטאלין ואנו נשארנו תחת השלטון הרוסי.

כעבור כשנתיים התלקחה בכל עוזה מלחמת גרמניה — ברית המועצות. כעבור 8 ימים בלבד כבר הגיעה אלינו השמועה ממקומות קרובים (מקליבן ועיירות אחרות) שמיד עם כניסת הגרמנים לשם העלילו על היהודים שהם ירו על הצבא הגרמני מעליות גג ו„כתגובה" החריבו יותר ממחצית העיירות על יהודיהן באכזריות רבה. בערב שלפני כניסת הגרמנים אלינו החלטנו כלנו להשאר עדיין כל אחד בביתו.

למחרת נכנסו הגרמנים. רובם — בתוך עגלות גדולות רתומות לסוסים אבירים, כשצלבי קרס גדולים על רקע אדום־שחור מתנוססים עליהן. הם בעצמם נראו חזקים, ברבריים, אחריהם בא הצבא. אני גרתי אז בביתו של נחום קופרמן, במרכז. ראיתים מבעד לחלון. לאחר שסידרו את רוביהם והצדיעו „הייל היטלר" החלו להתפזר בעיירה כמלאכי חבלה. חבורה שלמה נכנסה אלינו הביתה „יודע, האַסטו איין פאהרראד ?" ומכוונים אלי רובים. „אין לי", אמרתי. „בבקשה לחפש". „תגיש לנו מים !" „טעם !" שתו והסתלקו, אחד מבוגר נשאר. הסתכל בכל הפינות, כנראה אם אין שומעים ואמר : „דו דומער יודע, כלום אינך יודע שהיטלר הורג יהודים עד אחד, למה לא ברחת עם הרוס ?"

באותו ערב התאספנו, כ16—15 משפחות בביתו של פייבל יוז'לבסקי, עוד משפחות התאספו בבתים אחרים. היה זה ליל סיוט ופחדים. בערב ההוא נהרג אברהם גורודצר הצעיר. עם בוקר העירונו הגרמנים בליווי אוקריינים בצעקות וצווחות : „ראוס !" „אל ככר השוק !" שם מיינו אותנו: לאחדים אמרו לחזור הביתה, לאחדים

אמרו להישאר לעבודה. בנות אחדות סחבו ואנסו. אחרי כן החלו לעבור מבית לבית. בביתו של הרב ר׳ מיכאל אפשטיין, גיסו של הרב ר׳ משה שטרנברג ז״ל, החלו להציק, הבטיחו לחזור ולסדר אותם, בערב. תיכף התארגנה קבוצה שהחליטה להעביר את הרב לרובנו, גם שם לא היה מצב מזהיר, כידוע. ברובנו שרר רעב. וכבר בחודש השוון, באקציה הראשונה, נרצחו כמעט 90% מיהודי העיר והרב אפשטין ביניהם.

הגרמנים קיימו את „הבטחתם" ובערב באו לחפש את הרב. כאשר לא מצאוהו בבית, הציתו את הבית באש, נכנסו לבית המדרש הגדול (די בלעכענע שול), חללו את ספרי התורה והעלו גם אותם באש. כן הבעירו רח׳ שוסובה משני עבריו עד לגשר העץ.

הצבא הגרמני התקדם בינתיים עמוק בתוך בריה״מ, בכל החזיתות. נשארו רק יחידות הגסטאפו. הם מצאו להם כמובן עוזרים נלהבים באוקריינים. פאבל סמיניוק העמיד עצמו לרשות הגסטאפו ויחד עם ה„לאנדווירט" ניהל את עניני העיירה. עינו והיכו ללא רחם. יום אחד אספו במקומות העבודה כ־120 צעירים יהודים ולמחרת הובילו אותם באוטובוסים סגורים אל מחוץ לעיר. ביניהם ראיתי גם את גיסי יוסף דב השו״ב, מוילנא דליטא, שיערנו אחרי כן כי כולם נהרגו. היה זה מעשה־ידיו של סמיניוק שכתב לגסטאפו שהוא לא יוכל לסבול יותר, שקומוניסטים יסתובבו בעיר. ביניהם נקלע גם אחיה של ה„שיקסה" אניושקה מכפר סביאט שסמיניוק הצביע עליו כעל קומוניסט. היא עמדה על גשר הברזל שליד הכפר וראתה כיצד הורגים אותם.

בינתיים העסיקו אותנו בכל מיני עבודות פרך, בבניית הגשרים שנהרסו מחדש, תוך סחיבת הקורות הכבדות על הגב בלבד תוך מכות־רצח במקלות ועוד. הגיעו אלינו שמועות על השמדת היהודים בקוסטופול הקרובה ביניהם אחי יוסף. היו לי שם עוד שתי אחיות ומשפחותיהן, הצלחתי להעביר לאלכסנדריה את אשת אחי, חנה, עם שלושת יתומיה.

במקום הלאַנדווירט הצעיר הגיע לאנדווירט זקן. הוא הקים מיד יודענראַט. חילקו כרטיסי עבודה וקצת לחם לעובדים. הוא הבטיח לא לשלוח יהודים אל מחוץ לעיר, כקודמו הצעיר.

ורק אז החלו הצרות. דרישות הלאנדווירט מהיודענראט היו חדשות לבקרים, פשוטו כמשמעו. דרשו כסף, זהב, נעלים, מגפים, פרוות, סמיכות וכו׳. הכל בלי גבול. והעבודה היתה עבודת פרך. החזיקה אותנו התקווה. אולי בכל זאת תבוא הגאולה. אולי ייוושע פעם ישראל בד׳ תשועת עולמים. היפלא מד׳ דבר ?

החורף היה קשה. הלכנו לעבודה כשאנו שוקעים בשלג עד לטבור. בנינו מחדש את גשר הברזל. חפרנו בורות בשביל העמודים. שברנו במכושים את הקרח ורסיסי הקרח נתזו בפנינו ופצעונו כרסיסי רימון, רתמו אותנו למזחלות במקום סוסים,

אלא שעל סוסים מאיימים בשוט ואילו עלינו איימו בתת־מקלעים. ריטון אחד — ויורים בך.

היה הכרח לדאוג לדברים החיוניים ביותר: עצים לחמם את הטף של אחותי, קצת מזונות וכו׳. והנה, בצהרי יום אחד עזבתי את העבודה ורצתי אל היערן שע״י הכפר — מרחק של כ־10 ק״מ — כדי לסדר מזחלת עצים בשביל אחותי. הכרתי שב את כל האנשים, לרגל סחרי אתם, אכן, קבלתי מיד פתק למזחלת־עצים ורצתי חזרה הביתה. ליד פסי הרכבת חכתה לי אשתי ובישרה לי שקוראים אותי אל מפקד העבודה הסרז׳נט הנאצי, הוי אומר: נודע לו דבר היעדרי מן העבודה. הסרז׳נט התגורר בביתו של החובש בורובסקי, בשכנותנו, החלטתי קודם להכנס אל בורובסקי. סיפרתי לו את הענין ובקשתיו שילמד עלי זכות באזני הסרז׳נט, אחרת סופי למות. הוא יעץ לי לבוא כעבור שעה־שעתיים, כאשר יחזור הסרז׳נט הביתה. „היודע אתה את חומרת הפשע שעשית?" פגש אותי הסרז׳נט על הסף, כשהתיצבתי לפניו, „בזמן מלחמה עזבת את העבודה ודינך מוות". „יא־וואהל!", עניתי לו. הוא עוד הוסיף כהנה וכהנה, דברים כמדקרות חרב ולבסוף שילח אותי מלפניו באזהרה, ששוב לא יישנה הדבר.

וכך עבדנו בכל מיני עבודות פרך במקומות שונים עד בוא האביב. בכל פעם שהובילונו למקום חדש, חששנו ששוב לא נחזור משם. בערבים היינו איכשהו מתאספים יחדיו ומנחמים איש את רעהו.

והנה קם הגיטו. מיקמו אותו ברחוב צ׳רנצ׳ינה. הדביקו לנו טלאי צהוב מלפנים ומאחור, בכדי שיקל לגרמנים להכירנו „מכל הצדדים". האוקריינים החלו לקנות את בתינו הטובים מידי המשטר במחיר השווה לק״ג אחד של המאה.

מכבר הימים היה לי ידיד פולני בשם יאנק לובצ׳ינסקי בקולוניה טרסטניץ שע״י כביש קוסטופל. כאשר שמע על הגיטו בא אלי והזמין אותי ואת אשתי אליו. אולי יוכל להצילנו. גרנו אז יחד עם הורי אשתי, חנצה ושמואל אייזנמן ז״ל בחדר קטן בביתו של יוזף הסנדלר. ההורים החלו להתיפח: „מי יודע אם נתראה שוב". גם אנחנו חששנו משום־מה להינתק מהמשפחה ומכל יתר יהודי אלכסנדריה, וכך נשארנו.

פעם, ביום קיץ חם מאד קמה לפתע סערה שלפני גשם, אך במקום גשם החל לרדת ברד בגודל של ביצים. הברד שבר גגות ועצים, אנשים נפלו ונפצעו וסוסים ופרות נהרגו. אצבע אלקים? בלילה ההוא ביקר אצלי אביגדור גרושקה מהיודנ־ראט. הוא הזמין אותי ללכת אתו ליודנראט. בדרך סיפר לי שבאחו שמאחורי הכפר לאז׳ובה, בשדות לובומירסקי, רועים הרועים שלנו כ־2000 בהמות של המימשל הגרמני; הברד הפיל הרבה מהן ויתרן התפזרו לכל עבר. ליודנראט ניתנה הפקודה לאסוף את הבהמות. למרות שאני עבדתי אצל הלנדווירט, הייתי נאלץ להשתתף

במיבצע. הגענו עד למיידן. פגשנו שם ברועים מאלכסנדריה וביניהם גם יוסף גורודצר. מקום העבודה שם היה „בית הבראה" לעומת המקומות האחרים. קיבלו שם אוכל לשובע. אספנו את שארית הפרות וחזרנו לגיטו.

בערב יום הכיפורים הרשו לנו להתאסף ולהתפלל. התפללנו בביתו של בן־ציון גורודצר. למחרת הוציאו אותנו באמצע התפילה לכל מיני עבודות קשות ודרשו מאתנו תכשיטים, זהב, רהיטים וכו', דברים שכבר לא היו לנו. אז נודע לנו שמזה שבועיים מוכנים לנו בורות שחפרו האוקריינים. אף אחד מהם לא גילה לנו דבר זה.

למחרת יום הכיפורים, בהיותי בעבודה מחוץ לעיר, נודע לי שאנשי גסטאפו הגיעו מרובנה ויחד עם השוטרים האוקריינים המקומיים הקיפו בשעה 12 בצהרים את הגיטו וחסמו את כל דרכי היציאה ממנו. להיכנס אל הגיטו נתנו, מהרתי הביתה. בכל הדרכים היו מוצבים אנשי גסטפו לרוב, כששוטרים אוקריינים מתרוצצים ועוזרים להם. בבית — בכי וצעקות. הגיע הקץ! יריות מקרוב ומרחוק. קפצתי אל אחותי רחל, בבית השכן — זוועה. היא והילדים בוכים. והכל סגור ומסוגר, ואחותי אומרת לי תוך כדי בכי: „אנחנו הרי אבודים, אבל אתה, גבר, ברח! אולי תצליח, אולי תשאר בחיים ותנקום את נקמתנו".

פיגה שפיבק אשתו של פנחס ספיבק, שנספתה.

חזרתי. לקחתי את אשתי ואת משהלה ילדנו והתחלנו ללכת בכוון אל מחוץ לעיר. אך בכל מקום מחסום. מגרשים חזרה לגיטו. זחלנו דרך גדרות של חוטי תיל ומכשולים אחרים. אשתי וילדי חזרו בלית ברירה לגיטו. הצלחתי איכשהו להגיע עד לגדר של בית הקברות, משם — לשדה מוקף עצים עבותים, שכבתי שם שעה, שעתיים, והנה אני רואה את יוסף בליך, הולך העירה. קראתי לו: ר' יוסף,

אל תלך לשם, הורגים, רק הורגים. אך הוא הלך. בקשתיו למסור לפיגה אשתי שראה אותי חי. שאני מחוץ לעיר ומשתדל להגיע אל יאנק, ושגם הם יגיעו לשם. השבעתיו לעשות כן.

עם רדת הערב המשכתי לכיוון ביתו של יאנק. הגעתי אליו מאוחר בלילה. עם עלות השחר התנדבה אמו של יאנק ללכת העירה ולהיוודע מה נשמע בגיטו ומה עם אשתי וילדי.

אולם ידיעות החלו להגיע רק כעבור כמה ימים. אספו את כל היהודים בככר שוק הבהמות. שם ספרו אותם, חסרו כ־400—300 איש. אוקריינים עמדו וחיכו באי־סבלנות להולכת היהודים אל הבורות, בכדי שיוכלו לגמור את מלאכת השוד בעוד יום. כ־90% מן הקרבנות הושלכו לבורות בעודם חיים על אנשי היודנראט וציוו לשכב שכבות שכבות, עם הפנים למעלה וכיסו אותם חיים.

כעבור זמן־מה שוב החלו הגרמנים לאסוף את היהודים הנותרים, שוב אספו כ־120 איש לבית אחד, החזיקו אותם עד ליום הראשון של חג הסוכות ובאקציה נספו גם פיגה אשתי ובני משהלה.

ושוב הוציאו הגרמנים כרוזים גדולים בהם הודיעו על חנינה מלאה ליהודים, על בתי מגורים, לחם ועבודה. וכי האקציה השניה — טעות היתה. שוב נתקבצו כ־100 יהודים. שוב הוקף הבית בו התגוררו. שוב הובלו לבורות...

אל ביתו של יאנק נטיתי ללון בלילות בלבד, בימים הייתי נחבא ביערות, בשדות ובבונקרים בסביבות טרסטניץ. מפעם לפעם הגיעוני שמועות כי פה ושם תפסו יהודי, מי מתוך בונקר, מי שחזר סתם העירה בלית ברירה, פשוט נמאסו עלי החיים. האוקריינים שבסביבות טרסטניץ ירדו לחיי הפולנים. התנכלו להם וזממו לגרשם. לילה אחד סיפר לי יאנק שהם נאלצים לעקור לרובנה. כאן אורבת להם סכנת־נפשות. הצטער מאד בצערי.

בינתיים חל קרע בין האוקריינים לנאצים. הגרמנים החליפו את האוקריינים בפולנים. הפולנים התנצלו וטענו שכל חפצם לנקום באוקריינים.

בחפשי מקום מיסתור ואיש־חסות נזכרתי בכמר של הכפר אלכסנדריה. הכרתיו לפני כן. ואכן, הוא נתן לי מקלט לעשרה ימים. אך ביתו היה ליד הכביש, אשר שרץ תמיד גרמנים ונשקפה סכנה גם לי, גם לו ולמשפחתו — ושוב חזרתי אל יאנק. אולם בדיוק אז עברו הפולנים לרובנו, אך לפני כן בא אלי פולני אחד, זרצ׳ינסקי שמו, מרחק כ־15 ק״מ מביתו של יאנק ויעץ לי מה לעשות. הלכתי אתו. מצאתי אצלו את פיפה ליברטוב. הוא כל הזמן החביאה בביתו. עכשיו, כשגם הוא עובר לרובנה, אינו יודע מה לעשות. איך להצילה ?

חזרתי אל יאנק. בדרך פגשתי שוטר פולני מכר. הוא טפח על שכמי : „יש לך מזל שהתחלנו לעבוד עם הגרמנים״. הוא הביא אותי לפני הקצין שלו ועוד שוטרים.

כולם הכירוני והתנשקו אתי. עודדוני וספרו לי על עוד יהודים מאלכסנדריה שניצלו, ואכן, הביאו אותי אליהם. איזו פגישה! היו שם משה שפרבר ובנותיו ציפקה וריבה, מאיר אחיו, פייגה, בת החזן דרייזין, צביה ליכט, שלום גולדנברג ואחותו וכמובן, פיפה ליברטוב, שורצ׳ינסקי דאג להעבירה.

המשטרה הפולנית עזרה לנו בכל. המציאה לנו מזון, לבוש, עתונים ואפילו נשק. על כל מקרה שלא יבוא. הם קיוו שנעבור בשלום ונהיה עדים לכל מה שעוללו האוקריינים. לנו ולהם, אכן, החיים היו הרבה יותר קלים בעזרתם. סידרנו לנו בונקרים במקומות שונים, מקומות מחבוא לרוב, כך למשל היה לי בונקר מיוחד משלי. בביתו של יאנק. השתדלנו לא להתרכז יחדיו, שאם יימצא אחד — שנשאר לפליטה.

פעם, בערב חג המולד, בחוץ — שלג עמוק וקור כלבים. חזרתי מפגישה, שהיינו עורכים פעם בפעם, אל הבונקר שלי. היה לי רובה ו־2 רימונים. שכבתי לישון בבית. העירוני דפיקות חזקות בחלון, התעוררתי וראיתי מבעד לחלון המצויץ מהכפור כ־20 אנשים. „פתח", צעקו ברוסית, „אנחנו פרטיזנים רוסים", לא אבדתי את עשתנותי, לקחתי את בגדי ומגפי — וכהרף עין הייתי בבונקר. הם הוסיפו לדפוק לבסוף הציתו את הבית.

הבונקר היה מלא מים, קפואים למחצה. כי המקום היה נמוך, הם שהצילוני ממות־חנק מהעשן. עם שחר נמלטתי מהמקום, בקרבת מקום היה שדה תעופה גרמני, ידעתי שעכשיו מסוכן להשאר כאן. ברחתי אל האנשים שלנו, במרחק כ־5 ק"מ. הייתי כולי קפוא מקור והתעלפתי מיד כשנכנסתי. התכווצתי כולי מהכפור וקטונתי בממדי גופי.

אותו בוקר באו יאנק ואמו לבקר בביתם, כאשר ראו את החורבות מיהרו אלינו. אמו של יאנק התיפחה בבכי מר, היא לא בכתה על ביתה שנשרף, כי אם על פיני שנשרף שם חיים... אני הייתי אז בביתו של אופצורק, הם מיהרו מיד לבקרני. הצטלבו ללא הרף והודו לאלהים על שנשארתי בחיים...

אולם החיים נעשו מפעם לפעם קשים מנשוא. התגוללנו בבונקרים ביערות, בשדות. היינו נאלצים לשנות מקומות, וכך עוד כשנתיים. לא פעם נמאסו עלינו החיים, אך השאיפה לראות במפלת הנאצים החזיקתנו בחיים. עד שהגיעה אלינו השמועה כי הגרמנים נסוגים בבהלה וכי החזית מתקרבת והולכת...

התחלנו לתכנן תכניות, בראש וראשונה — צידה לדרך. לחם. עלה בגורלי להביא את הלחם מספק הלחם שלנו. התלוותה אלי ריבה שפרבר, יצאנו לפני חצות. רק נכנסנו הביתה — והנה נפתחה הדלת ונכנסו ארבעה קציני צבא גרמניים, בן־רגע תפסתי את הרובה שלי ועשיתי „ויברח", כשריבה אחרי. רצנו לכיוון השדה. לאחר שרצנו כמה מאות מטרים שכבנו בין שיחים והסתכלנו ישר לבית ההוא. כשהחשיך,

חזרנו לקחת את הלחם. ספרו לנו כי הגרמנים לקחו את ראש המשפחה, שישמש להם מורה דרך. חזרנו לאנשינו עם ככרות לחם ועם בשורה טובה, שהנה קצינים גרמנים נמלטים על נפשם. לא ישנו כל אותו לילה.

למחרת בבוקר, כאשר שוטטנו בשדות, ראינו מרחוק גרמנים ע״י ביתו של אופצרק, הבחנו בבעל בית אופצרק ובמשה שפרבר, המובלים על ידם. ברחנו משם חיש מהר. הגענו למקום אגם בוצי ומים עומדים, מרופשים. נחבאנו שם בין שיחים עד הלילה. בלילה כבר שמענו צווחות גרמנים נסוגים בבהלה. הם רצו בדרכים־לא־דרכים. שוב התחלקנו לשתי קבוצות. עם שחר מצאנו בית שרוף ובו בור של בונקר, נכנסנו לשם ששה אנשים בקושי: אני, מאיר שפרבר, ציפקה, ריבה, פיגה דרייזין וצביה. מי שישב שם ישב ומי שעמד עמד. מבלי שיכלנו לזוז. לחם היה לנו, אך מים — במשורה. אלה שנשארו למעלה כיסונו באיזו שכבה עבה וחיפשו מקום מיסתור לעצמם. לאחר כמה שעות שמענו גרמנים מתרוצצים מעלינו, צועקים, יורים, וכך זה נמשך שלושה ימים תמימים. הסרו לנו מים ואויר לנשימה. שתי בנות היו בעלפון, אך סירבנו לצאת. כל פעם הרמתי על כתפי אחת מהן, מלמעלה חדר קצת אוויר. לפתע אנו שומעים שמגרדים את האדמה מעלינו. ובכן, הגרמנים גילו אותנו. הקיץ הקץ! אך טעינו. היה זה יאנק ידידי. ,,פיני, העודך חי? צעק, ,,הרוסים הגיעו!״ היה זה קול מבשר וקורא. הוא פתח לנו את הבור וכולנו יצאנו משם, מרו־פשים, שחורים, חצי מתים. בקרבת מקום היתה באר מים חיים. המים הצילונו. עוד הספקנו לראות גרמנים נחשלים זוחלים לכוון הצבא הרוסי להתמסר בשבי. נחנו כמה שעות ליד הבאר והתחברנו עם הקבוצה השניה.

לאלכסנדריה נכנסנו בעקבות הצבא הרוסי. העיירה היתה חרבה כולה, התמקמנו באיזה בית שעוד עמד על תלו.

לאחר כשבוע ימים הודיעו לנו הרוסים שהם עומדים לפתוח את הבורות, בהם נקברו יהודי אלכסנדריה, ,,יראה העולם מה עולל היטלר לאנושות!״ הזמנו להיות בשעת פתיחת הבורות. כאשר נתגלו הגופות הכרתי במקום אחד, בפינת הבור, את כל אנשי היודנראט, אמרנו קדיש. מי שהתיפח חרש ומי שבכה בקול. הרוסים צילמו וצילמו.

עברנו לרובנה. עשיתי מאמצים בכדי לקבל כמה צילומים מידי הרוסים, ואכן הצלחתי סוף־סוף להשיג אחדים מהם.

בזמן משפט אייכמן שלחתי מסמכים והצילומים שהיו בידי למר גדעון האוזנר. היתה זו הדרך היחידה לקיים את אשר ציוותה לי אחותי לנקום נקמת דמם השפוך.

צפורה

אור מנצנץ בחשכת היער

למחרת יום הכיפורים, 1942. עבדתי בעבודת פרך אצל הנאצים־אוקריינים, כ־4 ק"מ מאלכסנדריה. מישהו לחש לי באוזן שעומדים להוציא להורג את כל יהודי אלכסנדריה. להובילם אל הבורות שכבר הוכנו מראש בשבילם. „לברוח — או לא לברוח?" ניקרה בי מיד השאלה. שאלה כמובן מ„להיות או לא להיות", ששתיהן זהות, לכאורה. אמנם, לא ידעתי לאן לברוח, אך רצונו של אדם לחיות הוא יצר חזק, מדרבן, מתסיס את הדם. עבדתי ברגלים יחפות, בלי נעלים. התחלתי לרוץ לכיוון היער. שמעתי יריות. שמעתי מרוצת אנשים. רעדתי כולי כאחוזת כפור. הרגשתי כיצד זוחל בי הפחד בכל גופי ונפשי. מי שלא נתנסה בכך לעולם לא יבין זאת...

במשך שלושה חדשים רצופים הסתובבתי ערומה ביער העבות, כשאני תרה כפעם בפעם אחרי מקומות מחבוא חדשים, מפעם לפעם התחמקתי גם לשדות, עד לראשוני בתי כפר, לבקש פת לחם.

פעם באישון לילה, הייתי עייפה ותשושה ונרדמתי בין שיחים עבותים, והנה קרב אלי זקן אחד, כאילו לא בחלום, ואומר לי: „קומי, בתי, ולכי לך שם שם, איפה שתראי אור מתנוצץ בחלון, ושם תפגשי את אביך, אחותך ועוד". התעוררתי. חושך ואפלה מסביב. ביער העבות יכולת למשש את החושך. ומישהו כאילו בפנים לוחש לי: „אין זה חזיון־תעתועים, ציפקה, קומי ולכי".

קמתי. לקחתי את המקל העבה שלי בידי והתחלתי ללכת. ואכן, מהר מאד ראיתי אור קלוש נוצץ מרחוק. הלכתי לקראתו. בית קטן בודד. דפקתי בדלת. יצאה אשה פולניה. היא נבהלה למראי. בוודאי, נראיתי כאמו הקדמוניה של האדם...

— מה רצונך, העלמה?

אני אומרת לה. היא נכנסת לחדר השני, פותחת את הדלת ובפתח מופיעים אבי, אחותי, דודי. כמו קולנוע דמיוני, אינני מאמינה למראה עיני. האין זה חלום? אבי כמעט מתעלף, קשה לי להרגיעו. „עכשיו אני מאושרת", אני אומרת, „עכשיו הם יכולים להרוג אותנו, אך את כולנו ביחד, חשבתי שיום אחד ארקב ביער, ואיש לא ידע עלי".

התחלנו לתכנן תכניות כיצד לא להרג, כיצד להשאר בחיים, שוטטנו ביערות והפרנו בורות, איש ובורו. המשכנו כך שלוש שנים תמימות. איש פולני אחד ידע על קיומנו. הוא גם היה מפרנסנו הראשי. וכך ישבנו בבורות מבלי שיכולנו להבדיל בין אור לחושך, בין יום ולילה. מבלי שידענו אם יבוא בכלל יום שחרור. היחיד שהאמין בכך ועודד גם אותנו, היה אבי, אשרי המאמין. בשבועיים האחרונים שלפני השחרור ישבנו, 11 אנשים בבור צר, בלי לחם ובלי מים. בלי אויר לנשימה. גרמנים עמדו כמעט מעל לבור שלנו עם תותח. היינו כאלמים. אני חליתי מאד. אבי לא יכול לראות בסבלותינו והחליט לפרוץ את הבור וללכת אל איש חסדנו הפולני. יצא ולא חזר עוד. היה זה שלושה ימים לפני השחרור. אחרי כן ספרו שהגרמנים מצאו אותו אצל הפולני אובצארק. את הפולני הרגו מיד, כך סיפרו והוא ? לא יודעים. עד היום הזה.

כעבור שלושה ימים בא פולני ופתח לנו את הבור. בישר לנו דבר בואם של הרוסים לכאן. יצאנו לאור העולם ; בלענו את האור בעינינו שכהו מרוב חושך. נגשנו אל המים ; לא הספיקו לנו מים, הגענו איכשהו לעיירה, וראו זה פלא — ביתנו עומד על תלו. שלם. כפי שהשארנוהו. מנופץ זגוגיות חלונותיו. כאלמנה בוכיה בלי שניה בפיה.

שהינו באלכסנדריה כשנה. הצבענו לשלטונות הרוסים על האוקריינים משתפי הפעולה והרוצחים. הכריחום לפתוח את הבורות של ההרוגים. הם פתחו בור שהכיל 900 קרבנות, שנקברו חיים. אחרי „חווייה" כזו הלכתי לראות מקום קבורת אמי, דודתי, דודי וכו', ואז ידעתי ששוב לא אשאר על אדמת הדמים הארורה ההיא. חטא יהיה להשאר בעיירה הזאת. דרך אחת בלבד נשארה בשבילנו — הדרך לארץ מולדת. אין בלתה.

לא היו לנו אפשרויות לנסוע, אך כוח הרצון גבר על הכל. אני ואחותי התחלנו בדרך נדודים. היו זמנים שביום היינו כאן ובלילה — שם. נקלענו למקומות שונים וקיבוצים שונים, אך מקץ שנה אמנם הגענו אל חופי הארץ.

הבריטים „אדוני" הארץ הושיבונו בעתלית. עם עוד רבים כמונו, בהסגר. אך ידענו שהסגר זה פרוץ נפרוץ. את ביתנו מצאנו אחרי כן בקיבוץ מזרע. האח, שוב יש לנו בית! ומביתנו זה שוב לא יגרשונו לעולמים! ניאחז בו בשנינו. אנו, בנינו ובני בנינו. שוב נהיה עם ככל גויי הארצות וככל משפחות האדמה.

איכה אבדה אלכסנדריה...

קטע מתוך העיתון האוקרייני „צ׳רוואָני פראַפר"
(„הדגל האדום") שהופיע ברובנה, מיד לאחר המלחמה.

הדרך מאלכסנדריה לכפר סוויאַטי נמשכת מצדה המערבי של העיירה. מצד שמאל נראים עצים גבוהים מאפילים ומימין משתרעים שדות חרושים. בכיוון ישר נראה הכל כעין קיר אטום.

ב־22 לספטמבר 1942 הובלו בדרך זו כאלף נפשות, תושביה האחרונים של העיירה — יהודי אלכסנדריה, מוקפים שרשרת חזקה של חיילים היטלראים. הם הלכו בדרכם האחרונה. צעדו: נערות צעירות, אמהות עם תינוקות על זרועותיהן, זקנים וזקנות וגם נכים.

אף אחד לא העז לעצור לרגע: הם ידעו, שכל העוצר מתחייב בנפשו. לעיניהם נורתה ונרצחה האשה קטנר מרובה אוטומטי, על שהעזה להתעכב לרגע קט כדי לקחת על זרועותיה ילד בוכה. הגרמנים חיכו להזדמנות ונתנו חופש להתפרצות פראית...

בשטח הגובל עם גשר מסילת־הברזל סארני־רובנה נחפרו והוכנו מראש בורות גדולים שנהפכו לקברי־אחים למאות קרבנות חפים מפשע. השמים והארץ היו עדים אלמים להשמדתם הטוטאלית של בני אלכסנדריה על ידי קלגסי היטלר וגרוריהם האוקראינים.

אנו עומדים מזועזעים אצל בור־הקבר הפתוח, שארכו כ־25—20 מטר ורחבו 12 מטרים, המלא גופות עד למעלה. איום ונורא המחזה... הרי כל אלה היו אנשים חיים; עמלו וחיו את חייהם במעונותיהם הדלים והצנועים והנה באו ההיטלראים הארורים ורצחום נפש על לא עוול בכפם... את הגופות כיסו בחול, כדי לטשטש את עקבות פשעם הזדוני.

הבור שאנו עומדים אצלו, הוא הגדול מבין אלה שנפתחו. הגופות — על פי רוב של נשים, וילדים. מה כואב הלב ומה גדול הצער להסתכל בהן. הנה אשה מחבקת בזרועותיה את שני ילדיה הקטנים... והנה נכה מסכן שוכב על פניו ועל ידו מקל וקב... גם הוא בחייו העלובים והדלים היה למשא על הגרמנים השפלים ורצחוהו עם עוד מאות נפשות.

עוללים ויונקים, ילדים קטנים, זקנים וזקנות, נערות צעירות בתקופת ההת־פתחות והפריחה — כולם מוטלים זה בצד זה, לפי פקודת הגרמנים הקטלנים. הגופות טרם התפוררו, אפשר עדיין להכיר את כל אחד ואחד. אין עקבות רצח על ידי יריות בחלקי הגוף. הכתמים השחורים של הדם הנקפא מעידים שהגרמנים התעללו בקרבנותיהם.

לשאלותינו סיפרו לנו עדי־ראיה, שאת המוכים והנחבלים הכריחו לרוץ אל הבור ולשכב כשפניהם מוסבים לאדמה, שפכו עליהם חול וכה נקברו חיים...

בקרן זוית של בור־הקבר נמצאו חמש־עשרה גופות במלבושיהם. במוחות ניכרו אותות כדורי דום־דום, ואלה, כנראה היו הקרבנות האחרונים, שנצטוו לשאת את בגדי המעונים בשקים על כתפיהם לאלכסנדריה ובגמר תפקידם הטראגי והמזועזע, נורו והושלכו לבור הכללי.

כל יום של הכיבוש הגרמני נחשב לשנה של פחד וחרדה ליהודי אלכסנדריה. האנשים שנלקחו בכוח לעבודה לא היו בטוחים שישובו לקראת הערב לביתם. הכובשים חמסו, התעללו ורצחו. הצעירה שפרברג מסרה לנו: „בביתנו שדדו הנאצים את הכל, רצחו שמונה נפשות. נשארנו אני ואחותי מכל המשפחה, ברחנו ליער והתחבאנו — עד שבא יום ההצלה".

רבים מתושבי העיירה נעלמו בשעות היום, הגרמנים הובילום מעבודתם או מביתם ואיש לא ידע לאן. אף איש מהם לא חזר. רק כעבור שנתיים נפתרה התעלומה: כשנחשפו מרתפים בכמה בתים הרוסים, נמצאו גופות התושבים שנלקחו, כביכול, „לעבודה אחרת", אבל למעשה נרצחו והושלכו למרתפים.

היו מקרים שהגרמנים ירו באנשים לעיני כל. ככה ניספתה הצעירה איטה ברזוב. היא גילתה אומץ־לב מיוחד. שעה שכיוונו את הרובה כלפיה, נשאה ראשה וקראה בגאון ובעוז לרוצחים: „אמנם רצחתם את קרובי, תרצחו גם אותי, אבל את כוחו העז של עם ישראל לא תדכאו והוא ינקום נקמת דם של כל אלה שרצחתם, זכרו...".

אחרי ההריגה הגדולה בסביבת היער סוויאט, על יד גשר־הברזל נפסקו החיים בעיירה ודממת־מות השתררה על הכל. השרידים שהסתתרו ביער פחדו לחזור לבתיהם. זקן העיירה קרול היפלר, תושב מקומי שמונה על ידי הכובשים הגרמנים, עשה מעשה פרובוקציה: הוא הוציא כרוז שכל המסתתר יוכל לחזור לביתו והוא אחראי שלא יאונה לו כל רע. המסכנים האמינו לדברי הכרוז ותוך חודש חזרו 85 נפש לעיירה. הם התרכזו בבית יומטוב בליי. עד מהרה נתפשו על ידי הגרמנים שהובילום אל מעבר לנהר הורין ושם נורו ונקברו בקבר־אחים.

(עברית ש. י.).

חיים מוצאר

באלכסנדריה לאחר החורבן

ג׳ פעמים ביקרתי באלכסנדריה שלאחר החורבן: ב־1946, ב־1949 וב־1957.

היה זה יום שני דשבועות כאשר באתי לשם במכונית משא ממשלתית מרובנה, בפעם הראשונה.

אחזתני משום מה מעין חרדה בהתקרבי לעיירה: העוד נשארו בתים על תילם או לא נשארו? לרגע הרגעתי את עצמי: וכי מאי נפקא מיניה, אדרבא, ולוואי וחרבו כלם, עד היסוד...

ואכן, מרחוק הבחנתי בבתים: מעבר לנהר עומדים, כמעט כל הבתים, על תילם... הנה ביתו של שמחה סטארעץ של יצחק פלושניק, של אליעזר בילינסקי, גרשון זאברוליר... הנה בית המדרש!

אולם כאשר רק עברתי את הגשר נתגלה לעיני החורבן הגדול... ושוב רוטט הלב... „שוטה שכמותך" אני מנסה שוב לנחם את עצמי, „הרי לפני 2 דקות התפללת לכך..." במקום שעמד בית המדרש הישן משתרע עכשיו מגרש ריק. כידוע נשרף בית מדרש זה כבר ביום הראשון לכניסת הגרמנים לעיירה. עכשיו נושב משהו מאיים בהלל ריק זה... הבתים שמסביבו שרופים וחרבים. ביניהם היה גם בית חותני נפתלי ווייזר. לחנויות, שהיו כאן, מטה לחמם הרעוע של הרבה משפחות — אין זכר. נסיתי לשחזר אותם בדמיוני. את בעליהם. התחיינה העצמות האלה? — מי נביא וידע...

בבקרי באלכנדריה בשלישית, ב־1957, נתגלתה לעיני תמונה קצת שונה מזו שראיתי בפעמים הקודמות: על המגרש הריק של בית המדרש הישן משתרע מעין שוק עם דוכנים למכירת ירקות ופירות, היה זה ספֵק שוק, ספק דוכנים על אם הדרך אם כי פה ושם מתגלים לעיניך בתים.

מכל הבתים שבשוק נשארו עומדים על תילם ביתו של שלמה וואַלציס ושל מאיר קיפרמן. במקום כל החנויות — ככר ציבורית. אי־אלה שיחים, אי־אלה ספסלים. מול חנותו של יוסף גולוב — קיוסק למי־סודה. כן נשאר הבית של יוסף חעוו, שם היתה כעת המספרה של בוזה גולדמן, שחי עם אשה רוסיה (הוא עזב אחרי כן את אלכסנדריה ושבק חיים לכל חי אי־שם ברוסיה); הבית של איסר

ליכט; בית המרקחת של גולדנברג; ביתו של זלמן ברזב; החנות של בנדט. בית הכנסת לובומירסקי הפך להיות מחלבה. לאחר ביתו של וולף גרגס, אשר קיים עדיין שוב היה כל השטח עד לבית הספר — חלל ריק, משרד הדואר התמקם בבית ישראל־ליב גאניק. במקום בו עמד ביתה של חנה פיגה סודוביצר הוקמה צרכניה. ברחוב פודולני (צרנצינה), שם היה הגיטו, נשארו כמעט רוב הבתים... עדים אלמים לחיים יהודיים שרחשו כאן, ואולי נשארו לעמוד כמצבות לזכר האומללים?

באתי בפעם האחרונה לאלכסנדריה גם במטרה לקבל תעודה מהמועצה (גמינה) על שריפת ביתנו באלכסנדריה. מנהל הדואר לשעבר, סטפן וואסילביץ הלך אתי והשתדל לעזור לי ככל שיכול. שהיתי שם כחודש ימים, אולם רוב הזמן הייתי על „הצירפאשניק" ובליתי רוב הזמן בקריאה, כי מה טעם להסתובב בחוצות אלכסנדריה החרבה עם מועקה כבדה בלב?

לפני נסיעתי משם הלכתי להיפרד... מבית העלמין, מעצמותיהם של דורות יהודים, בני עיירתי. החורבן לא פסח, כמובן, גם על מקום זה. מצאתי הרבה מצבות הפוכות ושבורות; הרבה חסרות; אהלו של הצדיק ר' מרדכילה ז"ל הרוס עד היסוד. מהגדר שהקיפה פעם את בית הקברות לא נשאר זכר...

שלום לך בית־חיים לכל אחי ואחיותי, יהודי אלכסנדריה היקרים. ינקום האל נקמת דמם השפוך!

א

הרב מיכאל אפשטין, רעייתו רחל וילדיהם
אייזנמן ישעיהו, רעייתו חיה, בנם שמעיהו ובתם אסתר
אייזנמן שמואל, רעייתו חנה ובתם רחל
אלקסנברג איסר, רעייתו ובתם
אוקסמן חיים, רעייתו פסיה ובתם
אופשטין יצחק-לייב, רעייתו יוטה־לאה
אופשטין נח, רעייתו רבקה, בנותיהם פסיה ורחל
אופשטין פרומה (ברוטברד), בתה הניה
אופשטין הירש ורעייתו
אוני הניה ובתה
אוניק יצחק-וולף, רעייתו חיה ובנם המאומץ
אלתר בעל־עגלה, רעייתו חיה ושתי בנותיהם
אקמן מנחם ורעייתו אטיל
אקשטין עקיבא, רעייתו חנה (גולדמן) ובנם
ארליך שפרה

ארליך יצחק, רעייתו חנה (גולדין) והילדות בת־ציון, גיטל וברכה.

ב

בקר יוזיפ, רעייתו צפורה והמשפחה.
בוקשפן בנימין, רעייתו רבקה (שפירא) והילדים יוסף ומשה.
ברזוב חיים זלמן ורעייתו בתיה
ברזוב ברכה (רס) ובתה פרידה
ברזוב איינשל, רעייתו סוניה, בנותיהם לאה ואדל ובנם יעקב.
ברזוב זאב, רעייתו איטה שתי בנותיהם ובנם.
בידרמן ישעיהו ואמו אסתר
בליך יוסף
ברץ יוסף, רעייתו פרידל (קיפר) ובנם
ברונפן זלמן-זאב ורעייתו שרה
ברונפן צבי, רעייתו מרים וילדיהם בצלאל ואביבה
ביזמן צבי, רעייתו והילדים
ברן, ורעייתו סימה והילדים
בילינסקי אליעזר, רעייתו ומשפחתם
בילינסקי חיים ורעייתו חוה (שטרנברג)
בורשטין יוסף ורעייתו מניה (גורודצר)
בר-גד רבקה, בתה שיינדל ובנה יצחק
בקר חיים אהרן, רעייתו איטקה והילדים פייגל, רחל, צ׳רנה ואברהם.
בייגל שמשון, רעייתו טובה (גולדין) והילדים צפורה, ניסן ושולמית.
בוקשטין קייפל ורעייתו צ׳רנה ובנם
בקר צבי, רעייתו ומשפחתם.
ברונפן דוד, רעייתו מיטה והילדים אברהם ויעקב
ברונפן יעקב ורעייתו דבורה
ברונפן, אלמנת יוקל השמש, ובתה
בניה, היה מייצר רעפי־עץ.

ג

גכמן ציפה, בתה שפרה, חתנה והנכדים
גרינברג למל ובניו נתן, מנדל והרצל
גולדהורן אריה ליב, רעייתו בלומה, הבנים אהרן, זליג,
יצחק והבת סלובה.
גלדשטין יעקב, רעייתו שושנה והילדים
גרינברג יחזקאל ורעייתו בת־שבע
גרינברג גיסיה והבנות בתיה ונסיה
גרינברג שלמה ובנותיו: אטל, רוניה, רייזל, פייגה
גרינברג לייבל, רעייתו צ׳רנה והילדים זיידל ולאה.
גילר, המשפחה: פייגה, שמואל, אריה, רבקה ובאבע
גרושקה מאיר, רעייתו באבל ובתם דבורה.
גרינשפון משה, רעייתו רבקה (גרינברג) ומשפחתם
גלמן נחמיה, רעייתו, הבנים מרדכי ויעקב והבנות בילה,
בריינדל, שרה חוה ברכה ובעלה והילדים.
גויכרך חיים, רעייתו שרה (ביזמן) והילדים.
גלמן משה, רעייתו רבקה והמשפחה
גרינשפון פייבל, ורעייתו ינטה
גיבל יוסף, רעייתו הניה, בנם אליהו ומשפחתו
גורביץ גיננדל והילדים יוסף, פייגל, ויוכבד
גאלאן חיה מלכה
גרמן גיטל ובניה
גיפשטין יחיאל ורעייתו הניה
גולדין דבורה
גורודצר בן־ציון, רעייתו שרה ובנם יוסף
גורדצר אברהם, רעייתו טובה, בנם דב ובתם אהובה.
גרגס זאב ורעייתו ראסיה (פולישוק)
גולדנברג יוסף ורעייתו בלה
גילנר ורעייתו דבורה ובתם
גולדמן יעקב, רעייתו טובה ובתם חנה
גולדמן פייוויש ובנותיו, רייזל רייצה, פסיה ובנו אריה
גולדמן בת־שבע, ובנותיה חיה ודבורה.
גולדמן אליהו, ורעייתו חוה

גולוב מרדכי, רעייתו שרה, בתם פנינה
גולוב מינצה ובנה
גוניק אהרן ורעייתו ינטה
גוניק אליהו ורעייתו רחל ובנם חיים
גוניק נתן ורעייתו חיה־שרה (חיגר)
גוניק, מנחם ומשפחתו
גוכמן אייזיק, רעייתו בת־שבע ובתם יוכבד.
גרושקה אביגדור, רעייתו חציל והילדים משה ויוסף
גופברג זיינוויל, רעייתו פרל, הבנים שלמה ובן־ציון והבנות פרידה וגיטל.
גוטרמן ברכה, בתה שרה והבנים פסח ואריה
גכמן הרשל, רעייתו בריינדל בנם, מיכאל, בתם חנה ובעלה ובנם.
גכמן אהרן ורעייתו סלובה והילדים

ד

דודלזק שמואל, רעייתו רוזה והילדים: ברל, דוד וגולדה
דרלכטר אריה, רעייתו יוטה, בנם פייוול ובתם גיטל.
דלכטר שבתאי, ורעייתו רחל (גולוב).
דרייזין, ינטה וחנה
דורפמן משה, רעייתו ובנותיהם מניה ואדל

ה

הכהן יוסף-אריה, מרפאלובקה
הקדשמן זאב ומשפחתו
הלפרין ריזיל, בנה דוד ובתה
הרליך מרדכי ורעייתו רבקה (חעוו)
הלפרין זאב ורעייתו ביילה ומשפחתם
הלפרין ברל, רעייתו והילדים

ו

ווינוקור שינה וחיה־ריבה עם ילדיה הרשיל, מאיר ואסתר.
ווינוקור נח, רעייתו רוזה ושתי בנותיהם

וורנה משה ובניו שאול ולוי
ורנה אברהם, רעייתו פסיה (גולוב) ובנם
וורנה לאה, ואחיה יואל
וויסמן יצחק ורעייתו הינדה.
וויסמן מרדכי, רעייתו והילדים
וויסמן יוסף דב (שו"ב), רעייתו רחל והילדים יצחק ויעקב.
ווליס שלום, רעייתו טייבל והבנות מרים ורחל
ווגשול משה, רעייתו רחל (גרינשפון) והילדים.
וויצל שמואל, רעייתו והילדים
ווילנר אבא, רעייתו ואחותה

ז
זייד באבע.
זייד דוד, רעייתו ומשפחתם
זוגר יצחק, רעייתו נחה (גיטרמן)
זק זלמן, רעייתו רבקה (גרי) וילדם משה
זלמן (החייט) ומשפחתו.

ח
חעוו מרדכי, רעייתו רחל, והילדים.
חזן בן-ציון ורעייתו בת־שבע
חזן חיים-יוסף, רעייתו חייקה וילדם
חיגר יהושע ורעייתו חנה (פרויליך)
חינקעס אשר ומשפחתו

ט
טרושינסקי בן-ציון, רעייתו חנה, הבנות רייזל ואסתר והבנים לייבל וזאב.
טרושינסקי יהושע, ורעייתו זלטה (גרינשפון).
טבצ׳ניק בת-שבע, בתה ברכה ובעלה יוסף וילדיהם.

י
יוזלבסקי פייוול, רעייתו חנה ובנם מיכאל

יוקלזון סוסיל.
יוז נחמקה.
יוז יצחק, רעייתו מויקה והילדים פנחס ולולה

כ

כהן שלמה, רעייתו לובה והמשפחה
כהן ראובן, רעייתו שרה (דודלזק) והילדים

ל

ליברטוב יוסף, רעייתו חנה (גולוב) ובנם זאב
לרנר דבורה והבנים יעקב ויצחק והבנות סוסיה ופרידה
לרנר פנחס, רעייתו זיסל (דרלכטר) ובתם גיטל
ליכטנשטין נחה, ובניה ראובן ומאיר
ליכט מרים, ילדיה יצחק וחסיה
לוי חנה לאה.
לוי דוד, רעייתו יוכבד והילדים
לוי יעקב ורעייתו לאה (קיפרמן).
לוי ישראל.

מ

מלמד שלמה, רעייתו אטל והילדים
מלמד פרל וילדיה: דוד, סוניה ודבורה.
מילינסקי אליהו ורעייתו מרים.
מילינסקי משה דב, רעייתו אסתר ובנם צבי.
מילינסקי מרדכי, אריה, פיגה־בלומה (גרינברג) פרומה וריסל.
מאטיל ומשפחתו.
מסר חיים יצחק ורעייתו
מסר משה, רעייתו מלכה (גרושקה) ובנם ליפא
מסר ציפה
מסר ישראל, רעייתו זלטה והמשפחה
מייזלר גיטל, בנותיה שפרינצה זלטה, רייזל ובעלה.

נ

נובק ורעייתו טייבל (גרינברג) והילדים, אברהם, שרה, צ׳רנה ופייגה.

ס

סימה זאב, רעייתו דבורה ובנם אליהו.
סימה לייבל ורעייתו והילדים
סימה יצחק, רעייתו חייקה והילדים.
סודביצר, חנה פיגה.
סודביצר ליפא, רעייתו ינטה והילדים ישראל ויוסף
סודביצר דוד, רעייתו חסיה (חעוו) ובתם יהודית
ספיווק פייגל (איזנמן) ובנה משה
ספיר שרה-לאה ובתה צ׳רנה
ספיר שלמה ורעייתו ליזה (וליס) ובנם יהושע
ספיר יהודית (ברזוב).
סטרץ שמחה, רעייתו רייזל ובתם יוכבד
ספיבק חנה (אלמנת יוסף) וילדיה: אברהם, דוניה ויעקב

פ

פריליך מיכאל ורעיתו חיה
פודיסוק לאה.
פישר הנציה ובתה ינטה
פיווין נח, רעייתו פייגה ובתם ריקל
פינקלשטין אשר ורעייתו חוה
פינקלשטין משה, רעייתו עדה (קיפרמן) ובתם מאטל
פוקס בנימין ורעייתו ברכה (גוניק)
פוגל יעקב, ובתו סוסיה
פישמן דב ורעייתו סטיסיה והמשפחה
פינגרהוט לאה, בנה יחזקאל ובנותיה
פינגרהוט יצחק.
פישמן צבי, רעייתו ומשפחתם
פוק בן-ציון.

צ

צירליוק ראסל ובנה דב
ציטרון קופציע, רעייתו ומשפחתם
צוואנציג יצחק, רעייתו ובנם
ציגלמן קובה, רעייתו חנה והילדים

צווייג נחמה, שתי בנותיה וחתנה

ק

קיפרמן חציל

קיפרמן דוד, רעייתו ליבע (גולדין) והילדות חוה ודבורה

קיפרמן גולדה.

קיפרמן חיים, רעייתו ראסיע ובנותיהם דובה ושרה

קיפרמן שלמה, רעייתו חייקה (יוקלזון) ובתם שרה

קיפר יואל ורעייתו פסיה

קיפר שלמה ורעייתו לובה

קיפר יום-טוב ורעייתו ראסיע

קיפר שרקה.

קסל נח ורעייתו טובה

קסל אברהם, רעייתו מרי, בנם, ובתם זלטה.

קליקה שרה-גולדה, בתה בתיה ובעלה יצחק

קופרמן אברהם, רעייתו צירל והבנות פסיה, בריינדל וגולדה.

קרבץ חנה

קרבץ בנימין, רעייתו ביילה (זייד) והילדים

קרבץ שמואל-יעקב, רעייתו רבקה וילדיהם.

קרבץ לייב, רעייתו וילדיהם

קרבץ יוסף ומשפחתו

קרבץ משה (החיט) רעייתו ומשפחתו

קרבץ מלכה ומשפחתה

קרביץ חיים, רעייתו ומשפחתם

קופרשמיד רחל.

קיפרמן שמעון, רעייתו (מסר) ומשפחתם.

קרפל ליב, רעייתו סימה

קיפרמן מאטל ורעייתו לאה־שרה

קסל פייגה ובנותיה אסתר וזלטה

קיפרמן מרדכי, רעייתו ובניהם צבי, ואברהם.

קיפרמן גולדה.

קיפרמן ישעיהו, רעייתו והילדים.
קיפרמן שיקה ומשפחתו
קרבץ נפתלי, רעייתו חייקה והילדים בנימין וחיים.
קטנר דב, רעייתו מינדל ובתם זיסל

ר

רויטברד יוסף, רעייתו חיה־שרה והילדים מיכאל, חיים, אטקה, פיגה, צ׳רנה, רוניה.
רויטברד יצחק (מעבר לנהר) ומשפחתם.
רוזמן חייקל, רעייתו בתיה ובתם סוסיה

שינבוים נחמיה, רעייתו ינטה ומשפחתם.
שינדלקרויט אייזיק, רעייתו אסתר (שורצמן) ובתם וכנה.
שינדלקרויט זאב, רעייתו ומשפחתם.
שטרנברג חייקה (בת הרב ז״ל).
שפרברג יוסף ומשפחתו
שפרברג משה ורעייתו פייגה (קופרמן).
שפרברג פיוויש, רעייתו שרה־לאה ובנו חיים.
שפרברג מנשה, ורעיתו אסתר.
שורצמן נחום ובנותיו
שלייפשטין נפתלי ורעייתו נחה (בליי) ובנם יהודה
שלייפשטין אברהם (בוזיע), רעייתו חיה ובתם זלטה
שלייפשטין שמעון-חיים ורעייתו ביילה, בנם ישראל ובתם זלדה.
שפירא זאב ורעיתו יהודית
שו״ב יעקב-אריה, רעייתו שרה והילדים
שלייפשטין טוביה ואשתו
שיר איטה, בתה ינטה ובעלה מוניש והילדים. פנינה ובעלה, אטל ובעלה, רבקה, אסתר, חסיה ופיגה.
שורצמן אסתר (רוקה)
שמחה (הסנדלר) רעייתו והמשפחה
שמאי בן-עזרא ומשפחתו
שפרבר פסיה, ובתה מנוחה.

קדושי יוצאי אלכסנדריה שנספו במקומות אחרים

ברנדיס אליעזר, רעייתו שרה ובנם יצחק ומשפחתו.
שטרנברג ראסיע, בת הרב זצ"ל.
קסטנבוים יעקב, ורעייתו שבע.
קסטנבוים שמעון ורעייתו פייגיל (בר)
בר משה ורעייתו חנה
בר הניך ורעייתו
שץ נפתלי ורעייתו
בקר ראובן ומשפחתו
בקר משה והערש ומשפחתו
בקר יצחק ומשפחתו
סימה קריינדל, בעלה ומשפחתה
שיסגל משה, אשתו פייגל (יוקלזון) ושני ילדיהם.
שיסגל נחום.
שיסגל חאציל וסימה.
הולצר פייגל (מקובל) עם שני ילדים.
בלצן אסתר (קרמנשטין)
חיים-בער קרמנשטין מיז'וץ.
ברז שלמה ורעייתו ליבה ובתם זינה (רובנה).
ברז חייקה (חיה בילה) רובנה.
ברז מאיר צביה ובתם זינה (קוסטופול).
ארליך אבא, רעייתו רייזל, ובנם ברוך.
ספיבק יוסף
גאלאנט לאה (ספיבק) (קוסטופל) וילדיה יצחק ופייגה.
קריטמלר ברכה (ספיבק) (קוסטופל) בעלה מרדכי
וילדיהם: צבי, שיינצה, יצחק ויעקב.
גרגס חוה בסיביר (פרירצ'נה)
גרגס מלכה
שטרנברג ברוך אשר בן הרב (ברוסיה).
מוצר מלכה, בנותיה מרים ואטיל (בקווקז).
ויזר דבורה, בת ר' נפתלי (בקווקז).
ברזוב בנימין (בסיביר).

ספיר יוסף (ברוסיה).
מלמד גיטל, (בפולין לאחר שחזרה מסיביר).
בורשטין אהרן (בברדיצ׳ב).
סונדולזון חיים, נרצח ע״י רוצח אוקראיני בשנת 1922.
קרמר ליבוש, נרצח ע״י חיילי האלער.
אפשטיין מירל, בת יעקב יוסף, ניספתה ברוסיה.
וואליס שלום, רעייתו טייבל בתם רחל׳ה
שווארץ בייבי, רעייתו יוכבד (וואליס) בנם מוסינקה.
פרייגר יוסף, רעייתו סוניה (וואליס) בנם פייבלי.
ז׳לקין יצחק, רעייתו מינדל (וואליס).
רס אריה, רעייתו גולדה, הילדים: יוסף, פייגל, מרדכי וזלטה.
רס צבי, רעייתו ובתם
חעוו יוסף, ורעייתו מלכה
סודביצר אשר, רבקה (טרושינסקי) ובנם טוביה
רוטנברג יוסף, רעייתו מרים סודביצ׳ר ובנם שמואל
סמולה אברהם, רעייתו חוה (סודביצ׳ר) ובתם ברכה
קיפרמן נחום, רעייתו ליבה (קיפר) בתם בלומה ובעלה משה ובתם. בתו רבקה ובעלה.
סודביצר יהודה, רעייתו נחמה ובנם ברל
קוץ שלמה ורעייתו רוחצה (גורודצר)
קטנר לייבוש, רעייתו חוה (קופרמן) והילדים בנימין וברכה.
טורצ׳יניוק זיינוול, רעייתו דברוש והילדים: בריל, בוזיה ונוריה.
סגל (גרי) טוביה, חנה, בריינדל ובעלה ישראל (גורנשטין) ובנם נחום
שוורץ שמואל, רעייתו יוכבד (ווליס) ובנם מרדכי
וויניקור אברהם ורעייתו בת הרב ר׳ יצחק הלפרסון מרובנה ומשפחתם.
גרינשפון יצחק, רעייתו חנה (ליברטוב) ובנם

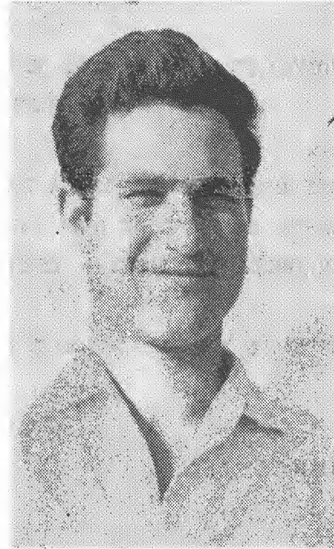
גרינשפון מיכאל, רעייתו ומשפחתם
גורודצר יעקב ורעייתו איידה והילדים
גורודצר שבתי ורעייתו מרים והילדים
בליי זיסקינד ורעייתו
בליי דב ורעייתו
גירשטין שלמה ורעייתו פירל
ברז אהרן, רעייתו סימה ובתם
פרצ׳ובסקי יעקב, רעייתו ובתם
רוס נתן, ורעייתו רייזל (ווינוקור).
וויסמן רחל ובעלה (ממזריץ׳, והלין).
יוז משה, רעייתו חציל (גרינשפון) ובניהם.
יוז מרדכי ורעייתו.
רס בן-ציון, רעייתו ומשפחתו
רס יצחק ורעייתו
מלמד בנימין וב״ב
מלמד יצחק וב״ב
אייזנמן משקה וב״ב

יוצאי אלכסנדריא שנפטרו בישראל

שטרנברג הרב משה שלמה
רוזנהק שמואל
אייזנמן ר׳ נתן
ר׳ וולף
ארליך זאב
איגר צבי
אלכסנברג נח
בליך אברהם
בליך משה
בליי איסר
בליי אלימלך
ברזוב יצחק
ברזוב מיכאל
גרינשפון יוסף
גרינשפון זאב
גולדין יצחק
דרייזין ר׳ יעקב
הולצר אהרן

ווייזר אברהם	בק רבקה
וואלים מנחם	בוגומולניק דבורה
טרושינסקי ישעיהו לייב	גורודצר לאה בריינדל
כהן יהושע	גרינשפון דבורה
עירוני נח	גרי בולה
סודביצ'ר בצלאל	טרושינסקי שפרינצה
פודיסוק אייזיק	יזרעאלי שיינדל
פויגל שבתאי	ספיר רייזה
צ'רנייבסקי אריה	עירוני רבקה
צ'רנייבסקי מאיר	פרידמן חיה
קרמר נחום	פריילך פייה
קרמר משה	פלנר שיינדל
קרמר שמעיה	פודיסוק חוה
קפל שמאי	קרמר חוה
שוורצמן משה	שפירא אטל
שניידר זלמן	שוורצמן מחלה
בליך ברכה	ברקאי שושנה

יד לבנים

אברהם רענן

הלב דואב ודופק ובוכה בלי הפסקה.

המומים אנו מהאסון הכבד אשר פקד את משפחתנו. שכלנו בן יקר ונאמן אשר הלך ולא חזר...

השארת אחריך שכול אצלנו ההורים. אופל בבית ומועקה וכאב במשפחה הגדולה של הקיבוץ.

לא פעם בשכבי מלאת הרהורים נדמה לי: הנה נפתחת הדלת ואתה בני אברהם החביב נכנס, בשקט, דמותך אצילה וחיוך על פניך השזופים ועיניך מבריקות מאושר שעוד יום ארוך של עמל וסיפוק בעבודתך. בשלחין, עבר, זריעת הכותנה נגמרה. אך לצערי זה היה רק בעבר...

עיני, אשר גם היו עיניך, תכולות, לא תראינה אותך יותר, אברמל'ה היקר לנפשנו.

אזכורה גם את ימי ההולדת המשפחתיים, עת חגגנו את המאורע באווירה חגיגית. החדר לבש אור ושמחה. הוויכוח היה סובב על בעיות משק וחברה, אתה בני אברהם היית פעיל, הרגשת כמו בבית, אהבת להתווכח עם זיוה ונאוה ללא גבול, היינו גאים בך בגישתך העצמאית, היית לנו למאור חיינו.

אף פעם לא רצית שנעזור לך להסתדר בחיים הפרטיים שלך, שבנית לך, במו ידיך, היית עצמאי ובטוח בדרך שבחרת.

מתוך דאגה נאמנה של הורים, עקבנו אחרי כל מהלך חייך הישרים והצנועים וקבלנו הכל באהבה.

אברהם היקר! קשה להשלים עם הגורל המר שמכל זה נשארו רק זכרונות. המציאות היא כה אכזרית, חיינו נהפכו לסבל ויסורים.

דמותך הקורנת לא תמוש מקרבנו לעולם.

בן יקר שלנו. אזכרה בלכתך להתגייס באותו ערב שקראו לכל הצנחנים, באת לזדר לרגעים מועטים, ודמעות חנקו את גרוני, ראית את ההתרגשות של אם ואמרת לי: „אל תבכי אמא, אני אחזור בעוד יומיים" — במלים אלו התבטאת, אך לא ידעת מה מחכה לך...

וכך הלכת מאתנו בלי שוב, נפלת בידי האויב האכזרי, בהגינך על עיר הבירה ירושלים, יד זדונית פגעה בנפש ישרה ואהובה.

השארת אותנו, בן יקר, עטופי יגון, צער ומרי.

אמא

כך נפל

(שיחת חברים)

— באיזו כיתה הוא היה? מה?

— הוא היה ררנטיסט, לא?

— למעשה לא הלכנו שם לפי כיתות, כך שזה לא משנה. משער מנדלבאום זה הלך...

— טוב, למעשה, עד... קשה להזכר. אני למעשה לא זוכר עליו... טוב, כל אחד ראה רק מה שהולך סביבו... לא הסתכל על פרצופים ולראות תגובות... האמת היא שגם עוד למטה, עד דרך שכם, הקטע שעברנו, אז היתה דרך די שגרתית. לא, לא שגרתית, רק לא היתה שום פעילות... הסתכלנו על החלונות, כל אחד על הקטע שהוא צריך לעבור, בלי לעשות משהו.

— אני זוכר מקרה איפה שהגענו לכנסיה שהיה האדם הגדם הזה, עברנו את המחסה, אז אלכס ביקש שמישהו יקפוץ לקרוא לבני שנמצא שם אחרי המחסה, אז תיכף אברהם קפץ וניגש לקרוא לו...

— אני זוכר קטע לפני זה, כשצעדנו שם ברחובות, לא ידענו — מלחמה — לא מלחמה, אבל ידענו שהולכים, אז ברגע שהתברר שמלחמה, אני זוכר שהתחבקו והתנשקו כל אחד, טפח על השכם, ואברהם אמר לי... אני זוכר שאמרתי לו: „נו,

אברהם בעבודת השקאה בקיבוצו

הולכים לכבוש את המולדת!" אז הוא אמר: „טוב זה... זה לא..." זה היה איפה שעברנו, איפה שפלוגה ד׳ הלכה שם. אני זוכר שאמרתי לו: „אני לא יודע, זה לא פחד, אבל הרגשה כזאת מוזרה". אחר כך אנחנו הולכים ברחוב ובאמת הלכנו סתם הליכה, צמודים לקיר, עם נשק דרוך, והוא לא ידע להגדיר את ההרגשה. ואחרי כן אני חושב שקשר גדול בין אחד לשני כבר לא היה. התקדמו, דחפו קדימה, והקשר הראשון שנוצר — נוצר רק בהתחלה, ברחובות.

— אתה מתכוון לרחובות של העיר העברית או של ה...

— התכוונתי לפני ההתחלה, עד איפה שפלוגה ד׳ הלכה, אבל אני חושב שאחרי זה — אי אפשר לומר שכל אחד חי לעצמו, סוף סוף היתה דאגה אחד לשני, אבל — לא היה קשר אישי. זאת אומרת — אני יכול להגיד שהוא הלך לפה, רץ לפה, אבל לא....

— זה לא היה מה שהטריד אותנו. כל אחד הסתכל הצידה — לחלונות, לבתים, ולא כל אחד על השני. המטרה היתה להיות ערניים יותר כלפי מה שהולך „בחוץ".

— בקשר למנזר, אז הכל דברים ידועים. אולי לא כדאי שנחזור על זה... אולי — שיהיה פעם אחת הסיפור עד הסוף.

כשהגענו למנזר — הדרך לשם לא חשובה, אז חנוך ונתן רצו קדימה, עברו את הכביש — אני רצתי אחריהם, והיתה בעיה של למצוא את הקשר איתם, אז הנוך ונתן צעקו לחבר׳ה, לא שמעו אותם, אז אני הייתי אחריהם וצעקו אלי, צעקתי לחבר׳ה מאחור. אז את הקשר קיימתי באמת עם איתן ועם אברהם. הם שניהם צעקו, אז בהתחלה הקשר היה יותר טוב, אחר כך הייתי מוכרח להכנס פנימה ובקושי

שמעתי את הצעקות שלהם. צעקו, צעקו שניהם ואי אפשר היה לשמוע את הצעקות שלהם. ומה שאני זוכר אחרי זה, שפתאום שמעתי את קריאות הכאב האלה. אני לא ידעתי מי זה, אברהם או איתן. שמעתי את הקריאות וזהו.

אולי עכשיו יכול לספר מישהו מאלה ששמעו, שהיה איתם כל הזמן...

— בהתחלה אנחנו פשוט ישבנו ועוד היינו יותר מתוחים, אחר כך הרגשנו שאנחנו יושבים באיזה מחסה קצת יותר בטוח, אז התחלנו להסתובב בחצר. למעשה לא ידענו שיש על הגג כיתה של חיילים ירדניים והסתובבנו, דיברנו, יצרנו קשר עם הטנקים ובאחד המקרים חבר׳ה ישבו מאחורי הבית וכל פעם היינו זזים קדימה וצועקים לחנוך ונתן, סתם ככה, קריאות על מנת לשמוע אחד את השני. ואז — היה כדור אחד...

— לא הלכנו אף פעם כל כך קרוב כמו שהוא התקדם.

— נכון, זהו, כי באותו הרגע לא שמענו, כי אהוד הפסיק כבר, ואחרי ה...

— ואנחנו, או דרך השער ממש של המנזר, או היינו מנסים דרך הפינה של הבית או היינו מתקדמים עד הפינה של ה„בותקה״. אף פעם לא באנו, היה שם איזה קטע, אני לא זוכר אם הטנקים היו שם או לא היו, לא שמענו טוב אותם.

— היה מצב שאהוד עוד גישר ואחר כך הוא נכנס לתוך החצר ואז פשוט היינו

המצבה על קברו

צריכים לצעוק יותר חזק. אז ככה, בקפיצה קטנה קדימה, ואני לא יודע מאיפה בא הכדור, או מהגג או מהחומה.

— היתה ממש בעיה של שמירת קשר עם חנוך ונתן ואותי זה הטריד קצת, אני חושב שזה הטריד כל אחד שהיה שם, מפני שלמעשה באמת היתה אש מסביב ושניים ישבו שם קדימה די הרבה לפנינו בצד השני של הרחוב. להגיע אליהם אי אפשר. לא ידענו מה הולך שם. שמענו דיבורים, גם נתן כל פעם צעק, אז לא הבינונו אם זה צעקות לשאול מה שלומנו או צעקות לעזרה, או צעקות של פקודות לבצע משהו. אז באמת להתקרב לשם היה קשה. אז באחד הקטעים אברהם הלך ככה קדימה, או מתוך זה שהוא לא שם לב שהוא גלוי מדי לחומה, או שפשוט מתוך זה שהוא רצה לשמוע יותר. הוא לא ככל. כך דאג לתפוס מחסה הגון.

התקרב קדימה, אני זוכר שהוא עבר את הפינה, אני ראיתי את העורף שלו. הוא עבר ונעלם מהפנים שלנו. הוא היה הצד השני של ה„בותקה" ונדמה לי שהוא צעק איזו צעקה או שתיים. הוא דיבר משהו עם נתן ונחום ואז היתה, נדמה לי, יריה אחת. הפסיקו לירות באותו רגע.

— אני מניח שהיתה החומה, כיוון שאילו היו יורים מהבית, אז היינו איכשהו רואים ושומעים את ה„צלף", היינו רואים את הכיוון, כיוון שזה היה בזוית ראיה שלנו. מהחומה — לא ראינו. איני יודע אם זה היה מלמעלה או מהחומה.

— ברגע זה שהם התחילו לירות, כשהם ירו את הכדור השני, הם ירו כמה כדורים, לא יכולנו להתקרב, הוא זחל בעצמו, הוריד מעליו את החגור, והשאיר את הנשק, וזחל עד הפינה של הבית ואז עזרנו לו לקום, השכבנו אותו על המיטה. חבל שיעקב לב איננו כאן — כי, הוא, באמת, טיפל בו במסירות; אני חושב שאף אחד מאתנו לא יכול היה לעשות את זה. הוא ממש עשה את זה בנאמנות בלתי רגילה.

ואחר כך אני זוכר — אינני יודע כמה זמן זה נמשך, העסק, אבל הספקנו להוציא את הנזירות עם איזו עזרה ראשונה, ואחת באה, ואחר כך הביאה את השניה, ומה שהן עשו, אני לא ראיתי כי הייתי בחוץ. — אנחנו נכנסנו שמה, מצאנו סדין באוהל הזה. זה היה של השוער (או החצרן) ב„בותקה" הזאת. בחדר הזה, כנראה של החצרן, היה זה סדין מקופל. קרענו את הסדין וניסינו קצת לחבוש אותו. הוא היה פצוע קשה. חושב אפילו — קשה מאד. אני זוכר שאני ניסיתי לחבוש אותו, אבל זה היה איזה פצע מכוער כזה. יעקב חבש אותו. הוא היה בהכרה מלאה, הוא נאנח מכאבים. לא צעק. נאנח. מדי פעם הפסיק. ביקש לשתות מים, אבל כיוון שהפציעה היתה באיזור הבטן, אז לפחות את זה זכרתי — שמים אסור לו לשתות. אז רק יעקב ישב, וכל פעם הרטיב לו את השפתיים עם המימיה, עם בד. נדמה לי שהוא גם דיבר איתו קצת, הרגיע אותו.

הוא כל פעם שאל; אני זוכר שהוא היה בהכרה — הוא שאל אפילו מה נשמע בחוץ, איפה החבר׳ה; נראה לי שהוא היה בהכרה מלאה, וחשבתי שנצליח להוציא אותו יותר מאוחר. ורק אחר כך כששלחנו את הנזירות מן המנזר, הן באו לחבוש אותו, היו להן חומרים יותר מאשר לנו. זה היה יותר מאוחר, ואז הוא היה כבר במצב יותר קשה, ותוך זמן קצר, כשהנזירות היו על ידו, ניסו לחבוש אותו, הוא נפטר מהפצעים שלו.

אני ישבתי על ידו בפנים. אמנם, מדי פעם יצאתי החוצה, אבל ישבתי באותה חצר. לפחות כלפי הפצע הקשה שהיה לו, היה נראה שהוא מקבל את זה מאד... מתאפק, מהדק את השיניים כדי לא לצעוק. או מתוך זה שהוא כאילו התבייש לצעוק — לא מתאים לעשות צעקות כשכואב לו, או מתוך זה שהוא לא רצה לעשות יותר מדי רעש, להפריע לחבר׳ה שהיו בחוץ, מפני שהתנהל כל הזמן דו־שיח עם נתן ועם חנוך — גם אחרי שהוא נפצע — בצעקות לעבר השני של הרחוב. היו גם יריות מדי פעם. אבל הוא התפתל במיטה, הסתובב מצד לצד, חזקנו לו את הסדין, והוא גם כן, ככה עם הידיים... הוא הסתכל אבל רק נאנח, נאנח, מדי פעם הפסיק, לא הוציא אותן מילות כאב שאני חושב שאני במצבו הייתי צועק עד לב השמים.

— צריך להדגיש שלא היתה באותו רגע אפשרות לפנות לאחור.

— קיווינו אותו זמן שיותר מאוחר נוכל להוציא אותו, אבל אלה היו השעות הקשות ביותר של הקרב; מאחור עוד שכבו עשרות חבר׳ה פצועים.

— מוכרחים לציין שכל המנזר הזה היה מוקף חומה. ממש משום צד אי אפשר היה, אפילו — אם רצינו לסגת מאותו מקום — הדרך היחידה היתה לצאת מאותו שער שנכנסנו, חשופים לשער שכם, שזו היתה עמדה רצינית, כולל באזוקות וכו׳, ואז ללכת חשוף כמאה מטר לפחות, עד פנייה לתוך איזה כנסיה ששם פרצנו על ידי „לבנה" את הכניסה. ויש להניח שעד שלב מסוים, אם העסק הזה היה ניתן — — — מה עוד — אחרי הפגזה ראשונה בהיערכות, כל החובשים נשארו בעורף ולהתקדמות קדימה לא הגיע שום חובש. נאמר — אילו היתה לנו ידיעה מה עושים לפצע כזה... ואני משער שבשלב מסויים הוא אפילו נכנס להלם בלי ידיעתנו — דבר שאסור לפצוע כזה להיעשות, אבל זה היה גלגול של דברים שלא היה בשליטתנו, וכך זה נגמר...

— אני חושב שבאותו רגע — מי שהיה אתנו שם, זה היה שקול — אולי אכזרי — שלא יצאנו משם. אבל אילו היינו יוצאים — זה היה כרוך בעוד קרבנות. פשוט — זאת הסיבה שלא יצאנו משם. הרחוב היה מוצף באש, זה היה רחוב שכולו פתוח לחומה, ואילו היינו יוצאים — זה אומר עוד נושאים, עוד מלווים — והכל היה באש של מקלעים כבדים, וזה היה כרוך בעוד אבדות, אילו היינו מנסים לצאת מהתחום הזה.

אב תשכ"ז, אוגוסט 1967.
לכבוד משפחת פרישר.
קבוץ גל און.

משפחת פרישר היקרה,

הריני כותב אליכם בדחילו ורחימו. מה ערכן של מלים, אף אם הן יוצאות מן הלב, מול פני הקרבן אשר נתתם למען עמנו וארצנו? אך אם אני מרשה לעצמי לפנות אליכם במכתב זה, הריני עושה כך משום שגם מנת חלקי היא יתמות — ואף את קברם של יקירי נפשי לא אדע — ובמשך שנים רבות, בשאתי באחריות, שאין נוראה ממנה, לחייהם של לוחמים עברים, אחי גבורי התהילה במחתרת, ידעתי שכול מהו, הן הבנים שנפלו בימים ההם — בני היו.

המקום ינחמכם, משפחת פרישר היקרה. בנכם אברהם — זכרו יהיה לעד בתולדות עמנו. הוא, יחד עם חבריו לנשק, יצא למלחמת הצלה וגאולה. מדמו הקדוש צמחה לישראל ישועה גדולה. גבורתו ונכונות ההקרבה שלו ישמשו דוגמה לנוער העברי, לא רק בדור הזה אלא גם בדורות הבאים. בזכות בנים כאלה יצא עמנו מעבדות לחרות; בזכותם הוא חי ויחיה.

זאת הנחמה.

שלכם, בכבוד ובהוקרה,
מ. בגין

גברת רבקה ומר ישראל פרישר היקרים.

הרשו נא לי להשתתף בכל לב באבלכם בהילקח מכם אברהם ז״ל. רב־טוראי אברהם פרישר (רענן) ז״ל נתן את חייו למען מולדתו. הוא נפל בקרב שנערך בירושלים ביום שלישי, כ״ז באייר תשכ״ז (6.6.67), בשעת טיהור בתים מכוחות האוייב בדרך לשער שכם.

אברהם ז״ל נלחם במסגרת גדוד 28, חטיבה 55. הוא היה חייל ותיק, מסור ואהוב.

זכרו של רב־טוראי אברהם פרישר (רענן) ז״ל הינו קודש וניצרנו בלבנו בגאון.

יהא זכרו ברוך.

ביקר,
משה דיין — רב־אלוף, שר הבטחון.

משפחת פרישר.

אל מלחמת ששת הימים נכנסנו בניגוד לרצוננו

רצה האויב לקלל ונמצאנו מבורכים.

ירושלים שוב נמצאת בגבולנו ואנו יושבים בה.

עם פרוץ המלחמה איש לא העלה על דעתו שכעבור יומיים תהיה בידנו גם ירושלים.

כאשר נאלץ צה״ל לנקוט פעולה מהירה כנגד מפגיזי הקודש שוב הופנו המבטים אל הצנחנים.

במהירות, תנופה, בהעזה ובגבורה אישית עילאית שוחררה ירושלים. היום אין איש מעלה על דמיונו חלוקתה מחדש והחזרתה לידי זרים. בירת ישראל, הר הבית והכותל המערבי בידנו.

עם ישיבתנו על ההרים הסובבים את הבירה נפתחה הדרך דרומה, מזרחה וצפונה אל עבר שנות ההיסטוריה היהודית: הרי יהודה ושומרון, יריחו, בית לחם וקבר רחל, חברון ומערת המכפלה, שומרון ובנותיה חוברו שוב אל מרכזן ההיסטורי יהודי.

בנינו הנופלים בירושלים משמשים אבן פינה לבנין עד חדש ונפלא זה, מעולם לא נפלו לוחמים יהודים עבור מטרה נשגבה יותר. מעולם לא היו הישגי לוחמים יהודים בירושלים כה מרשים ומופלאים.

אות מלחמת ששת הימים ישמש אך ציון זעיר לגדלות הנפש ויפי הרוח אשר נספו במערכה.

שלכם ביגון ובגאוה

מוטה גור, אל״מ

מפקד החטיבה

אל קיבוץ גל־און

חברים יקרים,

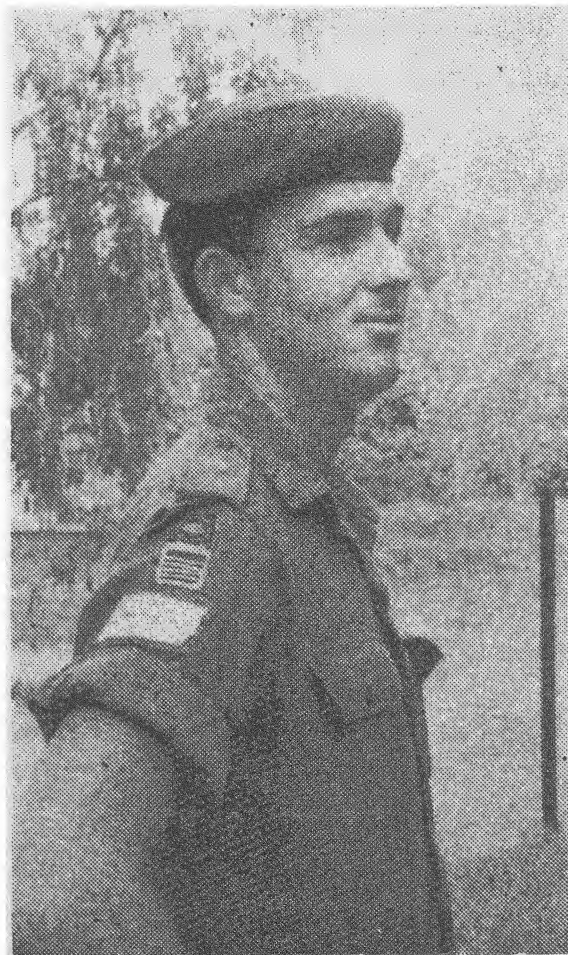
לפי הנתונים שבידינו עד עתה, נפלו בקרבות חמישים מחברינו בנינו. רבים מקבוצינו שותתים דם ומלווים את שמחת הנצחון באבל על מות חברים יקרים, רובם ככולם נפלו בשורות הקדמיות של החזית — נאמנים לדרך הייהם, אמיצים ולוחמים על גורל העם והארץ.

אחוזנו בין הנופלים הוא גדול פי כמה מאחוזנו בישוב. זה דינה של התנועה הקיבוצית כולה — ואין בכך מקרה.

ידענו גם ידענו כי אין מלים שבכחן לנחם משפחות אבלות.

קבלו נא כולכם את השתתפותנו באבלכם בנפול — רענן אברהם.

בברכה נאמנה,
בשם מזכירות הקיבוץ הארצי.
מאיר תלמי   חיים שור

אורי מילינסקי

אורי בני

כבר חלפה שנה ואורי הבן היקר שלנו איננו, והלב מסרב להאמין.
ועלי להעלות את דמותך, בן יקר לי, כשדמעות זולגות מעיני.

כך קראתי לך אורי כשנולדת, לפי שירה של רחל המשוררת „בן לו היה לי". והיה לנו בן אורי, מתנה לעשרים אביבים ופסקו החיים, ועוד טרם טעמת אותם.

כחטף באה בשורת איוב לגני להודיענו על האסון הגדול שפקד אותנו. ובבואי הביתה והארוחה מחכה לך על השולחן עוד מהלילה הקודם כשעמדת לבוא.

נשלחת בשליחות לסדר רכב לטיול עם החבר׳ה, ולא חזרת אלינו.

איך זה קרה לך אורי, ואיך השארת אותנו.

אורי, אהוב היית במשפחתי הענפה, שעד גיל מסויים לא יכולת לעקוב אחריה ולהכירה.

ולאחר שבגרת התחלת להתקשר יותר. כולנו בטחנו בך. כל חייך הקרבת להברה, למשפחה ולבית.

לעבודתי החינוכית התייחסת בתבונה ובסבלנות, ואת כל חניכי הכרת, ובצחוק היית משעשע אותם.

היית מתעניין בבעיות החינוך. בשקט היית נכנס לחדר בכדי לא להפריע למנוחתי ואני הייתי רואה את צחוקך על פניך. חשבתי שוודאי אתה רוצה משהו, וקמתי.

בהולדת אחותך הקטנה, טל, אתה ואחותך אסתר, נתתם לה את השם היפה. רק בזמן היותך בצבא התחלת להתקשר אל אחותך הקטנה, ולחייך אליה והיא עוד טרם הספיקה להתקשר אליך והלכת ממנה לעד.

אורי היקר, אהבת את הבית, את המשפחה, את השכנים. היה לך חבל על כל רגע. אהבת את הנגינה על המנדולינה, והתקליטים. והתקליט האהוב עליך היה שיבולי פז. קולך כקול התקליט. ובשומעי את התקליט הזה נדמה לי שאתה שר. אורי איך אוכל להמשיך בנגינה על מנדולינה ובשירה בלעדיך ?

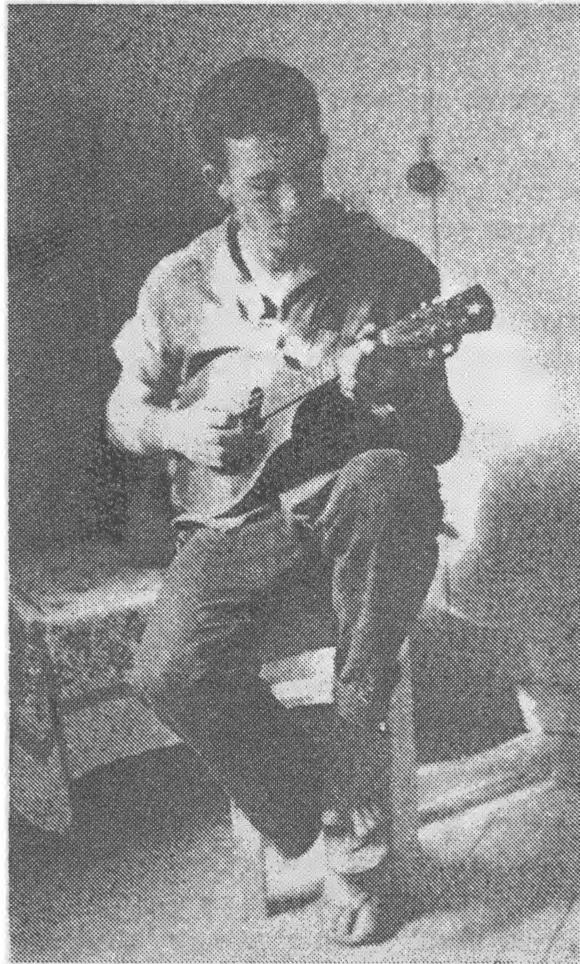
ביום שישי האחרון כשביקרת עם חייל וחיילת בערב, נפרדנו והלכתי כרגיל לעבודתי בגן..

ואתם מיהרתם לחזור לבסיס.

באותו ערב, חדר האוכל היה ערוך לקבלת שבת, לא רצית להיכנס לאכול יותר מוקדם למען לא להפריע לסדר הנהוג והסתפקת במנת חוץ. מי ידע שזאת היתה ארוחת־הערב האחרונה שלך בקבוץ ?

למחרת באת רק למשחק כדורעף ואתה עובר לנגד עיני ואומר לי שלום וזה היה השלום האחרון.

אמך צפורה

קינה על אורי

שדות ירוקים רצית, תמיד שאפת לראות מרחבים עצומים, לא ישנת בלילות מחשש תפוחי־אדמה צמאים, הארץ היתה קטנה מדי עבורך, ערכת טיולים לאורכה ולרוחבה של המדינה ולא הסתפקת, תמיד חיפשת את האין סוף והבלתי ידוע, שאפת ללמד, ללמד, להדריך ולאהוב על מנת להיות ראוי לאמון הרב שרחשו לך.

ואכן, כולנו רחשנו לך אמון, וידענו להעריך את נכונותך לעזור לזולת, ופתאום נקטפת מאתנו.

כן אורי, היה זה טיול למרחבים אין סופיים ממנו לא שבת אלינו, והשארת אותנו גלמודים ואומללים.

לא עוד תוכל לשוטט בשטחים ששוחררו בידי פיקודיך האמיצים, לא עוד תראה שדות ירוקים ומרחבים חדשים.

חורשת חלומך לבאים אחריך, ולנו הותרת ריקנות בלב. ובעוד המדינה חרדה לבניה אשר יומם ולילה עומדים על משמר גבולותיה, ובעוד השדות חסרים דאגתך ואהבתך אליהם — חלפה שנה תמימה וטרם חזרת.

כל פעמון וצליל, יללת הרוח ושירת הצפור יפעם בקרבנו בהרגשה כי אורי הוא זה המנגן שירי אהבה לשדות, לחופש ולדרור, ואנו ביגוננו מתאחדים בשירתך בקול נהי ומבכים בן יקר שהלך לבלי שוב.

תביא מנגינת חיוך קרן אור ואשר להוריך, אחיותייך ולקיבוץ ויטבע היגון בהזכירנו שמך בפי כל לשבח ולפאר.

בפאתי מרחב יהודה עוד ישמעו פעמי גבורת ישראל במלחמת ששת הימים, ומרחבים בלתי ידועים לך נכללו בשטחה המחודש של מדינתנו.

רבים מבין חבריך לנשק הקריבו נפשם למען המטרה הנעלה, ונפלו חלל.

העם והמדינה גמרו את ההלל על חיל־השריון אשר הלם בעוצמה באויב, תוך ימים ספורים, בחירוף נפש והקרבה.

פיקודיך — אשר ינקו ממך את תורת הלחימה, תוך זלזול בחיי הפרט, והקרבת הנפש להצלת חיי חברים לנשק, נלחמו בשיטה ובהתאם להוראות שנתת להם, ולמרות היותך נעדר בעת הקרב ראו אותך כאילו בראשם וניצחת על הפעולה. ואחרים הפקידו בידיהם את ביצוע המשימה. רוח התעוזה שהשרשת בקרבם — בהתנדבותם לכל משימה מסוכנת תוך היענות לכל הוראה, הוכיחו בגבורתם כי תורת מפקדם היא נר לרגליהם בעת קרב, והתגאו בעובדה כי חברים כמו אורי היא אשר הביאה לנצחון המעטים נגד הרבים.

הכבוד הניתן לך היום במלאת שנה לפטירתך הוא כבוד מפקד דגול שלא זכה לראות פרי עמלנו. בכבוד זה יתנחמו הוריך אחיותיך וקיבוץ גל־און.

אברמקע

שמואל מאיר

הטייס יאיר סידי

כאשר אני באתי לבית־הספר „אורט" ברחובות לפני שנים, כבר סיפרו לי על הנופל הראשון, **סידי יאיר**, מן המחזורים הראשונים. כאשר הגעתי, כבר עברו שנתיים אחר שסיים את חוק לימודיו, וכבר למעלה משנה אחר נופלו. ואני זוכר את האהבה, שליוותה את דברי המספרים, בין אם היו אלה מורים שהכירו אותו, ובין אם היו אלה בוגרים שנזדמנו לכאן, בוגרי אותו המחזור. יליד בית־חנן, משנת 1935. בן להורים חקלאים, בא הנה ללמוד מקצועות טכנולוגיים. נפשו חשקה באוירונאות. הוא חלם על אוירונים וראה את ביה"ס „אורט" כדרך אל המטרה. השיג את שלו. סיים את לימודיו, יצא לצה"ל ונקלט בחיל־האויר. את שלו הוא השיג. אבל נפל.

ומדוע דיברו עליו באהבה כה רבה? — הוא היה הציר המרכזי של הכתה. תוך זמן קצר מאד נעשה אישיות מרכזית בין חבריו. לא בגלל זה שהיה תלמיד טוב בלימודים. לא זוהי הסיבה העיקרית, מדוע נעשה תלמיד לדמות מרכזית בכיתתו. הוא היה איש הצדק והאמת, ויחד עם זה מחונן בחוש הומור. כאילו אביה של הכיתה, או כפי שאמר לא מישהו — „מלך הכיתה".

אחר שנודע מותו, החליטו חבריו ללימודים להנציח את זכרו באיזו שהיא צורה. חשבו על צורות שונות, אבל כיון שאז היה ביה"ס קטן מאד, וחבריו מעטים ומפוזרים בצבא, בארץ, בכיוונים שונים, השתהה הדבר הזה עד אשר הגיע להתגבשות, ובית־הספר הקים אגף מיוחד של ספרים, של ספרי־לימוד, הניתנים לתלמידים, על שמו של סידי יאיר. אבל עלי לציין בסיפוק, שלא רק ביה"ס הביא את ההחלטה לידי הגשמה — פעל כאן ארגון הבוגרים, והוא פעל רבות.

יאיר בן שרה ויהודה סידי נולד בבית־חנן. לפני 20 שנה כפר זה עדיין היה השוף והחול מרובה בו על חמטע. עזובת הדורות שררה בכל, ורק היד החרוצה של העובדים המתישבים החדשים הדשיאה דשא והעלתה את הירק ונתנה את הצביון למושב.

גדל הילד בין העופות עם העגלות ובין ערוגות גן הירק, והוא התחיל לעזור ולסייע בגידול המשק להחזיק באת ולהשתלב בנוף המקום, ובין שיעור לשיעור בבית־הספר למד גם להחזיק בנשק. כי בד בבד עם התפתחות המשק גדלו הדאגות לשמירה עליו מפני זדים. כך שילב יאיר את הלימודים והעבודה עם האימונים בגדנ״ע עד שגדל והגיעה העת למלא חובתו לעם. כחייל. כטייס. וגם אז לא הפסיק את הקשר עם המשק, עם הבית ועם המשפחה, בין טיסה לטיסה סר הביתה, פשט מעליו את מדי הצבא וטיפל בגידולי הקרקע, כשם שידע לטפל במטוסו בין עננים ובין רוחות המנשבות בשחקים ותוך כדי טיסה היה מהרהר על הבית „לשבת אבוא הביתה״ היה כותב להוריו, וכך היה נוהג שבועות וחדשים, הילדים כבר הכירו את האווירון של יאיר ונפנפו לו בידים.

ובבואו לחופשה הביתה, כאילו דבר לא קרה. איש לא ידע על כל אותם המבצעים שהוא ביצע אי שם בשמי ישראל. בנימוס ובכבוד התיחס למבוגרים ממנו ובמאור פנים וחיוך על השפתיים התהלך בקרבנו. יאיר השקט, הצמחוני מטבעו, שלא טעם את טעם הבשר, מטעמי מצפון. בלי לדבר לעולם גבוהה גבוהה קיבל על עצמו אורח היים אשר העניק לו בריאות גוף ונפש. הגורל זימן לצעירינו תפקיד קשה. אין השכנים רואים בעין יפה מפעל הבניה והיצירה הגדול שלנו, את הירק הרענן בכפרים מיושבים ושלווים, הנוגד אורח הייהם במשך דורות רבים. המדבר אינו גורס חיי תרבות, כוחות ההרס אורבים לאשר נבנה ונפריח, כחול הנודד להלך במדבר.

בנינו הם שעומדים בפרץ, ויאיר אחד מהם. אין תנחומים ללכתו אך זכרו ינון במושבו ובתולדות תקומתנו, כאות הברית, שבין ישראל ואדמתו, אותה הוא עבד.

יאיר סידי נולד בבית־חנן להוריו שרה ויהודה. ילדותו עברה עליו בכפרו, וכל חלומו — להמשיך בדרך הוריו בחקלאות, בבית־חנן.

כשסיים כתה י׳ החליט על דעת עצמו להמשיך בבית־הספר המקצועי „אורט״ ולהשתלם באגרומכניקה. כל חלומו היה חקלאות ממוכנת. כנער שנתברך בתבונת כפיים ותפישה טכנית מהירה התבלט יאיר בבית־ספרו החדש והתחבב על מוריו ועל חבריו בנועם הליכ ותיו. כבר בימי לימודיו הראשונים היה יאיר מקובל ואחראי והיו שולחים אותו למכון וויצמן לבצע תיקונים עדינים.

לעתים נדמה היה, שהוא שקע יותר מדי בטכנאות ויתרחק משדהו וממשקו. אך לא כך היה. גם בבואו לחופשה קצרה היה מיד נרתם לעבודה חקלאית עד לרגע בו היה צריך לחזור.

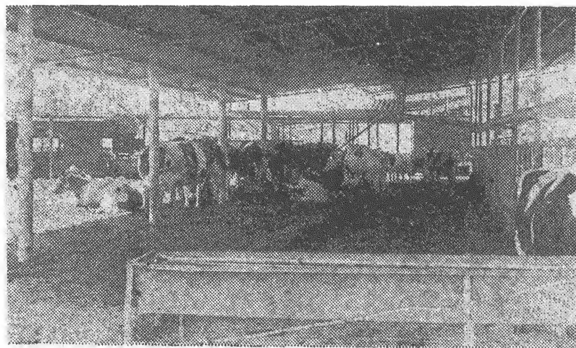
בד בבד עם חלומו למשק ממוכן טיפח יאיר את אהבתו לאויריה ולהישגיה והיה קשור מאד לגדנ"ע־אויר. תחילה כחניך ואח"כ כמדריך וככתב עתון הגדנ"ע בדרום. בהיותו בגדנ"ע והוא עודנו נער הוסמך יאיר לטייס (באוירון קל) שלזכותו מספר ניכר של שעות טיסה. טבעי היה אפוא שיאיר יתגיס לחיל־אוויר, למרות כל המבחנים הקשים.

זקוף קומה, יפה תואר, ויפה נפש היה יאיר בולט גם בצבא בצניעותו היתרה אשר היתה חלק מישותו.

יאיר היה טייס אמיץ־לב ולזכותו מבצעי־בטחון רבים וחשובים אך תמיד היתה נפשו נתונה למשקו. כצמחוני־מרגש. האמין בגאולה שבחקלאות לפרט ולכלל, ואת תפקידו בצבא ראה כדבר שבקדושה ושמירה על המולדת.

ביום המר, 24 במאי 1956, נפל יאיר עם מטוסו בעת שמירתו על גבולות המולדת. בן עשרים היה במותו.

ושבו בנים
לגבולם

משקו של פלוני בבאר טוביה

נחום קרמר

נחום קרמר נולד באלכסנדריה שבאוקריינה, אך אם תפגשו בו היום, בשעה שהוא יוצא לטפל בפרות שבמשקו בבאר־טוביה, בטוחים תהיו כי קרמר הוא חקלאי מלידה. ואמנם נחום קרמר חי כבר למעלה מ־30 שנה בכפר והוא נהנה מכל המעלות שבחיים אלה. ואם אדם, החי מיגיע כפיו כפועל או כפקיד בעיר, רואה בדאגה את ימי הזקנה הרי מסתכל עליהם קרמר באותה מדה של בטחון, שהוא פרי של יציבות כלכלית רבה.

קרמר לא הלך להתישבות בכפר רק מטעמי פרנסה. בשעה שפורסמה הצהרת בלפור בשנת 1918 התנדב לגדוד העברי, שהשתתף בכבושה של ארץ ישראל מידי הטורקים. נחום קרמר היה חיל, אבל שרותו בצבא לא היה שרות רגיל, הוא התנדב לשרות הצבאי כי לא היה חק שרות צבאי שיחייב יהודי לשרת בצבא מדינה אחרת. נחום קרמר ישב בארצות הברית והתנדב לגדוד העברי שבצבא הבריטי. ועוד הבדל היה בינו לבין צעירים רבים אחרים. בשעה שהשתחרר מן הצבא והפך לחיל משוחרר פנה, יחד עם קבוצת חברים, להתישבות.

בשעת מאורעות שנת 1929 נחרבה כליל, עד היסוד, באר־טוביה שבדרום. אמרו להם: עלו לבאר־טוביה והקימו ישוב זה מחדש. הם בחרו בחיי המושב. הם רצו לחיות בכפר, אבל לשמור, עם זאת, על חיים אינדיבידואליים יותר. ובאחד הימים של שנת 1933 קמה מחדש באר־טוביה ונחום קרמר — אחד ממיסדיה.

הוא כל פעם שאל; אני זוכר שהוא היה בהכרה — הוא שאל אפילו מה נשמע בחוץ, איפה החבר׳ה; נראה לי שהוא היה בהכרה מלאה, וחשבתי שנצליח להוציא אותו יותר מאוחר. ורק אחר כך כששלחנו את הנזירות מן המנזר, הן באו לחבוש אותו, היו להן חומרים יותר מאשר לנו. זה היה יותר מאוחר, ואז הוא היה כבר במצב יותר קשה, ותוך זמן קצר, כשהנזירות היו על ידו, ניסו לחבוש אותו, הוא נפטר מהפצעים שלו.

אני ישבתי על ידו בפנים. אמנם, מדי פעם יצאתי החוצה, אבל ישבתי באותה חצר. לפחות כלפי הפצע הקשה שהיה לו, היה נראה שהוא מקבל את זה מאד... מתאפק, מהדק את השיניים כדי לא לצעוק. או מתוך זה שהוא כאילו התבייש לצעוק — לא מתאים לעשות צעקות כשכואב לו, או מתוך זה שהוא לא רצה לעשות יותר מדי רעש, להפריע לחבר׳ה שהיו בחוץ, מפני שהתנהל כל הזמן דו־שיח עם נתן ועם חנוך — גם אחרי שהוא נפצע — בצעקות לעבר השני של הרחוב. היו גם יריות מדי פעם. אבל הוא התפתל במיטה, הסתובב מצד לצד, חזקנו לו את הסדין, והוא גם כן, ככה עם הידיים... הוא הסתכל אבל רק נאנח, נאנח, מדי פעם הפסיק, לא הוציא אותן מילות כאב שאני חושב שאני במצבו הייתי צועק עד לב השמים.

— צריך להדגיש שלא היתה באותו רגע אפשרות לפנות לאחור.

— קיווינו אותו זמן שיותר מאוחר נוכל להוציא אותו, אבל אלה היו השעות הקשות ביותר של הקרב; מאחור עוד שכבו עשרות חבר׳ה פצועים.

— מוכרחים לציין שכל המנזר הזה היה מוקף חומה. ממש משום צד אי אפשר היה, אפילו — אם רצינו לסגת מאותו מקום — הדרך היחידה היתה לצאת מאותו שער שנכנסנו, חשופים לשער שכם, שזו היתה עמדה רצינית, כולל באזוקות וכו׳, ואז ללכת חשוף כמאה מטר לפחות, עד פנייה לתוך איזה כנסיה ששם פרצנו על ידי „לבנה" את הכניסה. ויש להניח שעד שלב מסוים, אם העסק הזה היה ניתן — — — מה עוד — אחרי הפגזה ראשונה בהיערכות, כל החובשים נשארו בעורף ולהתקדמות קדימה לא הגיע שום חובש. נאמר — אילו היתה לנו ידיעה מה עושים לפצע כזה... ואני משער שבשלב מסויים הוא אפילו נכנס להלם בלי ידיעתנו — דבר שאסור לפצוע כזה להיעשות, אבל זה היה גלגול של דברים שלא היה בשליטתנו, וכך זה נגמר...

— אני חושב שבאותו רגע — מי שהיה אתנו שם, זה היה שקול — אולי אכזרי — שלא יצאנו משם. אבל אילו היינו יוצאים — זה היה כרוך בעוד קרבנות. פשוט — זאת הסיבה שלא יצאנו משם. הרחוב היה מוצף באש, זה היה רחוב שכולו פתוח לחומה, ואילו היינו יוצאים — זה אומר עוד נושאים, עוד מלווים — והכל היה באש של מקלעים כבדים, וזה היה כרוך בעוד אבדות, אילו היינו מנסים לצאת מהתחום הזה.

אב תשכ"ז, אוגוסט 1967.
לכבוד משפחת פרישר.
קבוץ גל און.

משפחת פרישר היקרה,

הריני כותב אליכם בדחילו ורחימו. מה ערכן של מלים, אף אם הן יוצאות מן הלב, מול פני הקרבן אשר נתתם למען עמנו וארצנו? אך אם אני מרשה לעצמי לפנות אליכם במכתב זה, הריני עושה כך משום שגם מנת חלקי היא יתמות — ואף את קברם של יקירי נפשי לא אדע — ובמשך שנים רבות, בשאתי באחריות, שאין נוראה ממנה, לחייהם של לוחמים עברים, אחי גבורי התהילה במחתרת, ידעתי שכול מהו, הן הבנים שנפלו בימים ההם — בני היו.

המקום ינחמכם, משפחת פרישר היקרה. בנכם אברהם — זכרו יהיה לעד בתולדות עמנו. הוא, יחד עם חבריו לנשק, יצא למלחמת הצלה וגאולה. מדמו הקדוש צמחה לישראל ישועה גדולה. גבורתו ונכונות ההקרבה שלו ישמשו דוגמה לנוער העברי, לא רק בדור הזה אלא גם בדורות הבאים. בזכות בנים כאלה יצא עמנו מעבדות לחרות; בזכותם הוא חי ויחיה.

זאת הנחמה.

שלכם, בכבוד ובהוקרה,
מ. בגין

האורח: ,,מי, מי אמרת״? ,,שטרנברג״ — אני אומר — ומתאר את מראהו של מורי, המשתמר אי שם בנבכי זכרוני: נמוך־קומה, בעל בלורית זקופה, עיניים גדולות עמוקות, קוי פנים בולטים ושפתים עבות מעל למידתם.

,,הרי זה ברוך־אשר שלנו״ — פורץ יזרעאלי, ושמריהו מחרה־מחזיק אחריו ומכריז שידוע לו מזמן שברוך־אשר שטרנברג בן הרב מאלכסנדריה, חניך סמינר־המורים בוילנה, היה מורה בבית ספר ,,תרבות״ בסטולין.

ואני ממשיך ומתאר בפניהם את השנים, אשר זכיתי לשמוע תורה מפיו. את המסירות וההתלהבות שעליהן נאמר ,,יותר משהעגל רוצה לינוק הפרה רוצה להיניק״. עד היום אזכור באיזה להט דקלם הוא לפנינו שיר של טשרניחובסקי ,,כי שפי ידעך אור היום, בשישי בין ערביים / בנתיב אין קץ ממעונות רום, מלאכים יורדים שניים״. — כשהוא מדגיש את הקצב, החרוז והמשקל תוך כדי תיפוף ברגלו.

ועוד אזכור את ההצגגה ,,מסדה״ ללמדן אשר שטרנברג זה הכין אתנו בבית הספר ,,תרבות״ בסטולין ואשר עוררה הדים רבים.

איש משכיל היה, צנוע ותמים־דרך. צורבא דרבנן. בעל ידיעה עמוקה בלשון העברית וספרותה. ולימודו אף הוא חביב עלינו. שעוריו היו בין הטובים והמעניינים בכיתה.

נעניתי להצעתו של מר יזרעאלי להעלות הדברים בכתב. ציון מעט לזכר מורי היקר והבלתי נשכח, אשר נטע בי את האהבה ללשונו ולספרותה. לארץ מולדת. לחיי עבודת אדמה בה ויגיע־כפים.

כנס יוצאי פלוגת ,משמר העמק״

מרדכי עירוני

מזמור לחנה

בלבי מתנגן קטע־שיר מאת איציק מאנגער:
„טערקל־טויבן אין אָוונט־גאָלד,
ווייטע קינדער־יאָרן —
כ'וואָלט געשפּאַנט די קאָרע פערד
און צו אַייך געפאָרן..."

הסוסים הערמונים וכו', הם כמובן פרי הדמיון הזכור לנו מימי הילדות הרחוקים, אך איכשהו, אנו מגיעים לעתים אל הימים ההם, עם או בלי הסוסים. איכשהו נפרשת לעתים לפנינו היריעה הרחבה של ימי הילדות הזוהרים שבחיק המשפחה. מובילה היא בין השבילים האפורים שבעיירה הקטנה, המסתופפת בצל יערות, היושבת על גדות הורין הנהר, ועל המעיינות המפכים, שבמדרוני הרי הגיר.

במרכז המשפחה שלי, שבעיירה שלי, עומד הבית, בו גרה סבתא חיה ע"ה ומשפחת הדוד בניה ז"ל. ובבית — החדר בו גרות הדודה בריינדל ע"ה וחנה, תבדל"א. חנה זו, בת יחידה היא. אהובה על כולנו. קטנה, מעודנת וכמעט שברירית, אך שואפת למה שהוא מחוץ לתחום, להשכלה, להעפלה ומימוש חלומות, למעשים הורגים, למשימות נועזות.

אבי ע"ה היתה לו פילוסופיה משלו. הוא הטיף לתורה והשכלה והאמין כי את אלו יכול אדם לרכוש לעצמו בדרך של מאמץ עצמי מירבי ובעזרה מינימלית של אחרים.

ולדעת צריך הכל, ואין נפקא מיניה אם עליך ללמוד את משחק השחמט מתוך עלים בלים של „תפארת ישראל" או את השפה הגרמנית בעזרת חנה, אשר — אליבא דאבא — יודעת הכל.

וכך אני נקלע לעתים מזומנות לבית הדוד בניה ולחדרה של חנה, ושומע שעורים ולומד גרמנית מתוך ספר עב כרס וקטן־מידות, מכורך כריכה כחולה־אפורה ועל דף הפתיחה צייר מי שצייר בעפרון שחור את דמות דיוקנו של הצאר ניקוליי דוקא. בקיא־וחריף בשפה הגרמנית לא נהייתי מאז, אבל אותם ימים רחוקים ושעוריה

אל קיבוץ גל־און

חברים יקרים,

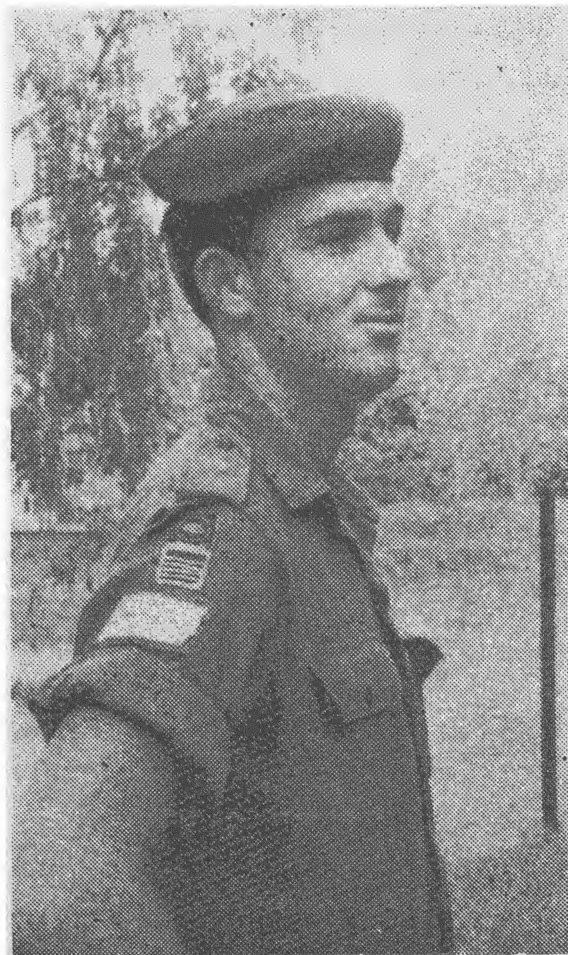
לפי הנתונים שבידינו עד עתה, נפלו בקרבות חמישים מחברינו בנינו. רבים מקבוצינו שותתים דם ומלווים את שמחת הנצחון באבל על מות חברים יקרים, רובם ככולם נפלו בשורות הקדמיות של החזית — נאמנים לדרך הייהם, אמיצים ולוחמים על גורל העם והארץ.

אחוזנו בין הנופלים הוא גדול פי כמה מאחוזנו בישוב. זה דינה של התנועה הקיבוצית כולה — ואין בכך מקרה.

ידענו גם ידענו כי אין מלים שבכחן לנחם משפחות אבלות.

קבלו נא כולכם את השתתפותנו באבלכם בנפול — רענן אברהם.

בברכה נאמנה,
בשם מזכירות הקיבוץ הארצי.
מאיר תלמי חיים שור

אורי מילינסקי

אורי בני

כבר חלפה שנה ואורי הבן היקר שלנו איננו, והלב מסרב להאמין.
ועלי להעלות את דמותך, בן יקר לי, כשדמעות זולגות מעיני.

כך קראתי לך אורי כשנולדת, לפי שירה של רחל המשוררת „בן לו היה לי".
והיה לנו בן אורי, מתנה לעשרים אביבים ופסקו החיים, ועוד טרם טעמת אותם.

ממש. אולם כולנו התרגלנו למצב, ונדמה היה לנו שאלה חיים נורמליים. היינו כולנו צעירים, מלאי מרץ ותקוה שלא לאורך ימים נשאר מבודדים בסביבה של ערבים, ואז גם החילונו להטות שכם להקמת ישובים סביבנו ובנגב.

במלחמת העולם, כאשר נודעו פחות או יותר ממדי השואה של הישוב היהודי בגולה התגייסו במושבנו מספר חברים בעלי משקים, בנוסף לנוער, ל„בריגדה״, היה אז בולמוס להתגייסות והנהלת הכפר בתמיכת „תנועת־המושבים״ בלמה זאת מחשש להתרוקנות המושב מהגברים ועל ידי זה — הריסת המשקים. נשארתי במשק עם לב כבד...

לפני פרוץ המלחמה קלט מושב באר־טוביה מספר גדול של נערים ונערות שעלית הנוער הצליחה להעלות מגרמניה וצ׳כיה. והם חולקו בבתים, גם זה היה מבצע לא קל. בתינו היו קטנים ועומס העבודה גדול. ילדינו קטנים, ואנו ברובנו עדיין צעירים כדי להיות הורים לנוער, אך גם בזאת עמדנו יפה ובכבוד.

לאחר המלחמה קלטנו בבתינו יתומים מהמחנות שהבריגדה הביאה אותם ארצה. ראינו לנו כאתגר לתת להם בית חם ולפצות אותם במדת היכולת על כל סיבלם. הם הובאו אלינו כחושים וקטנים מכפי גילם, מלאי חששות ואי אמון; אך במשך הזמן, עם הסתגלותם, היו ל„צברים״ לכל דבר ורובם כבר השתתפו במלחמת השחרור.

מלחמת השחרור לא פסחה עלינו (כמו גם על שאר הישובים בגבולות) בלי לתת אותותיה הקשים. הופגזנו והופצצנו, באישון לילה פונו ילדינו במכוניות משור־ינות דרך השדות (כי בדרכים היו עדיין כפרים ערביים) אל מושבות הדרום, ילדינו שהו משך חצי שנה מחוץ לבית.

העבודה במושב כמעט שותקה באותה תקופה, הגברים עסקו בחפירות בבנית מקלטים ומחסומים. היה חשש שהמצרים, שהיו קרובים אלינו, ינסו לעקוף את כביש עזה ודרך באר־טוביה להגיע צפונה, בין פגז לפגז האבסנו את הפרות והעופות והלבנו. כל אותה תקופה שכבנו לישון בבגדינו, כחיילים בחפירות שבחזית.

במלחמה שכלנו מטובי בני הכפר, בכל החזיתות. חברת המושב נהרגה בפתח המקלט, במשקים נגרם הרס רב, נהרגו פרות ועופות, נהרסו מבנים. הצרכניה ומחסן האספקה עלו באש ההפגזות. .

כשוך הסערה החלנו במרץ לשקם את המשקים ולעבד את האדמות.

עם בוא העליה הגדולה למדינת ישראל המשוחררת, נתנו חברינו את עזרתם לקליטת עולים במעברה שעל ידינו ובמושבים החדשים.

בכל התלאות במשק, בעבודה ובהשגים היתה אתי יד ביד רעייתי ועתה שני בנינו לידינו, בעלי משפחות, אך לפני שנישאו בנינו, זכינו להיות שושבינים בנשואי שלושה נערים שגדלו בביתנו וגם בכך באנו על ספוקנו, בכל שעברנו במשך כאר־בעים שנות חיינו בבאר־טוביה.

משה טבצ'ניק

השבח לתותח

נולדתי באלכסנדריה בשנת תרע"ג (1913), בילדותי למדתי אצל הרבי ר' שמואל וויצל, ואצל ר' נפתלי וויזר ז"ל. ובבית הספר „תרבות". המורה הראשי היה ברוך אשר שטרנברג אחיו של הרב ר' משה שטרנברג זצ"ל.

ב־1936 קראתי הודעה בעיתון כי בורשה מארגנים קבוצה כדי לעלות ארצה. באותו יום נסעתי לורשה ובאתי למקום המפגש. היינו שם כשבועיים. ב־15.11.1936 נפגש המפקד שלנו, עו"ד גריפל סרן בצבא הפולני, עם ראש הממשלה דפולין גנרל סקלאדקובסקי, והם שוחחו בענין „ההליכה". ראש הממשלה אמר למפקדנו כי גם הוא הלך ברגל מסיביריה לפולין. ואכן ביום 16/11/36 בבוקר יצאנו מוורשה כאלף איש. בדרך פגשנו במשטרה, שנתנה לנו לעבור. עברנו כ־15 ק"מ, וליד עיירה אחת יצא מפקד המשטרה דשם ואמר למפקד שלנו שזה עכשיו קבל מברק מראש הממשלה לא לתת לנו ללכת הלאה, ופנה אלינו בבקשה שנחזור בקבוצות קטנות בחזרה לוורשה. צעקנו: „אין לנו יותר מה לעשות בפולין!" לא לקח זמן רב ובאו כשלוש מאות שוטרים המושים ברובים וכידונים, ושוב הורה לנו הקומיסאר לחזור בקבוצות קטנות, ואנחנו בקול אחד: „בוז למשטרה, בוז לקומיסאר!" המשטרה, מזויינת ברובים וכידונים ואנחנו בנשק יהודי... הקול קול יעקב. כל היום היינו שם ובערב, בחרפתנו, חזרנו לוורשה. הכינו שם. אמרו שנלך עוד פעם; סוף סוף חזרתי הביתה. זה נמשך עד 1941. ב־1941 גייסו אותי לצבא האדום, בחיל התותחנים. בסוף מלחמת העולם השניה, (כשבוע לפני סיום המלחמה) הייתי בברלין. עליתי למעלה על הרייכסטאג, לקחתי אוד וכתבתי באותיות עבריות את הפסוק: „שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא". וברוסית: „את זה מאחל לכם יהודי רוסי".

בגמר המלחמה קבלתי חופש לחודש ימים ונסעתי מברלין לאלכסנדריה. באלכסנדריה הייתי שעות ספורות. כל האוקריינים המקומיים, כולם היו בחיים. רק יהודי אחד, בוזי גולדמן בן פייוויש (רעמלער), הוא לבדו היה באלכסנדריה. הלכתי לבית הקברות ושם פגשתי את אשתו של קארנו שומר הגשר והיא הראתה

כן אורי, היה זה טיול למרחבים אין סופיים ממנו לא שבת אלינו, והשארת אותנו גלמודים ואומללים.

לא עוד תוכל לשוטט בשטחים ששוחררו בידי פיקודיך האמיצים, לא עוד תראה שדות ירוקים ומרחבים חדשים.

חורשת חלומך לבאים אחריך, ולנו הותרת ריקנות בלב. ובעוד המדינה חרדה לבניה אשר יומם ולילה עומדים על משמר גבולותיה, ובעוד השדות חסרים דאגתך ואהבתך אליהם — חלפה שנה תמימה וטרם חזרת.

כל פעמון וצליל, יללת הרוח ושירת הצפור יפעם בקרבנו בהרגשה כי אורי הוא זה המנגן שירי אהבה לשדות, לחופש ולדרור, ואנו ביגוננו מתאחדים בשירתך בקול נהי ומבכים בן יקר שהלך לבלי שוב.

תביא מנגינת חיוך קרן אור ואשר להוריך, אחיותייך ולקיבוץ ויטבע היגון בהזכירנו שמך בפי כל לשבח ולפאר.

בפאתי מרחב יהודה עוד ישמעו פעמי גבורת ישראל במלחמת ששת הימים, ומרחבים בלתי ידועים לך נכללו בשטחה המחודש של מדינתנו.

רבים מבין חבריך לנשק הקריבו נפשם למען המטרה הנעלה, ונפלו חלל.

העם והמדינה גמרו את ההלל על חיל-השריון אשר הלם בעוצמה באויב, תוך ימים ספורים, בחירוף נפש והקרבה.

פיקודיך — אשר ינקו ממך את תורת הלחימה, תוך זלזול בחיי הפרט, והקרבת הנפש להצלת חיי חברים לנשק, נלחמו בשיטה ובהתאם להוראות שנתת להם, ולמרות היותך נעדר בעת הקרב ראו אותך כאילו בראשם וניצחת על הפעולה. ואחרים הפקידו בידיהם את ביצוע המשימה. רוח התעוזה שהשרשת בקרבם — בהתנדבותם לכל משימה מסוכנת תוך היענות לכל הוראה, הוכיחו בגבורתם כי תורת מפקדם היא נר לרגליהם בעת קרב, והתגאו בעובדה כי חברים כמו אורי היא אשר הביאה לנצחון המעטים נגד הרבים.

הכבוד הניתן לך היום במלאת שנה לפטירתך הוא כבוד מפקד דגול שלא זכה לראות פרי עמלנו. בכבוד זה יתנחמו הוריך אחיותיך וקיבוץ גל־און.

אברמקע

שמואל מאיר

הטייס יאיר סידי

כאשר אני באתי לבית־הספר „אורט" ברחובות לפני שנים, כבר סיפרו לי על הנופל הראשון, **סידי יאיר**, מן המחזורים הראשונים. כאשר הגעתי, כבר עברו שנתיים אחר שסיים את חוק לימודיו, וכבר למעלה משנה אחר נופלו. ואני זוכר את האהבה, שליוותה את דברי המספרים, בין אם היו אלה מורים שהכירו אותו, ובין אם היו אלה בוגרים שנזדמנו לכאן, בוגרי אותו המחזור. יליד בית־חנן, משנת 1935. בן להורים חקלאים, בא הנה ללמוד מקצועות טכנולוגיים. נפשו חשקה באוירונאות. הוא חלם על אוירונים וראה את ביה"ס „אורט" כדרך אל המטרה. השיג את שלו. סיים את לימודיו, יצא לצה"ל ונקלט בחיל־האויר. את שלו הוא השיג. אבל נפל.

ומדוע דיברו עליו באהבה כה רבה? — הוא היה הציר המרכזי של הכתה. תוך זמן קצר מאד נעשה אישיות מרכזית בין חבריו. לא בגלל זה שהיה תלמיד טוב בלימודים. לא זוהי הסיבה העיקרית, מדוע נעשה תלמיד לדמות מרכזית בכיתתו. הוא היה איש הצדק והאמת, ויחד עם זה מחונן בחוש הומור. כאילו אביה של הכיתה, או כפי שאמר לא מישהו — „מלך הכיתה".

אחר שנודע מותו, החליטו חבריו ללימודים להנציח את זכרו באיזו שהיא צורה. חשבו על צורות שונות, אבל כיון שאז היה ביה"ס קטן מאד, וחבריו מעטים ומפוזרים בצבא, בארץ, בכיוונים שונים, השתהה הדבר הזה עד אשר הגיע להתגבשות, ובית־הספר הקים אגף מיוחד של ספרים, של ספרי־לימוד, הניתנים לתלמידים, על שמו של סידי יאיר. אבל עלי לציין בסיפוק, שלא רק ביה"ס הביא את ההחלטה לידי הגשמה — פעל כאן ארגון הבוגרים, והוא פעל רבות.

אישים ודמויות

הרב ר׳ חיים ניסן זק״ש

המורה ר׳ אלימלך בליי

הרב משה שטרנברג

שמואל רוזנהק — המחנך והמנהיג

השואה